

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 5

REDACTIE EN DIRECTIE:

MAART 1933

— Dr. H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Alle stukken voor de Redactie aan: —
— A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.	—
— J. W. TUNDERMAN (A.'dam-V.U.) Admin.	A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101, —
— Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)	Apeldoorn —
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	—
— I. H. F. S. ENKLAAR Nieuwegracht 62a bis,	Uitgevers: —
— Utrecht	—
	VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen —

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

INHOUD.

REDAKTIE, Voorwoord.

Dr. W. TH. BOISSEVAIN, Kerk en gemeente.

Dr. D. J. DE GROOT, Kerk en kerkelijke problemen.

Dr. L. J. VAN HOLK, Het Vrijzinnig-Protestantsche kerkbegrip.

Dr. P. G. KRELING O.P., De Kerk.

Dr. J. Ch. KROMSIGT, De strijd om het wezen der Kerk.

Dr. H. FABER, Kroniek.

KOOPT UW

STUDIEBOEKEN

BIJ

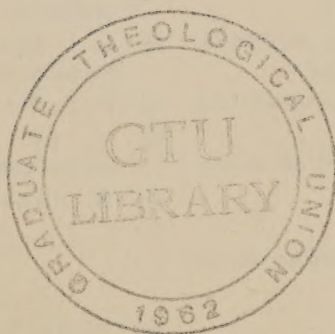
BOEKHANDEL H. DE VROEDE

TRANS

P. VAN DIJK

UTRECHT

LIBRARY
OF THE
SAN FRANCISCO THEOLOGICAL
SEMINARY
SAN ANSELMO
CALIFORNIA

VoxTheologica
Interacademiaal
Theologisch Tijdschrift

INHOUD JAARGANG IV

INHOUD VAN JAARGANG IV DER VOX THEOLOGICA.

IV, 1.

- Redaktie, Aan de Lezers.
 P. J. van Leeuwen, Enkele opmerkingen over het normatieve in de ethiek.
 Prof. Dr. G. Ch. Aalders, De studie van het Oude Testament in Nederland in den laatsten tijd.
 H. Faber, Universiteit en maatschappij.
 H. Faber, Kroniek.
 J. J. Gerritsen, Uit de studentenwereld.
 Boekbespreking.

IV, 2.

- Ds. E. E m m e n, Een reactie op Calvijs praedestinatiegedachte.
 Ds. J. P. van Mullem, Piëteit.
 A. A. van Ruler, In den strijd om een nieuwe theologie (over Dr. W. Th. Boissevain, Gods woord in de nieuwere dogmatiek).
 Ds. J. Kalma. Mogelijke verbetering van de predikantsopleiding.
 Th. v. d. Veer, Theologische studie aan de S. U. te Amsterdam.
 J. J. Gerritsen, Uit de studentenwereld.
 H. Faber, Kroniek.
 Boekbespreking. — Inning abonnementsgelden.

IV, 3.

- Dr. N. Westendorp Boerma, Een romanticus onder de wijsgeeren.
 Th. Bakker, Het Oud-Katholiek Seminarium te Amersfoort.
 H. Faber, Kroniek.
 J. J. Gerritsen, Uit de studentenwereld.
 Boekbespreking en -aankondiging.

IV, 4.

- Ds. J. G. Woelderink, Het Verbond.
 Ds. H. J. Hak, Enkele annotaties over het concilie van Florence (1439).
 Prof. Dr. G. v. d. Leeuw, De godsdienstgeschiedenis in de crisis.
 A. v. d. Born, Theologie in Nijmegen.
 J. J. Gerritsen, In den strijd om een nieuwe theologie (over Dr. G. v. d. Leeuw, Wegen en Grenzen).
 H. Faber, Kroniek.
 J. J. Gerritsen, Uit de studentenwereld.
 Boekbespreking.

IV, 5.

- Redaktie, Voorwoord.
 Dr. W. Th. Boissevain, Kerk en gemeente.
 Dr. D. J. de Groot, Kerken Kerkelijke problemen.
 Dr. L. J. van Holk, Het Vrijzinnig-Protestantsche Kerkbegrip.
 Dr. P. G. Kreling O. P., De Kerk.
 Dr. J. Ch. Kromsigt, De strijd om het wezen der Kerk.
 Dr. H. Faber, Kroniek.

IV, 6.

- Dr. H. de Vos, Vrijzinnig Protestant-sche dogmatiek als Vrijzinnig Protestant-sche geloofsleer.
 Ds. H. van Schothorst, De Groepbeweging.
 Dr. H. Faber, Kroniek.
 Redaktie, Aan onze Lezers ten afscheid.
 Boekbespreking. — Opmerkingen van de Redaktie.

Vox Theologica

Interacademiaal
Theologisch Tijdschrift

4e Jaargang
1932-'33

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 1

REDACTIE EN DIRECTIE:

OCTOBER 1932

— H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Alle stukken voor de Redactie aan: —
— A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.	—
— J. W. TUNDERMAN (A'dam-V.U.) Admin.	A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101, —
— Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)	Apeldoorn —
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	—
— C. A. VAN WYCK JURRIAANSE, Nobel-	Uitgevers: —
— straat 24bis, Utrecht	—
	VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen —

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

INHOUD.

REDACTIE: Aan de Lezers.

P. J. VAN LEEUWEN: Enkele opmerkingen over het Normatieve in de Ethiek.

Prof. Dr. G. Ch. AALDERS: De Studie van het Oude Testament in Nederland in den laatsten tijd.

H. FABER: Universiteit en Maatschappij.

H. FABER: Kroniek.

J. J. GERRITSEN: Uit de Studentenwereld.

BOEKBESPREKING.

BESPROKEN BOEKEN:

Encyclopaedisch Handboek van het Moderne Denken II. H. de Man: Opbouwend Socialisme. Dr. P. D. Tjalsma: Zondebesef en Zondeleer. Dr. W. J. Aalders: Binnen Zijn Lichtkring. J. C. Helders: Voor stille oogenblikken.

KOOPT UW

STUDIEBOEKEN

BIJ

BOEKHANDEL H. DE VROEDE

TRANS

P. VAN DIJK

UTRECHT

*Zoo juist
verschenen:*

J. H. F. KOHLBRUGGE
'S MENSCHEN RELIGIE

INLEIDING TOT DE VERGELIJKENDE VOLKENKUNDE

Geïllustreerd. Prijs: geb. f 4.90

Daar ook de vergelijkende godsdienstwetenschap thans op een volkenkundige basis rust, zal, naar de schrijver hoopt, dit werk ook voor theologen bruikbaar zijn.

VERKRIJGBAAR BIJ DEN BOEKHANDEL EN BIJ DEN UITGEVER
J. B. WOLTERS - GRONINGEN, DEN HAAG, BATAVIA

FRANK MATZKE

De Jeugd getuigt: zo zijn wij!

Vertaald door Mr. STEVENS en met een voorwoord van Prof. Dr. M. VAN RHIJN.

Uit het voorwoord: „Persoonlijk wil ik wel zeggen, dat ik door de herhaalde lectuur van dit boek allerlei veranderingen, die er in meer of minder uitgesproken gedaante onder de jongens in het jeugdwerk na ongeveer 1925 plaats grepen, veel beter heb leeren begrijpen. Ook om deze reden acht ik het van groot belang, dat velen die de een of andere verantwoordelijke positie innemen, hoe zij ook verder over Matzke's beschouwingen mogen denken, van dit boek kennis nemen, en er zich onbevooroordeeld in verdiepen”.

Prijs: f 2.20 ing.
f 2.95 geb.

Van Loghum Slaterus N.V., - Arnhem

HARALD HÖFFDING

EN ZIJNE BETEKENIS VOOR
GODSDIENSTWIJSBEGEERTE
EN ZEDELEER

door Dr. G. HORREÛS DE HAAS,
Nederl. Hervormd Predikant te Zwolle

Omvang \pm 300 pagina's
Prijs: Ingenaaid . . . / 4.25
Gebonden in heel linnen
stempelband: . . . / 5.25

Wie zich ernstig verdiepen wil in de wereld- en levensvragen aan de hand van een ernstigen, eerlijken denker, die heel het weten van zijnen tijd samenvatte, moge verwezen worden naar het werk van Harald Höffding, den Deenschen wijsgeer, aan wien dr. G. Horreüs de Haas zijne bovengenoemde studie wijdde. De pers noemde het een „alleszins belangwekkend boekwerk, dat door zijn klaren betoogtrant en door de bevattelijke bewerking der stof ook door niet-theologen met voldoening kan worden gelezen" en dat „door de rechtstreekse wijze van behandelen en de herhaalde aanknooping en aan het moderne leven en allerlei thans geldende levensbeschouwingen een hoogst actueel karakter" draagt. Na een overzicht van de geschiedenis der 19e eeuw in Europa en Denemarken en een levensgeschiedenis van den denker wordt diens systematische gedachte over psychologie, ethiek, geschiedenis van de filosofie, godsdienstwijsbegeerte, kennisleer, wereld- en levensbeschouwing uiteengezet en besproken. Wie, misschien onbevredigd door veel gangbare oordeelen en meeningen, verantwoordte inzichten zoekt over de groote vragen van geloof en leven, moge het woord van dezen onafhankelijken denker overwegen. Zijn levensbeschrijver zegt van hem: „Zijne wetenschappelijke gedachte, empirisch, analytisch, tracht eerlijk, geduldig, behoedzaam voort te schrijden in het kennen van de werkelijkheid, van experiment naar hypothese, van hypothese naar experiment; zijn wijsgeerig denken vreest den dogmatischen waan en de romantische bedwelming en kent geen anderen weg dan die critisch verantwoord is van schrede tot schrede. Achter zijn soms schijnbaar nuchtere godsdienstphilosophie gloeit het innerlijk verlangen van wie zijn leven lang worstelde om het eeuwige goed, maar het slechts wilde zoeken in ongerepte eerlijkheid van geest, niet koopen voor den prijs van zijn waarheidszin, als zoogenaamde gemoedsbevrediging of troost. De twijfel beteekende voor hem als voor alle sterken en grooten de noodzakelijke voorwaarde voor hooger waarheid". Zoo moge dit boek aan alle eerlijke waarheidszoekers worden aanbevolen.

UIT DE PERS:

„Hier is niet iemand aan het woord, die den eersten stap op wetenschappelijk terrein zet en aarzelend en moeizaam zich oriënteert, wel een die blijkt reeds jaren lang zich te hebben verdiept in wijsgeerige, theologische, oeconomische studie. Beheersching, bezonnenheid en bezonnenheid spreken uit elke bladzijde."

Nieuw Theologisch Tijdschrift.

„Er liggen in dit boek schatten van psychologie, ethiek, kennisleer, wereldbeschouwing, filosofie verborgen."

Het Vaderland.

Verkrijgbaar bij den Boekhandel

UITGAVE: VAN GORCUM & COMP., N.V., GIRO 2255, ASSEN

„Een boeiend boek, een rijk boek, een belangrijk boek”.

Dr. G. Horreüs de Haas in „Het Blad”.

DE BIJBEL IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE ALS SPIEGEL DER CULTUUR

DOOR Dr. K. F. PROOST.

BAND IX VAN „HET HANDBOEK”, BIBLIOTHEEK VAN WETENSCHAPPELIJKE GESCHRIFTEN OVER DEN GODSDIENST.

Wel een omvangrijke arbeid! Juist geschikt voor dezen auteur, die over een fenomenale feitenkennis beschikt en het vermogen bezit de feiten op bekwame wijze te ordenen.

Spiegel der cultuur noemt schr. den Bijbel, en legt op dezen ondertitel, terecht, den nadruk. Want de cultuur heeft steeds den Bijbel als metgezel gehad, en de wijze waarop men den Bijbel uitlegt en beschouwt, verraaft het standpunt der cultuur, haar waarde, haar deugd, haar naïveteit.

Door het gebruik, dat de literatuur van den Bijbel maakt, zal men haar beteekenis voor het godsdienstig leven kunnen afmeten. Ook het negatieve, van een atheïstische periode, spiegelt zich in de cultuur af. Het is den auteur dan ook om de cultuur te doen, in welker licht hij het Bijbelgebruik wil zien.

De theoloog, die gerekend wordt een open oog te hebben ook voor de cultuur in het algemeen, al moge hij leek zijn op het terrein der literatuur, met name de middeleeuwsche, beseft wel, dat hier een onderwerp wordt aangeraakt, dat hem belang inboezemen moet. Want het godsdienstig leven in West-Europa, bij alle schakeeringen van het Christendom, heeft als bron en middelpunt altijd den Bijbel, al raakt het volksleven hoe langer hoe meer van den Bijbel vervreemd. Daar kunnen betere, duidelijker vertalingen niets meer aan verhelpen.....

Met groote belangstelling hebben wij dr. Proost gevolgd, waar hij de beteekenis van den Bijbel voor de Middeleeuwen aangaf. Als hij de volgende eeuwen, tot en met de negentiende, wat ons land aangaat, even uitvoerig weet te behandelen, zal hij betreffende deze materie metterdaad een standaardwerk hebben geleverd.

(Ds. J. J. MEIJER in „Het Vad.”).

Prijs ing. f 4.75

geb. f 5.75

Inteeckenprijs „Het Handboek” per jaargang (2 dln.).

ing. f 7.50

geb. f 9.—

Verkrijgbaar bij den boekhandel

VAN GORCUM & COMP. N.V.

UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 1

REDACTIE EN DIRECTIE:

OCTOBER 1932

— H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur
— A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.
— J. W. TUNDERMAN (A.'dam-V.U.) Admin.
— Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)
— Ab-Actiaat der Vereeniging:
— C. A. VAN WYCK JURIAANSE, Nobel-
— straat 24bis, Utrecht

Alle stukken voor de Redactie aan:
A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101,
Apeldoorn

Uitgevers:

VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

Aan de Lezers.

Voorzoover gij abonné zijt en onze „Vox” reeds van vorige jaargangen kent, hebben wij u weinig nieuws te zeggen. Gij hebt ons blad in korten tijd zien groeien tot wat het nu is en gij weet, wat gij te verwachten hebt na drie jaar. Wij zullen het komende jaar de groote lijnen van ons redactioneel beleid tot dusver blijven volgen, daar zij vruchtbaar zijn gebleken. Wij zullen alleen nog meer onze aandacht concentreeren op het feit, dat wij een blad moeten zijn, dat u geregeld op de hoogte houdt van den vooruitgang van de theologie, opdat gij niet in de practijk van uw studenten- of predikanten-leven het contact met wat er op wetenschappelijk gebied gebeurt en actueel is, verliest. Wij hebben daarnaast nog plannen. Wij hopen ook nu weer op uw medeleven, vooral uw critiek.

Speciaal richten wij ons tot hen, die nog niet geabonneerd zijn. Laten wij eerlijk zijn en zeggen: of gij eerste jaars zijt of niet, wij hebben uw abonnement noodig. Willen wij blijven aanbieden, wat wij nu aanbieden en willen wij nog wat meer worden (wij hebben nog allerlei plannen, die wij nu nog niet kunnen verwerkelijken, en die zeker aller belangstelling waard zijn), dan hebben wij noodig een versterking van ons abonnementental. Wij weten, dat wij, vergeleken met andere theologische tijdschriften, een hoog aantal abonné's hebben, al heeft de crisis ook ons niet gespaard, maar wij hebben een kleine abonnementsprijs en wij verschijnen vaker. Wij hebben er met onzen arbeid op gerekend, dat wij boven de 600 abonné's zouden komen en dat kan ook best!

Maar belangrijker is natuurlijk eigenlijk: gij hebt ons abonnement noodig! Wij willen zijn voor student en predikant het middel om op de

hoogte te komen en te blijven, van wat er op het terrein van de theologie gebeurt. De studie is voor den a.s predikant niet een noodzakelijke rijstebrijberg waar hij door heen moet voor hij het land van belofte betreedt, maar de studie is voor ons allen de ruggegraat van ons (a.s.) beroep, de eenige manier om staande te kunnen blijven te midden van de vele problemen van ons hedendaagsche leven. En in uw studie is een blad als de „Vox Theologica” een noodzakelijk onderdeel, een blad dat actueel is, maar niet oppervlakkig, dat oriënteert over alle richtingen en de groote lijnen laat zien. De theologie is uw v a k , en bij een vak behoort een behoorlijk v a k b l a d . Daarom, al zijt gij misschien nog eerste jaars en hebt gij van uw studie nog geen voorstelling, weet, dat gij deze jaren u op uw vak hebt te concentreeren, en doet dit dan zoo breed mogelijk, vergeet niet, dat gij een overzicht noodig hebt om inzicht te kunnen krijgen, en neemt zoo vlug mogelijk uw v a k b l a d , dat in opdracht van uw eigen theologische faculteit door een door haar benoemde redactie wordt uitgegeven.

DE REDACTIE.

Enkele opmerkingen over het Normatieve in de Ethiek.

In een wetenschap, zo oud als de ethiek, is een periode van 100 jaar maar kort. En daarom mogen we wel zeggen dat het normatieve karakter van de ethiek tot voor betrekkelijk korte tijd onomstotelijk vaststond. Kant heeft het, voor zover ik weet, niet in twijfel getrokken. Voor hem, gelijk voor alle ethici zijner dagen, gaat het er in de praktische filosofie om, „Gesetze (anzunehmen) von dem, was geschehen soll, ob es gleich niemals geschieht” (Grundl. 2er Abschnitt). Het is Kant er om te doen absolute, onvoorwaardelijk geldende wetten voor 's mensen handelen te vinden, ze metafysies te funderen, ja zelfs wil hij ze „durch Popularität Eingang verschaffen”. Een drievoudige taak ziet de ethiek zich dus voorgeschreven en duidelijk spreekt hieruit de overtuiging, dat het mogelijk is langs filosofiese weg vast te stellen welke zedelijke geboden algemeen geldig zijn, wat wij goed en wat wij slecht hebben te noemen en waarom wij dit hebben te doen. Naast de wetenschappelijke heeft de ethiek ook een praktische, een paedagogiese taak. In alle opzichten kunnen we een wetenschap als deze het predikaat normatief toekennen.

Zo vatte Kant de taak der ethiek op en eveneens alle ethici vóór hem. Weliswaar met belangrijke verschillen ten aanzien van beginsel en grondslag. Wij behoeven slechts aan de Sofisten te denken om te zien, dat de absoluutheid van het zedelijk beginsel geen communis opinio is en de door Kant zo fel bestreden eudaemonistische ethiek is er om te bewijzen, dat ook ten aanzien van de grondslag nog niet alles vast staat. Maar wanneer de Sofisten met hun op de spits gedreven relativisme alle ethiek onmogelijk dreigen te maken, dan is dat juist hierdoor, dat zij geen andere dan normatieve ethiek kennen, waarin voor het relativisme,

altans in die vorm geen plaats is. En zelfs Hedonisme en Utilisme laten niet na, hun konklusies in een prakties „Greatest-happiness-principle” om te zetten. (Bentham zegt trouwens ergens dat het woord „ought” uit de ethiek moet worden geschrapt.)

Bijna zonder uitzondering is de ethiese wetenschap uitgegaan van de behoefte van de mens te weten wat goed en kwaad is. Een paar sitaten: „Von der Frage 'Was soll ich tun' geht schliesslich jeder Versuch einer Ethik aus, indem er sie in allgemein gültiger Weise beantworten und diese Antwort begründen will”. (Sigwart) „A clearer and more definite answer to the question: Wat ought I to do and why ought I to do it?” zoekt Rashdall. „(Die Ethik) hat uns darüber aufzuklären, was gut oder böse genannt zu werden verdient”. (Heymans). De ethiek heeft tot taak „de zeden te beoordelen”. (Geesink) De normatieve taak gold en geldt voor velen dus als een vanzelfsprekendheid.

De twijfel hieraan is evenwel niet uitgebleven. Een sterk verzet vinden wij bij Schopenhauer. In zijn Preisschrift über die Grundlage der Moral richt hij zich tegen de opvatting van (vrijwel alle filosofen, maar in het bijzonder van) Kant. Diens „proton pseudos” ligt juist in zijn begrip van ethiek, zo meent Schopenhauer. Het is Kant er om te doen wetten voor het menselijk handelen te vinden, maar wie zegt, dat er zulke wetten bestaan? Wie zegt dat er gebeuren moet, wat nooit gebeurt? „Ich sage, im Gegensatz zu Kant, dasz der Ethiker, wie der Philosoph überhaupt, sich begnügen musz mit der Erklärung und Deutung des Gegebenen, also des wirklich Seienden oder Geschehenden, um zu einem Verständniz desselben zu gelangen, und dasz er hieran vollauf zu tun hat, viel mehr, als bis heute, nach abgelaufenen Jahrhunderten, getan ist”. Natuurlijk ontkent Schopenhauer niet het bestaan van een plichtsgevoel, maar, zo meent hij, dat berust op het geloof in beloning en straf, op een goddelijke sanktie en alle ethiek, die werkt met geboden en plichten is gefundeerd in de theologie, met name in de Dekaloog, is derhalve geen zuivere ethiek. Daarom is het later voor Kant zo gemakkelijk om uit de ethiek weer een theologie te halen, want hij doet hier gelijk de gochelaar, die iets tevoorschijn tovert op een plaats, waar hij het zelf van te voren heeft verstopt. Alleen in de theologiese ethiek is plaats voor plicht. Overigens is het begrip van het „unbedigte Sollen” voor Schopenhauer een „völlige Undenckbarkeit und Widersinnigkeit”.

We behoeven hier niet in te gaan op de vraag of Schopenhauer zelf kosekwent zijn standpunt heeft gehandhaafd. Ik meen dat te mogen betwijfelen. Vast staat evenwel, dat Schopenhauer meende dat ethiek als wetenschap zich niet kan bezig houden met het voorschrijven van wat plicht is, maar dat zij alleen het gegevene heeft te onderzoeken.

In ons land vond het probleem een scherpe formulering en een kosekwent doorgevoerde oplossing in de „Inleiding in de Zedekunde” van De Bussy (1898). Het zou voor de wetenschap van de ethiek van grote waarde zijn, wanneer steeds de methodiese nauwgezetheid van De Bussy was betracht, in het bijzonder wat de nomenclatuur betreft. Toch meen ik dat juist zijn begrip van de ethiek zelf ten slotte tot grote onvruchtbaarheid moet leiden, hoe juist ook de onderscheidingen zijn die hij aan geeft.

De Bussy dan wil de ethiek onderscheiden van alles wat normatieve

inhoud heeft, kort gezegd van de moraal. Zedekunde staat hier tegenover zedeleer. De ethiek is de wetenschap, beter de reeks van wetenschappen, die zich bezig houdt met het waarnemen, ontleden en verklaren van de zedelijke verschijnselen, de zedelijke beoordeling en de zedelijke waarde-bepaling. Zij beoordeelt en waardeert zelf nooit. Zij zoekt logiese en psychologische relaties in het zedelijk leven der Christenen met dezelfde objectiviteit als in dat der Chinezen. Zij kent zelf geen waarden of deugden, maar neemt het bestaan van waarde- of deugdvoorstellingen waar. Zij konstateert wat goed en wat slecht genoemd wordt, maar spreekt er geen oordeel over uit wat goed of slecht genoemd behoort te worden.

Het is begrijpelijk, dat De Bussy weinig ingang vond voor zover het dit deel van zijn methodologie betrof, evenmin als ook Schopenhauer een merkbare invloed op de Duitse ethiek heeft gehad.

Dit kan ons niet verwonderen. Niet ten onrecht draagt de ethiek de naam „praktiese filosofie”. We mogen wel als zeker aannemen, dat deze filosofie nooit zoo oud, zo veel beoefend en omstreden zou zijn, als haar beoefenaars zich niet het praktiese doel hadden gesteld, „zur rechten Lebensführung anzuleiten” (Paulsen). De vraag „Was soll ich tun?” wordt door Kant op één lijn gesteld met de andere fundamentele vragen van 's mensen bestaan: „Was kann ich wissen?” „Was darf ich hoffen?”

Hoewel deze feiten ook door De Bussy niet worden gelochend, meen ik toch, dat er aan de taak van de ethiek te kort wordt gedaan, wanneer het praktiese deel van de ethiese wetenschappen op de achtergrond wordt gedrongen ten behoeve van psychologische, karakterologische- en ethologische studiën, die in tegenstelling met de vorige door De Bussy als „zuivere” wetenschappen worden beschouwd.

Wij staan hier voor het volgende probleem: Wij leven onder de vigueur van een bepaalde moraal, n.l. die van onze omgeving. De heersende zedelijke begrippen, waarden en idealen zijn voor het meerendeel ook de onze. De zedelijke beoordelingen en waarderingen van onze groep hebben voor ons absolute geldigheid. Dat velen in onze omgeving in hun handelen slechts weinige van de onder ons geldende zedelijke waarden tot verwerkeliking brengen, is geen reden om aan hun realiteit te twifelen, integendeel, het dringt velen om er voor op te komen, om te trachten de mensen duidelijk hun plichten voor ogen te stellen. Er bestaat een uitvoerige litteratuur van moralistiese aard, die, uitgaande van algemeen erkende moraal, de moraliteit tracht te verhogen, om verder maar te zwijgen van wat er met dit zelfde doel in roman, gedicht, drama is neergelegd, en in preek of toespraak wordt gezegd. Er is hieronder veel dat in het geheel niet, maar ook veel dat met enige reserve wel wetenschap kan worden genoemd. Maar dan altijd met dien verstande, dat als uitgangspunt zekere grondslagen en beginselen vaststaan, in het geval van de Christelijke ethiek een Christelijke wereld- en levensbeschouwing, voor zover men daarbij van vaststaan mag spreken. Vandaaruit is het mogelijk langs logiese weg een systeem van zedelijke plichten en beoordelingen samen te stellen, zoals dat binnen de kring van het Christendom (en in het bijzonder door de R.K. Moraal-theologie) reeds vele malen is ondernomen. Wij willen voorlopig, op het voetspoor van De Bussy, van deze wetenschap spreken als van moraal.

Daarnaast bestaat er een groep wetenschappen, die volgens sommigen de naam ethiek eerst met recht mogen dragen, die zich bezig houden met het ontleden en verklaren van de zedelijke verschijnselen zonder over de juistheid van de beoordelingen en waarderingen een oordeel uit te spreken. Wetenschappen dus, die uitsluitend vragen naar het „hoe” van het zedelijk leven, naar de oorsprong, het psychies verloop, de metafysische vooronderstellingen, begripsbepalingen, historie, enz. Het is onmiskenbaar, dat al deze gebieden vatbaar zijn voor wetenschappelijk onderzoek, hoe men ook over de wetenschappelijke methode als zodanig moge oordelen. Zij allen lenen zich tot descriptie, analyse en verklaring, elementen van iedere wetenschap. Met de inhoud zelve der zedelijkheid houden ze zich niet op. Ze zijn in dat opzicht zuiver descriptief. Al haar resultaten zouden hun waarde behouden wanneer het per impossibile mocht blijken dat ze een zedelijk verwerpelijke moraal tot object hadden gekozen. Het zijn wetenschappen gelijk andere, normatief ten aanzien van de waarheid, niet ten aanzien van de zedelijkheid. De naam ethische wetenschappen dragen zij naar hun object, n.l. dat deel van het bewuste leven, dat zich beweegt tussen de polen goed-slecht.

Maar het probleem waarop deze door haar doorzichtigheid verleidelijke onderscheiding is gestrand, is dit: men kan bij deze tweeheid, of liever: veelheid niet blijven staan. Het is er mee als met de theologie die in de 19e eeuw dreigde op te gaan in historie, phaenomenologie, psychologie enz., zodat Karl Barth er terecht van kan zeggen: „Gerade als Wissenschaft im Sinn der andern Wissenschaften hat die Theologie auf der Universität kein Daseinsrecht, ist sie eine ganz unnötige Verdoppelung einiger in andre Fakultäten gehörigen Disziplinen”. Datzelfde zou immers ook van de ethiek als wetenschap kunnen worden gezegd, wanneer daaronder verstaan moet worden de reeks van wetenschappen die ik hierboven aanduidde. Dan zou de ethiek afstand moeten doen van haar hoge plaats en geen antwoord meer kunnen geven op de vraag naar goed en kwaad, de vraag: Wat moet ik doen, volgens Hartmann in belangrijkheid alleen maar overtroffen door de vraag: Wat mag ik hopen, de vraag naar God. En toch is het dat nog altijd wat van de ethische wetenschap verlangd wordt. Evenzeer als van de theoloog verlangd wordt dat hij zal spreken niet over godsdienst, maar over God, zo wordt van de ethicus gevraagd te spreken niet over moraal, maar over goed en kwaad.

Er is nodig een wetenschap, die de grondslagen van het menselijk handelen kan leggen, die ons leert, wat waardevol is, wat nagestreefd moet worden. Nergens heb ik de noodzaak en de betekenis van zulk een wetenschap duidelijker en schoner omschreven gevonden dan in de inleiding van de Ethik van Nicolai Hartmann. Daar wordt een overtuigend pleidooi gevoerd voor de noodzaak en de mogelijkheid van een „praktische filosofie”. En toch weet ook Hartmann van de moeilijkheden die daaraan zijn verbonden. Niet tevergeefs hebben de bestrijders van de ethiek als praktische wetenschap gewezen op de relativiteit der moralen, op het subjectieve dat iedere uitspraak over het goede aankleeft, op de onmogelijkheid langs wetenschappelijke (in casu empiries-analytische, psychologische) weg vast te stellen wat goed en wat slecht genoemd moet worden.

Ook heeft niet tevergeefs geklonken de stem van hen, die meenden dat de ethiek wel het recht had de zedelijke geboden, zoals die voor het

zedelik bewustzijn als absoluut verschijnen, vast te stellen, te formuleren en duidelijk te maken, maar daar zelf niets aan mocht toevoegen of veranderen. Dus wel verhelderend en descriptief, maar niet normatief.

Dat alles weet Hartmann, maar toch vraagt hij: Waarom komt er dan geen eind aan de lange rij van filosofen, die van ethiese bezinning en verdieping normatief inzicht verwachten? zijn zij allen dan bevangen in een waan, in het ijdel geloof, „dasz Belehrung und Heil von philosophischer Vertiefung kommen musz?“ Al was dit, zo meent Hartmann, tot nu toe ook het geval geweest, dan zou men toch dit prakties inzicht, deze normatieve leiding kategories van de filosofie moeten eisen.

Er is inderdaad een veelheid van zedelijke geboden, verschillend naar plaats en tijd, die alle met aanspraak op autoriteit optreden. En temidden van deze verscheidenheid zoeken wij naar een instantie, die weet te schiften en te scheiden. Die instantie moet de filosofie zijn. Zij is daartoe geroepen. „Philosophie ist ihrem Wesen nach die aus Einsichten und Gründen ermessende Instanz“.

Het is duidelijk dat de filosofie zich hier een taak toegewezen ziet, die in de eerste plaats bezinning over haar eigen methode noodzakelijk maakt. Deze bezinning heeft bij Hartmann geenszins ontbroken. Aan zijn „Ethik“ ging een „Metaphysik der Erkenntnis“ vooraf. Zoals bekend, is Hartmann filosoof van de Phaenomenologische school en een bespreking van zijn metafysika en kennistheorie zou neerkomen op een behandeling van deze in Duitschland zoveel opgang makende filosofie. Maar daarvoor is dit artikel niet de plaats noch schrijver ervan de aangewezen persoon. We mogen hopen dat te zijner tijd in ons tijdschrift deze belangrijke richting in de filosofie door daartoe bekwame pen beschreven wordt.

Maar ten aanzien van het onderhavige onderwerp valt er het volgende over op te merken: Deze filosofie gaat uit van de overtuiging, dat het mogelijk is door „Wesensschau“ het wezen der dingen te doorgronden. Tot dit rijk der wezenlike dingen, op één lijn te stellen met de Ideën van Plato, behoren ook de waarden. „Werte sind Wesenheiten“. Het is dus mogelijk op emotionele, intuïtieve, aprioritese wijze de wezenlike waarden te leren kennen. Dit is het kentheoreties kern- en uitgangspunt van de Phaenomenologie en bijzonderlik van de ethiek van Hartmann.

De waarden worden hiermee buiten de sfeer van het relatieve gerukt. Waarde is niet hetzelfde als subjektieve waardering, ze bestaat niet alleen voor de waarderende mens, maar heeft een eigen zijnsaard. Zo hebben dus de zedelijke waarden een geldigheidskarakter voor alle mensen en kunnen ze met de op hen gegronde zedelijke geboden als normatief aan alle mensen voorgehouden worden. Het zal, op grond van deze kennis der wezenlike, zelfstandig bestaande waarden, mogelijk zijn te schiften tussen de verschillende en dikwijls uiteenlopende zedelijke waarderingen. Zij berusten nu immers niet op gelijkberechtigde inzichten, maar ten dele op een nog onjuiste „Wesensschau“. Hier ligt nu volgens Hartmann juist de taak der ethiek die hij in dit verband omschrijft als „Maieutik des sittlichen Bewusstseins“. Absoluut en één is het Rijk der Waarden, maar verschillend en onvolledig is onze kennis ervan. Filosofiese verdieping kan hier helpen de werkelijke waarde aan het licht te brengen en zo op de eenheid der waarden de eenheid der ethiek op te bouwen.

Ik gaf de gedachten van Hartmann in slechts zeer grove trekken

weer. Doel van mijn opmerkingen was aan te tonen, dat na het relativisme dat in de ethiek van de laatste eeuw deze wetenschap van haar voorname plaats dreigde te verdringen, een nieuw streven merkbaar is naar een ethiek die, zij het ook in andere zin, weer in één adem kan worden genoemd met de dogmatiek, zodat beide vakken tesamen de naam verdienen die Kuyper hen gaf: het Sanctuarium der Theologie.

P. J. VAN LEEUWEN.

De Studie van het Oude Testament in Nederland in den laatsten tijd.

De beoefening der wetenschap staat in geen enkel land geïsoleerd. De wetenschap is steeds internationaal, al moge haar beoefening in een bepaald land ook menigmaal een eigen cachet dragen. Zoowel het eene als het andere komt in den wetenschappelijken arbeid op Oud-Testamentisch terrein in Nederland in den laatsten tijd duidelijk uit. Deze kenmerkt zich eenerzijds door den op den voorgrond tredenden karaktertrek die de studie van het Oude Testament over heel de wereld typeert: de tij-kentering, waarvan ik in 1920 bij de aanvaarding van mijn hoogleeraarsambt sprak; anderzijds vertoont hij een geheel eigen beeld door het uitkomen van een principieele tegenstelling, die elders niet, en althans niet in zoo scherp vorm, gevonden wordt.

Tegen het einde van de 19e eeuw, toen de negatieve kritiek op Oud-Testamentisch terrein over de geheele linie had gezegevierd, zwaaide zij ook in ons land vrijwel onbeperkt den scepter. Trouwens, Nederland had in den persoon van den Leidschen Oud-Testamenticus Abraham Kuenen een zeer belangrijke bijdrage tot den triomf der negatieve kritiek geleverd. De drie groote werken van Kuenen zijn: „Historisch-kritisch onderzoek naar het ontstaan en de verzameling der boeken des Ouden Verbonds”, waarvan de tweede, geheel omgewerkte druk door het overlijden van den auteur in 1891 onvoltooid bleef (de Thorah en de historische boeken, alsmede de profetische boeken werden nog door Kuenen zelf in het licht gegeven; van het derde deel, handelende van de poëtische boeken des Ouden Verbonds, verscheen alleen het eerste stuk dat reeds vrijwel persklaar was, door de zorg van Dr. J. C. Matthes); „De Godsdienst van Israël tot den ondergang van den Joodschen staat” (1869/70); en „De profeten en de profetie onder Israël” (1875). In het laatste werk trachtte hij vooral aan te toonen dat aan de vervulling van de profetie geen argument voor de Goddelijkheid van het profetische woord ontleend kon worden.

Als een bijzonder grootsch monument van den arbeid der negatief-kritische richting in Nederland verdient ook genoemd te worden de Leidse Vertaling van het Oude Testament, met inleidende opmerkingen en aantekeningen; vrucht van de samenwerking van Kuenen, Hooykaas, Kusters en Oort, waarvan alleen de laatste de voltooiing van het werk mocht beleven, en voor de publicatie zorg kon dragen (1899).

Ik zeide hierboven dat de negatief-kritische richting tegen het einde

van de 19e eeuw in ons land vrijwel onbeperkt den scepter zwaaide. Met de in dezen zin liggende reserve doel ik niet op de vertegenwoordigers der ethische richting, als Valeton in Utrecht van 1877—1912 (hoofdwerk „De Psalmen”; 2e druk, bewerkt door Obbink, in 1914), of Wildeboer in Groningen van 1884—1907, daarna overgegaan tot de litterarische faculteit in Leiden tot 1912 (voornaamste werken „Het ontstaan van den Kanon des Ouden Verbonds” 4e druk 1908; „De Letterkunde des Ouden Verbonds”, 3e druk 1903; „Het Oude Testament van historisch standpunt toegelicht” 1908; hij bewerkte Spreuken, Prediker en Esther in Marti's „Kurzer Handcommentar zum A.T.”). Immers deze geleerden mochten in hun uitspraken meer religieuze warmte zoeken te leggen (vooral Valeton) en grootere wetenschappelijke gematigdheid en voorzichtigheid betrachten, maar principieel stonden zij tegenover het Oude Testament op het hetzelfde standpunt als de Leidsche school. Met de gemaakte reserve doel ik op den zeer kleinen kring van Theologen, die principieel vierkant tegenover de negatief-kritische richting zich stelde, en, vasthoudende aan het onvoorwaardelijk gezag van den Bijbel als het Woord van God, vanuit dit standpunt zich aan de wetenschappelijke studie van het Oude Testament wilde wijden. Deze kring was tegen het einde van de 19e eeuw nog zeer klein. Als daartoe behoorende verdient genoemd te worden M. Noordtzi, van 1875 tot 1912 hoogleeraar aan de Theologische School te Kampen. Hij gaf een „Hebreeuwsche Spraakkunst” (1884) en een exegetische proeve: „De acht-en-zestigste en de zestiende Psalm vertaald en verklaard” (1903). Tegen de negatieve kritiek koos hij positie in een reeks van oraties: „De leer van Jezus en de apostelen over de H. Schrift des Ouden Testaments” (1885) „De verhouding van Schriftgeloof en Schriftcritiek, vooral met het oog op het Oude Testament” (1907); vooral door rekening te houden met de resultaten der opgravingen in het oude Oosten: „Egyptologie en Assyriologie in betrekking tot de geloofwaardigheid des Ouden Testaments” (1882) „Israëls verblijf in Egypte gezien in het licht der Egyptische ontdekkingen” (1891) „Oosterse lichtstralen over Westersche Schriftbeschouwing” (1897). Een tweede wetenschappelijk steunpunt zocht deze kring in de in 1880 opgerichte Vrije Universiteit. Dat bleek wel uit de rectorale rede waarmede de stichter der Hoogeschool na een jaar zijn waardigheid aan zijn opvolger overdroeg „De hedendaagsche Schriftcritiek in haar bedenkelijke strekking voor de gemeente des levenden Gods” (1881). Overigens was deze stichting in betrekking tot de studie van het Oude Testament niet zeer gelukkig: haar eerste Oud-Testamenticus, de Duischer Dilloo, keerde naar zijn vaderland terug op het einde van het jaar 1885, na kort te voren het rectoraat te hebben overgedragen met een rede over „De moedertaal van onzen Heere Jezus Christus en van Zijne Apostelen”. Overigens leverde hij gedurende zijn kort verblijf hier te lande slechts één eigenlijk gezegde Oud-Testamentische studie „Das wunder an den Stufen des Ahas” (1885). Het onderwijs in de Oud-Testamentische vakken werd na zijn vertrek overgenomen door Dr. Ph. J. Hoedemaker, die echter in 1887 in verband met het kerkelijk conflict eveneens de Vrije Universiteit verliet. Als een latere vrucht van deze jaren van Oud-Testamentischen arbeid mogen we echter nog beschouwen zijn „De Mozaïsche oorsprong van de wetten in de boeken Exodus, Leviticus en Numeri” (1895). De plaats van Oud-

Testamenticus bleef toen lange jaren onbezet; de colleges werden waargenomen door den kerkhistoricus en canonicus Rutgers; eerst in 1907 werden de Oud-Testamentische vakken opgedragen aan Dr. C. van Gelderen, die sedert 1904 als Semitist aan de Vrije Universiteit verbonden was. In 1903 koos de Vrije Universiteit positie in den bekenden Babel-Bibel-strijd, die door het optreden van den Assyrioloog Friedrich Delitzsch vooral in Duitschland ontketend was, doordat wederom een niet-Oud-Testamenticus bij de overdracht van het rectoraat zijn stem liet hooren: Prof. Dr. H. H. Kuyper met zijn rede „Evolutie of Revelatie”. Prof. Noordt zij van Kampen gaf ter zelfder tijd zijn „De onjuistheid van de hypothese van Prof. Friedrich Delitzsch over Babel en Bijbel”. Enkele jaren later gaf deze zijn „Babylonische Psalmen in vergelijking met die des Ouden Testaments” (1911).

Hiermede zijn we zoo ongeveer aangekomen bij het tijdstip, waarop het keerpunt in de ontwikkeling der Oud-Testamentische wetenschap valt waar te nemen. De Babel-Bibel-strijd heeft de zwakte van de negatieve kritiek vooral ten opzichte van de constructie van Israëls' historie en religieuze ontwikkeling doen gevoelen; het is de z.g. tekstkritische school, die haar aanvallen op het litterair ontledingssysteem dier richting doet. Omstreeks 1903 en 1904 zijn de voormannen der tekstkritische school in Engeland en Duitschland opgetreden. Slechts enkele jaren daarna wordt Nederland, en het buitenland niet minder, verrast door het optreden van Prof. Dr. B. D. Eerdmans, den Oud-Testamenticus der Leidsche Hoogeschool, leerling en opvolger van Kuenen, die zich vierkant tegen de litteraire kritiek van zijn leermeester steit. Het gaat niet om de wijziging van een onderdeel, of zelfs ook maar van een belangrijk onderdeel in het Kuenen-Wellhausiaansche systeem; neen, hij verzet zich tegen het geheele systeem als zoodanig. In 1908 zendt hij in de Duitsche taal zijn oorlogsverklaring aan de Pentateuchkritiek, die sedert Astruc de Oud-Testamentische wetenschap had beheerscht, in het licht „Die Komposition der Genesis”, de eerste van een reeks van „Alttestamentliche Studien”, waarvan de volgende waren: „die Vorgeschichte Israëls” (1908) „das Buch Exodus” (1910) en „das Buch Leviticus” (1912). Hij begint het „Vorwort” van zijn „Komposition der Genesis” met de veelbeteekenende woorden „In dieser Abhandlung.... sage ich mich los von der kritischen Schule Graf-Kuenen-Wellhausen und bestreite ich die sogenannte neuere Urkundenhypothese überhaupt”. In deze studie betuigt hij zijn volledige instemming met de stelling der tekstkritische school, dat het fundament van de bronnen-splitsing in den Pentateuch niet deugt, omdat het gebruik van de verschillende namen Gods tekstkritisch niet vast staat. Ook van andere zijden werd daarmee instemming betuigd, in ieder geval op de groote beteekenis ervan gewezen. Met name verdient in dit verband genoemd te worden de studie van Dr. A. Troelstra „De naam Gods in den Pentateuch (1912).

In het jaar 1912 stierven beide, Valeton en Wildeboer. Het is wel een merkwaardig symptoom van de verandering die er intusschen was ingetreden, dat een zoon van den Kamper hoogleeraar Noordt zij, die wel in Leiden in de Semietische letteren was gepromoveerd, maar principieel geheel en al het standpunt van zijn vader en van de Vrije Universiteit deelde, voor beide vacatures in aanmerking kwam; in Leiden werd echter Dr. A. J. Wensinck benoemd, maar Utrecht kreeg als Oud-Testamenticus

Dr. A. Noordtjij, die daar zijn inaugureele rede hield over „De Oud-Testamentische Godsopenbaring” (1912). Reeds vroeger had hij een studie geschreven over „De Filistijnen” (1905). Verder noemen we nog van zijn hand, „Gods Woord en der eeuwen getuigenis” (1924, 2e sterk vermeerderde druk 1931); en zijn rectorale oratie „Het probleem van het Oude Testament” (1927).

In hetzelfde jaar werd in Kampen de plaats van den ouden Noordtjij ingenomen door Dr. J. Ridderbos. Zijn inaugureele oratie had tot titel „De beteekenis van het Oude Testament” (1913). Verder vermelden we „Israël en de Baäls” (1915) „De Messiaansche heilsbelofte en de nieuwere ontdekkingen” (1918) „De Messias-Koning in Jesaja’s profetie” (1920) „De Godsverkondiging der profeten” (1925) „Het Godswoord der Profeten” (Eerste deel: van Elia tot Micha, 1930; tweede deel: Jesaja, 1932).

In Groningen was Wildeboer, toen hij naar Leiden vertrok, opgevolgd door Dr. L. H. K. Bleeker, wiens proefschrift tot onderwerp had gehad „Jeremia’s profetieën tegen de volkeren” (1894). Zijn inaugureele rede ging over „De zonde der gezintheid in het Oude Testament” (1907). Van niet geringe beteekenis was het optreden van den hoogleeraar F. M. Th. Böhl in de faculteit der letteren aldaar, die later verhuisde naar Leiden, en toen op zijn beurt door Dr. J. de Groot vervangen werd. Hoewel Böhl Semitist is, heeft hij een belangrijk deel van zijn tijd en belangstelling aan het Oude Testament gewijd. Dit blijkt niet alleen uit zijne redevoeringen als „Het tijdperk der aartsvaders” (1925) en „Nieuwjaarsfeest en Koningsdag in Babylon en in Israël” (1927), maar ook uit zijn medewerken aan een verklaring van het Oude Testament (waarop we nog terugkomen), en zijn publicatie van „Het Oude Testament” als eerste deel van het „Bijbelsch-Kerkelijk Woordenboek” onder redactie van Prof. van Veldhuizen. Vermelding verdient ook zijn medewerking aan de opgravingen in Palestina en in Mesopotamië; als vrucht van zijn belangstelling voor dit terrein ontvingen we zijn „Palestina in het licht der jongste opgravingen en onderzoekingen”. Van Dr. de Groot noemen we zijn dissertatie over „Palestijnsche Masseben” (1913) „Die Altäre des salomonischen Tempelhofes” (1924) en zijn inaugureele rede „De Palestijnsche achtergrond van den Pentateuch” (1928).

Aan de Universiteit van Amsterdam, waar voorheen als tijdgenoot en geestverwant van Kuenen Matthes werkzaam was, doceerde later Elhorst, van wien we noemen zijn dissertatie „De profetie van Micha” (1891), en later „De profetie van Amos” (1900). Na diens overlijden werd de kathedraal voor de Oud-Testamentische vakken bezet door Dr. J. L. Palache, die zijn intrede deed met een rede over „Het karakter van het Oud-Testamentische Verhaal” (1925). Ook van de hand van Prof. Daniël Völter zagen verschillende studies het licht die op Oud-Testamentische onderwerpen betrekking hebben; wij noemen daaruit „Der Ursprung von Passah und Mazzoth” (1913).

Tegelijk met den aanvang der kentering van het tijt begonnen ook aan de Vrije Universiteit dissertaties over Oud - Testamentische onderwerpen het licht te zien. De eerste was die van Dr. J. C. de Moor over „De profeet Maleachi (1903), waarop ettelijke andere over verschillende „kleine” profeten gevolgd zijn: Habakkuk door van Katwijk (1912), Zefanja

door Snijman (1913), Nahum door Goslinga (1923). Echter ook andere onderwerpen werden behandeld: „De eigendom in den Pentateuch” (W. A. van Es, 1909) „De valsche profetie in Israël” (G. Ch. Aalders, 1911) „Indirecte gegevens voor het bestaan van den Pentateuch in de Psalmen?” (W. H. Gispen, 1928). De schrijver van dit artikel deed in 1914 het licht zien „Sporen van Animisme in het Oude Testament?” waarin hij zich niet alleen keerde tegen de Wellhausiaansche constructie van den ontwikkelingsgang van Israël's godsdienstig leven, maar ook met name in het krijt trad tegen de beschouwingen van Prof. Eerdmans, die in 1913 als rector magnificus een rede had gehouden over „De beteekenis van het Oude Testament voor onze kennis van de gedachtenwereld der oudheid”, en waarin hij uiteenzette, hoe zijns inziens allerlei oude, animistisch-getinte voorstellingen aan de Israëlietische wetgeving ten grondslag lagen; reden waarom hij juist meende niet te kunnen meegaan met de Pentateuchbeschouwingen van Kuenen en Wellhausen die de wetten eerst vrij laat stellen. In een rede, gehouden op de 54e Vergadering van Moderne Theologen, in 1919, sprak Eerdmans het openlijk uit, dat Wellhausen's volgorde: profeten en wet weer vervangen behoort te worden door de traditioneele volgorde: wet en profeten. Overigens ziet men uit het hierboven gezegde, dat, hoewel de richting van Eerdmans en die van de Schrift-geloovige principieele oppositie tegen de negatief-kritische richting elkaar in het verzet tegen het Wellhausianisme ontmoeten, zij daarom toch alles behalve samengaan en op hun beurt weer met elkander in conflict geraten.

Verzwegen mag niet worden de naam van Dr. H. Th. Obbink, die enkele jaren hoogleeraar was aan de Universiteit van Amsterdam (1910—1913), en sedert een kathederaal voor de geschiedenis der godsdiensten bezet te Utrecht. Op Oud-Testamentisch gebied verschenen van zijne hand verscheidene studies. Zoo gaf hij in 1912 „De godsdienst van Israël”, waarin duidelijk uitkomt, hoezeer de denkbeelden omtrent den ontwikkelingsgang van Israël's religieus leven ook bij een vasthouden aan de algemeene tendenzen der negatieve kritiek een wijziging hebben ondergaan. Voorts in 1914/15 „Oostersche leven”, in 1917 „Het Bijbelsch Paradijsverhaal en de Babylonische bronnen”, in 1928 tezamen met Prof. Brouwer „Inleiding tot den Bijbel”, waarin hij het Oude Testament behandelde. In het „Bijbelsch-Kerkelijk Woordenboek” bewerkte hij het 4e deel „Godsdienstwetenschap”, waarin meer dan één artikel voorkomt dat ook voor de studie van het Oude Testament van belang is.

De schrijver van dit artikel deed in 1918 verschijnen een studie over „De profeten des Ouden Verbonds”. In 1920 werd hem het onderwijs in de Oud-Testamentische vakken aan de Vrije Universiteit toevertrouwd; hij aanvaardde zijn ambt met de reeds genoemde rede over „Tij - kentering in de Oud-Testamentische wetenschap”. In 1928 hield hij bij de overdracht van het rectoraat een rede over „De geschiedschrijving in het Oude Testament”.

Bizonder verdienen de aandacht de beide populair-wetenschappelijke commentaar-werken, die sedert het laatste decennium verschijnen; een duidelijk symptoom van de groote toewijding waarmee men zich, om het zoo in het algemeen te zeggen, van orthodoxe zijde aan de bestudeering van het Oude Testament geeft. Het zijn „Tekst en Uitleg”, van ethische en confessioneele zijde, en de „Korte Verklaring” van Gereformeerde zijde;

de eerste, voor wat het Oud-Testamentsch gedeelte betreft onder redactie van Prof. Böhl, de tweede onder leiding van de gezamenlijke hoogleeraren in de exegese te Kampen en te Amsterdam in bond met Prof. Noordt zij van Utrecht. In beide uitgaven zijn reeds tal van deeltjes verschenen; van sommige Bijbelboeken is de bewerking in beide gereed gekomen, zoodat men uitnemend de gelegenheid tot vergelijking heeft. In formeel opzicht onderscheiden zich de beide uitgaven hierdoor, dat „Tekst en Uitleg” eerst den volledige tekst biedt, om daarop den uitleg te doen volgen; terwijl in de „Korte Verklaring” tekst en verklaring perikooptsgewijs bij elkaar gegeven worden. Ook geeft „Tekst en Uitleg” een opgave van literatuur, terwijl de „Korte Verklaring” daarvan opzettelijk afziet.

Een punt, dat in aansluiting aan de bovengenoemde uitgaven besproken moet worden, is dat van de Bijbelvertaling. Beide uitgaven bieden een vertaling, en leveren daardoor vanzelf belangrijke voorarbeid voor een toekomstige vertaling ten gebruike van ons volk. Naast en tegenover de Leidsche Vertaling is de vertaling gekomen van Prof. Obbink; doch deze is ten eerste niet geheel volledig, maar geeft slecht een, zij het ook ruime, bloemlezing uit het Oude Testament. In de tweede plaats draagt ook deze, evenals de vertalingen in „Tekst en Uitleg” en de „Korte Verklaring”, een sterk persoonlijk karakter. Het Nederlandsch Bijbelgenootschap heeft ernstige pogingen in het werk gesteld om, evenals het voor het Nieuwe Testament heeft kunnen bereiken, een vertaling van het Oude Testament te verkrijgen door de samenwerking van alle orthodoxe groepen. Deze pogingen zijn totnogtoe niet geslaagd, omdat de moeilijkheden die bij zulk een samenwerking te overwinnen zijn voor het Oude Testament veel grooter zijn dan voor het Nieuwe. Thans is er echter een proeve van een nieuwe vertaling van Jeremia in bewerking door de beide vertaalkundigen van dit boek in „Tekst en Uitleg” en de „Korte Verklaring”. Wellicht kan deze partieele vertaling, indien zij slaagt, de voorbode zijn van een hernieuwde poging om het geheele Oude Testament over te zetten.

Naast de vele reeds genoemde schrijvers en werken moge nog gewezen worden op P. de Buck „De profeten van Israël” 1908; en A. van der Flier GJzn., gepromoveerd op een dissertatie over Deut. 33 (1895), uitgever van „Vanwaar onze Bijbel?” (1912); beide behorende tot de ethische groep; en op G. van der Zee „De ballingschap”, 3 deelen (1930/31), behorende tot de Gereformeerde richting. Onder de Nederlandsche Roomsche-Katholieke auteurs verdienen genoemd te worden J. van den Dries en B. Th. Stoverinck, die zich door verschillende tijdschrift-artikelen hebben onderscheiden, en H. Wilbers die een studie schreef over „Schepping, Paradijs en Zondeval”, 1918. Als vrucht van de Keizer-Karel-Universiteit te Nijmegen verscheen een lijvige commentaar op Genesis van Prof. Paul Heinisch, die, Duitscher van geboorte, ook in de Deutsche taal schreef (1930). Deze commentaar maakt deel uit van het nieuwe, loopende werk „Die Heilige Schrift des Alten Testaments” onder leiding van Feldmann en Herkenne. Van Joodsche zijde maakt op vermelding aanspraak de opperrabbin Tal, die verschillende verdienstelijke bijdragen in onderscheidene periodieken ten beste gaf.

Ten slotte moeten wij nog eens terugkeeren tot Prof. Eerdmans, die in 1930 in twee deelen „De godsdienst van Israël” het licht deed zien,

waarin hij zijn denkbeelden over het geheele Oude Testament ontwikkeld heeft. Daarbij blijkt dat hij niet alleen ten aanzien van den Pentateuch met de vroeger als onomstootelijke resultaten der wetenschap geldende denkbeelden in conflict komt, maar ook op andere punten van de gangbare stellingen der negatieve kritiek afwijkt, b.v. bij het boek Daniël, waar hij een geheel andere verklaring geeft van hfdst. 2 en 7, en in verband daarmee ook een gansch andere opvatting voorstaat omtrent den ontstaanstijd van het Arameesche gedeelte van het boek.

Het was mij binnen het bestek der mij toegedachte ruimte niet mogelijk meer volledig te zijn, en over de besproken auteurs en werken breeder uit te weiden. Voor omissies vraag ik derhalve om deze reden bij voorbaat verontschuldiging; doch hoop met het gebodene onze jeugdige Theologen toch eenigen dienst te kunnen doen ter oriëntering op het terrein der studie van het Oude Testament.

Hilversum.

G. Ch. AALDERS.

Universiteit en Maatschappij.

Inleiding.

Het is de gewoonte van de redactie van de „Vox Theologica” in het eerste nummer van den nieuwen jaargang in een apart artikel de eerstejaars in te leiden of te laten inleiden in de vreugden en vragen der theologische studie. Verleden jaar heeft zij dat gedaan door een beschouwing over den theologischen student, als onderdeel van het leven der studentenmaatschappij en als beoefenaar van een eigen studie. Dit jaar wil ik, door haar uitgenoodigd, de theologische studie in een ander kader zetten, n.l. van een beschouwing over de verhouding van universiteit en maatschappij, van waaruit men een zeer goede blik kan krijgen op het karakter van de studie, die wij als studenten aan een universiteit beoefenen.

Het vraagstuk van de verhouding van Universiteit en maatschappij is in de laatste jaren veel besproken, vooral naar aanleiding van de brochure van den Utrechtschen hoogleeraar Dr. H. R. Kruyt, „Hoogeschool en maatschappij”, die sterk onder den indruk van den invloed der Amerikaansche Universiteiten op het Amerikaansche maatschappelijke leven, door hem op een reis door de Vereenigde staten ontvangen, de verhouding van hoogeschool en maatschappij in Nederland critiseert. Naar zijn overtuiging is de organisatie van ons hooger onderwijs verouderd; de universiteiten hebben zich niet aangepast aan het maatschappelijk leven en zij staan buiten het leven der moderne cultuur. Deze brochure heeft, hoe men ook over haar denken moge, ons duidelijk laten zien, dat de universiteit een functie heeft in het maatschappelijk leven.

Het is niet gemakkelijk de functie van een Universiteit in het maatschappelijk leven te omschrijven, vooral niet als men daarin reorganisatievoorstellen aan verbinden wil. Ook niet ieder student ziet het verband van de Universiteit, speciaal dan van zijn studie, met zijn later maatschappelijk beroep. Dit zal een eerstejaars verwonderlijk in de ooren klinken:

hij ziet de studie, die hij nu gaat beginnen, als voorbereiding voor zijn beroep, in ons geval het predikantschap. Maar studenten, die gepakt worden door de theologische studie, zien soms met eenige onrust, hoe kort de studietijd is, want...., later in de practijk komt er van studie vaak zoo weinig terecht; ze staat zoo buiten je beroep". En anderzijds zijn de klachten veelvuldig van hen, die klagen over de wetenschappelijke ballast in hun studententijd meegekregen, „waar ze voor hun beroep niets aan hebben", en die ze na hun proponenten - examen zoo gauw mogelijk vergeten. Zulke dingen bewijzen toch wel, dat het verband tusschen Universiteit en Maatschappij niet zoo eenvoudig te leggen is. Nu zijn natuurlijk de theologische faculteiten, wat hun organisatie betreft, wel belast door de gang, die de theologische wetenschap in de laatste eeuw genomen heeft, maar ook in andere faculteiten worden klachten, als boven geuit, wel gehoord.

Elke beschouwing over de verhouding van Universiteit en Maatschappij moet uitgaan van het feit, dat de Universiteit een onderdeel is van het groote Geheel, de maatschappij, waarin zij een functie heeft. Wij moeten dus via een bepalen van het wezen van het maatschappelijk leven komen tot het aanwijzen van de functie der Universiteit.

De Universiteit in de maatschappij.

Wie het huidige maatschappelijk leven overziet, zal niet veel anders opmerken dan strijd. Strijd tusschen rassen, volkeren, klassen en individuen. Die strijd is echter altijd gericht op een doel; men wil iets bereiken. Het maatschappelijk leven is dus strijd en streven. Het menscheijk streven in zijn maatschappelijk verband heeft twee doeleinden, d.i. 1. een (menschwaardig) bestaan, welvaart; 2. cultuur. Onder dit laatste versta ik een geheel van waardevolle goederen, die men wil realiseeren en onderhouden. Het zijn (vier) verschillende soorten van cultuurgoederen, waarop zich het menscheijk streven richt, n.l. de goedheid (d.i. de „persoonlijkheid"), de gerechtigheid (als ideaal van menscheijk samenleven), de schoonheid en de waarheid.

In dit maatschappelijk streven treedt nu het denken op en wel in een dubbele functie. In de eerste plaats als zoeken naar waarheid, dus als een streven zelf, en in de tweede plaats als een steun voor het verdere streven; door het denken is het n.l. mogelijk het maatschappelijk streven „bewuster", dus beter, gericht en efficiënter te maken. Het denken is dus geheel en al met het maatschappelijk leven vervlochten.

Wetenschap is nu het denken, op systematische wijze beoefend. In de wetenschap denkt niet alleen meer een individu, als het hem toevallig eens van pas komt, maar denkt het menschengemeen door het individu. Wetenschap is samen zoeken naar waarheid en samen zich het streven „bewust maken". Wetenschap treft men dus aan op alle terreinen van het maatschappelijk leven, eenerzijds als een (algemeen-menscheijk) streven naar waarheid, anderzijds als poging om door bewustwording het maatschappelijk leven te dienen en te bevorderen. Bij de wetenschappelijke techniek hebben wij een mooi voorbeeld van een dergelijke „hulp-wetenschap".

In den wetenschappelijken arbeid treedt als vanzelf de behoefte aan organisatie en concentratie op. Dit kan een van de motieven zijn, die leiden tot het stichten van een Universiteit. Een Universiteit is het

orgaan, waardoor wetenschappelijke arbeid wordt verricht. De Universiteit groeit dus uit het maatschappelijk leven op als een van zijn organen. Een Universiteit, wier arbeid niet zou voortkomen uit het streven van het maatschappelijk leven zelf, maar die, als men het zoo wil noemen, geheel „academisch” geworden zou zijn, zou als een doode tak aan een levende boom zijn.

Naast deze functie van orgaan van wetenschap heeft de Universiteit nog een tweede, geheel maatschappelijke functie. In het maatschappelijk leven treedt de wetenschap op bij het maatschappelijk streven; in de praktijk van het leven beteekent dit, dat er op bepaalde posten in de maatschappij menschen staan, die in hun maatschappelijk beroep van de resultaten der wetenschap gebruik maken en daartoe een wetenschappelijke opleiding hebben ontvangen. Welnu, de wetenschappelijke opleiding dezer maatschappelijke werkers is eveneens aan de Universiteit toevertrouwd.

De Universiteit staat dus nooit buiten het maatschappelijk leven. Zij is met de behoeften en belangen der maatschappij nauw verbonden.

De student.

De student komt aan de Universiteit om opgeleid te worden voor een maatschappelijk beroep. Het studeeren om de studie, niet voor het beroep is een luxe. Voor dat beroep heeft hij de wetenschap noodig en voor de wetenschappelijke kant van zijn a.s. beroep komt hij aan de Universiteit. Dus niet voor de technische kant; dit wordt wel eens vergeten. Men verwijt de Universiteit wel eens, dat de door haar afgeleverde krachten niet „practisch-bruikbaar” zijn. Dit verwijt kan niet de Universiteit treffen, wier professoren wetenschappelijke werkers en geen „model-predikanten” of „model-leeraren” zijn, maar moet den afgestudeerde zelf treffen, die niet voor deze kant van zijn latere beroep heeft gezorgd.

Over de studie van den student zijn nu drie dingen te zeggen:

1. Zij moet hem brengen **kennis** — voor de uitoefening van zijn beroep heeft hij een bepaalde hoeveelheid kennis noodig.

2. Zij moet hem brengen **wetenschappelijke vorming** — d.i. de geschiktheid om zelf later door studie aan te vullen, wat hij nu nog niet weet; de wetenschap moet ook later nog de ruggegraat van zijn beroep zijn.

3. De studie moet geschieden onder het gezichtspunt van de **Waarheid**. Vooral voor sommige geestelijke wetenschappen moet dit in het bijzonder gezegd worden. Wij moeten studeeren met het besef, dat het maatschappelijk streven alleen gebaat is bij waarheid, en dat wetenschappelijke arbeid altijd beteekent: zich laten richten door de waarheid, ook als student.

De theologie in de kerk.

Allereerst moeten wij de verhouding van de theologische wetenschap bepalen tot het maatschappelijk leven. Waar is in het maatschappelijk leven de drang tot theologisch denken (c.q. wetenschap) aanwijsbaar? Daar wij bij de bepaling van de functie van de wetenschap uitgingen van het maatschappelijk leven, moeten wij dit nu bij de theologie wederom doen. Wij hebben boven gezegd, dat het maatschappelijk streven zich richt op welvaart en op cultuur. Bij dat maatschappelijk streven moet ook genoemd worden de „arbeid” der Kerk. Men kan er natuurlijk over twisten,

of het kerkelijk leven valt binnen de grenzen der cultuur (zooals ik zou doen), of er buiten en er tegenover staat, van belang voor ons betoog is dit probleem niet. In het maatschappelijk streven is ook de arbeid der godsdienstige gemeenschappen aan te wijzen. In dezen arbeid, dien wij in dit artikel niet in zijn onderdeelen behoeven te beschrijven, treedt evenals verder bij het maatschappelijk streven, het denken op, ook in zijn gesystematiseerde vorm van wetenschap.

Tot den arbeid der godsdienstige gemeenschappen behoort n.l. de arbeid van den prediker. Bij het preeken wordt gezocht naar klaarheid der voorstellingen en naar de waarheid van de verkondiging. Dit dubbele zoeken leidt tot denken en daarmee tot wetenschappelijke Theologie. Verder is het noodig, dat wij, die in het kerkelijk leven een belangrijke post innemen, zooals b.v. ook weer de predikant, kennis bezitten van verschijnselen en problemen op het gebied van het godsdienstig leven. Het verkrijgen van deze kennis veronderstelt wetenschappelijk onderzoek van den godsdienst, veronderstelt dus theologie.

Zoo groeit dus de theologie op uit de behoeften van de godsdienstige gemeenschap. Zonder den onderbouw van deze zou de theologie verdorren tot een schematiek van begrippen, waaruit het leven verdwenen zou zijn.

Theologie is dus een drieledige arbeid:

- a. wetenschappelijk onderzoek van den godsdienst.
- b. zoeken naar klaarheid in de godsdienstige voorstellingenschat (dogmatiek).
- c. zoeken naar de waarheid van eigen standpunt (dogmatiek of godsdienstwijsbegeerte).

Zooals de Universiteit een functie heeft in de maatschappij, heeft dus de theologie een functie in de kerk. Er is echter in Nederland in de praktijk van het leven geen sprake van één kerk, slechts van verschillende organisaties, elk met hun eigen verschillende theologische behoeften. Daar de Rijksuniversiteit, als maatschappelijk orgaan, aan kerkelijke onderscheidingen geen voet wou geven, maar wel den arbeid der kerk in het maatschappelijk leven erkende, heeft men de theologie verdeeld in een godsdienst-wetenschappelijk deel en een kerkelijk-dogmatisch deel en het laatste aan de kerkgenootschappen opgedragen. Voor de Vrije Universiteit bestond dat probleem uiteraard niet.

Men kan de vraag stellen, in hoeverre deze scheiding wenschelijk is en in hoeverre de beoefening van dit „objectieve” deel toch een theologische overtuiging vooronderstelt. Wij laten deze vragen hier rusten.

De verhouding van wetenschappelijke theologie en kerk is dus in 't algemeen zoo, dat de theologie uit de kerk opgroeit.

De theologische student.

Deze moet dus aan de Universiteit opdoen kennis, wetenschappelijke vorming, een klare voorstellingenschat en een overtuiging (zelf als waarheidzoeker veroverd).

Deze dingen moet gij in uw studie zoeken en zult gij er vinden. Zij zijn van het grootste belang voor uw later beroep. En wie zich in zijn studententijd op deze dingen richt, die zal nooit kunnen zeggen, dat zijn studie ballast is geweest. Wie dit zegt, heeft niet gestudeerd, maar heeft voor een aantal examina zichzelf volgepompt. Studeeren is altijd meer dan alleen voor examens werken.

Aan de andere kant moogt gij ook nooit vergeten, dat uw beroep nog meer van u vraagt dan alleen deze dingen. Het vraagt ook kennis van onze maatschappij en haar huidige problemen, kennis van den mensch en bereidheid tot medeleven; het vraagt voor een groot gedeelte ook u zelf.

Deze dingen zullen uw professoren u niet kunnen geven. Wel is de studententijd, afgescheiden van uw studie, als gij er uw best voor doet, een prachtige voorbereiding voor uw beroep in dit opzicht.

Theologische studenten moeten studeeren en midden in het studenten-leven staan!

H. FABER.

Kroniek.

Als dit eerste nummer van de „Vox Theologica” verschijnt, is ons academisch en maatschappelijk leven reeds weer aan den gang. Hooggeleerden en studenten brengen hun geregelde bezoeken aan collegezalen en bibliotheken, predikanten aan kerk, huiskamer en catechisatielokaal. Zes keer dezen winter zal de gele omslag van ons tijdschrift naast uw bordje aan het ontbijt liggen; gij zult er in bladeren en op uw studeerkamer zult gij het lezen. Een symbool van uw leven! Want gij zult herinnerd worden aan den achtergrond van uw huidig of aanstaand beroep, de studie der theologie, gij zult herinnerd worden aan den moeizamen arbeid van verschillende uwer tijdgenooten en geestverwanten, speciaal van uw landgenooten, de wetenschappelijke theologie, en gij zult op de hoogte gehouden worden van wat er op theologisch gebied gearbeid wordt. De „Vox Theologica” roept u zes keer per jaar naar den achtergrond van uw beroep, die de ruggegraat van uw beroepsleven zijn moet, in uw studeerkamer, die dan ook het centrum van uw verstrooid leven zijn moet. Het is slechts een bescheiden dienst, die de „Vox” doet, maar zij is niet onbelangrijk: zij wil u helpen bij uw pogingen om te studeeren en op de hoogte blijven, en zij wil den arbeid der theologie vruchtbaar maken door deze via uw studeerkamer in het leven te laten doordringen. Wij hopen door uw critiek en medeleven geholpen ook dit jaar weer de „Vox” haar plaats met eere onder de theologische tijdschriften te laten innemen.

Aan het begin van dit jaar wil ik nog eens in het bijzonder herinneren aan ons beginsel om in de „Vox” het accent te laten vallen op de Hollandsche theologie. Wij doen dat niet uit overdreven chauvinisme. Wij willen niet doen, alsof de buitenlandsche theologie onbelangrijk zou zijn. Maar wij weten één ding: dat is, dat pas een theologie sterk is, als zij wortelt in het godsdienstig en kerkelijk leven van een volk. En wij gelooven een tweede: dat is, dat Nederland geen reden heeft om zijn theologie te verwaarloozen. Dezen zomer was ik weer eens in de gelegenheid om mijn persoonlijke kennismaking met Duitschen theologischen arbeid te vernieuwen. Weer opnieuw kwam ik onder den indruk van de capaciteiten van onze broeders over de grenzen, maar ik heb toch ook weer den indruk

versterkt gekregen: zij arbeiden binnen de muren van hun huis, van hun academie of van hun kerk, maar zij missen het contact met het leven. De theologen zijn in Duitschland maar zelden geestelijke leiders; dat zijn daar de filosofen. Hier in Holland merkt men den invloed der theologie, niet eens altijd in gunstigen zin, tot ver in het maatschappelijk leven. Daarom is ook ons theologisch leven geïnspireerder, gespannener. Wij lijden niet aan een overvloed van theologische publicaties, maar die wij hebben, vallen tegenover de Deutsche op door hun „Sach-nahe” en hun zich inleven in het leven van onze cultuur. Ik denk aan de rechterzijde aan de boeken van de Neo-Calvinisten, Kuyper en Bavink, aan de linkerzijde aan die van Roessingh en de Graaf. En uit het heden herinner ik aan Haitjema's „Het Woord Gods in de moderne cultuur”, aan de Zwaan's „Paulus als geestelijk Hervormer”. Tegenover den geest van dat werk moet de geest van het veel besproken boek van den echt-Duitschen theoloog Karl Heim „Glaube und Denken”, dat binnen enkele maanden twee drukken beleefde, het in mijn oogen afleggen; bij Heim, die een boek wil schrijven voor den losgeslagen modernen mensch en zoo ook o.a. groote beschouwingen aan Heidegger wijdt, mist men juist de gespannen onrust, die den modernen tijd kenmerkt en heel sterk ook het werk van Heidegger. Heim is te welverzekerd en zich in Heidegger werkelijk inleven (het is voor mij zelfs een vraag, of hij hem begrijpt) doet hij niet.

Een gunstige uitzondering vormt in Duitschland nog altijd de dialectische theologie, daar nog immer „heisz umstritten”. Het zal hen, die in Holland met belangstelling den gang van deze theologie volgen, goed doen te hooren, dat in den afgelopen zomer de eerste werkelijke ethiek — altijd een zwak punt bij haar geacht! — uit dezen kring is verschenen. Emil Brunner, hoogleeraar te Zürich, heeft zijn lezers een flink boek geschonken onder den titel „Das Gebot und die Ordnungen”, dat volgens hen, die het reeds lazen, over verschillende moreele problemen zeer frissche ideeën geeft, een bewijs voor velen, dat het Calvinisme ook een moderne „cultuur-gestalte” zijn kan.

Opzienbarende publicaties hebben wij in Holland in de afgelopen maan niet gehad. Prof. de Zwaan publiceerde een groot boek over Paulus, die o.a. ook onder den invloed der dialectici meer in het middelpunt onze belangstelling is gaan staan. Op grond van grondig historisch onderzoek, waarbij wij hier en daar aan Schweitzers boek over Paulus herinnerd worden, geeft hij een moderne interpretatie van Paulus (het boek is een goed voorbeeld van theologische exegese!), dien hij, „als geestelijk hervormer” ook voor ons begroet.

Het belangrijkste was de zomer door wat er aan de Academies veranderde. Prof. van Nes, kerkelijk hoogleeraar te Leiden, trad wegens de leeftijdsgrens af; hij gaf een afscheidscollege en herinnerde daarbij aan Kirn; inderdaad was de geest van diens arbeid geheel die van Prof. van Nes, dien wij na een getrouwe plichtsvervulling een gezegende rust wenschen. In zijn plaats komt Dr. F. W. A. Korff, indertijd over Wilhelm Herrmann, een der vroegere voormannen der Deutsche theologie, gepromoveerd, en verder velen onze ook bekend door publicaties over de verhouding van christendom en cultuur. Prof. Plooy, de Nieuw-Testamenticus, veranderde zijn buitengewoon hoogleeraarschap in Utrecht in een gewoon, en deed in Amsterdam het omgekeerde. De zin van deze manoeuvre

ontgaat mij. Houdt Prof. Plooy Amsterdam nog aan, omdat hij een uitspraak der Synode der Ned. Herv. Kerk inzake de kerkelijke leerstoelen verwacht, zooals hij indertijd deed, toen hij Utrecht aanvaardde zonder Amsterdam te verlaten? Verder moet vermeld worden, dat er plannen bestaan, dat Prof. Hugo Visscher, vroeger hoogleeraar in godsdienstwijsbegeerte en ethiek te Utrecht, thans als extra- (bijzonder of buitengewoon?) ordinarius in Leiden zal optreden. Prof. Visscher heeft eenigen tijd geleden zijn professoraat in Utrecht vòòr het bereiken van den leeftijdsgrens neergelegd.

Ook van de leerstoelen der wijsbegeerte moet verandering gemeld worden. Prof. Dr. H. J. Pos verliet de Vrije Universiteit om hoogleeraar te worden aan de Stedelijke Universiteit te Amsterdam wegens het aftreden van Prof. de Boer. Prof. Pos is vooral een beoefenaar der taal-philosophie en geïnteresseerd in moderne wijsgeerige stroomingen. Prof. Dr. J. H. Ovink verliet wegens het bereiken van den leeftijdsgrens Utrecht, na zich zeer verdienstelijk gemaakt te hebben voor de verspreiding van het (Marburgsche) Neo-Kantianisme in Nederland; hij laat een school van leerlingen na, vereenigd in het Genootschap voor critische Philosophie (orgaan: *Annalen der critische Philosophie*). Zijn opvolger is wel een van zijn leerlingen, echter niet een van de voormannen van deze kring, waarvan sommige zeer actief zijn, maar een, wiens naam eerst sinds kort bekend is geworden, Dr. J. C. Franken, onlangs gepromoveerd op het onderwerp „*Critische Philosophie und dialektische Theologie*”; het onderwerp is typeerend voor den geest van Ovinks onderwijs, die zijn philosophie ook nauw in verband bracht met zijn orthodoxe theologie. Na zijn promotie publiceerde Dr. Franken nog een boek over „*Der Begriff der reinen Vernunft bei Aristoteles*”.

In Leiden zal dit najaar geopend worden een Instituut voor Systematische Theologie onder leiding van Prof. van Holk. Het doel van dat Instituut kan men zeer algemeen omschrijven als het bevorderen van de studie der systematische theologie onder studenten en afgestudeerden. Verschillende werkzaamheden, als cursussen voor studenten, godsdienst-onderwijzers en predikanten, het inrichten van een systematische catalogus, waardoor het mogelijk zal zijn niet-studenten in te lichten over litteratuur over bepaalde onderwerpen, enz., staan op het programma. Ongetwijfeld zal een dergelijk Instituut, mits het medeleven ondervindt, vruchtbaar kunnen werken.

Het kerkelijk Hooger Onderwijs werd in de Synode der Ned. Herv. Kerk wel besproken, maar het met spanning afgewachte rapport der kerkelijke hoogleeraren (men denke aan de actie onder de theologische studenten in het afgelopen jaar!) werd niet behandeld. Het is aan de Synodale Commissie in handen gegeven. Natuurlijk blijven wij vol verwachting, wat deze zaak nog zal opleveren. Ik vermeld, dat ook uit den kring der socialistische predikanten, die een Conferentie hielden in Bentveld, klachten en wenschen kwamen over de predikantsopleiding. Het is te hopen, dat het vraagstuk der opleiding ook in de studentenwereld blijft leven.

Onvermeld mag in deze kroniek niet blijven de grootsch opgezette herdenking van Spinoza, die er naar aanleiding van zijn geboorte in 1632 in den Haag in September is gehouden. Spinoza's werk is van onbereken-

baren invloed geweest voor de moderne cultuur, haar filosofie en ook voor haar theologie. In den Haag, waar vele landen en vele richtingen vertegenwoordigd waren, is dat duidelijk gebleken.

Aan deze internationale gebeurtenis kunnen wij ongedwongen de vermelding van twee andere verbinden: de bijeenkomst van het Internationaal Verbond ter verdediging en verspreiding van het Protestantisme in Stockholm onder voorzitting van Prof. Slotemaker de Bruïne, dat weliswaar een kerkelijk karakter heeft, maar tegelijk daarmee een theologisch belang, en de vergadering van het Internationaal Verbond voor Vrijzinnig Christendom en godsdienstige vrijheid (algemeen secretaris: Prof. van Holk) in St. Gallen. Deze laatste werd voorafgegaan door een theologische Conferentie in Frankfort, die zeer nadrukkelijk het belang van theologischen arbeid ook voor het Vrijzinnig Christendom liet zien.

En hiermede kom ik weer bij mijn begin terug: het belang van theologischen arbeid....

H. FABER.

Uit den Studentenwereld.

Gaarne wil ik bij het verschijnen van deze nieuwe rubriek in de *Vox Theologica* met een korte inleiding ontstaan en bedoeling van deze rubriek toelichten.

Op de vergadering van de Vereeniging, op 11 Juni 1932 te Utrecht gehouden, werd de wenschelijkheid uitgesproken dat het interacademiaal contact, waarnaar de vereeniging streeft, en hetwelk ook de *Vox Theologica* poogt te dienen, zich niet alleen op het gebied van theologisch contact zou bewegen, en de gemeenschappelijke practische belangen, als het uitnoodigen van buitenlandsche sprekers zou behartigen, maar ook met de belangrijke gebeurtenissen en werkzaamheden der faculteiten afzonderlijk rekening zou houden.

In de afgelopen jaargangen van de *Vox Theologica* werd ter oriëntering op dit gebied een reeks artikelen, telkens van een student uit de verschillende academie-steden opgenomen, die trachtten een overzicht van het faculteitsleven in de betrokken stad te geven.

Nu we echter op het punt gekomen zijn, dat op een enkele uitzondering na alle steden de revue gepasseerd hebben, werd het niet wenschelijk geacht deze reeks terstond te herhalen.

Om toch eenigszins een overzicht te krijgen van wat in de wereld der theologische studenten omgaat, werd besloten een vaste rubriek in te stellen, die onder 't hoofd „Uit de Studentenwereld” belangrijke evenementen uit het theologische faculteitsleven zou verwerken.

Het spreekt vanzelf dat deze rubriek alleen aan haar bedoeling zal kunnen beantwoorden, wanneer de redactie op voldoende gegevens uit de verschillende steden kan rekenen.

Om zich een vaste medewerker in elken plaats te verzekeren, stelde de red. zich reeds in verbinding met de, door de faculteitsbesturen benoemde, leden der commissie tot redactie, met het verzoek hen geregeld van het noodige feitenmateriaal te willen voorzien.

Zoowel uit den aard van haar bedoeling als vanwege de beperkte plaatsruimte zal deze rubriek het karakter van kort overzicht moeten dragen. We hopen echter op deze wijze eenzijdig een beeld te geven van het leven in de theologische faculteiten in Nederland in het totaal, anderzijds de afzonderlijke faculteiten een spiegel voor te houden, waarin zij hun deugden en gebreken weerspiegeld zien.

Utrecht, Oct. 1932.
Maliebaan 39.

J. J. GERRITSEN.

Boekbespreking.

Encyclopaedisch Handboek van het Moderne Denken. -
Deel II - Van Loghum Slaterus' Uitg. Mij. N.V., Arnhem.
1931. f 12.50 (per 2 deelen f 25.—). 643 blz.

Reeds binnen korten tijd na het eerste deel zendt de uitgeefster ons dit tweede majestueuze deel toe. Redactie en uitgeefster hebben hard gewerkt. De opgevallende plaats van wijlen Prof. de Graaf werd voor dit deel ingenomen door Dr. G. H. van Senden, die een groot aantal bijdragen op het gebied van theologie en filosofie leverde. Dit tweede deel is dus gereedigd door Dr. A. C. Elsbach, Dr. H. J. Jordan, Dr. K. F. Proost en Dr. G. H. van Senden.

Ook voor dit doel had de redactie de medewerking van een groot aantal deskundigen op allerlei gebied. Vooral de natuurwetenschappen en de psychiatrie zijn goed vertegenwoordigd. Van de theologen noem ik hier nog speciaal Dr. W. Banning, Dr. L. J. van Holk, Dr. Ferd. Sassen (R.K.); van Gereformeerde zijde werkte ook Dr. H. J. Pos mede.

De goede indruk van deel I is door dit tweede deel m.i. nog versterkt. Lacunes van Deel I zijn in een apart aanhangsel verwerkt en een uitgebreid personenregister van beide deelen vormt een mooie afsluiting. Wij hebben met dit Handboek nu een betrouwbare, tot op heden bijgewerkte en op de hoogte van het moderne onderzoek staande bron, waarin allerlei begrippen, in het moderne denken gebruikt, worden opgehelderd en waarin wij ingelicht kunnen worden over den stand en de geschiedenis van de verschillende takken van wetenschap. Voor hen, die bij hun beroep of bij hun studie ook eenigszins op de hoogte moeten zijn van aangrenzende gebieden van wetenschap, is een boek als dit van groote waarde.

Een nadere bespreking van dit boek te geven is niet goed doenlijk. Men kan het niet in zijn geheel gaan lezen, bovendien kan ik alleen over de theologische bijdragen oordeelen. Van de niet-theologische bijdragen kan ik echter niet nalaten die van Jordan, Westerman Holstijn en Elsbach speciaal te noemen. De theologische bijdragen zijn in dit deel meest van de hand van Dr. G. H. van Senden, die rustig en beknopt weet te schrijven.

Korte aanmerkingen, die ik over sommige artikelen zou willen maken, lijken mij in deze bespreking niet op hun plaats.

Het geheele werk overziende kan ik niet anders doen dan mijn bewondering uitspreken voor de geleverde praestatie. Ik hoop, dat „denkend” Nederland deze bewondering daadwerkelijk zal deelen. H. F.

Hendrik de Man, „Opbouwend Socialisme”. N.V. van Loghum Slaterus' Uitg. Mij. Arnhem. Ing. f 3.25. Geb. f 4.25. 181 blz.

Men kan zich als theoloog om twee redenen voor een verschijnsel als het socialisme interesseeren (afgezien nog van het feit, dat men als mensch van den tegenwoordigen tijd tot een eigen standpunt moet komen ten aanzien van het socialisme als maatschappelijke beweging): primo omdat men als theoloog-predikant in de practijk van het ambtelijk leven te maken krijgt met het socialisme en men er dus kennis van moet nemen; secundo omdat echte theologie cultuurwaardeering insluit, wat bij de beide uitersten, gereformeerd en humanistisch christendom, het sterkst tot uiting komt, en de theologie dus een cultuurbeweging als het socialisme op haar arbeidsterrein ontmoet.

Genoeg reden in allen geval om een bespreking van bovengenoemd werk, dat een bijdrage is tot een socialistische leer en tot een socialistische cultuurbeschouwing, in ons tijdschrift te rechtvaardigen. Het spreekt bovendien zelf onomwonden uit, dat het socialisme tenslotte wortelt in religie. De tijd, dat socialisme gelijk werd gesteld met barbaarendom en heidendom, mogen wij voor ons huidige geslacht wel voor definitief voorbij achten. Zulke overtuigingen hebben de kern van de zaak nog niet ontdekt. Met het communisme, tegenwoordig voor velen nog gelijkstaande met „barbaarsheid”, zal het mettertijd net zoo gaan. Wat het communisme is en wil, hebben zulken nog niet gezien, alleen afgelezen uit bepaalde handelwijzen, die een eenzijdige kijk op de zaak geven.

De schrijver van ons boek, door studie en practijk een goed kenner van het socialisme, voert ons met dit werk midden in de huidige strijd om de socialistische leer. Wie maar eenigszins met de huidige toestanden bekend is, moet weten van de strijd in socialistische kringen om het Marxisme. Gaf de Man in zijn bekende werk „Psychologie van het socialisme” vooral critiek op Marx, in dit boek is hij meer positief. Vooral het eerste hoofdstuk over „De Grondslag van het Socialisme” is in dit opzicht van groot principieel belang. Meende Marx krachtens zijn naturalistische geschiedenisbeschouwing het socialisme te kunnen fundeeren in de automatische sociale evolutie, de Man toont aan, dat dit alleen kan gebeuren in de moraal, juister in het geweten, principieeler in geloof. Dit geloof zou men kunnen omschrijven als religieus humanisme. Het hoofdstuk geeft verder een mooie schildering van Marx' streven en een uitgebreide afgrenzing tegen het Marxisme.

De rest van het boek behandelt resp. de verhouding van socialisme met cultuur, kapitalisme en fascisme. Het eerstgenoemde hoofdstuk analyseert treffend de verhouding van kapitalisme en cultuur, en geeft dan aan, hoe het socialisme tegenover de cultuur moet staan. Het tweede van deze drie geeft een inleiding in de in de loop der geschiedenis ingewikkeld geworden verhouding van socialisme en kapitalisme, terwijl het laatste —

in principieel opzicht misschien het minst geslaagde — een belangwekkende oriëntatie geeft over de motieven die in het huidige fascisme (vooral nationaal-socialisme) werken.

De waarde van dit boek ligt in de richting van den opbouw van het socialisme; komt de schrijver eens een enkele maal in de richting der theologie, dan is zijn stap niet zoo vast.

H. F.

Dr. P. D. Tjalsma „Zondebesef en Zondeleer". Een psychologisch-dogmatische studie. Van Gorcum en Comp. N.V., Assen, 1931. 175 blz. Ing. f 3.90.

De Leidsche Academie heeft, vergeleken bij de andere, een verheugend aantal theologische promoties gehad in de laatste maanden. Een van de laatste was die van Dr. Tjalsma, een oud-leerling van Prof. Roessingh, met zijn bovengenoemd geschrift. Roessingh, die zijn eigen theologie den naam van „Rechtsmodernisme" gaf, heeft bij zijn leerlingen belangstelling weten te wekken voor bij uitstek „Christelijke" woorden, begrippen en levenservaringen. Vandaar dat een studie als de genoemde van vrijzinnig-Christelijke zijde geen verwondering behoeft te wekken. Zij mag een teeken heeten van wat een der oudere modernen Bruining, bij Roessinghs optreden met dezen definieerde als een „kentering in het Modernisme" ¹⁾. Dat deze kentering in „levensvisie" noodzakelijkerwijs tot het Rechts-modernisme zou moeten voeren, is echter iets, dat ik niet gaarne zou onderschrijven. Hoe het hiermee ook moge staan, er is ongetwijfeld een kentering (misschien al geweest) in het modernisme, en daarvan is het Rechts-modernisme met o.a. deze studie een uiting.

Het boek opent met een breed, vlotgeschreven, hoewel niet diepborend historisch overzicht over „Zonde en zondebesef in de historie". Het daarop volgende hoofdstuk zou men een psychologie van het zondebesef kunnen noemen. Het definieert het Christelijk zondebesef met de woorden: „die zelfkennis, die ontwaakt, wanneer de mensch zich stelt onder het oordeel, het gericht van dien heiligen norm, dien de Christen belijdt in Zijn God, een zelfkennis, welke het duidelijkst spreekt, wanneer de Godsopenbaring in Christus' kruis de mensch grijpt." Na een bespreking van den invloed van leeftijd, sexe, karaktertype en het verband met ziekelijke afwijkingen neemt de Schr. de beschouwingen van Otto, Barth c.s. en Kierkegaard in oogenschouw, om dit Hoofdstuk met een belangrijk stuk over de religieuze kern van het zondebesef te besluiten, waarin hij zonden schuld-besef mooi ontleedt. Een bezwaar van dit hoofdstuk is, dat te weinig is ingegaan op het Kruis als norm en dat er geen heldere psychologische methode is gebruikt. Ik wijt het b.v. ook voor een gedeelte daaraan, dat een vergelijking van het zondebesef met het berouw, die m.i. principieel noodzakelijk was geweest, achterwege is gebleven.

In Hoofdstuk III is meer de theologie aan het woord. De Schr. komt hier tot een „zondeleer", die hij in een vrijzinnige dogmatiek een plaats wil geven. Hij spreekt achtereenvolgens over: zonde, schuld, erfzonde en erfschuld, zondeval. Hij kiest het dualistische standpunt.

Deze dissertatie is in zooverre modern, dat zij het onderwerp heeft

¹⁾ In het nieuw theologisch tijdschrift.

losgemaakt uit de omknelling van de dogmatische leerstukken en zij begonnen is met een analyse van het zonde b e s e f . Zij komt daarbij ook tot merkwaardige consequenties als de aanvaarding van de zondeval in a-historischen zin. In deze analyse van het zondebesef ligt voor mij ook de waarde van het boek. Tegen het standpunt van den schrijver zelf zou ik geneigd zijn allerlei bezwaren te ontwikkelen; ik geloof b.v. niet, dat aan een principieel ander zondebesef genoeg recht gedaan is. De rest van mijn bezwaren zouden buiten de grenzen van een bespreking als deze vallen.

H. F.

Dr. W. J. Aalders. Binnen Zijn Lichtkring. — 140 blz. —
H. J. Paris Amsterdam. — Geb. / 3.10; ing. / 2.40.

Deze bundel van Prof. Aalders omvat zes opstellen over de onderwerpen: roeping, heiliging, handeling, spanning, menschenkennis, geleide. Telkens weer wordt het menschelijk leven onder een ander gezichtspunt beschreven, zooals het is en zooals het behoort te zijn. En tegelijk wordt het onophoudelijk „in den lichtkring van den Heilige” getrokken. Zoowel het een als het ander maakt het leven rijk en ernstig. Vandaar dat dit boek, hoewel in opbouw en uitdrukking doorlopend positief, voor den lezer geweldig kritisch is. Men wordt er door in 't nauw gedreven als bij de lectuur van Calvijn.

De vorm is niet eenvoudig. Hij is berekend op de „ontwikkelden van onzen tijd” en veronderstelt een tamelijk groote hoeveelheid kennis van wijsgeerige en theologische stroomingen en termen. Meditatie en betoog wisselen elkaar af. Stichtelijk kan men het niet noemen. Exakt-wetenschappelijk evenmin. 't Is een eigen genre litteratuur.

Wie als theoloog en als mensch z'n leven en werk in het licht van het Evangelie wil stellen, schaffe zich dit boek aan. De uren, ermee doorgebracht, zijn rijk en van praktische waarde.

A.A.v.R.

Voor stille oogenblikken. Dagboek samengesteld door
J. C. Helders. Uitg. N. V. G. J. A. Ruys. Uitg. Mij. Zutphen
1931. Ing. / 4.90; geb. / 5.90.

Dit dagboek geeft voor elken dag naast een dagtekst een korte overdenking, een gedicht of een lied.

De stof voor de overdenkingen is voor een deel ontleend aan werken van Prof. Dr. W. J. Aalders, Prof. Dr. A. M. Brouwer, Dr. A. J. Th. Jonker, Prof. Dr. H. Th. Obbink, Prof. Dr. J. J. P. Valetton Jr. e.a., voor een deel van de hand van den samensteller. Naast gedichten van Jan Luyken, Lodesteyn, Bilderdijk, Beets en ten Kate vindt men er van Guido Gezelle, Jacqueline van der Waals, Alice Nahon, Willem de Mérode e.a. De teksten zijn geciteerd naar de nieuwe vertaling van Prof. Dr. H. Th. Obbink en Prof. Dr. A. M. Brouwer (uitg. van Looy A'dam). Voor de lijdensweken en de Chr. feestdagen zijn speciale stukken opgenomen.

Het prachtige van dit dagboek is dat het niet alleen eenige vrome gedachten geeft voor een stil oogenblik, maar ons zelf aan het denken brengt. Die dit boek in stille oogenblikken gebruikt zal er in het drukke dagelijksche leven de nawerking van voelen.

J.J.G.

„HET HANDBOEK”

BIBLIOTHEEK VAN WETENSCHAPPELIJKE
GESCHRIFTEN OVER DEN GODSDIENST
onder Redactie van Prof. Dr. G. A. van den
Bergh van Eysinga, Drs. G. van Duyl,
Dr. G. Horreüs de Haas en Prof. Dr. J.
Lindeboom.

Reeds verschenen in deze bibliotheek:

GODSDIENSTIG NEDERLAND, door Prof. Dr. L. Knappert.
DE GODSDIENST IN HET LICHT DER ZIELKUNDE, door
Prof. Dr. H. T. de Graaf.

(Eerste jaargang)

DE WERELD VAN HET NIEUWE TESTAMENT, door Prof.
Dr. G. A. van den Bergh van Eysinga.
GESCHIEDENIS VAN HET VRIJZINNIG PROTESTANTISME,
deel I (tot Lessing), door Prof. Dr. J. Lindeboom.

(Tweede jaargang)

DE GODSDIENST VAN ISRAËL, deel I door Prof. Dr. B. D.
Eerdmans.
DE GODSDIENST VAN ISRAËL, deel II, door Prof. Dr. B. D.
Eerdmans.

(Derde jaargang)

DE GODSDIENSTPHILOSOPHIE VAN IMMANUEL KANT
door Dr. J. L. Snethlage.

In dezen tijd van toenemende belangstelling voor wijsgeerige problemen in het
algemeen en de Kantiaansche en Neo-Kantiaansche wijsbegeerte in het bijzonder,
wil dit werk een objectieve beschouwing leveren van Kant's systeem, speciaal
wat betreft zijn beteekenis voor den godsdienst en de godsdienst-wijsbegeerte.
HET MODERNE WERELDBEELD EN ZIJN WIJZIGINGEN
door Dr. C. Kunst.

Belangrijke resultaten van wetenschap op het gebied der theoretische en proef-
ondervindelijke natuurwetenschap hebben hun invloed doen gelden op het moderne
wereldbeeld; de beteekenis hiervan voor godsdienst en godsdienstwijsbegeerte
is een zaak van gewicht voor den theoloog en den godsdienstigen mensch, waarover
dit boek opheldering wil geven.

(Vierde jaargang)

Nieuw:

DE BIJBEL IN ONZE LETTERKUNDE ALS SPIEGEL VAN
CULTUUR, door Dr. K. F. Proost.

Ter perse:

GOED EN KWAAD (Ethiek), door Dr. G. Horreüs de Haas.

In voorbereiding zijn voorts:

DE GESCHIEDENIS VAN HET VRIJZINNIG PROTESTAN-
TISME, II, door Prof. Dr. J. Lindeboom.

GELOOF EN HISTORIE, door Drs. G. van Duyl.

INLEIDING TOT EEN PHAENOMENOLOGIE VAN DEN
GODSDIENST, door Dr. C. J. Bleeker.

Verkrijgbaar bij den boekhandel

VAN GORCUM & COMP. N.V.

UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

Nieuw:

INWENDIGE ZENDING

door Dr. O. Norel

No. 4 van reeks G (Kerk en Zending) der

Kerkopbouw-Geschriften

Eenbelangrijke reeks brochures, voor de
Vereeniging Kerkopbouw geschreven
over een practisch Kerkelijk of Theo-
logisch onderwerp

Reeds verschenen:

No. 1 van reeks C („Het Kerkbegrip”)

EENHEID IN CHRISTUS

door Prof. Dr. A. M. Brouwer

„Ik zou allen, die het ernstig meenen met
hun belijden en het belang van Kerk en
Volk met aandrang willen verzoeken aan
dachtig kennis te nemen van deze brochure”.

Vrijz. Predikbeurtenblad.

No. 3 van reeks E („Practische Kerkorganisatie”)

BESTUUR EN BEHEER

door Prof. Dr. C. G. Wagenaar

en

No 3 van reeks F („Kerk en Maatschappij”)

DE KERK

EN DE INTELLECTUEELEN

door Mr. R. Houwink

Prijs per nummer f 0.40; bij intekening f 0.30.

Uitvoerig prospectus wordt op aanvraag gaarne toegezonden!

~ Verkvijgbaar bij den boekhandel ~
VAN GORCUM & COMP. N.V.
UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

Juist uit:

HET BIJBELSCH LAND (I)

DOOR
R. OOSTRA

ATLASJE MET BESCHRIJVING,
TEN GEBRUIKE BIJ HET OUDE
TESTAMENT. PER STUK 30 CENT;
BIJ 10 EX. à 27½ CENT;
BIJ 25 EX. à 25 CENT.
WERKBOEKJE HIERBIJ, PER
STUK 30 CENT;
BIJ 10 EX. à 27½ CENT;
BIJ 25 EX. à 25 CENT.

ZICHTZENDING

VRIJ OP AANVRAAG

„Bij Van Gorcum & Comp. te Assen is verschenen:
Het bijbelsche land, twee atlassen met bijbehorende
werkboekjes. Het is een aardige, eenvoudige methode om den
leerling of catechisant vertrouwd te maken met de bijbelsche
topografie; de noodige soberheid, en daardoor duidelijkheid,
is betracht. Uitgegaan is van het lofwaardige beginsel, den
leerling zelf een kaartje in handen te geven”.

N.R.C. „Kerknieuws” 14-2 '32.

VAN GORCUM & COMP. N.V.
UITGEVERS **GIRO 2255 ASSEN**

In Najaar 1932 verschijnen:

KERSTBOEK VOOR JONG HOLLAND

onder redactie van Dr. R. Miedema met teekenin-
gen van Willem J. van Dam. Prijs als vroeger 60 ct.

KERSTKALENDER

Kinderen van één Vader voor 1933. Prijs 30 ct.

SERIE JONG HOLLAND

Boekjes met verhalen, muziek en teekeningen á 40 ct.
per stuk. In de serie zijn opgenomen: Arend-Jan;
Koning Winter; Een Tooverheks; Wondere Avond.

Zooeven zijn verschenen:

ZONDAGSSCHOOL-VERSIJES

verzameld door J. de Rochefort Mulder en Ds G. Huls-
man. Blad I en II, per blad 10 cent.

HET OUDE TESTAMENT IN BEELD

50 plaatjes in map f 0.70

HET NIEUWE TESTAMENT IN BEELD

75 plaatjes in map f 1.—

Vraagt een prospectus over: 1. Uitgaven voor Zondagsscholen;
2. Godsdienstonderwijs; 3. Kerstuitgaven; 4. In prijs ver-
minderde boekjes; 5. Kinderen van één Vader.

N.V. „EDITIO” - HILLEGOM

N. J. WETTER & Zn. - UTRECHT

Kleedermakers naar maat

Oud Kerkhof 18, Tel. Int. 10145, Opgericht 1855

SPECIALITEITEN IN TOGA'S

Zijn steeds te ontbieden

EEN PRACTISCH HULPMIDDEL BIJ HET GODSDIENSTONDERWIJS:

Naamlijst van Leerlingen

samengesteld door Ds. K. A. BEVERSLUIS

Deze naamlijst bevat o.m. een weekrooster voor de lesuren, een plattegrond der klasse, alsmede ruimte om het behandelde onderwerp en de opgegeven lessen aan te teekenen. Zij wordt naar wensch ingericht voor 30 namen of een veelvoud van 60 meer. Handig formaat in stevig omslag!

Prijs: Voor 30 namen f 0.25. Voor elke 60 namen meer f 0.15.

VAN GORCUM & COMP. N.V. - UITGEVERS - ASSEN

TELEF. 20 _____ GIRO 2255

MAGNIFIQUE TOGA

PRED. NED. HERV. KERK

van zeer deugdzaame toga-stof met garnituur in een te kwaliteit fluweel wordt compleet geleverd, n.l. toga, barette, ondermouwen en 6 beffen voor f 110.— door

J. G. G. KÜPPERS, Tailleur, UTRECHT
van Alphenstr. 11.

Ruim driehonderd toga's, door mij geleverd, worden Zondags op den Kansel gebruikt.

VOOR

BIJ

STUDIEBOEKEN

WRISTERS - UTRECHT

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VERENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 2

REDACTIE EN DIRECTIE:

NOVEMBER 1932

— H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Alle stukken voor de Redactie aan: —
— A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.	— A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101, —
— J. W. TUNDERMAN (A.'dam-V.U.) Admin.	— Apeldoorn —
— Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)	— Uitgevers: —
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	— VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen —
— C. A. VAN WYCK JURRIAANSE, Nobel- — straat 24bis, Utrecht	—

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

INHOUD.

Ds. E. EMMEN: Een reactie op Calvin's praedestinatiedachte.

Ds. J. P. VAN MULLEM: Piëteit.

A. A. VAN RULER: In den strijd om een nieuwe theologie.

Drs. J. KALMA: Mogelijke verbetering van de predikantsopleiding.

Th. v. d. VEER: Theologische studie aan de Stedelijke Universiteit te Amsterdam.

J. J. GERRITSEN: Uit de studentenwereld.

H. FABER: Kroniek.

BOEKBESPREKING. — INNING ABONNEMENTSGELDEN.

BESPROKEN BOEKEN:

Kerk en Jeugd. — K. H. Miskotte: Uitkomst. — Dr.

H. W. Obbink: Daniël en Dr. A. Troelstra: Ezechiël II. —

S. Kierkegaard: Vrees en Beven. — Ds. B. ter Haar Dzn.:

Hedendaagsche Karakterkunde.

KOOPT UW

STUDIEBOEKEN

BIJ

BOEKHANDEL H. DE VROEDE

TRANS

P. VAN DIJK

UTRECHT

UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS
GRONINGEN - DEN HAAG - BATAVIA

Dr. W. J. AALDERS
M Y S T I E K
HAAR VORMEN, WEZEN, WAARDE

Prijs f 10.00
Het boek brengt een hoogst belangrijke bijdrage tot de wezensbepaling van de specifiek Christelijke mystiek, zooals die tot nu toe bij mijn weten niet gegeven was; dat maakt het niet alleen tot een mooi, maar tot een belangrijk boek.

*Algem. Weekblad voor
Christendom en Cultuur.*

**DE GROND DER
ZEDELIIKHEID**

Prijs f 7.50
Dit werk draagt wetenschappelijken adel: 'getuigt van grooten eerbied voor de stof, die het te behandelen heeft, de schrijver weet te luisteren naar anderen, ook al gaat hij zelf 'n anderen weg. Dit boek is streng en mild tegelijk.

*Algem. Weekblad voor
Christendom en Cultuur.*

Dr. TH. L. HAITJEMA
**HET WOORD GODS IN
DE MODERNE CUL-
TUUR**

Prijs f 3.90

Wij mogen dankbaar zijn voor zulk een geschrift, dat onzen tijd en zijn problematiek onomwonden plaatst onder eeuwigheidslicht.

Eenheid.

Ter perse:

Dr. H. TH. OBBINK
**DE GODSDIENST IN
ZIJN VERSCHIJ-
NINGSVORMEN**

Dit werk is bestemd voor theologen en hen die in algemeen-godsdienstwetenschappelijke vragen belang stellen. Het boek is rijk geïllustreerd.

VERKRIJGBAAR BIJ DEN BOEKHANDEL EN BIJ DEN UITGEVER

WIE DE HEDENDAAGSCHE JEUGD WIL KENNEN, LEZE:

FRANK MATZKE

De Jeugd getuigt: zo zijn wij!

MET EEN VOORWOORD VAN
PROF. DR. M. VAN RHIJN.

„Deze zeer belangwekkende belijdenis van den modernen levensvorm”

Weekbl. v. Gymn. en M.O.

„ook indien wij ieder woord ervan zouden moeten bestrijden, is het te belangrijk om onopgemerkt te blijven”.

Dr. P. H. Ritter jr.

„Temeer laat dit boek ons daarom zien in wat voor situatie wij momenteel gekomen zijn en is zijn werk buitengewoon verhelderend voor hen, die in dezen tijd met open oogen willen leven”.

Fr. Kleijn.

„De lezer is den getuigenden jongen schrijver dankbaar voor zijn werk, dat hem zeker ook de gedachten en uitingen van andere jongeren iets beter leert begrijpen”.

Dr. C. E. Hooykaas.

„..... zal men moeten erkennen, dat veel van hetgeen Matzke hier vertelt, óók leeft onder het opgroeiend geslacht in Nederland.”

Prov. Overijss. en Zw.Crt.

Prijs f 2.20 ing., f 2.95 gebonden.

Van Loghum Slaterus N.V., - Arnhem

Juist uit:

Annalen der critische philosophie

Deel II (1932)

Jaarschrift onder medewerking van:

Dr. D. Bartling, Prof. Dr. E. Cassirer, Mr. J. C. Coebergh, Dr. T. Goedewaagen, Prof. Dr. A. Görland, Drs. P. H. van der Gulden, Prof. Dr. C. Horst, Prof. Dr. H. J. Jordan, Prof. Dr. H. Kelsen, J. P. van Mullem, Prof. Dr. B. J. H. Ovink, Dr. H. van Oyen, Dr. H. Schmidt-Degener, Dr. P. Sterkman, Dr. H. B. F. Westerouen van Meeteren e.a.

Uit den Inhoud:

Drs. P. H. van der Gulden, Ontologie — Dr. T. Goedewaagen, Van mogelijkheid tot werkelijkheid — Mr. J. C. Coebergh, De autonomie der rechts-wetenschap — Dr. H. van Oyen, Het probleem van het booze — Prof. Dr. C. Horst, Was ist Kunst-wissenschaft? — J. P. van Mullem, Analogon des levens.

Uit de Pers:

Onze tijd heeft dringend behoefte aan wetenschappelijke boeiende filosofie, overstroomd als hij wordt door een stroom van dilettantische bespiegelingen. En waar de wetenschappelijke werker eerder geneigd is tot bedachtzaam zwijgen dan de dilettant, mogen wij het des te meer op prijs stellen in deze Annalen leiding op het gevaarlijk terrein der wijsbegeerte te ontvangen van academisch gevormde mannen, waaronder zelfs namen voorkomen van internationale renommee, als Ernst Cassirer en Albert Görland, beide hoogleeraren te Hamburg. Wie nu eens wetenschappelijk wil worden ingeleid in de wijsgeerige problemen grijpe naar deze Annalen.

Aldus „De Nederlander” over deel I (1931).

Prijs ingenaaid / 2.90, gebonden / 4.25
Bij intekening, ingenaaid / 2.50, gebonden / 3.90

— Verkrijgbaar bij den boekhandel —
VAN GORCUM & COMP. N.V.
UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

Religieuze Vorming

EEN NIEUWE SERIE HANDBOEKJES OVER JEUGD EN GODSDIENST.

No. 1. EEN WESTHILL-KINDERDIENST, Inrichting en methode, door Ds. A. M. en L. van de Laar Krafft-Wynaendts van Resandt / 0.90
De samenstellers, die reeds jaren Westhill Kinderdiensten leiden, geven hier veel praktische aanwijzingen. Het is een frisch geschreven werkje, gebonden in een keurig omslag.

Inhoud: 1. Wat is een Westhill-dienst. 2. Voorbespreking. 3. Kinderstudie. 4. Wenken voor nieuwe leidsters. 5. Expressie-werk. 6. De muziek. 7. Bijzonderheden in den Westhill-dienst. 8. Volgorde van een Westhill-dienst. 9. Waar een hoofdleid(st)er steeds aan denken moet. 10. Waar een leidster steeds aan denken moet. 11. Wat men voor een Westhill-dienst aan materiaal noodig heeft. 12. Litteratuur.

No. 2. DE DRAMATISCHE METHODE OP DE ZONDAGS-SCHOOL. Hoe kinderen Bijbelsche verhalen spelen, door A. Bax — Buining / 0.90

Moeten wij ook op onze Zondagsscholen de nieuwe methoden van onderwijs en opvoeding, die het kind tot activiteit brengen, volgen? Ja — zegt de schrijfster van dit nieuwe werkje. Zij vertelt van haar ervaringen met het dramatiseren van Bijbelverhalen en wijst anderen den weg om op de eigen Zondagsschool daarmee een proef te nemen. Een aantal gedramatiseerde verhalen zijn in het boekje opgenomen.

No. 3. EEN JEUGDKERK-DIENST. Inrichting en methode, door Ds. A. M. van de Laar Krafft. / 0.90

WOORD VAN AANBEVELING: „Ondergetekenden hebben met ingenomenheid kennis genomen van het orienteerend boekje van den heer A. M. v. d. Laar Krafft. Op een enkel punt, als „Vrije Jeugdkerk”, heerscht in het bestuur geen instemming. Overigens bevelen wij de lezing van harte aan.” Het Bestuur der Sectie Jeugdkerk van de Vereniging Voor Godsdienstige Opvoeding.

Jeugdfeesten

door Gerda van Hall, Geert Dils, J. W. Kesler, Willy Harttorff, e.a., met een inleiding van E. C. Knappert. Prijs ing. / 0.90, geb. / 1.40
Voor inleekturen op de „Vuurtoeren-Boekrij”, Ing. / 0.75
geb. / 1.25

„Een boekje met praktische aanwijzingen voor het organiseren van feesten met rijpere jeugd”.

Uit den inhoud: Voorbereiding van feesten, Willy Harttorff; Liedjes en Dansen, Geert Dils; Spelen: a. binnenspielen, Joh. G. Lugt en b. buitenspielen, Gerda van Hall; Vertellen, C. C. Wilbrennink; Leekespel, J. W. Kesler.

Verkrijgbaar bij den boekhandel

VAN GORCUM & COMP. N.V.

UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 2

REDACTIE EN DIRECTIE:

NOVEMBER 1932

— H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur
— A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.
— J. W. TUNDERMAN (A.'dam-V.U.) Admin.
— Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)
— Ab-Actiaat der Vereeniging:
— C. A. VAN WYCK JURRIAANSE, Nobel-
— straat 24bis, Utrecht

Alle stukken voor de Redactie aan: —
A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101, —
Apeldoorn —
—
—
—

Uitgevers: —
VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen —
—

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

Een reactie op Calvijn's Praedestinatie-gedachte.

Est enim praedestinatio Dei vere labyrinthus, unde hominis ingenium nullo modo se explicare queat.

Calvijn, Comm. Rom. 9:14

In het theologisch gesprek van den Reformatie-tijd werd als vanzelf, daar het gezag der Roomsche Kerk als boven-persoonlijk subject ondergraven was, de praedestinatie-gedachte centraal gesteld. Luther's theologische instelling bracht mee, dat hij in de controvers met Erasmus het wilsprobleem („de servo arbitrio") naar voren schoof. Het interesse van Zwingli schuilt in zijn „de providentia Dei", waarin, streng deterministisch wordt vastgehouden: God (unum istud numen) sola et vere causa est rerum universarum". De verschillende edities van Melanchton's „Loci" toonen aan, hoe vóór alles geworsteld is met de cardo questionis: de praedestinatie. Toch is de felste bestrijding gericht tegen de meening van Calvijn, wiens aard niet was na te laten zich krachtig te verdedigen. Tegenover allerlei Roomsche (Pighius) en humanistisch (Castellio) verweer wilde Calvijn zich steeds in de theologische positie handhaven zonder iets toe te geven aan rationeele uitzichten op wat mysterie blijven moest; niet zonder reden laadde hij daarmee het odium van intolerantie op zich.

Een scherpzinnig tegenstander op dit punt, Hieronymus Bolsec meldde zich tijdens een Vrijdagavond-congrégation in Genève (1551). Na den

dienstdoenden predikant voerde Farel het woord, uitgaande van Johannes 8 : 47. Bolsec, ter vergadering gekomen, kreeg op zijn verzoek gelegenheid zijn beschouwingen daartegenover te stellen. Juist trad Calvijn binnen, zoodat hij de vooral tegen hem gerichte Filippica zelf kon aanhooren. Het schijnt, dat Bolsec zich door zijn gevoelens liet meeslepen en beschuldigingen uitte van ongewone proportie. De predikanten deden een beroep op de burgerlijke macht, opdat de tegenstander in verzekerde bewaring zou blijven en de magistraat zou beslissen. Een reeks vragen werden opgesteld, die Bolsec had te beantwoorden. Op scherpzinnige wijze voldeed deze aan dien eisch, met een sterk beroep op Melanchton, Bullinger en Brenz. Dit bemoeilijkte het proces; Calvijn c.s. vonden het geraden de naburige kerken Bern, Bazel en Zürich advies te vragen. Spoedig kwamen de adviezen binnen, en deze bleken het oordeel van den kerkeraad van Genève, waaraan de burgerlijke macht vrijwel ondergeschikt was, te kunnen matigen. Het vonnis hield geen nauwkeurige weerlegging van de geopperde bezwaren in, maar volstond met verbanning-voor-altijd uit de stad. Bolsec week uit naar Frankrijk, waar hij, weer als Rooms-Katholiek, is gestorven.

Het is dit geding geweest, dat aanleiding gaf tot preciseering en verscherping van Calvijn's gedachte inzake de praedestinatie. Eenige belangrijke begrippen: genade, menschelijke vrijheid, geloof en verkiezing worden waardevol toegelicht in deze discussie, waaruit wij de diepere motieven willen trachten te analyseeren. ¹⁾

De eerste aanklacht van Bolsec, die telkens wordt herhaald, betreft het Godsbegrip. Hij verweet Calvijn, dat in het zoo stellige poneeren van God als macht, die alles restloos bepaalde, voor hem de consequentie opgesloten lag: God is bewerker der zonde. Daarmee toch werd het Christelijk Godsbegrip van zijn inhoud beroofd, terwijl daarvoor de Grieksche tyran Juppiter (sic iubeo sic volo) in de plaats kwam. Op grond van het Evangelie verzette Bolsec zich met alle kracht tegen de constructie van God als sola causa, en een metaphysisch systeem. Dit was, z.i. bij Calvijn maar al te doorzichtig. Met zijn rationeel bezwaar tegen het decretum Dei vond Bolsec zich alleen in: God als liefde, zich universeel richtend tot den mensch en diens antwoord afwachtend, zonder zich om een vast plan vóóraf te bekommeren. Hoezeer Bolsec „ohne Widerspruch" zoekt te denken, blijkt uit een strophe van zijn gedicht ²⁾:

Amy Calvin, respons est-il licite
Dire que Dieu seult, induit, nécessite
L'homme à pecher? Comment se peult-il faire
Veu que peché luy est si fort contraire?
..... En Dieu ne sont deux contraires ensemble
Car Dieu tousiours à soy mesmes ressemble.

Zoo meent Bolsec het Godsbegrip veilig te stellen in: God als liefde, zonder ook maar eenigszins de zonde met Hem in betrekking te brengen. Intusschen was daarmee naast de constructie, die hij bij Calvijn meende

¹⁾ Zie Corpus Reformatorum (XXXVI). Voorts A. Schweizer, Central-Dogmen I, Zürich 1854 S. 205—238.

²⁾ Corpus Reformatorum XXXVI, p. 227. Dit gedicht werd in de gevangenis geschreven.

te vinden, een andere, minstens even lucide idee opgesteld. B. wil ingenio hominis explicare.

De tweede aanklacht staat in verband met de menschelijke vrijheid. Na den val is de mensch niet „desnué du liberal arbitre”. Van God gaat een „doulce et paternelle attraction, généralement” uit, die haar grens vindt in de weigering van den mensch. De vrijheid hangt samen met de rede; zoo niet „il servit une beste”. Door de zonde is het zedelijk oordeel wel verzwakt zelfs zóó, dat men veelal het goede kwaad en het kwade goed noemt. En het is door de algemeene genade, dat de wet van God het oordeel zuivert. Bolsec pleit niet voor zedelijke autonomie, maar wil den weg vrijhouden voor een waardeering van den wil, die, hoe ook door genade beïnvloed, zelf beslist; daarom is zijn verzet tegen een „arcanum decretum” zoo hevig. Halt gehouden wordt bij deze gedachte: „het niet-gelooven ligt aan den opstandigen wil; de mensch wordt door God niet verlaten”, „sinon apres avoir rebellé contre la grace”. En in zooverre Bolsec de verantwoordelijkheid vóór alles wil handhaven, staat hij met dit ethische bezwaar sterk.

In de derde plaats wordt in dit proces het probleem der praedestinatie individualistisch gezien, met voorbijgaan van de bemiddeling van het Woord der Schrift en der prediking, en van de gemeente. Niet alleen Bolsec treft hier schuld, doch tevens Calvijn c.s., die de vragen hebben geformuleerd. Luidt de tiende vraag: „si Dieu devant que preveoir difference entre les uns et les autres, ne pas eleu les uns et reietté les autres”, dan ligt het gevaar voor de hand, dat alles betrokken wordt op den enkelen mensch en zijn zekerheid der verkiezing, zonder dat op den in Christus praedestineerenden God alle nadruk valt. Bolsec sprak uit, dat God voor den eenen of anderen mensch geen voorkeur had en alleen voorzag (présicente). „De genade is niet werkzaam, zoo zei hij, voor wie niet gelooft comme appartient”. En wie voor dit „behooren” den maatstaf geeft aan den mensch, begint heimelijk te offeren aan de autonomie. Bolsec kon niet toegeven, dat verkiezing „in ordine” aan geloof voorafging. In de meening, dat dit temporeel bedoeld was, trok hij zich terug op het standpunt: „wie gelooft, is uitverkoren”, waarbij als vanzelf in het geloof een bij-ervaring-zekere aanwijzing gelegen moest zijn, waarover men intellectueel de beschikking had. En het goddelijk geheim raakte op den achtergrond.

Aldus Bolsec.

Calvijn vond in hem een scherpzinnige tegenstander, tegenover wien het zaak was zich opnieuw van dit vraagstuk rekenschap te geven. In de genoemde adviezen der kerken bleek, dat deze allen min of meer aan den kant van Calvijn stonden (zij het met de opmerking: „laat de liefde heerschen”).

M. Scheibe heeft aangetoond ¹⁾, hoe Calvijn's praedestinatie-gedachte zich heeft ontwikkeld in den strijd, zooals in de verschillende edities der Institutie uitkomt. Bolsec heeft de meening van Calvijn waarschijnlijk gekend uit Inst. 2, commentaren (de meeste verschenen tusschen 1539 en '53) en preeken. Formeele en materieele wijzigingen in deze leer zijn

¹⁾ M. Scheibe, Die Prädestinationslehre Calvins, 1897.

in de laatste uitgave der Institutie wel aanwijsbaar, zeker onder invloed van dit proces.

Inzake het Godsbegrip Calvijn een fatalist te noemen, vermocht Bolsec slechts door den dieperen zin van het „*arcanum consilium Dei*” te miskennen. Tegen zulk een verwijt zou Zwingli zich veeleer moeten wenden, daar hij direct waagde te spreken van een alomvattende causaliteit, waarin de zonde eveneens direct was opgenomen. In het proces met Bolsec zegt Calvijn, dat hem Zwingli's opvatting „*une calumnie imprudente*” toeschijnt. Maar heeft Calvijn zelf dan niet het scholastische begrip van God als *sola causa* pogen vast te houden in het decretum? Het is inderdaad juist, dat, al werd door hem het nominalistisch-scotistische begrip van de *potentia Dei* afgewezen (Scheibe), het „*arcanum consilium*” zooals ook het „*decretum horribile*” niet geringe invloed oefent.

Het komt mij voor, dat Calvijn in het hardnekkig vasthouden aan het decretum heeft willen aanduiden het kwalitatieve verschil tusschen God en mensch, God als persoon en de mensch als persoon. Het herhaalde aandringen op „*arcanum*” bedoelt stellig het „*gansch-andere*”, dat in de Middel-Eeuwen als „*aseitas Dei*” werd aangeduid. In dien zin moet ook het „*decretum horribile*” worden verstaan als het mysterie, dat God voor zichzelf houdt en dat ons ontroert en doet huiveren. Deze huivering is evenwel niet betrokken op God als macht zonder meer; deze macht is naar het Woord Gods volstreckte gerechtigheid. Definieert nu Calvijn de wil Gods als „*cause suprême: la nécessité de toutes choses*”, dan voegt hij er bij: „*en telle équité et droicture, que les plus méchant sonts contraincts de le glorifier; sa volonté n'est pas une tyrannie ny un plaisir sans raison, mais plus tost que cest la vraye règle de tout bien.*” Calvijn wenscht geen oplossing van het probleem God en de zonde en houdt dit met opzet in het donker; het is mysterie.

In het persoon-zijn Gods is en Zijn vrijheid en de mogelijkheid van openbaring gegeven; vandaar de categorie van Zijn spreken, van Gods Woord, van verantwoordelijkheid. In het licht der vrijheid Gods formuleert Calvijn zoo scherp: „*non enim pari conditione creantur omnes, sed aliis vita aeterna aliis damnatio aeterna praeordinatur*”. Want het ongelijk verhouden der menschen tegenover het Evangelie was toch niet als toevalligheid te verstaan, doch moest gelegen zijn in de verordening Gods. Zou de onderscheiding van een „bevelende” en een „besluitende” wil in God (vgl. Augustinus) in plaats van op een rationeel interesse, niet veeleer op het kwalitatieve verschil van God en mensch teruggaan? Daarom kan Calvijn ook zeggen: het is een en dezelfde wil, „*multiplex quoad sensum nostrum*” ¹⁾. God stelt ons de wet en bepaalt ons lot. Maar Calvijn moet de ruimte behouden — en ziet door speculatie opgevuld — voor den prae- (in ordinel) destineerenden God. Om duidelijk te doen uitkomen, dat de praedestinatie haar terrein heeft „jenseits der Logik”, en tevens in oorsprong en doelstelling met wijsgeerig determinisme niet kan vergeleken worden, moet hier sterken nadruk vallen op de bemiddeling van het woord en de verkiezing in Christus, en moet de praedestinatie steeds in wezensverband gesteld met en belicht worden door de *justitia Christi*.

Het rationeele bezwaar van Bolsec, dat op grond der goddelijke liefde

¹⁾ Institutio, ed. 3, I 18 (3).

verkiezing niet aan geloof kan voorafgaan, ziet men beantwoord met het kritische interesse van Calvijn, voor wie niet de mensch, maar God subject blijft en de mensch object, gekend door God, den vrijmachtigen, die in Christus verkiest.

Het is begrijpelijk, dat Calvijn, mede door het conflict van Bolsec er toe kwam te herzien, wat door hem inzake de praedestinatie was voorgedragen. De behandeling dezer leer onder de providentia Dei, zooals in de tweede editie der Institutie, — dezelfde volgorde, die Thomas Aquinas in zijn Summa had gekozen ¹⁾ — zou den schijn van determinisme kunnen wekken. In elk geval is het van groote beteekenis, dat Calvijn in de derde uitgave der Institutie de praedestinatie plaatst in het derde boek onder de soteriologie, in verband met de rechtvaardigmaking, na het gebed. ²⁾ Daar wordt het kwalitatieve verschil van God en mensch in de spanning van gerechtigheid en liefde Gods openbaar.

Zou het dan geoorloofd zijn om van Calvijn's denken te zeggen, dat het „in het gezelschap van Spinoza” thuisbehoort of dat hier gepoogd wordt „God te bereiken door menselijke begrippen in het oneindige te verlengen met de zuiging naar aristotelische dialectiek”? ³⁾ Het is veeleer in den geest van Calvijn, als Snethlage schrijft: „wer das Gottesbild humanisiert und ethisiert, macht die Religion nicht rational, sondern hebt ihre Autonomie auf und ordnet sie der Moral unter.” ⁴⁾

In het genoemde conflict had Bolsec de vrijheidsidee vooropgesteld. Tegenover hem neemt Calvijn zijn uitgangspunt in de menselijke schuld. Ziehier een verschil van bijzondere importantie. Het probleem der vrijheid heeft stellig de belangstelling van Calvijn. Van waarde is het onderscheid, dat hij aangeeft tusschen vrijheid (psychologisch) en vrijheid (ethisch). In het eerste geval heeft de mensch vrij de keus (arbitrium spontaneum) en is van dwang (coactio) geen sprake. Maar de ethische vrijheid wordt gemist: de mogelijkheid om het goede te realiseeren, de energie tot het zuiver goede. Toch blijft de imperatief, en deze is het, die de verantwoordelijkheid bepaalt en verdiept.

Men zou daarom kunnen spreken van de noodzakelijkheid (necessitas) der genade. „De menselijke moraal slaat het leven in banden”. ⁵⁾ Deze banden zijn gezocht en gevreesd. In deze zedelijke nood gaat niet de vrijheids-idee voorop, maar de schuld in de concrete situatie door het existentieel staan voor God; en in het geloof wordt Gods gave en verkiezing als belofte gegrepen. Calvijn proeft den roomschen zuurdeesem in het beweren van Bolsec „que l' homme de son franc arbitre accepte si bon luy semble la grace de saint esprit”, en zegt: „par ce moyen nostre election et salut seroient fonder sur noz mérites.” Ook Calvijn handhaaft de verantwoordelijkheid: „homo vitio suo cadit”; maar laat deze in de concreetheid volstrekt betrokken blijven op God, die in genade „leur donne une franche volonté par son saint esprit”. De Heilige Geest is subject.

Bolsec redeneert vanuit de beschouwing, de idee en handhaaft de

¹⁾ Summa theologiae I 23 (3).

²⁾ Institutio, ed 3 III 21.

³⁾ J. de Zwaan, Jezus, Paulus en Rome, Amsterdam 1927, blz. 73.

⁴⁾ J. L. Snethlage, Zeitschrift für Theol. und Kirche 1930, S. 285.

⁵⁾ O. Noordmans, Geestelijke perspectieven, Amsterdam 2 j. blz. 6.

verantwoordelijkheid in abstracto, waarmee hij schijnbaar sterk staat. Calvijn beseft, dat in het staan voor God de vrijheidsidee der reflexie hem begeeft, en hij als peccator-justus is in de greep Gods. *Sola fide est sola misericordia*. Daarom moet de praedestinatie gesteld zijn in het kader der justificatie, waarin de nieuwe orde, die ons denken en leven kruist, geopenbaard. „Praedestinatie gaat zedelijk boven goed en kwaad uit, niet logisch er aan vooraf” ¹⁾.

Tenslotte is in dit conflict met Bolsec de individualistische vraagstelling van invloed geworden. De aandacht wordt gericht op de particuliere genade en op den enkeling, den aangenomene en den verworpene. Dit particularistische staat natuurlijk in verband met de voorkeur van Bolsec voor universalisme. Hoezeer ook alles via de Woord-bemiddeling van God uit wordt gezien en op God is gericht, blijkt het gevaar, dat de enkeling en zijn gevoelen te veel wegen gaat, niet denkbeeldig, als Calvijn in een spoedig volgende expositie een „externa” en een „interior et efficax vocatio” onderscheidt en van de laatste, de specialis zegt: „*experientia locuples est testis*” ²⁾. En dat de menschen ongelijk stonden tegenover het Evangelie, was zeker mede reden tot verscherping der reprobacie-leer.

Nog niet bij Calvijn, maar wel in den loop der geschiedenis heeft het genoemde gevaar zich laten gelden; men bedenke, dat in het oordeel van de synode van Dordrecht sprake is van geloofs-qualiteiten (*gratia infusa*) in den geloovigen enkeling.

Dat in den begin-tijd van het Protestantisme Bullinger de verbonds-gedachte zoo centraal heeft gesteld, moet wel beschouwd worden als een gezegende rem op het groeiende individualisme, ³⁾ en als een gedurige verwijzing naar het woord als middel.

Zonder de analyse van het probleem ten einde toe voort te zetten, moge de besproken reactie op de praedestinatie-gedachte van Calvijn gezien worden als van beteekenis voor de geestelijke ontwikkeling van den reformator. Hij heeft de betrekking, wil men: de dialectiek gesteld tusschen verkiezing en geloof, verwerping en schuld; en tegenover rationeele en ethische bezwaren — met de uitdrukkingen van onze huidige situatie — het kritische en existentieele gezichtpunt gehandhaafd. De waarde dezer praedestinatie-gedachte is in wezen het moedige en ootmoedige opkomen voor de subjectiviteit Gods in Woord en Geest. Daarin is het gevaar voor individualisme overwonnen; zooals ook voortdurend blijkt, getuige o.a. deze plaatsen uit Calvijn's commentaren:

„*Evangelium — nobis adoptionis nostrae testimonium,*” ⁴⁾ en

„*Discamus ergo nihil de Domino inquirere, nisi quantum per Scripturas revelavit, quia alioqui in labyrinthum ingredimur. Notandum enim est, non de quibuseibet Dei mysteriis hic agi, sed quae apud se recondita vult tantum a nobis suscipi et adorari.*” ⁵⁾

Het komt mij voor, dat Barth zich in elk geval „issu de Calvin”

¹⁾ Noordmans, a.w. bl. 10.

²⁾ De acterni Dea praedestinatione (1552) C. R. XXXVI p. 344.

³⁾ Dat desondanks in vele godsdienstige streken van ons land, vooral op de Veluwe en in Zuid-Holland nog zoo welig tiert!

⁴⁾ Calvini Commentarii, ed. Tholuck, 1858 V p. 198.

⁵⁾ Calv. Comm., VII p. 359.

betoont, als hij in zijn felle critiek op de immanentie-tendenzen van onzen tijd Paulus aldus interpreteert:

„Kein menschliches Sein, Haben und Tun, kein „Werk“ ist als solcher bevorzugt oder zurückgesetzt. Niemand darf sich in der Zeit ewiger Erwähltheit getrösten; niemand muss sich in der Zeit ewiger Verworfenheit bewusst sein. Der Berufende gibt den Ausschlag Grundlos ist Gott und nur so als Gott zu begreifen und zu verehren.“ ¹⁾

Noordhorn (Gr.).

E. EMMEN.

¹⁾ K. Barth, der Römerbrief, München 1923 S. 331.

Piëteit.

A. Er is ons reeds dikwijls tegengeworpen, zoo moet eenmaal Dr. Kuijper gezegd hebben, dat de leer der Heilige Schrift omtrent het [raads]-besluit [Gods] ons den weg opvoert van het determinisme of fatalisme

Het fatalisme wees Dr. Kuijper af o.m. in deze bewoordingen: Welke overeenkomst heeft nu dit Fatalisme met Gods besluit? Het lot is blind, maar Gods Raad de uiting van een heerlijk Wezen in Zijne v'r i j m a c h t !

Veel verleidelijker is het determinisme, dat ook weer onder twee vormen voorkomt. Het is:

a. een determinisme dat God determineert en Zijne vrijmacht vernietigt in het stellen van de *lex aeterna*, eene wet, die boven God zou staan en Hem dwong om Zijn besluit te maken.

b. een andere vorm, waaronder het voorkomt is deze, dat het besluit zelf deterministisch is, d.w.z. dat het onderscheid tusschen het zedelijke en het natuurlijke leven wordt opgeheven. Er is determinisme in de natuurwetten, in alles wat naar vaste natuurregelen gaat en diezelfde regel stelt het determinisme ook voor het geestelijke leven; de geestelijke wetenschappen moeten behandeld worden naar de methode der natuurwetenschappen. Die poging om het geestelijke leven te physicieeren moest het leven Gods zelf ook physisch opvatten, de natuur en God identisch verklaren, en zoo komen tot het pantheïsme. God doorleeft het natuurproces dan mede, en alles wat in het leven treedt is een schakel in dien grooten keten. Er is dus geen besluit en geen vrijheid van zedelijk leven; geen besluit, omdat God zelf altijd wordt en zien moet, waar Hij uitkomt; geen zedelijk leven is er meer, maar alleen als het ware een uitzweeten van de klieren der hersenen en door de bloedporiën van het hart.

Het Determinisme komt dus feitelijk neer op het opheffen van de grens tusschen God en de Schepping. — Een woord van Calvijn gaf aanleiding tot misverstand. Hij zei eens: „*naturam dici possit Deum*“ en daarop beriep onder anderen Scholten zich in zijn „Leer der hervormde kerk“ om het determinisme in te dragen. — Duidelijk is het echter, dat men op dien weg God vernietigt, het besluit opheft en al het psychische in het physische overzet“.

Tot zoover Dr. Kuijper volgens diens Dictaten-Dogmatiek, locus de Deo, (pars tertia), Hoofddeel V, § 4 aan het slot.

Wij willen niet vergeten, dat Kuijper zelf van deze dictaten in het woord vooraf schreef: „Ik heb er lof voor, in zoover ik de studenten bewonder, die er dit nog van gemaakt hebben, maar had ik ze zelf kunnen uitgeven ze zouden uiteraard heel anders ter perse zijn gegaan. Onder dit voorbehoud echter kan ik tegen deze uitgave geen overwegende bedenking hebben.”

B. We hebben het bovenstaande aangehaald, ten eerste omdat Calvijn en Scholten beide verkeerd geciteerd worden; en ten tweede, omdat de aangeroerde kwestie misschien met gegevens uit den laatsten tijd op een nieuwe en meer vruchtbare wijze behandeld kunnen worden.

C. Allereerst dan luidt het verkeerd aangehaalde woord van Calvijn letterlijk aldus: Fateor quidem, pie hoc posse dici, modo a pio animo proficiscatur, naturam esse Deum. (Institut. I, V, 5). Dus: Ik beken wel dat dit, n.l. dat de natuur God is, op godvruchtige wijze kan gezegd worden, mits het uit een godvruchtig gemoed voortkome.

Het Kuyper-dictaat liet het woord „pie” weg. Juist het woord, waar het hier omgaat.

D. Ook Scholten komt door het hier volgende citaat in een ander licht te staan, dan waarin het Kuijper-dictaat hem plaatst.

Professor Scholten, in zijn „Leer der hervormde kerk”, II³, 1855, pag. 468 e.v. de vraag besprekende, of de Gereformeerde praedestinatieleer niet tot pantheïsme leidt, schreef: „..... is even juist..... als dat het Gereformeerde leerstelsel in zooverre met Spinoza instemt, dat het, even als hij, alle toeval uitsluit, en eene betrekking van God en wereld toelaat, welke..... Kalvijn kon doen toestemmen, dat men in goeden, godsdienstigen zin (pie) de natuur God kon noemen. Maar, zoo gaat nu Scholten verder, wordt nu met deze overeenkomst, de beschuldiging gewettigd, dat het Gereformeerde leerstelsel tot pantheïsme of tot spinozisme voert? Is dan de praedicaatlooze substantie van Spinoza met hare accidentiën, denken en uitgebreidheid, (naturala naturans en naturala naturata), of het natuurproces van Schelling, of de godheid, die, volgens Hegel, eerst het resultaat van het wereldproces is, is dit absolute, zonder zelfbewustheid en wil, dat onpersoonlijke denken, het zelfde als de levende God, die, als de volmaakte geest, met oneindige wijsheid en liefde het heelal beheerscht, en, hoezeer in zijn schepselen levende en werkzaam, toch ook als de Oneindige boven en onafhankelijk van het geschapene bestaat?... Neen zoolang de Gereformeerde dogmatiek een God erkent, die met persoonlijke zelfbewustheid, en naar Zijn almachtigen wil, den loop der wereldsche gebeurtenissen regelt, is zij niet pantheïstisch.....” Men vergelijkte dit woord van prof. Scholten nu eens met wat onder A. aangehaald is. Was het niet-weergeven van het woordje „pie” ook niet noodlottig voor de beoordeeling van Scholten?

E. Wat het Kuijper-dictaat dus bij het aanhalen van Calvijn en het

beoordeelen van Scholten oversloeg is het woordje „pie”. Toch is dit het woord, waar het hier op aankomt. Want wie zeggen zou Naturam esse Deum, dus dat in ieder zinsverband, in elk opzicht, God gelijk te stellen ware met de Natuur, ja, die zou tot pantheïsme of andere onjuistheden vervallen. (Prof. De Graaf vertaalde het spinozistische „natura sive Deus” steeds door: Natuur, of in een ander opzicht, God en waarschuwde altijd, met beschuldigingen van pantheïsme voorzichtig te zijn.)

F. Nog in 1927 legde Dr. Wurth in zijn dissertatie over Scholten pag. 167, aan dezen ten laste, dat hij God en natuur zou doen samenvallen.

G. De zaak zelve nu kan met behulp van hedendaagsche [neo-kantiaansche en neo-calvinistische (Dooijeweerd—Vollenhoven)] methodenleer op een nieuwe en meer vruchtbare wijze „opgelost” worden.

Gott und Natur sind nicht zwei verschiedene „Sachen”, wohl aber Ergebnisse zweier verschiedener Sinngebungen..... Wenn wir..... den Gegensatz Gott-Natur nicht als einen Gegensatz metaphysischer Wesenheiten, sondern als einen Gegensatz methodischer Prinzipien opvatten. (Dr. Snethlage, Die Prädestination im Lichte des Kritizismus, Zeits. für Syst. Theol. 1930 S. 33 en 41); wanneer wij niet meer vragen zullen wat God en de natuur an sich is, doch wat God en wat de natuur für uns is; dan zullen wij beseffen dat het woordje „pie” hier geenszins weggelaten kon worden.

Het specifiek-religieuze zinsverband is het zinsverband der..... pieteit.

JOH. P. VAN MULLEM.

In den strijd om een nieuwe theologie.

Dr. W. Th. Boissevain. *Het „Woord Gods” in de nieuwere dogmatiek.* — N.V. N. Holl. Uitg. Mij., Amsterdam 1932. 49 blz. Prijs f 1.35.

Het heeft er allen schijn van, dat de discussie met dr. Boissevain onder de vele debatten, die prof. Haitjema in den loop der jaren opent — ik denk nu bijv. aan die met prof. de Hartog, ds. Schilder, prof. v. d. Leeuw, prof. Korff — niet het minst belangrijke zal worden. Kon men van de genoemde niet altijd zeggen, dat ze buitengewoon verhelderend en vruchtbaar waren — de wijze, waarop thans van beide kanten, zoowel door dr. B. als door prof. H., geopereerd wordt, waarborgt het goede verloop van dit gesprek over levensvragen van de theologische wetenschap. Er is nog geen wanklank gehoord, artikel en brochure zijn beide sympathiek gesteld. Van groote beteekenis is daarbij, dat de partners blijkbaar de mogelijkheid hebben om elkaars situatie, die onmiskenbaar een meer dan abstrakt-theologische is!, te begrijpen; dat moet aan de behandeling van de theologische vragen ten goede komen. Hiermee staat dan weer in verband, dat de discussie theologisch-zakelijk kan blijven, zonder dat er persoonlijke of kerkpolitieke bijmotieven ongunstig op inwerken.

Deze overwegingen brachten mij er toe, de verwachting uit te spreken, dat we in de onderhavige brochure voor 't begin staan van een belangrijk theologisch gesprek. Wij hebben — ook als Vox-redactie — daar reeds lang naar uitgezien. Niets is heilzamer voor ons theologisch en kerkelijk leven, dan open discussie. Het is daarom vanzelfsprekend, dat we er in de Vox wat dieper op ingaan, niet om op de een of andere wijze ons te mengen in het debat, maar om slechts te signaleeren wat er gebeurt, en onze lezers er op te wijzen, dat hier iets belangrijks aan den gang is. Er wordt hier geworsteld om een nieuwe theologie.

De brochure van dr. B. bevat „eene critische beschouwing naar aanleiding van dr. Th. L. Haitjema: *Het Woord Gods in de moderne cultuur*” en is, als zoodanig, bedoeld als antwoord op een kritiek, die prof. H. in het oekumenische nummer van *Onder Eigen Vaandel*¹⁾ gaf op de beide boeken van dr. B.: *Evangelische Katholiciteit* (1929) en *De kansen der Kerk* (1930). Dat is dus een tamelijk gecompliceerd geval, dat zoowel z'n schaduwzijden als z'n voordeelen heeft. Wel komen de meeste door prof. H. in zijn kritiek gemoveerde vragen in de brochure van dr. B. direkt of indirekt aan de orde, en dat in een ruim verband, ruimer dan in een direkt antwoord mogelijk geweest zou zijn, (dat is stellig een groot voordeel!), maar dat neemt toch niet weg, dat op deze wijze de figuur ontstaat van den aangevallene, die zonder slag of stoot aanvaller wordt. Erg is dat natuurlijk niet, het doet ons alleen des te meer uitzien naar het vervolg van het gesprek, omdat nu toch eigenlijk alleen nog maar vragen zijn gesteld, het terrein is verkend. Misschien moet het daarbij blijven? Mogelijk kunnen we het in onzen verwarden tijd nog niet verder brengen dan tot kritiek op elkaar en is het echte, voort-gaande gesprek een van de pia vota? Dat zou ons

¹⁾ O.E.V. 6, 1931, 4, Oct., blz. 290-308.

allen zeer te leur stellen, maar we zullen rekening moeten houden met deze mogelijkheid. Een echt, voort-gaand gesprek veronderstelt overeenstemming in bepaalde deelen van onzen bewustzijnsinhoud. En misschien is dat nu juist een van de onmogelijkheden speciaal van onzen tijd? Ik stel hier alleen maar vragen. Wat er van juist is, zal de toekomst leeren.

Maar in ieder geval zullen we bij de beoordeeling van de discussie, welke we volgen, in het oog moeten houden, dat dr. B. in zijn brochure bijv. met een *eigen* probleemstelling begint. Het eerste stuk van zijne critische beschouwing draagt als opschrift „Historische oriëntering” (9—14) en geeft een eigen kijk op de problemen, waarvoor wij als theologen in onzen tijd gesteld zijn. Dr. B. ziet sinds de tweede helft van de vorige eeuw het probleem rede-openbaring vervangen door het probleem: natuur-wetenschappelijk en historisch onderzoek-geloof en meent derhalve de eigenlijke noodtoestand der theologie te onderkennen in de verhouding van historische en systematische vakken in de theologische fakulteit, welke verhouding min of meer is overgegaan in een tegenstelling, zelfs in een praktische scheiding. Dit is des te merkwaardiger, omdat hij deze probleemstelling uitwerkt in de schematiek van Troeltsch’ grandioze logika en metaphysika der geschiedenis: de vraag naar de beteekenis van de geschiedenis voor de wereldbeschouwing en der wereldbeschouwing voor de geschiedenis (vgl. *Der Historismus und seine Probleme*), overgebracht in de taal van de theologische fakulteit (13). Niet te ontkennen is, dat deze probleemstelling zeer energiek wordt volgehouden en uitgewerkt. De onderscheiding tusschen fides qua en fides quae wordt afgewezen als oplossing in dit konflikt, daar het geloof steeds een objekt en dus een materiëlen inhoud heeft (13/14), waarmee aan gegevens van historischen aard een fundamenteele plaats is ingeruimd in de verhouding van openbaring en geloof (45). De historische en geographische bepaaldheid van de niet te elimineeren geloofsinhouden is een wezenlijk openbaringselement (47). Daarom moet gewerkt worden aan een synthese, waarin èn de historische èn de systematische vakken in een onderling gereguleerde verhouding een rechtmatige plaats innemen (15), zoodat bijv. de dogmatiek omschreven kan worden als de „Glaubensdeutung” der historie en van het in de historie gegevene (49). Op deze wijze belicht dr. B. de problemen van de theologie, waar wij allen in onze theologische studie op vaak zeer hardhandige wijze in betrokken worden en waar ons wetenschappelijk geweten ons niet zoo maar over heen laat komen, zeer fel en scherp. We kunnen hem er niet dankbaar genoeg voor zijn, dat hij deze kwesties niet alleen in het algemeen, maar ook in deze discussie zóó aan de orde heeft gesteld. Hier wringt inderdaad voor de meesten van ons de schoen en uit het bouwwerk van heel onze studie uit te springen, schijnt ons vaak gemakkelijker gezegd dan gedaan.

Desniettemin kan deze manoeuvre van met een eigen probleemstelling beginnen in een discussie die al begonnen is haar bezwaren hebben. Ik ben er niet zoo heel zeker van, dat dr. B. op deze wijze de kritiek van prof. H. op zijn boeken en de theologie van Prof. H. in zijn eigen boek inderdaad opvangt. Het zou wel eens kunnen zijn, dat prof. H. aan een andere kant begint en op de door dr. B. gestelde en inderdaad nijpende kwestie een andere kijk heeft. Ik denk daarbij aan

het artikel van prof. H. over Geloof en geschiedenis in een van de vorige jaargangen van O. E. V.

Merkwaardig is in ieder geval, dat dr. B. zijn kritiek richt op het eerherstel van het schriftbeginsel als de hoofdtendens (18), de hoofdbedoeling (20) van prof. H.'s boek, en meent dat de door prof. H. gestelde „drie-eenheid” van het Woord Gods (openbaring, schrift, kerk) als principe der theologie verwaarloosd wordt (17, 21). Het wil me voorkomen, dat hier een door zijn eigen probleemstelling veroorzaakte verenging van gezichtsveld bij den kritikus te konstateeren valt. En dit is te betreuren. De vruchtbare onderscheiding van idee, principe en methode der theologie, die toch ook achter het boek van prof. H. werkt, schijnt aan dr. B. ontgaan te zijn. Zoodat het vierde hoofdstuk van dat boek over „Woordenopenbaring en godskennis” louter gewaardeerd wordt als fundeering van het schrift-dogma. — Dat dr. B. het schriftdogma als centrale kwestie stelt is op zichzelf van belang. De procedure-Ubbink in de Gereformeerde Kerken en meer nog diens werken kunnen ons onrustbarend duidelijk maken, met hoeveel moeilijkheden en bezwaren een theoloog te worstelen heeft, die op de een of andere wijze de schrift als Woord Gods wil verstaan. En we hebben dankbaar te zijn voor elke poging, ons in dezen verder te helpen. De opmerkingen, die dr. B. in dezen maakt, zijn dan ook vaak zeer verhelderend. Maar dat de discussie, waarin hij begrepen is, daarover alleen zou moeten loopen, lijkt mij onjuist. Omdat eerherstel van het schrift-dogma niet het eenige en niet het voornaamste is van de bestreden theologie.

Deze casuspositie wordt al aanstonds geïllustreerd, als we nu nagaan, van waaruit dr. B. z'n aanvallen op de „machtsusurpatie” van het aldus eenzijdig naar voren geschoven schriftprincipe uitvoert. In de eerste plaats wordt gepleit voor een zelfstandige plaats van het s a k r a m e n t in eeredienst en theologische kenleer, met verwijzing naar Tillich's opstel over Natur und Sakrament en naar het boekje van Stählin, Vom Sinn des Leibes. In de tweede plaats wordt met nog sterker klem een volledig zelfstandige plaats opgeëischt voor de p r e d i k i n g als van gansch eigen karakter in de zelfmededeeling Gods en als een speciaal terrein van de scheppende kracht des Heiligen Geestes. Hetzelfde wordt in de derde plaats gedaan met het oog op de g e m e e n t e (kerk), waarin Christus gestalte heeft en de H. Geest woont. Deze drie aanvallen (21—23) op het schriftbeginsel zijn zeer instructief. Over de dogmatische motieven, die hierin aan het woord komen en die tegenwoordig zeer aktueel zijn, zal toch zeker ook expresselijk moeten gesproken worden. En het ja of neen, dat men dan waagt, gaat vooraf aan de visie op de beteekenis van de schrift, en niet omgekeerd!

Dit wordt dan ook duidelijk, als we dr. B. nu verder volgen in zijn kritiek op de kenkritische fundeering van het schriftprincipe, zooals deze bij prof. H. te vinden is. Dr. B. is er zich van bewust, dat we met deze fundeering het terrein verlaten, waarop zijn, boven beschreven, probleemstelling zich beweegt. „De tactiek van Haitjema nu verraadt veldheers-talent. Heeft het Schriftbeginsel den slag verloren op het terrein der historie, Haitjema zal den strijd naar een ander slagveld verplaatsen, waar het dogma in minder ongunstige positie zijne slagorde schijnt te kunnen scharen. Hij verplaatst het uit het historisch naar het wijsgeurig-dogma-tisch terrein” (24). Maar wanneer hij er kritiek op levert, dan gebeurt

dit vanuit zijn eigen probleemstelling. Dr. B. immers is van oordeel, dat een theologische kenleer niet verkregen wordt door transponeering eener kentheorie van wiskundige mentaliteit, daar zij, althans op christelijken erve, moet uitgaan van Openbaring, niet alleen als een formeel begrip, maar als een goddelijke werkelijkheid, die als een wonder verschijnt, waarmee dus realistisch-historische en realistisch-psychologische factoren gegeven zijn, welke kantiaansch-kenkritisch niet meer te verwerken zijn. Wij kunnen hier nu niet verder op deze kwestie ingaan, daar we ons dan zouden mengen in het debat. We beschrijven slechts den gang van zaken. We konstateeren daarbij, hoezeer in deze discussie dogmatisch-kenkritische vragen in geding zijn, die een bespreking op zichzelf, los van het schriftdogma en los van elke „apologie” hiervoor (27) overwaard zijn. Dr. B. schijnt zich op dit punt tot de „onbesnedenen” te rekenen (25, 29). Het is zeer te hopen, dat dit kompleks hem spoedig loslaat, zoodat de discussie kan voortgezet worden in de richting, die ze heeft ingeslagen: de theologische kenleer, waar idee en principe en methode der theologie besproken worden.

Intusschen is met het tot dusver gereleveerde, al is dat dan vermoedelijk de kern van het geheel, de inhoud van de brochure en daarmee van het gesprek nog niet uitgeput. O.a. stelt dr. B. uitvoerig in het licht, dat het met de z.g.n. theologische exegese niet zoo'n eenvoudig geval is (dat wisten we trouwens reeds uit het boek van prof. H.) en dat zij ook allerm minst nodig of ook maar wenschelijk genoemd mag worden (dat betekent, zoo bewust en principiëel uitgesproken, een nieuw element in de theologische discussie van onze dagen!). Verder wijdt hij een heel hoofdstuk aan de beteekenis van de theologie van Schleiermacher en aan haar beoordeeling door prof. H. en de jong-Zwitsers.¹⁾ Ook hier verzet dr. B. zich bewust en principiëel tegen de resultaten van laatstgenoemden. Hij probeert Schl. te waardeeren vanuit diens eigen positie, waarin zeer bepaalde motieven en tendenzen hem stuwden en hem brachten tot resultaten, die ook nu nog mutatis mutandis waarde hebben.

Dit alles is zeer belangrijk als onderdeel van de discussie. Maar ook op zichzelf is deze brochure waardevol. In een massieve, niet altijd even makkelijke, maar zeer gedragen stijl, worden verscheiden oorspronkelijke gedachten voorgedragen, waar we alleen maar onzen winst mee kunnen doen. Deze oorspronkelijkheid sluit ook in een voorkeur voor merkwaardige citaten, die niet alleen illustreerend, maar ook verrijkend werken.

We kunnen derhalve met grooten nadruk wijzen op deze brochure en op het theologisch gesprek, waarvan zij een onderdeel uit maakt. Het is de moeite waard kennis te nemen, niet alleen van de in dit artikel besproken stukken, maar ook van de werken der beide partners als achtergrond. De teekenen der tijden wijzen er op, dat ook op vaderlandschen bodem het theologiseeren niet meer tot de antiquiteiten en evenmin tot de pia vota behoort.

A. A. v. RULER.

¹⁾ Misschien mag ik hier even een opmerking maken in het debat. Bij de beoordeeling van Troeltsch' gedachten over de absoluteitheid van het christendom kan men niet volstaan met het daarover handelende werkje van 1902/12, maar moet men mede letten op *Der Historismus und seine Ueberwindung*, Berlin 1924, S. 62—83, vooral S. 75 ff.

Mogelijke verbetering van de Predikantsopleiding ¹⁾.

Over de predikantsopleiding wordt veel geschreven en gepraat tegenwoordig. Dat is nodig, want zo alleen kan er verandering in de vaak starre tradities komen.

Het is goed dat de opvattingen naast en tegenover elkaar gesteld worden. Het onderstaande wil dan ook alleen de stem uit één groep zijn, in een steeds machtiger koor.

1. **Betekenis H. O.-wet.** De H.O.-wet van 1876 betekende de overwinning van de liberale op de klerikale geest. Sedert nam het objektief, neutraal staatsonderwijs de plaats in van het kerkelijk gebonden onderwijs. Dogmatiek wordt vervangen door dogmenhistorie; de histories-filologische vakken komen in het centrum te staan. De nu ontstane scheiding tussen „wetenschappelijke” en „kerkelijke” vakken heeft een opeenhoping dezer laatste, door de kerkelijke hoogleraren te doceren, vakken ten gevolge. Deze scheiding tussen theoretiese en praktische opleiding, met nadruk op de eerste, is tot wet verheven. Naast bovengenoemd prakties bezwaar, dreigt ze een foutieve houding te bevorderen; het gevaar van de „reine Wissenschaft”, die licht ontaardt in weten om ’t weten, in onzuiver intellektualisme, is niet denkbeeldig. — Ook de gewijzigde regeling der „wetenschappelijke” opleiding bij het akademies statuut van 1921 kan in deze richting werken door de splitsing in hoofd- en bijvakken voor het doktoraal examen. Daarnaast leeft echter nog ’t ideaal der algemene vorming voort in de omschrijving van het kandidaatsexamen en leidt daar tot overlading, tot pure examenstudie. Deze toestand vindt mede zijn oorsprong in het feit, dat voor velen het kandidaats het laatste universitaire examen is. Zolang niet of het doktoraal examen verplicht wordt gesteld of het kandidaatsexamen als mogelijk einde der studie doorgedacht is, blijft hier iets tweeslachtigs. Nu is voor de wetgever het doktoraal (zij het niet verplicht), voor de meeste studenten het kandidaats ’t einde. Zo zuchten vele predikanten onder de last van een zeer onvolledige opleiding. — Bovendien is, bij alle wetswijziging, de middeleeuwse traditie van enkel doceer-kolleges vrijwel over de hele linie gehandhaafd. De boekdrukkunst is sedert uitgevonden!

2. **Eisen van de praktijk.** In de H.O.-wet is niet alleen de studie doel, maar ook de voorbereiding tot het amt. En laat ons alleen denken aan voorbereiding in en door de studie, dan nog werd dit te vaak vergeten. Ook hier werkt de bovengenoemde — onmogelijke — scheiding funest; onmogelijk, want geen staatshoogleraar kan objektief zijn, geen kerkelijk hoogleraar vertegenwoordigt een homogene kerkelijke overtuiging. „Theologie is een wettige functie der kerk” zegt Prof. de Graaf. Dan staat de opleiding ook niet in dienst van een wetenschappelijk en een kerkelijk doel, maar enkel in dienst van de (onzichtbare) kerk en de methode

¹⁾ Excerpt van een inleiding op de konferentie van socialistiese predikanten en theologiese studenten van 13—15 Sept. '32 te Bentveld. Elementen uit de nabespreking zijn in dit excerpt verwerkt. Er is vooral gedacht aan de opleiding van ned. herv. predikanten.

van die dienst is onafhankelijke wetenschap. Ieder theologies student moet dit verband doordenken, en van daaruit werken. Nu waagt hij vaak na de studietijd de stap in de praktijk als in een hem vreemde wereld. — Behalve dat hier een fout in de basis der opleiding schuilt, hapert er ook heel wat aan de materie, die ter wetenschappelijke bearbeiding wordt aangeboden. Hoe staat het met onze kennis van het hedendaags leven? Wat weten wij b.v. van de oorzaken der onkerkelijkheid, van de gevolgen van rationalisatie en industrialisatie? Wat is ons de volkspsyche?

Wat deze tweede fout betreft, zij wordt versterkt doordat de opvatting van het amt zelf zich gewijzigd heeft. Het algemeen reglement der ned. herv. kerk spreekt in art. 20 o.a. over evangelieverkondiging, herderlike zorg. Wat houdt dit in? De woorden zijn vaag. Hun inhoud groeit met de tijd mee. Voor ons is de predikant ongetwijfeld meer maatschappelijk werker dan voor onze grootouders. De kerkelijke gemeenten zijn relatief veel kleiner geworden; er valt bij de „evangelieverkondiging” dus meer nadruk op de periferie. (In St. Jacob zijn 140 lidmaten, \pm 750 hervormden, \pm 1750 lieden die bij de volkstelling „geen kerkgenootschap” opgeven. Deze laatsten zijn of zelf uitgetreden of door 't uittreden der ouders buiten de kerk geraakt). Met het oog op deze toestand moet aan de praktiese evangelieverkondiging theoretiese en praktiese studie van het volksleven voorafgaan (vgl. Prof. van Veldhuizens pleidooi voor religieuze volkskunde). Wij zijn hier gedeeltelijk al buiten het terrein der universiteit, niet echter buiten dat der opzettelijke voorbereiding tot het amt (hulppredikerschap, maatschappelijk werk tijdens de studieperiode; zelfs werd gesproken van „verplicht logeren” in een pastorie!)

Een eis, die in betekenis en omvang een eerste vereiste is, betreft de persoonlijkheid van de aanstaande predikant. Onze tijd staat grotendeels onverschillig of vijandig tegenover het Christelik geloof. Mede daardoor is het beslissend of de predikant werkelijk weet wat geloof is. Hij mag geen theoloogant zijn. Als wij dit overwegen zien wij, dat zo de theologiese studie weer een centrum moet krijgen, en wel in de dogmatiek. Zij maakt het ons mogelijk over godsdienstige gevoelens en godsdienstig leven te spreken, doordat ze ons die dingen doet doordenken. Zoals gezegd: de huidige opleiding is te veel filologies en histories.

Hebreeuws, zij het ook een protestante traditie met eigen waarde, moest fakultatief worden, gezien de behoefte aan andere vakken. (Harnack wilde er verplichte sociologie voor in de plaats stellen). — De opleiding sluit dus wat de stof betreft te weinig aan bij de wereld waarin „verkondigd” moet worden, geeft te weinig bezinning op die verkondiging (gebrek aan dogmatiek) en laat alle praktiese scholing aan het initiatief der studenten over.

3. Mogelijke veranderingen. Nu zijn wijzigingen in zo traditioneele lichamen als universiteit en kerk uiterst moeilijk te bereiken. Toch mogen wij niet nalaten onze mening over wat nodig is te formuleren. Slechts als ieder zich daar rekenschap van geeft, is op den duur een communis opinio mogelijk, die invloed kan oefenen. — De meest reglementaire verandering moet komen van de zijde der kerk (bovendien zijn tegen het aangingen op universitaire wijziging taktiese bezwaren met het oog op 't voortbestaan der fakulteit).

Puntsgewijs geef ik enige m.i. mogelijke wijzigingen aan:

1. Het kollegesysteem kan en moet hervormd worden (o.a. in Leiden stelt men pogingen in 't werk). Er is behoefte aan meer werk- en minder hoorkolleges, aan de mogelijkheid tot vragen stellen ook binnen het raam der kolleges. Ook zouden — waarvoor de algemene lijn handboeken ten dienste staan — beperkte onderwerpen meer tot zelfstandige studie leiden.

2. Zolang het doktoraal examen niet verplicht is, moet het kandidaats een afgerond geheel vormen, door het kerkelijk examen aangevuld.

3. Er is behoefte aan meer algemene — ook voor theologen toegankelijke — kolleges b.v. in kultuurgeschiedenis, volkskunde, oekonomie.¹⁾

4. De eisen voor godsdienstfilosofie en ethiek kunnen verzwaaard worden. Hierbij sluit een wens aan die wijziging van (altans in Leiden) vastgestelde toestanden vergt n.l.: ethiek op het kandidaatsexamen, godsdienstgeschiedenis en fenomenologie op het groottentamen. Hoe groot de vormende waarde der laatste vakken zijn mag, zij hebben te veel uren in het verband der hele opleiding.

5. De bijbelse vakken en de kerkgeschiedenis kunnen meer met het oog op de praktijk gegeven worden: minder inleiding, die ook in handboeken te vinden is; meer methodenleer, behandeling van capita uit de bijbelse theologie; in de kerkgeschiedenis nadruk op stromingen die nog doorwerken, en, in aansluiting bij de hierboven genoemde kultuurgeschiedenis, nadruk op de 19e eeuw.

6. In de godsdienstgeschiedenis kan de fenomenologische behandeling nog meer centraal staan. Wat de stof betreft missen wij enige kennis van levende godsdiensten (Islam, Hindoeïsme) bitter. Beter dogmaties onderlegde studenten zullen met meer vrucht doordringen in de „dogmatiek” van andere godsdiensten.

7. Het encyklopaediekollege heeft ook voor ouderejaars nut, het zou, cykles gegeven, voor de ouderen ook methologie kunnen omvatten. — Ook verdient het duitse systeem van inleidingskolleges voor elke groep van vakken aan 't begin van het studiejaar in dezen aanbeveling.

8. Er zouden verplichte kandidaats- en doktoraalseminaria moeten komen. Uit de laatste kunnen tot hulp voor jongerejaars assistenten worden gekozen. (Vgl. voor dit punt, en het mogelijke verband met de disputen het verslag der universitaire commissie).

9. Werkelijk nodig is de aanstelling van een derde kerkelijk hoogleraar aan elke fakulteit, speciaal voor dogmatiek. Bij zijn benoeming moest met de richting rekening worden gehouden.

10. Een wellicht nog vromere wens is die van één kerkelijk examen, twee jaar na het kandidaats. Het vierde jaar zou dan voor prakties werk vrij blijven (hulppredikerschap e.a. maatschappelijk werk). Voor velen is het doktoraal examen uit de praktijk verkieslik.

4. Andere hulpmiddelen. Natuurlik kunnen lichamen naast de fakulteit meehelpen. Het pas in Leiden opgerichte instituut voor systematiese theologie komt b.v. aan punt 8 tegemoet. Door een centraal beurzensysteem (voor de beurzen moet uit de gemeenten en van de staat

¹⁾ Opgemerkt werd dat, waar deze vakken (vooral ook de door Harnack geëiste sociologie) te omvangrijk en ten dele nog te chaoties zijn voor grondige studie, een kultuurhistories kollege over de 19e eeuw zeer goede aanknopingspunten biedt.

veel meer geld komen!) kan studie aan andere, ook buitenlandse, universiteiten worden bevorderd. Dan is er behoefte aan vakantieleergangen, werkverbanden, kursussen voor predikanten in provinciale centra, kursussen aan de universiteit (vgl. de Leidse Maandagavondlezingen) over de praktijk van het amt.

Nu klinkt dit alles optimistisch t.a.v. de student. Zijn fouten zijn niet nagegaan. Behalve godsdienstig geloof wordt van hem geëist dit waar te maken in trouw en toewijding aan de studie, aan de hele opleiding. Hij moet roeping kennen voor 't amt, en weten dat het zwaar is. — En dan de dominee: evenmin als de universiteit los mag raken van de praktijk, mag de dominee losraken van de akademie. Student en dominee hebben voortdurend contact met andersdenkende kollegaas en met het grote leven nodig. Daar zijn dan disputen en predikantenverenigingen, maar ook de maatschappelijke bewegingen, waarin de theoloog zijn plaats moet bepalen.

St. Jacobi Parochi.

J. KALMA.

Theologische studie aan de Stedelijke Universiteit te Amsterdam

Zoek ik voor dit artikeltje naar een typeering van de theologische studie in Amsterdam, losgemaakt van de universitaire- en seminariumopleiding, dan blijkt het moeilijk te zijn „stroomingen” met bepaalde vraagstukken aan te wijzen. Meermalen valt het op, hoezeer de belangstelling van ieder op andere objecten gericht is. Groepeeren is gevaarlijk, omdat er zoo weinig gemeenschappelijks is. Wel is duidelijk, dat er niet een scheiding gegeven is met Lutheranen en Doopsgezinden. Misschien is het mogelijk een groep sterk sociaal gerichte theologen te plaatsen tegenover een meerderheid, voor wie de sociale vragen niet direct centraal staan. Het werkdispuut L. O. S. heeft waarschijnlijk deze groepeerings op 't oog, wanneer in zijn eene sectie gestudeerd wordt over „Massabewegingen van onzen tijd”, en in zijn andere over „Calvijn”. Toespitsing van deze groepeerings tot een tegenstelling levert echter een onjuist beeld.

Gaan de persoonlijke interessen vaak sterk uiteen, er is een „natuurlijke” gemeenschappelijke basis in de Academische opleiding.

Na de propaedeuse, die zich bijna uitsluitend met hebreuwsch en antiquiteiten bezig houdt, komt de studie voor het kandidaat met een groot aantal college-uren (gemiddeld 22), waarvan het grootste deel voor de exegelische en historische vakken. De studie van het N. T. is door de tekstcritische methode van Prof. Plooy zeer levendig. Het totale ontbreken van dogmatiek van het N. T. is echter een gemis, dat vooral bij de historische vakken voelbaar is. Door de splitsing van kerkgeschiedenis en dogmengeschiedenis tot aparte vakken door twee hoogleeraren gedoceerd, is de historische opleiding uitstekend te noemen. Prof. Hackmann geeft 4 uren geschiedenis der godsdiensten, waarvan 2 over geschiedenis van

den Israëlietischen godsdienst, en 2 over de Islam, Primitieven of Boeddhisme. Vooral dit laatste college wordt algemeen gewaardeerd. ¹⁾

Dat de groote nadruk, die gelegd wordt op de historische en exegetische vakken behoefte doet ontstaan aan systematische studie, spreekt vanzelf. Prof. de Hartog behandelde vorig en dit jaar de grieksche ethiek, en (voor Religionsphilosophie) het systeem van Ed. v. Hartmann (aan de hand van zijn Band VII: Grundriss der Religionsphilosophie). Velen betreuren het, dat er aan sociale ethiek niets geboden wordt. Opmerkelijk en te signaleeren is verder de belangstelling van veel theologen voor de colleges van Prof. Pos, die 10 Oct. j.l. hoogleeraar geworden is in de theoretische wijsbegeerte en geschiedenis der wijsbegeerte. Vooral zijn college over kennisleer wordt veel gevolgd.

Een enkele opmerking nog over een groot verschil met andere theologische faculteiten. Ik bedoel het kleine aantal studenten, dat gemiddeld 40 bedraagt (waaronder pl.m. 10 vrouwelijke). De oorzaak is, dat alleen de Doopsgezinden en Lutheranen een seminarium in Amsterdam hebben. Onwillekeurig denken we aan de pogingen, die er in den laatsten tijd gedaan zijn de Ned. Herv. Kerk in Amsterdam te laten vertegenwoordigen. Wel studeeren hier gewoonlijk enkele Hervormde theologen, maar na hun propaedeutisch examen verwisselen ze Amsterdam met Utrecht of Leiden in verband met hun kerkelijke opleiding.

Ongetwijfeld zou de studie hier verrijkt worden, wanneer de Ned. Hervormden hier hun volledige opleiding konden ontvangen, zoowel door de uitbreiding van het studentental, als door den invloed van kerkelijke hoogleeraren. Het is daarom belangrijk, dat de pogingen om tot herstel van de Ned. Herv. leerstoelen te geraken, hernieuwd zijn. De wensch van Amsterdam, dat Prof. Plooy nog een tijdlang aan onze Universiteit verbonden zou blijven, staat naar het schijnt met deze pogingen in verband.

Gaarne besluit ik met de hoop, dat deze plannen verwerkelijkt mogen worden.

TH. v. d. VEER.

¹⁾ Ook voor het privatissimum van dezen hoogleeraar over „Theosofie en Anthroposofie” was veel belangstelling. Dit jaar zullen op het privatissimum „Ausgewählte Kapitel der chinesischen Kultur” behandeld worden.

Uit de Studentenwereld.

LEIDEN. — De theologische faculteit te Leiden heeft dit jaar de proef genomen, de nieuwe cursus gezamenlijk te beginnen met een plechtigheid in het Groot Auditorium der Universiteit om zodoende te doen uitkomen, speciaal ook tegenover de eerste jaars, dat er een band is die allen, professoren en studenten, samenbindt. Alle theologische professoren en bijna alle theol. studenten waren bij deze plechtigheid tegenwoordig. Het woord voerden de dekaan der faculteit, Prof. Eekhof, en de praeses der theologische faculteitsvereniging. Deze proefneming wordt algemeen als zeer geslaagd beschouwd, en hier gaarne ter navolging aanbevolen.

Verder wordt ons uit Leiden meegedeeld dat de nieuwe kerkelijke Hoogleeraar, Prof. Korff in zijn openingscollege met nadruk heeft gezegd, dat, hoewel hij zelf zijn eigen meening heeft en hij deze niet onder stoelen of banken zal steken elke andere dogmatiek, met name de Vrijzinnige, als ze tenminste Christelijk is, op zijn volle waardeering en belangstelling kan rekenen. De openlijke keuze van dit ruime en tegemoetkomende standpunt is door de studenten met groote sympathie ontvangen.

J. J. GERRITSEN.

Kroniek.

Een der aardigste academische gewoonten is het houden van een inaugureele rede door een nieuw benoemd hoogleeraar. De beste zaken der Alma Mater worden dan gebruikt, de collega's professoren kleeden zich in hun te zelden gedragen ambtsgewaad, dat de koppen altijd zoo karakteristiek doet uitkomen, en schrijden in lange rij binnen, de curatoren, de werkers achter de schermen van het universitaire leven, zijn vertegenwoordigd en de pedellen hebben weer eens een gelegenheid om eerbiedwaardig te doen De bijeenkomst waarin de rede gehouden wordt, demonstreert de oorspronkelijke eenheid der Universiteit, die tegenwoordig bij de specialiseering van het wetenschappelijk leven in de dagelijksche praktijk zoo zeer wordt gemist) alle faculteiten zijn vertegenwoordigd en alle a.s. collega's van den nieuwen professor zijn aanwezig om den nieuweling in hun kring op te nemen. De redenaar beseft het gewicht van dit uur en neemt de gelegenheid te baat om enkele principieele gezichtspunten omtrent de door hem te doceeren vakken te ontvouwen en eventueel een summier werkprogramma te ontwerpen.

Daar een inaugureele rede dus een klein inzicht geeft in de opvattingen van den nieuwen hoogleeraar, is het goed aan den inhoud van een dergelijke rede eenige aandacht te besteden. Zij weerspiegelen altijd eenigszins de situatie en toonen de positie, die de nieuwe hoogleeraar daarin wenschte in te nemen. Ook dit laatste is belangrijk; want de voortgang der wetenschap is voor een belangrijk deel gebonden aan de Academies en de inzichten van een nieuw hoogleeraar zijn, in groote lijnen althans, van invloed op de nationale wetenschappelijke situatie. Hoe men ook over de verhouding van Hoogeschool en Maatschappij moge oordeelen, het is

ontwifelbaar zeker, dat de Academies een groote invloed hebben op het geestelijk leven van het land. De professoren vormen de studenten, die later in de maatschappij een functie gaan bekleeden, zij hebben de tijd en de atmosfeer en hulpmiddelen om zich om boeken te schrijven, dingen, die niet-academici vaak missen.

Voor de theologie geldt ook dit alles. Ook hier oefenen de Academici een grooten invloed uit. Mag men wel eens in principieelen zin over de verhouding van Universiteit en Kerk praten, in de practijk is er een nauwe verbondenheid. Gelukkig! Bij een nauwe band tusschen deze beide zijn en Universiteit en Kerk gebaat.

Ook voor de theologie zijn dus inaugureele redes van groot belang. Er waren er in de afgelopen weken drie, die onze belangstelling verdienen. Allereerst een zuiver theologische van den nieuwen Leidschen kerkelijken hoogleeraar Dr. F. W. A. Korff, die sprak over „Wetenschap des Geloofs". Deze rede was heel kennelijk de ontvouwing van de gedachtenwereld van den redenaar. Maar verrassingen bracht hij niet, evenmin markante perspectieven; met verheugen las ik echter zijn woorden over de crisis der Kerk in de crisis der cultuur. Gunning noemde hij en hij sprak van een voortzetting van het onderwijs van Van Nes in diens geest. De „richting" van den arbeid van den nieuwen hoogleeraar is hiermede wel geteekend. Een tweede rede, die ik hier memoreeren wilde, is die van Dr. J. C. Franken, vroeger theoloog, leerling van Ovink en diens opvolger. Ook hier voortzetting van een lijn en geen verrassingen. De critische filosofie zit in Utrecht wel vast in het zadel.

Een belangwekkend geluid meende ik te hooren in de rede van Dr. H. J. Pos bij zijn inauguratie als professor philosophiae aan de Stedelijke Universiteit te Amsterdam. Ook hier iemand met de theologie zeer verbonden; hij kwam van de Vrije Universiteit. Gedachten, in de Deutsche filosofie, die zich van het criticisme steeds meer los maakt, op het oogenblik levend, als zou filosofheeren een tot in een voor-wetenschappelijk stadium reikende arbeid van den menschegeest zijn en daarom in zijn oorspronkelijkheid ook voor-wetenschappelijk. (Heidegger heeft deze gedachte b.v. sterk), werden hier, voorzoover ik uit het krantenverslag kon opmaken, uitgesproken. In allen geval lijkt mij Pos een denker voor theologen om eens, zoo mogelijk, nader kennis mede te maken. Er ligt n.l. in de Heideggersche gedachtenwereld een sterk religieus element.

Onder de Academische plechtigheden van deze weken moet ook genoemd worden de Dies-rede aan de Vrije Universiteit van Prof. Vollenhoven, die een pleit voerde voor een christelijke logica. Dat mag buitenstaanders vreemd klinken, voor hen, die weten, dat Prof. Vollenhoven bezig is een eigen wijsgeerig stelsel op Calvinistischen grondslag te ontwerpen, is het duidelijk, dat de vraag van een eigen logica een der fundamentele vragen voor het reformatorisch filosofisch denken is.

Van de logica is het niet moeilijk over te gaan op den grooten schrijver der logica van de vorige eeuw, Hegel, die zich hier in Holland in een aantal geestdriftige volgelingen mag verheugen, die in deze Kroniek dan ook al eens zijn genoemd. Er bestaat, door hen gesticht, een Bolland-genootschap voor zuivere rede, dat sedert lang met leedwezen zag, hoe de Hegelsche wijsbegeerte aan de Universiteiten in vergetelheid dreigde te geraken. Om aan de Universiteiten een grootere mogelijkheid te bieden midden in

het cultureele leven te staan en alle stroomingen te weerspiegelen, is de gelegenheid geschapen bijzondere hoogleraren te benoemen. Dit heeft nu ook dit genootschap gedaan en zoo zullen wij weldra Dr. J. Hessings, een der geestdriftigste Hollandsche „Hegelaars”, schrijver van eenige boeken en vele artikelen, in Leiden de kathedder zien beklimmen.

Het Instituut voor systematische theologie, waarover ik in mijn vorige Kroniek schreef, is in Leiden ook eenige weken geleden geopend. Prof. van Holk kon talrijke genoodigden welkom heeten en voor hen het werkprogramma ontvouwen. Naast allerlei werk voor studenten staan ook werkzaamheden voor afgestudeerden en niet-studenten op het programma. Een systematische catalogus zal worden ingericht, die het mogelijk zal maken inlichtingen over literatuur enz. te verschaffen, een eigen bibliotheekje gevormd en een der eerste gebeurtenissen zal zijn een cursus voor godsdienstonderwijzers en godsdienstonderwijzeressen in Januari 1933. Het is een goede gedachte deze in verband te brengen met het wetenschappelijk leven; zij hebben daaraan wel behoefte. Vermeld kan nog worden, dat het Instituut zich voorstelt een jaarlijksch bulletin uit te geven van alle nieuw verschenen uitgaven op het gebied der systematische theologie.

Dat de theologie, zooals de Vox elken keer weer uitgebreid betoogt, voor het kerkelijk leven van het grootste belang is, heeft de laatste vergadering van Kerkherstel bewezen. De studie stond daar meer in het centrum. Dr. Berkelbach van den Sprenkel sprak over de verhouding tot Kerkopbouw en zeide, dat Kerkherstel werkte in de lijn der reformatische gedachten, Kerkopbouw der oecumenische. Inderdaad zijn deze met de vrijzinnige groepen, wel de grootste kerkelijk-theologische stroomingen van onzen tijd. Trouwens de oecumenische beweging zoekt nog naar kerkelijk houvast. Ook deze blijkt te voelen, dat zij alleen baat kan vinden bij een theologische doordenking en organiseerde een soort studie-bijeenkomst.

Het is wel merkwaardig, hoe zeer de Kerk de belangstelling heeft. Daar zal de crisis onzer cultuur ook het hare toe bijgedragen hebben, maar ook een bewustwording van de opgave der theologie. Wij hopen in de Vox nog eens nader de problematiek van de Kerk in de moderne cultuur onder oogen te kunnen zien.

H. F A B E R.

Boekbespreking.

„Kerk en Jeugd”. Een bundel opstellen over het vraagstuk der Jeugddiensten door G. A. Barger, S. F. H. J. Berkelbach van der Sprenkel, J. P. van Bruggen, M. van Rhyn, E. D. Spelberg, P. Veen, A. B. te Winkel. Met een woord vooraf van Prof. Dr. M. van Rhyn. H. J. Paris, Amsterdam 1932.

102 pag., ing. f 1.45, geb. f 1.95.

Deze bundel, opgedragen aan de Alg. Syn. der Ned. Herv. Kerk, bevat een zevental opstellen van leden der door de Synode benoemde Commissie tot onderzoek naar en voorlichting op het punt van de bestaande Hervormde Jeugddiensten; de bedoeling van de schrijvers is om, naast het officieele verslag van de Synode (afgedrukt in Hand. der Ned. Herv. Kerk 1931, blz. 63 vgg.), een behandeling der belangrijkste vragen te geven met het oog op de praktijk.

Ds. G. A. Barger schrijft over: „Hoe richt ik een Jeugddienst in?” Ds. J. P. van Bruggen over „De Jeugdpreek”, Ds. P. Veen over „Jeugddienst en Catechisatie”. Dr. S. F. H. J. Berkelbach van den Sprenkel over „De Pastorale zijde van den Jeugddienst”. Ds. A. B. te Winkel over „De Jeugddienst binnen Kerkelijk Verband”.

Ds. E. D. Spelberg over „De zielkundige rechtvaardiging der Jeugddiensten”. Prof. Dr. M. van Rhyn over „De situatie der Middelbare Schooljeugd”.

Zooals men ziet bestrijkt het boekje een breed terrein: naast de voorwaarden waaraan inhoud en inrichting van den Jeugddienst moeten voldoen, wordt gehandeld over de eisch die dit aan de persoon van den jeugdleider stelt (Dr. Berkelbach v. d. Sprenkel in de Pastorale zijde v. d. Jeugddienst naar aanleiding van de opdracht aan Petrus na zijn verootmoediging: Weid mijne lammeren); naast de verhouding van Kerk en Jeugddienst wordt de psychologisch en geestelijk-maatschappelijke achtergrond van het Jeugdwerk belicht.

Hoewel een bundel als deze, uit den aard der zaak — zooals ook telkens door de schrijvers zelf wordt betoogd — een fragmentarisch karakter draagt, staan de personen der auteurs — vooraanstaande personen in het Jeugdwerk, van zeer verschillende richting — er borg voor, dat het hier gebodene tot de meest bezonken en best gedocumenteerde litteratuur behoort, die op dit gebied is verschenen. Daarbij komt dat aan dit beknopte boekje het uitgebreide materiaal van de door de Commissie ingestelde enquête ten grondslag ligt.

Het trof mij, dat uit het bonte patroon van dit boekje toch telkens twee motieven als de steevaste overtuiging van deze overigens zoo verschillend georiënteerde schrijvers naar voren komen: ten eerste: de heden-daagsche jeugd verkeert — ten deele buiten haar schuld — in een buitengewoon moeilijke en verwarde situatie; en ten tweede: de Kerk heeft onder deze omstandigheden iets te geven, dat op geen andere wijze kan worden aangevuld. Moge deze bundel in handen komen van velen in en buiten onze Kerk en vele gewetens wakker schudden!

J. J. G.

K. H. Miskotte. Uitkomst. Zeven jeugdpreeken. U. M. Holland 1932.

Gaarne wil ik onze lezers op dezen bundel wijzen. Het zijn jeugdpreeken, maar van een gehalte, dat om rustige lezing en overdenking vraagt. De gedachtengang is niet altijd even gemakkelijk te volgen. Maar wat op het eerste gezicht verwarring lijkt, groepeerd zich naderhand rondom de grondgedachten van den tekst, waaruit gepreekt wordt. De aansluiting aan den „moderneren tijd” is misschien hier en daar wat gewild, maar niet ontkend kan worden dat het licht van het Evangelie in de stormen van het wereldtij wordt uitgehangen, en dat het niet dooft. Zoodat u telkens verrassende dingen opgaan in het Evangelie als ge deze preeken overdenkt.

Op het omslag staat in de volgorde der opschriften een fout, hetgeen meer bij de U. M. Holland voorkomt. Overigens is het werkje voortreffelijk uitgegeven.

A. A. v. R.

Tekst en Uitleg. Daniël door Dr. H. W. Obbink,
Ezechiël II door Dr. A. Troelstra.

J. B. Wolters, Groningen - Batavia - den Haag. Per deel gebonden / 2.90. Bij intekening op de serie O.T. / 2.75.
Bij intekening op de heele serie / 2.50.

In deze serie waarvan het N.T. compleet is, is reeds een groot deel van het O.T. verschenen. Thans zijn weer uitgekomen „Daniël” door Dr. H. W. Obbink en „Ezechiël II” door Dr. A. Troelstra. Deze serie verkreeg reeds algemeene bekendheid, zoodat het niet noodig zal zijn het karakter dezer uitgave nader te omschrijven. In de Inleiding van „Daniël” zet Dr. Obbink zijn standpunt ten aanzien van het boek uiteen. De schrijver geeft daarbij een vrij uitvoerige beschouwing over de historische gegevens. Het boek is, naar Dr. Obbink veronderstelt, ontstaan in de 2e eeuw voor Chr., toen een onbekend schrijver aan Juda de heilsoodschap wil brengen en daarbij als aanknoopingspunt de oude Daniëlcyclus gebruikt. Deze cyclus is weer gegroeid uit een mondelinge overlevering van losse verhalen aangaande een zekeren Daniël.

Ezechiël II bevat alleen de tekst en uitleg. De Inleiding is in het re deel gegeven.

J. W. T.

Vrees en Beven van Sören Kierkegaard. Uit het Deensch met de noten van Dr. A. B. Drachmann door S. van Praag N.V. Uitgeversmij. de Gulden Ster Amsterdam. Prijs gebonden / 2.90. Ingenaaid / 1.90.

Dit boek is door Kierkegaard geschreven onder het pseudonym Johannes de Silentio. 't Houdt verband met een tragisch voorval uit zijn leven: de verbreking van zijn verloving. Kierkegaard meende dat hij dit moest doen, hoewel hij zich bewust was, dat het ontrouw was, maar zijn tijdgenooten hielden hem voor een gewetenloozen bedrieger.

Dit voorval bracht hem tot nadenken over de verhouding tusschen het religieuze en het ethische en stelde hem voor de vraag in hoeverre er een teleologische suspensie van het ethische is. De menschen tegen wie Kierkegaard te velde trok, zagen in het religieuze niet meer dan een sublimatie van het algemeen-ethische dat ze met behulp van speculatie gewonnen hadden op den grondslag van de destijds algemeen geldige filosofie. Tegenover dat „systeem” stelt Kierkegaard in „Vrees en Beven” dat er een conflict mogelijk is tusschen het religieuze en het ethische. Thema is hierbij de geschiedenis van Abrahams offer ¹⁾. Wat Kierkegaard zeggen wil, komt in dit boek al heel sterk tot uitdrukking.

De vertaling maakt (evenals de vorige vertaling van „Angst”) een uitstekenden indruk.

J. W. T.

Hedendaagsche Karakterkunde, door Ds. B. ter Haar Dzn.
Uitg. J. B. Wolters. Geb. / 4.50. 248 pag.

Op beknopte en objectieve wijze wordt ons in dit boek een buitengewoon helder overzicht gegeven over enkele belangrijke hedendaagsche stelsels van karakterkunde. Zoo worden na een inleiding over de geschiedenis der karakterkunde achtereenvolgens besproken: de karaktertypen volgens Prof. Heymans (naar verhouding zeer uitgebreid 73 pag!), het Extraversie- en Introversie-type van Jung, Ed. Spranger's Lebensformen, Kretschmer's temperamentenleer, de karakterleer van Ludwig Klage en van Ewald.

De schrijver pretendeert zooals hij in zijn slotwoord zegt geenszins hiermee de belangrijke denkbelden te hebben uitgeput. Toch lijkt het mij jammer dat bij deze selectie aan de Individual-psycholoog Adler, en aan het personalisme van William Stern geen grooter plaats kon worden ingeruimd dan een enkele bladzijde in het slotwoord. En Freud? Kunnen deze gemist worden onder degenen met wie wij „in de eerste plaats rekening moeten houden om ons standpunt te bepalen?”

J. J. G.

¹⁾ Gemakshalve duid ik de geschiedenis van Gen. 22 aan als die van „Abrahams offer”, daar die geschiedenis ons onder dien naam bekend is. 't Is echter de vraag of we Gen. 22 daarmee wel juist karakteriseeren en of dit niet een eenigszins anthropocentrische kijk verraadt. Vertelt Gen. 22 ons alleen van Abrahams offer of ook van Gods Verbond? Deze laatste gedachte is echter niet Kierkegaardiaansch.

Inning abonnementsgelden.

De uitgevers zouden gaarne op 5 Dec. a.s. de abonnementskwitanties ter inning afgeven.

De abonnementsprijs voor den loopenden 4en jaargang (jaargang 1932-1933) bedraagt f 2.50. Nu kan men zich f 0.15 incassokosten besparen door dit bedrag vóór 5 Dec. te storten op postrekening 2255 Van Gorcum & Comp. N.V., Assen. Na dien datum zal er met genoemde verhooging over beschikt worden.

Een nieuwe bundel Bijbelsche verhalen:

HET HELDENLEVEN VAN PAULUS

Naar het Amerikaansch van RUFUS M. JONES
door Mevr. I. C. THOMSON-WENTHOLT, ingeleid
door Ds. D. A. Vorster, Met een kaartje. Band-
ontwerp J. Otter.

Prijs, in stevig, frisch groen omslag . . . f 1.90
„ in linnen band f 2.50

Voor uitdeelingen aanmerkelijke reductie.

Overzicht van den inhoud.

Paulus als Kind. — De Menschen, die hij bewonderde. — In Jeruzalem. — De Tentenmaker — De groote leeraar van Galilea — Terug in Jeruzalem. — Stefanus — Op weg naar Damascus. — In Arabië — Na het bezoek bij Petrus. — De eerste groote Zendingsreis. — De eerste ernstige moeilijkheid — Een brief aan de Cristenen van Galatië — Kom over, en help ons. — Alleen in Athene — Corinthe en Efeze. — Bereid om gebonden te worden. — In de gevangenis te Cesarea De reis naar Rome. — Overwinning.

Voor de komende Feestdagen een geschenk dat vreugdevolle uren verschaft:

MIDWINTERSPOKEN

door H. G. CANNEGIETER

Omslag-ontwerp Wobbe Alkema

Inhoud:

De dwerg met de schoenen — De greep — De Kerstgans — Door gesloten deuren — De wedstrijd met de kaarsjes — De terugkeer — De kluizenaar en het kind — De blinde op de brug.
Prijs f 1.40

Uit de pers:

„De een na den ander geven de vertellingen een kijk in het leven, dat de schrijver zoo zuiver ziet en dat hij op onderhoudende wijze weergeeft.

Zij, die van korte, doch rake verhalen willen genieten, zullen goed doen, zich dit werkje aan te schaffen”.

Groninger Courant

„Het is echte volkskunst in den zin van kunst door en voor en over het volk. Litterair zeer goed, leent het zich uitstekend als geschenkboekje om te worden voorgelezen in de winteravonden”.

Eigen. Volk.

~~~~~ Verkrijgbaar bij den boekhandel ~~~~~
VAN GORCUM & COMP. N.V.
UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

Een belangrijk boek:

Goed en Kwaad (Ethiek)

door

Dr. G. Horreüs de Haas

Na eene inleiding geeft de schrijver in een historisch gedeelte een overzicht van zedelijke verschijnselen en theorieën. In een tweede, principieel, gedeelte wordt geantwoord op de vraag naar het wezen der zedelijkheid, de veranderlijkheid der moraal, determinisme en vrijheid, godsdienst en zedelijkheid. Een derde, practisch, gedeelte handelt over de zedelijke persoonlijkheid, de zedelijke gemeenschap en de zedelijke opvoeding. Het geheel is gebouwd op de grondgedachte: „eerbied voor de waarde”.

Dit werk is band X van „HET HANDBOEK”, Bibliotheek van Wetenschappelijke Geschriften over den Godsdienst.

Prijs ingenaaid f 4.75.

Gebonden f 5.75.

Inteekenaarsprijs „HET HANDBOEK” per jaargang (2 dln.) ingenaaid f 7.50.

gebonden f 9.—.

Verkrijgbaar bij den boekhandel

VAN GORCUM & COMP. N.V.

UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

Van Gorcum's Historische Bibliotheek

Deel I: Het Stadhuis te Enkhuizen. Uit de opkomst en val eener Hollandsche koopstad, door Dr. Joh. Theunisz. Prijs f 2.90, bij inteekening f 2.75.

Deel II: Vredespogingen tusschen de Oud-Bisschoppelijke Cleresie van Utrecht en Rome, door Dr. F. C. de Vries. Prijs f 3.90, bij inteekening f 3.60.

Deel III: De wording van de Staten van stad en lande tot 1536, door Dr. W. J. Formsma. Prijs f 2.90, bij inteekening f 2.75.

Deel IV: (juist uit) Het verblijf van Lodewijk van Nassau in Frankrijk, Hugenoten en Geuzen (1568-1572), door Dr. P. J. van Herwerden. Prijs f 3.90, bij inteekening f 3.60.

Deel V: (juist uit) De Raad van de Prinsen van Oranje tijdens de minderjarigheid van Willem III, 1650—1668, door Dr. B. J. Veeze. Prijs f 3.90, bij inteekening f 3.60.

Verkrijgbaar bij den boekhandel

VAN GORCUM & COMP. N.V.

UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

DE BIJBEL IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE ALS SPIEGEL DER CULTUUR

DOOR Dr. K. F. PROOST.

BAND IX VAN „HET HANDBOEK”, BIBLIOTHEEK VAN WETENSCHAPPELIJKE GESCHRIFTEN OVER DEN GODSDIENST.

Bijbel en volksziel vormen hier den aantrekkelijken achtergrond van letterkunde en cultuur. Het boek is niet bedoeld voor ingewijden in de litteratuurgeschiedenis, noch voor speciaal theologisch gevormden. Dit eenvoudig houden is m.i. geen bezwaar, integendeel. Met populaire boeken bereikt men de meeste voldoening. Uitvoerig wordt stil gestaan bij de middeleeuwen zelf met hun eigenaardigheid, bij de poëzie er van in onderscheiden genre, bij het proza in bewerkingen van het N.T. en vertalingen, in legenden en exemplaren in didaktiek en mystiek. Dit deel geloof ik, dat ook voor den prediker belangrijk materiaal bevat, dat ieder op eigen wijze benutte.

Prijs ing. f 4.75

geb. f 5.75

Inteekenprijs „Het Handboek” per jaargang (2 dln.).

ing. f 7.50

geb. f 9.—

— Verkrijgbaar bij den boekhandel —

VANGORCUM & COMP. N.V.

UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

Nieuwe uitgaven:

KERSTBOEK VOOR JONG HOLLAND

onder redactie van Dr. R. Miedema met teekeningen van Willem J. van Dam. Prijs als vroeger 60 ct.

KERSTKALENDER

Kinderen van één Vader voor 1933. Prijs 30 ct.

SERIE JONG HOLLAND

Boekjes met verhalen, muziek en teekeningen à 40 ct. per stuk. In de serie zijn opgenomen: *Arend-Jan*; *Koning Winter*; *Een Tooverheks*; *Wondere Avond*.

ZONDAGSSCHOOL-VERSIES

verzameld door J. de Rochefort Mulder en Ds. G. Hulsman. Blad I en II, per blad 10 cent.

KERSTBOEKJES

met platen, in verschillende prijzen.

KERSTPLATEN

op dun en zwaar papier en op carton.

Reductie bij aantallen van 10—50 pCt.

N.V. „EDITIO” - HILLEGOM

N. J. WETTER & Zn. - UTRECHT

Kleedermakers naar maat

Oud Kerkhof 18, Tel. Int. 10145, Opgericht 1855

SPECIALITEITEN IN TOGA'S

Zijn steeds te ontbieden

In de loop van dit jaar werd het fonds van de uitgevers

VAN GORCUM & COMP. TE ASSEN

opnieuw met een aantal belangrijke uitgaven aangevuld.
Een compleet overzicht hiervan geeft U de nieuwe

FONDSCATALOGUS

die zoojuist verschenen is.

Op aanvraag wordt U *gratis en franco* een exemplaar toegezonden!

„De firma Van Gorcum & Comp. te Assen, wier fonds blijkens den nieuwen fondscatalogus al respectabel is uitgegroeid ....”

(Ds. N. v. d. Zijpp in de „Maandbode”).

„De uitgevers schijnen in de keuze van hun medewerkers wel heel goed geslaagd te zijn”.

(De N.R.C. over Kinderboekjes).

„..... dat men daarbij niet over platgetreden paden loopen wil, maar telkens een eigen weg zoekt”.

(Dr. C. E. Hooykaas in „De Stroom”)

VOOR

BTJ

STUDIEBOEKEN

WRISTERS - UTRECHT

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 3	REDACTIE EN DIRECTIE:	JANUARI 1933
— H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Alle stukken voor de Redactie aan:	—
— A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.	A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101,	—
— J. W. TUNDERMAN (A.'dam-V.U.) Admin.	Apeldoorn	—
— Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)	Uitgevers:	—
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen	—
— I. H. F. S. ENKLAAR Nieuwegracht 62a bis,	Utrecht	—
ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75		

INHOUD.

Dr. N. WESTENDORP BOERMA, Een romanticus onder de wijsgeeren.
Th. BAKKER, Het Oud-Katholiek Seminarium te Amersfoort.
H. FABER, Kroniek.
J. J. GERRITSEN, Uit de studentenwereld.

BOEKBESPREKING EN AANKONDIGING.

BESPROKEN BOEKEN:

Prof. Dr. G. v. d. Leeuw, Wegen en Grenzen. — Sir Edwyn Hoskyns e.a., Het Raadsel van het Nieuwe Testament. — Dagboek van een Grootstads-dominee. — Dr. E. Stickelberger, Calvijn. — Dr. A. v. d. Flier, De profeet Jesaja. — Geloofsleven. — Sizoo, Augustinus' Belijdenissen, en Institutie III. — Dr. G. H. v. Senden, Vrijzinnig christendom en religieus monisme. — Dr. G. Oorthuys, De leer der praedestinatie. — Prof. Dr. J. de Zwaan, Paulus als geestelijk hervormer. — B. Spiele, Kerk en maatschappelijk geweten. — G. Merz, Kirchliche Verkündigung und moderne Bildung. — Prof. Dr. W. J. Aalders, Om de Kerk. — Geloof en Oorlog. — Voorhoeve, Vertaling N.T. — Dr. W. Lodder, De historische betrouwbaarheid van het N.T. — Dr. J. L. Snethlage, Socialisme, Leninisme, Wereldbeschouwing, en: De religie van het Bolschewisme. — Dr. H. de Vos, Het vraagstuk van de werkelijkheid Gods en haar kenbaarheid. — Dr. J. G. Ubbink, Nadere verklaring, en: Sola fide. — Bolland, Collegium Logicum. — Bolland herdacht.

KOOPT UW
STUDIEBOEKEN
BIJ
BOEKHANDEL H. DE VROEDE
TRANS P. VAN DIJK UTRECHT

UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS
GRONINGEN - DEN HAAG - BATAVIA

Dr. W. J. AALDERS

M Y S T I E K

HAAR VORMEN, WEZEN, WAARDE

Prijs ..... f 10.00

Het boek brengt een hoogst belangrijke bijdrage tot de wezensbepaling van de specifiek Christelijke mystiek, zooals die tot nu toe bij mijn weten niet gegeven was; dat maakt het niet alleen tot een mooi, maar tot een belangrijk boek.

*Algem. Weekblad voor
Christendom en Cultuur.*

DE GROND DER ZEDELJKHEID

Prijs ..... f 7.50

Dit werk draagt wetenschappelijke adel: 't getuigt van grooten eerbied voor de stof, die het te behandelen heeft, de schrijver weet te luisteren naar anderen, ook al gaat hij zelf 'n anderen weg. Dit boek is streng en mild tegelijk.

*Algem. Weekblad voor
Christendom en Cultuur.*

Dr. TH. L. HAITJEMA

HET WOORD GODS IN DE MODERNE CUL- TUUR

Prijs ..... f 3.90

Wij mogen dankbaar zijn voor zulk een geschrift, dat onzen tijd en zijn problematiek onomwonden plaatst onder eeuwigheidslicht.

Eenheid.

Ter perse:

Dr. H. TH. OBBINK

DE GODSDIENST IN ZIJN VERSCHIJ- NINGSVORMEN

Dit werk is bestemd voor theologen en hen die in algemeen-godsdienstwetenschappelijke vragen belang stellen. Het boek is rijk geïllustreerd.

VERKRIJGBAAR BIJ DEN BOEKHANDEL EN BIJ DEN UITGEVER

Nieuwe uitgaven:

KERSTBOEK VOOR JONG HOLLAND

onder redactie van Dr. R. Miedema met teekenin-
gen van Willem J. van Dam. Prijs als vroeger 60 ct.

KERSTKALENDER

Kinderen van één Vader voor 1933. Prijs 30 ct.

SERIE JONG HOLLAND

Boekjes met verhalen, muziek en teekeningen à 40 ct.
per stuk. In de serie zijn opgenomen: *Arend-Jan;*
Koning Winter; Een Tooverheks; Wondere Avond.

ZONDAGSSCHOOL-VERSIES

verzameld door J. de Rochefort Mulder en Ds. G. Huls-
man. Blad I en II, per blad 10 cent.

KERSTBOEKJES

met platen, in verschillende prijzen.

KERSTPLATEN

op dun en zwaar papier en op carton.
Reductie bij aantallen van 10—50 pCt.

N.V. „EDITIO” - HILLEGOM

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 3

REDACTIE EN DIRECTIE:

JANUARI 1933

— H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Alle stukken voor de Redactie aan: —
— A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.	—
— J. W. TUNDERMAN (A.'dam-V.U.) Admin.	A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101, —
— Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)	Apeldoorn —
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	—
— I. H. F. S. ENKLAAR Nieuwegracht 62a bis,	Uitgevers: —
— Utrecht	VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen —

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

Een romanticus onder de wijsgeeren.

In deze bladzijden poog ik een indruk te geven van den wijsgeer Leo Sjestow ¹⁾. Ik wil niet over hem philosopheeren, maar iets van hem laten zien. Weinig is hij in ons land bekend, en hij is toch een kennismaking overwaard, voor theologen in 't bijzonder, want zelden naderde wijsbegeerte zoo dicht tot godsdienst. Daarbij is hij zoo menschelijk in zijn philosopheeren; geleerde vaktermen gebruikt hij niet meer dan hoognoodig, hij is zonder eenige pretentie. De taal is direct, levendig, bezielend; soms is een beeld van zoo verrassende juistheid, dat gij de adem inhoudt.

Over leven en persoon weet ik niet veel te vertellen. Zijn leven was in hoofdzaak een schrijversleven. Hij is een Rus van Joodsche afkomst, die zich in 1920 te Parijs vestigde, waar hij nu hoogleeraar in de wijsbegeerte is aan de Sorbonne, bij het Institut d'études slaves (section russe.) Over zijn persoon is mij evenmin iets bijzonders bekend. Ik kan hem dus niet prijzen of laken, Nu, persoonlijke lof zou Sjestow ook niet begeeren. Over zulke lof van wijsgeeren zegt hij zelf ergens, en ik haal het aan, omdat het al dadelijk een aanduiding van zijn standpunt bevat en tevens een goed specimen van zijn schrijftrant is: „De leerling en levensbeschrijver van Plotinus wilde, zooals alle toegewijde leerlingen en levensbeschrijvers, zijn leermeester voor alle dingen de bewondering en vereering van het nageslacht verzekeren. Hij bericht ons daarom veel bijzonderheden uit

¹⁾ Leo Sjestow, Potestas Clavium oder Die Schlüsselgewalt, 1926; Auf Hiobs Wage, 1929; Des sources des vérités métaphysiques (Revue Philos. de la France et de l'étranger, Juillet — Aout 1930). Over hem schreef Dr. Suys een uitnemende dissertatie: Leo Sjestow's Protest tegen de Rede, 1931.

zijn leven. Plotinus was zeer onbaatzuchtig, zeer eerlijk, hij was een zeer wijs en scherpzinnig mensch. Hij genoot in volkomen mate de liefde en het vertrouwen van zijn omgeving en werd daarom met voorliefde tot voogd van jonge weezen benoemd, als scheidsrechter gekozen en in moeilijke gevallen om raad gevraagd, enz. En altijd was het tot ieders bevrediging. Wij mogen aannemen, dat al wat zijn leerling vertelt juist is. En zonder twijfel geloofden de menschen die Plotinus kenden, dat deze praktische deugden in onmiddellijk verband stonden met zijn wijsbegeerte. Zelfs is het zeer waarschijnlijk, dat zijn wijsbegeerte daarom zoo hoog in eere stond, omdat zij zooals het heet door het leven van den wijsgeer gerechtvaardigd werd. Hetzelfde heeft zich in den nieuweren tijd voorgedaan met Spinoza. Ook zijn wijsbegeerte imponeert velen vooral omdat Spinoza een voorbeeldig leven leidde. Maar zeker had men onder de tijdgenooten van Plotinus in Rome, zoo al niet veel, dan toch wel een paar dozijn menschen kunnen vinden, die anders eigendom even trouw beheerden, even goede raad gaven enz. als Plotinus. Ook in het Holland der 17de eeuw hadden wij personen kunnen ontdekken, die even onbaatzuchtig, bescheiden en rustig waren als Spinoza. Maar dat waren geen wijsgeeren. Misschien was het beter, als men ons minder over de deugden van Plotinus en Spinoza had bericht. Hun deugden zijn met henzelf in het graf gedaald, en hun werken zijn achtergebleven, die wij moeten ontcijferen en die door deze berichten niet minder raadselachtig worden". Sjestow dacht er nog wel meer bij: voor het aangezicht van den Eeuwigen God zinken alle fundamenten weg, ook de deugden. Misschien zelfs met Pascal: de koningen en rechters zijn even nietswaardig als de onderdanen en aangeklaagden.

Dus niet over den persoon, maar over den wijsgeer Sjestow zal ik schrijven. Maar dan moeten wij wel eerst vragen: is hij een wijsgeer? Hij is het niet in de gewone beteekenis. Een wijsgeer volgt, of heet te volgen, de leiding der rede; denkend wil hij speuren naar de wortels der dingen, en zelfs als hij heel bescheiden een kennisleer opstelt reikt zijn eigenlijk doel veel en veel verder: hij wil alles vangen onder het net der rede. Een wijsgeer leeft onder de betoovering der wetenschap. Husserl o.a. zegt: „Misschien is er in heel het hedendaagsche leven geen idee, die met zoo taaie, nooit falende kracht voorwaarts gaat als die der wetenschap. Niets zal haar zegegang stuiten. Zij is inderdaad, naar haar rechtmatige bestemming, alomvattend. In ideale voltooiing gedacht zou zij de rede zelf zijn, die naast en boven zich geen gezag meer duldt". In zulk een wijsbegeerte gelooft Leo Sjestow niet, hoe groot respect hij overigens voor Husserl heeft. Het leven laat zich niet vastleggen in wiskundige bepalingen en algemeene begrippen, het hoogste en beste ligt buiten de sfeer der algemeen-geldigheid. Hij verfoeit de dwingende waarheid met haar gevolgtrekkingen waarbij de ziel sterft. Hardnekkig onvermoeid trekt hij in al zijn geschriften op tegen de aanmatiging der rede. En hij laat zich niet terughouden door het feit, dat in onze dagen de rede welhaast een volledige triomf schijnt te hebben behaald. Wat heeft de wetenschap niet gevonden, en wat ontdekt zij niet dagelijks. Zou ze niet almachtig zijn? Maar hij durft het vermoeden uit te spreken, dat de ouden dichter bij de waarheid waren dan wij, ofschoon zij niet konden vliegen noch zich op een afstand van duizenden kilometers met elkaar onderhouden. Hij weet wel dat men hem een fantast zal noemen, misschien ook een domkop, zeker een mensch

die niet met zijn tijd meegaat. Het deert hem niet. Vurig, onstuimig zet hij zijn aanval voort.

Wat wil hij dan? Hij heeft iets van het leelijke jonge eendje dat heel niet in de eendevijver past. Hij mist de waardigheid en vooral het rustig-verzekerde dat wijsgeeren eigen is. Wie beter toeziet merkt een ernst en diepte en denkkraft, „een oer-echte inspiratie” (Suys), die met bewondering vervullen; voor hem wordt het eendje een prachtige zwaan. Als hij een wijsgeer mag heeten, die het allerbelangrijkste zoekt met al de kracht van geest en gemoed, dan verdient Sjestow die naam in heel bijzondere mate.

Hij is genoemd: Un philosophe tragique. De naam is niet ongepast. Suys karakteriseert hem als „de filosoof van de ervaring der crisis”. D.w.z., der innerlijke crisis, die op zeldzame oogenblikken in den individueelen en weerloozen mensch het belangrijkste voorbereidt”. Daarin is het wezenlijke aangeduid, maar men moet er noodig Suys' boek bij lezen. Elke korte karakteristiek faalt bij Sjestow. Zoo is het ook met mijn betiteling: Een romanticus onder de wijsgeeren. Vooral denke men bij dit woord niet aan een teugellooze verbeelding; het blijft een geestelijk beheerschte romantiek; Sjestow zoekt „waarheid”, „de ware realiteit”, maar niet langs den weg der rede. Hij staat in verbazing steeds, soms in ontzetting, radeloosheid, in diepe vreugde ook tegenover de werkelijkheid, en deelt ons daarvan mede. Hij lijkt mij innig verwant aan den dichters-wijsgeer Novalis. Ook bij Novalis was er zelfs in zijn stoutste abstracties een diepe verbazing, de heimelijke schaamte van het verstand, zoo is gezegd, om het wonderbare de beleediging der kennis aan te doen. Van afhankelijkheid is geen sprake; zoo iets neemt men niet over, en bij Sjestow past dat soort van gangbare verklaring allerm minst. Trouwens ik geloof niet dat hij Novalis zelfs kent. Maar slag op slag herinneren deze beiden aan elkaar. Bij beiden het heimwee, de onverwuldheid, het leven als een droom, en alle aandacht gespannen op het ontwaken. Novalis was voor zijn vader een ongeloovige, voor zijn vriend een dweeper, zoo zal het Sjestow ook gaan. Beiden leggen graag hun gedachten neer in fragmenten, een begin, een aanloop. Novalis is receptief, ontvangend, en wat wil Sjestow anders op zijn zwerftocht door de zielen der grootste dichters en wijsgeeren? Vertellen wil hij wat hij afluisterde; hij doet wel meer dan enkel dat, maar zijn luisteren is oprecht en toegewijd. De mensch vergat de gaven die hem van boven geschonken werden. Sjestow zoekt die gaven, en hij klopt aan alle deuren. En Novalis zegt: Elke gave valt mij als een erfdeel in de hand. In smart ziet Novalis een herinnering aan onzen hoogen rang. Smart, lijden is de aanvang van het ontwaken, zegt Sjestow. Geen grooter gevaar dan genoegelijkheid. Zij is de dood der ziel. Zij drukt het leven neer tot een plantenbestaan. Zij is de moeder van zinloosheid en stompzinnigheid. „Wie de Heer liefheeft die kastijdt hij”. „De laatste waarheid moet men zoeken in de nederlagen, de mislukkingen”. En van beiden geldt wat over Novalis gezegd is: „Hij heeft een innerlijk rijk ontsloten, dat van verstrikkende droomen, misschien van onbekende verschrikkingen vervuld is. En dat een tehuis is”. Sjestow voelt zich machtig aangetrokken door dit woord van Plotinus: Vluchten wij naar het geliefde vaderland. Ons vaderland is daar vanwaar wij kwamen, daar is ook onze Vader. En Novalis dicht zijn Hymnen an die Nacht. Bij beiden dus wereldvlucht, wereld-

verachting het laatste woord? Het gevaar is er. Maar de wezenlijke zin van zulk een uiting is het niet. Eerder is het een smachten om bevrijd te zijn van de betooverende en verdoovende macht der rede, en de dwang der algemeenheid, waarbij het belangrijkste ondergaat. Te inniger en zuiverder is daarna de liefde tot het individueel-concrete. En zoo kan hij zeggen: In de concrete werkelijkheid zijn veel meer eeuwigheidselementen, dan in alle ideeën, die door de fenomenologie ontdekt werden en nog ontdekt zullen worden.

Ter verduidelijking vergeleek ik Sjestow met Novalis. Toch weet ik niet recht of ik hem daar goed mee doe. Men zal hem nog des te meer fantastisch vinden. Mysticisme, zal de een of ander zeggen, misschien zelfs ongezonde mystiek, was Novalis niet zwak, ziekelijk? Nu, mystiek is wel een onjuist woord hier, ook bij Novalis meen ik, maar heel zeker bij Sjestow, want van niets heeft hij meer afkeer dan van vervloeiing in de al-eenheid, de „Wirallheit", en dat is immers mysticisme. Eer kan men hem een op de spits gedreven individualisme toeschrijven. Vermetelheid, vastbeslotenheid, gril, willekeur, *της ἐμυς βουλήσεως*, jubere ziedaar woorden die steeds maar terugkeeren. Het einde is *φύγι μόνου προς μόνον*, maar geen vervloeiing.

Een hoofdwerk heet: Op Job's weegschaal. De titel is ontleend aan het woord van Job: Och of men mijn opstandigheid woog en mijn lijden daarbij op de weegschaal hief. Want nu is het zwaarder dan het zand der zee .... daarom barsten mijn woorden los. Voor de wetenschap is dat onzin. Verdriet weegt men niet tegen het zand der zee. En toch legt de wijsgeer Sjestow beide in de schaal, en in bevende afwachting ziet hij toe, of de schaal doorslaat naar Job's lijden. Daar is het belangrijkste. Dikwijls noemt hij met een woord van Plotinus de wijsbegeerte: het allerbelangrijkste, niet om haar daarmee een eereplaats te verzekeren, maar als bepaling van haar wezen. Zij is geen wetenschap; het laat de wetenschap onverschillig wat belangrijk is of niet. En voor zijn wijsbegeerte is dit punt juist de hoofdzaak, alles, het is haar ware aard.

Sjestow breekt hier door de grenzen heen, die wijsbegeerte scheiden van kunst en godsdienst. Een zielkunde van het geloof, die zich in de taal van de wijsbegeerte uitdrukt, zooals Dr. Suys zegt? Of beter, van de geloofs-onzekerheid? Neen, dat laatste ook niet, want het doet denken aan redelijke twijfelingen, en alsof de rede op haar troon oordeelt, en tot twijfel brengt. Daartoe moet de rede als opperste rechter erkend zijn, en Sjestow is daar wel heel, heel ver af. Maar het „allerbelangrijkste" komt zeker zeer dicht bij de godsdienst, vooral in de jongste periode van zijn wijsbegeerte. „De rede is niet God, het goede is niet God, wij moeten zoeken wat hooger is dan de rede en het goede, wij moeten God zoeken". En wie nu in hem een verdediger van het geloof ziet heeft het ook weer heelemaal mis. „Een apologie kan slechts een mensch schrijven, die vaste grond onder de voeten heeft en niet een afgrond, een man, die God voor Rome en wereld rechtvaardigen kan, maar niet iemand die zoowel de wereld als Rome daagt voor Gods rechterstoel". Zoo zegt hij over Pascal, en het past voor hem-zelf. Erg duidelijk vindt men dit niet? Maar het wonderlijkste is nog, dat hij niet duidelijk wil zijn. Dan zou het een betoog moeten zijn met „dus, dus", en dit „dus" staat het waardevolste het meest in de weg. „Qu'on ne nous reproche donc plus le manque de clarté, puisque nous en faisons professi-

on". (Pascal). Vergis u intusschen niet: verward, vaag is hij gansch en al niet. Het is een lust om: *Les sources de la métaphysique* of *Ontologie* und *Ethik* te lezen. Zij zijn zoo reëel en zoo één door de gloed derzelfde inspiratie.

Een oud woord luidt: Als gij mij niet vraagt, dan weet ik. Dat zou iets voor Sjestow zijn. Of dit van Luther: Bij tijden geloof ik, bij tijden geloof ik niet. Was hij soms een z.g. ongeloovige? Och neen, maar bij tijden was het waardevolste er niet, bij tijden wel, een geschenk des hemels. Of ik denk aan deze ervaring die iemand met zich zelf had: De omgang met godsdienstige menschen maakt mij ongodsdienstig, de omgang met ongodsdienstigen maakt mij godsdienstiger. Het kàn, het kan zeer goed. Een z.g. Christen, die het weet, en altijd weet, kan een mensch ongeloovig maken, omdat hij voelt, dat het echte, het waardevolle er niet is, maar slechts het algemeen-conventionele. Een ongodsdienstig mensch doet voelen de zinloosheid, leegheid van een bestaan waarin het allerbelangrijkste ontbreekt. Dit alles geef ik voor niets meer dan een indruk van wat in Sjestow leeft en ik zou bijna zeggen hij ons openbaart.

Onder de wijsgeeren onzer dagen neemt Sjestow een aparte plaats in. Dr. Suys accentueert dit aparte, terecht. Toch zijn er vrij veel verwante geesten. En zelfs zou men hem in een vakje kunnen plaatsen, namelijk in het vakje „Existenzphilosophie". Misschien komt Sjestow ons nader, als ik enkele gelijk-gerichte uitingen van deze wijsgeeren ter vergelijking aanvoer. B.v. deze van Jaspers ¹⁾: „Eine Welt vollkommener Glaubenslosigkeit zu denken, in ihr die Maschinenmenschen, die sich und ihre Gottheit verloren haben, und einen zerstreuten, bald vollends ruinierten Adel vorzustellen, das ist nur formal einen Augenblick möglich. So wie es der inneren unbegründbaren Würde des Menschen widersteht, zu denken, er sterbe, alsob er nichts gewesen wäre, so auch, es würden Freiheit, Glaube, Selbstsein zugrunde gehen, alsob es grade so gut mit einem technischen Apparat ginge. Der Mensch ist mehr als er sich in solchen Perspektiven vor Augen bringt." In een fraai artikel over objective uncertainty and faith zegt Swenson ²⁾ o. . . a.: „Uncertainty, insecurity, risk are characters which qualify human existence essentially, and rank as constituting factors in its metaphysical structure. Passion rather than knowledge is the more adequate and concrete expression of the existential situation, since it is the mark of a transition, and human existence is essentially in transition. Faith is always in deep waters, always struggling for existence against objections and difficulties; and yet it is the only form in which man can find God". Duhamel's *Vie future* en *Querelles de famille* gaan een eindweegs langs hetzelfde pad. Maar het is waar, een zoo hartstochtelijk protest tegen de overheersching der rede als bij Sjestow hooren wij zelden. Meestal is de houding verdedigend; Sjestow valt aan, met felheid, met heel zijn ziel. Van een ouder geslacht staan hierin wel alleen Dostoefsky en Kierkegaard met hem gelijk. Ik vraag verontschuldiging voor nog dit ééne citaat van Kierkegaard tegen de abstracte rede ³⁾. „Die Miszlichkeit der Abstraction zeigt sich gerade

¹⁾ Dr. Karl Jaspers, *Die geistige Situation der Zeit*, 1932. S. 190, 191.

²⁾ *The philosophical review*, Sept. '28.

³⁾ Ontleend aan de Dostoefsky-studiën, van D. Cyzevskyj, 1931, S. 50

in allen Existenzfragen, wo die Abstraction die Schwierigkeit entfernt, indem sie sie auslâstzt, und sich dann rûhmt alles zu erklâren. Sie erklârt die Unsterblichkeit überhaupt, und siehe da, es geht ausgezeichnet, indem Unsterblichkeit mit Ewigkeit identisch wird, mit der Ewigkeit, welke wesentlich Medium des Gedankens ist. Ob aber ein einzelner existierender Mensch unsterblich ist, darum kûmmert sich die Abstraction nicht. Sie ist interesselos, aber die Schwierigkeit der Existenz besteht in dem Interesse des Existierenden und dasz den Existierenden das Existieren unendlich interessiert''.

Verstelselen wil ik Sjestow niet. Maar het zal geoorloofd zijn aan het einde enkele opmerkingen te groepeeren rondom twee vraagstukken, die de kern van zijn wijsbegeerte raken. De onderwerpen zijn: Geloof en Rede, en Geloof en werken. Al zijn er geen scherpe grenzen tusschen beide, onderscheiden kunnen wij ze toch wel.

Soms lijkt Sjestow's protest tegen de Rede een strijd tegen den duivel. De Rede heeft den mensch ten val gebracht. Soms echter heeft het meer van een Querelle de famille. Een *μυσολογος* tout court kan men hem slecht heeten. Zelfs, hoe paradoxaal het klinkt, kan men hem, evenals Novalis, een „leidenschaftliche Intelligenz" toekennen. De diepe vreugd der kennis is hem niet vreemd gebleven. Een vreugde zoo groot, dat hij vraagt of een mensch haar in deze ellendige tijden mag aanvaarden. Hij versmaadt het ook niet wapenen te ontleenen aan het arsenaal der rede, en hij weet die wapenen goed te hanteeren. B.v. waar hij op Husserl toepast de *reductio ad absurdum*. Ja, met de macht van de rede is hij goed bekend. Zij vermag veel, ontzaglijk veel, de fout was alleen dat men alles van haar verwachtte. Nuttig en noodzakelijk als werktuig in 's menschen hand werd zij als wetgeefster en heerscheres der wereld een vreeselijke bedreiging van al het levende. Haar taak is te dienen, en als zij naar het hoogste grijpt wordt het een smadelijke nederlaag. Sjestow neemt geen blad voor den mond. In het fragment: De school van de deemoed, zegt hij: „Voor ieder, in 't bijzonder echter voor zelfverzekerde menschen is het zeer nuttig de werken der groote wijsgeeren te lezen. Of beter uitgedrukt, het zou nuttig zijn, wanneer men de kunst verstond boeken te lezen. Elk willekeurig groot wijsgeerig werk kan, als men het lang en aandachtig beschouwt, de mensch zijn nietigheid tot bewustzijn brengen. Er wordt zoo veel gevraagd, en steeds over zoo belangrijke, zoo noodige en zinvolle zaken .... en er volgt geen enkel ook maar eenigszins bevredigend antwoord. Daarbij zijn er tegenstrijdigheden zonder tal, benevens eenvormigheid, onvermogen om het eens ingenomen standpunt te verlaten". Het is de eenvormigheid der rede, die onmachtig wordt en verstijft, als zij haar eigen gebied verlaat.

Wat dan? Men kan zich beperken tot de rede en haar praktisch nut, en leven in „un enchantement incompréhensible et un assoupissement surnaturel". Zoo is het veel, en zoo zal het bij de meesten blijven, wij zijn allen onder de betooivering der rede. Tot de mensch ontwaakt, en merkt van een licht, dat plotseling zijn ziel doorlicht. Dan houdt hij het er niet bij uit. Hij waagt zich er boven uit. De rede kan hem niet helpen. Zwoel occultisme evenmin. Sjes ow duidt den weg aan met het woord openbaring. Hij luistert naar wat de grootsten hebben vernomen, Plato, Plotinus, Luther, Pascal, Dostojefsky, en zooveel meer. En niet om het veelsoortige tot een

armzalige eenheid saam te flansen. Door hen zoekt hij de „ware werkelijkheid”, de „waarheid”, door hen zoekt hij God. En noemen wij de Heilige Schrift het laatst, zij neemt bij hem niet de laatste plaats in. De bijbel, zegt hij, blijft het boek der boeken. De bijbelsche wijsbegeerte is veel dieper dan de school-philosophie. Paulus, Jesaja, Job zijn hem een wonder. En in verbazing bepeinst hij de legende van den zondeval door het eten van den boom der kennis. Dat moet een oer-openbaring zijn, verkregen op een van die wegen, waarvan men in de nieuwste kennis-theorieën niets kan vernemen. De weg is niet gemakkelijk. Exercitia spiritualia moeten voorafgaan. Taak der wijsbegeerte is het leven zoo weinig mogelijk natuurlijk, zoo veel mogelijk geheimzinnig en problematisch voor te stellen. Zij plaatst den mensch voor den afgrond, en hij schrikt. Moed, vermetelheid, vastbeslotenheid zijn noodig. Zij zijn de kern van Sjestow's geloof.

En waar is de waarborg? Welk is het criterium der waarheid, als de rede met haar bewijzen en speculaties er buiten moet blijven? Sjestow durft zeggen: De waarheid breekt door in het leven, zonder documentaire rechtstitels aan te wijzen. Zij is koninklijk, zij behoeft geen steun, als zou zij zich zelf niet kunnen dragen. Hij gebruikt dit beeld: „Een koningin en haar hofdames komen een schouwburgloge binnen. De koningin gaat zitten zonder eerst om te kijken. Waar zij zich neergezet heeft bevond zich dus een stoel onder haar. De hofdames zien eerst om, en nadat zij zich overtuigd hebben, dat er stoelen aangebracht zijn, nemen zij plaats. Een koningin behoeft om te weten niet eerst om te zien, zich te verzekeren. Voor haar bestaat er ook een eigen logica: er is een stoel omdat zij gaat zitten”. De koningin is: het allerbelangrijkste, de hofdames zijn: de omzichtige, practische rede. Wie meent, dat hij met dit luchtige beeld er zich van af maakt, vergist zich heel erg. De sluitsteen van heel zijn wijsbegeerte is de vrijmacht van het allerbelangrijkste, der goddelijke waarheid.

Als ik dit alles mag omzetten in het godsdienstige, dan zou ik het willen doen met deze bekende Paulus-woorden: Maar wij verkondigen gelijk geschreven staat: Wat geen oog heeft gezien, en geen oor heeft gehoord en in 's menschen hart niet is opgeklommen, hetgeen God bereid heeft voor hen die Hem liefhebben. En: .... maar het dwaze der wereld heeft God uitverkoren, dat Hij de wijzen zou beschamen, en het zwakke der wereld heeft God uitverkoren opdat Hij het sterke zou beschamen, en het geringe der wereld en het verachte heeft God uitverkoren, en hetgeen niets is, opdat Hij hetgeen iets is te niet zou maken, opdat geen schepsel zou roemen voor Hem. Aan het einde een hoop: De God nu der hoop vervulle u met alle blijdschap en vrede in het gelooven, opdat gij overvloedig moogt zijn in de hoop door de kracht des Heiligen Geestes.

„Geloof en werken” is de tegenhanger van „geloof en rede”. „Het goede is niet God, God is hooger dan het goede ....”. Tegen de autonome eigenwettelijke moraal schiet Sjestow zijn scherpste pijlen af. Toen de goden gestorven waren schiep de mensch het redelijk goede. Socrates is er de ontdekker van, de Stoa volgde hem, in zijn voetspoor trad ook Spinoza, met vele, vele anderen van den nieuwen tijd. Op gezag van de rede komt aan het goede de opperheerschappij toe. Zijn tooverstaf verandert bij aanraking alles in goud. Den goede kan niets deren. Bij de moderne wijsgeeren wordt het goede bijna: het alleen-werkelijke, de grondslagen der wereld zijn een „het behoort”. De ontologie gaat over in ethiek.

Sjestow verafschuwt die rede-regel. Hij hoort er de stem in van de algemeenheid, de zelfgenoegzame, onrechtvaardige, onverbiddelijke algemeenheid, die zelfs de moedigsten dwingt zich te voegen naar haar eisch, maar de ziel laat verkommen. Hij neemt er wel iets van terug: op aarde zijn de natuurwetten zoowel als de wetten der gemeenschap voorwaarden van bestaan. Eén ding zijn ze echter niet: het hoogste goed, het allerbelangrijkste. De zedeleer kan God niet vervangen. De werkelijkheid van het goede is hem ook vrij problematisch. Het uitwendige is schoon, zuiver, maar onder de fraaie schijn zijn stompheden, leegte, misdadige harteloosheid, kleine onmenselijke zelfzucht. De mensch hangt zich het kleed der plichtmatigheid om, en verheugt zich over zijn deugden, wie is nu niet „ethisch”? En hoe is hij in waarheid? Sjestow doet klinken de diepere tonen van Paulus, Augustinus, Luther, Pascal, Dostojefsky en van Tolstoi ook op het einde van zijn leven, in zijn nagelaten werk: *Herr und Knecht*. Werken redden de ziel niet, maar voeren haar in 't verderf, zelfs als het de heiligste werken zijn. Onze gewichtigheid en waardigheid en verdienste-lijkheid, waarvan wij innerlijk zoo zeer overtuigd zijn, rechtvaardigen ons niet. De rechtvaardiging is door het geloof alleen. Bij Sjestow wordt het wel wat anders, hij nadert oude waarheid met nieuwe woorden. En in-deelen kunt gij hem niet. Een theoloog? Maar dan moeten wij eerst uit de theologie al het systematische weg doen. „De waarheden flikkeren voor een oogenblik op en dooven daarna dadelijk weer, zij sidderen en beven bestendig als het blad van een populier”. Een profeet? Een wijsgeer? Er is van allen iets in hem. Liefst nog vergelijk ik hem met Pascal. En op hem zelf pas ik toe wat hij van Pascal zegt: „De menschen willen vaste grond onder de voeten, hij kiest de afgrond, de menschen waardeeren boven alles de innerlijke vrede, hij zingt het loflied van de strijd en de onrust, de menschen snakken naar verkwikking, hij belooft hun moeheid, einde-looze moeheid, de menschen jagen naar klare en duidelijke waarheden, hij schudt de kaarten door elkaar, verwacht alles, en verandert het aardsche leven in een vreeslijke chaos. Wat wil hij daarmee? Hij heeft het immers gezegd: niemand mag slapen. Het is goed moe en afgemat te zijn door het nutteloos zoeken, ten einde de armen uit te strekken naar den verlosser”.

Een indruk heb ik willen geven, geen beoordeeling. Wat niet wil zeggen, dat er niets te beoordeelen valt, en de geest van critiek nooit bij mij wakker werd. Maar de erkentelijkheid om wat hij geeft overweegt bij mij verre. Zelfs meen ik met Dr. Suys dat Sjestow in gewichtige kwesties de roos getroffen heeft.

Dr. N. WESTENDORP BOERMA.

Het Oud-Katholiek Seminarium te Amersfoort.

Het openlijk conflict tusschen Rome en Utrecht, tengevolge van het dementi van 's Pausen aanspraak op de bisschopsbenoeming in ons land h.l. Utrecht, belette onzen voorvaderen hun theologische studiën te Leuven en Bonn voort te zetten en zoodoende werd in 1725, Katholieke traditie getrouw, een eigen Seminarium gesticht. Amersfoort werd als de geschiktste plaats daarvoor uitgekozen, omdat daar reeds een kost-school voor a.s. studenten, die nog de latijnsche school bezochten, bestond. Twee honderd jaren lang zijn hier de z.g.n. Jansenistische priesters opgeleid, die steeds getracht hebben de Kerk van Utrecht te behoeden voor vermaterialiseering, verbastering en mummificeering van het oude katholieke geloof en van zelf sprekend bewaarden zij hetgeen de Oud-bisschoppelijke Clerezij (O.K.) als „ontaarde dochter” van Rome had mede gekregen aan liturgie etc.

In dit Seminarie vonden vele Port-Royalisten een veilig tehuis, nadat hun klooster in den ongelijken strijd met de Jesuïten verwoest was. De nauwe connecties met mannen als Pascal, Arnauld, Quesnel e.a. heeft op onze kerk en vooral op het Seminarie een onloochenbaar Port-Royalistisch stempel gedrukt. De Ethiek van Port-Royal, de vrijheidsgeest der Port-Royalisten (c.f. de oude Gallicaansche Kerk) en de leer van Augustinus vinden een herleving in Utrechts Kerk na de scheiding met Rome.

De Seminarie-opleiding staat nog bij velen in een slechten reuk, maar gezien veler ervaring, blijft het nog een groote vraag wat beter is voor de praktijk van een geestelijke, of een volstoppen met examenstof, waarmede een jong beroepene of benoemde op een gemeente wordt losgelaten (sit venia verbo) of de meer op de praktijk gerichte en langere Seminarie-opleiding. Daar het geenszins in mijn bedoeling ligt een oratio pro domo te houden trekke de lezer zelf zijn conclusie uit het volgende over de Seminarie-opleiding.

De studie. Het aantal collegeuren, waarvan het volgen verplicht is, is in vergelijking met die eener Universiteit betrekkelijk gering, waardoor veel tijd voor vrije studie beschikbaar is, misschien wel te veel voor studiosi, waar geen studievleesch aan zit. Hier zijn echter Seneca's woorden: *Homines dum docent discunt: ad rem.* Vooral gedurende de laatste drie jaren (de studie duurt gem. 6 jaar) wordt door correspondentie over wetenschappelijke en O.K.-problemen, door het geven van Catechismus aan de a.s. studenten, die intern a.h. Seminarie verbonden zijn en nog het Gym. bezoeken, door de vele lezingen op allerlei gebied voor Jongelieden-vereeningen en voor de O.K. stud.-vereening Batavia (oorspr. theol. club, sinds 1894 ook anderen opgenomen) de vrije studie veel bevorderd. Dezelfde vakken worden gedoceerd als aan een Universiteit, alleen Logica wordt er nog traditie getrouw aan toe gevoegd. In het midden onzer belangstelling staan:

Dogmatiek (prof. A. Rinkel), Kerkgeschiedenis (prof. dr. C. G. v. Riel), Exegese (prof. Wijker), Philosophie (prof. mr. dr. A. J. v. d. Bergh), welke college's dan ook door allen 5 jaar gevolgd worden.

Ook een bijzondere ambitie voor Hebr. is niet sporadisch. Psychologie (evenals Hebr. en Hebr. Archeol. 3 jaar) is minder en vogue door het gemis aan praktische toepassing in Psych.-analyse etc.). De professoren hebben allen eigen dictaten, wat vooral bij Dogmatiek van belang is, omdat de O.K. Kerk tusschen de Roomsche en Protestantsche Kerk een bijzondere plaats inneemt en daar wij niet de beschikking hebben over een eigen Dogmatisch Handboek, hoewel het zoo juist verschenen Handboek voor Geloofs- en Zedeleer van de hand van prof. Rinkel grootendeels in de behoefte voorziet, is toch het dictaat van ruim 1000 blz. (nog onvoll.) een kostbaar bezit, vooral omdat daarin de standpunten van beide andere kampen t.o. elkaar worden gezet. (à / 3.25 Dam 30 Schiedam).

De problemen, die bij ons in het centrum der belangstelling staan spruiten meerendeels voort uit de bijzondere positie van onze kerk. In de eerste plaats de oecumenische problemen en hiermede in verband v.n.l. de Anglicaansche kerk, haar innerlijk en uiterlijk leven, vooral nu de intercommunio tusschen Anglicanen en Oud-Kath. een feit is geworden. Eveneens heeft de Gr. Orthod. Kerk onze interesse gewekt door de nauwe connecties, waarop wellicht weldra de intercommunio volgen zal, waardoor de scheiding tusschen Oost en West na 10 eeuwen geduurd te hebben ten einde zal zijn. Verder zijn er economische en kerkrechtelijke problemen te over.

De PRACTISCHE OPLEIDING. Voorname factoren voor de practijk zijn de wijdingen. De beide eersten (subdiaken- en diakenwijding) worden voorafgegaan door pastoraalcollege's en proefpreken, terwijl de laatste recht geeft tot preken tijdens de godsdienstoefeningen. In deze periode worden gewoonlijk de oudsten der studenten prefect d.w.z. leider der interne Gymnasiasten. De priesterwijding volgt dan meestal in het 6e jaar, wanneer er dan geen gemeente vakant is, worden zij eenigen tijd vagabundus of kapelaan in een groote gemeente, wat natuurlijk de practische opleiding zeer ten goede komt. Een groot bezwaar der Semin. opleiding is het gemis aan officieele examens; niet alleen, omdat hier de bekende en beproefde studieprikkel ontbreekt, want de ervaring heeft geleerd, dat het zonder examens ook goed gaat, maar vooral onthreekt door dit gemis de afronding der opleidingsstudie, en wordt ook de mogelijkheid om een graad te halen uitgesloten. Alleen studenten, die in Bern college geloopt hebben (waar aan de Universiteit Christ.-Kath. faculteiten zijn) kunnen er een behalen. De meeste bezwaren tegen het Seminarie zijn meer tegen het interne leven dan tegen de studie, dus kunnen zij hier buiten beschouwing blijven.

Het verwijt dat ons Seminaristen zoo dikwijls gedaan wordt n.l. dat wij niet „weltfähig” worden, is maar gedeeltelijk waar, voor zoover het het contact met andere studenten betreft, want correspondentie alleen is onvoldoende. Maar dat de wereld alleen in een universiteitstad te vinden zou zijn of in het club- of kroegleven is „fraglich”. Gelukkig is het O.K. Seminarium geen klooster meer, al zijn er veel regels, die het leven niet veraangenamen, maar dit zijn maatregelen van orde. Hoc! sit satis. Nullum est iam dictum quod non sit dictum prius. Het Seminarie-Universiteitsprobleem is niet eenvoudig. Een synthese zou waarschijnlijk de beste oplossing zijn. Non nostrum tantas componere lites.

TH. BAKKER, theol. cand.

Kroniek.

Wederom is het weinig, wat ik aan notities naast mij heb liggen, nu de kroniek van ons tijdschrift voor het derde nummer der „Vox Theologica” moet worden geschreven. Twee persoonlijke feiten zijn te noemen, allereerst het overlijden van den oud-hoogleraar der Theologische School in Kampen, Prof. L. Lindeboom, blijkens de necrologieën één van die hoogleeraren, zooals wij er in Nederland gelukkig verscheidene kennen, die met hun arbeid het leiderschap op een der punten van het kerkelijk leven weten te verbinden; en in de tweede plaats de benoeming van Dr. A. Sizoo, den in ons vaderland bekend geworden vertaler van Augustinus en Calvijn, tot opvolger van Prof. Dr. H. J. Pos om onderwijs te geven in de klassieke talen, vooral van den lateren tijd.

Dan zijn er nog enkele van die kleine wetenswaardigheden als dat „Het Tijdschrift voor Wijsbegeerte” met zijn goeden staat van dienst in dezen vorm is opgehouden te bestaan en dat men pogingen doet het in een anderen, financieel zekerder vorm te doen herleven, een malaise-verschijnsel als zoovele. Verder dat Barth's „Römerbrief” in een Engelsche vertaling verschenen is, een gevolg van de pogingen, reeds langer vooral door Brunner ondernomen, in de Angelsaksische landen belangstelling te wekken voor de dialectische theologie. Het zal de moeite waard zijn de reacties van de Angelsaksische theologen op deze vertaling eens te lezen.

Maar deze mededeelingen blijven aan de buitenkant van datgene, waarom het ons, als wij door een kroniek op de hoogte willen blijven van wat er in de theologie omgaat, om te doen is. Wij willen de achter- en ondergronden zien van de verschijnselen, wij willen lijnen zien loopen, wij willen weten, hoe langzaam maar zeker de wetenschap zich ontwikkelt. Het is moeilijk voor een Chroniqueur dat verlangen te bevredigen. Want de werkelijke voortgang van de wetenschap gebeurt ver van het rumoer, en wat wij opmerken aan gebeurtenissen om ons heen zijn slechts symptomen van het proces, dat door den stillen arbeid der geleerden, de onbewuste verlangens der menschen en den in de diepte uitgevochten geestelijken strijd van onze cultuur wordt gevoed. Hij moet door de verschijnselen heenboren naar wat er in dat verschijnsel werkt. Een boek, een redevoering, een vergadering, een benoeming het zijn belangwekkende dingen om te weten, dat zij er zijn of geweest zijn, maar belangrijk zijn ze eigenlijk eerst als symptoom.

Dit keer is er weinig gebeurd. Een teeken, dat er weinig leven is in onze theologische brouwerij? Gedeeltelijk zeker, er zijn weinig wetenschappen, waar men zoo langs elkaar heen werkt en men zich zoo weinig op de wetenschap als geheel en als iets, dat ons allen en de gansche cultuur aangaat, instelt als de theologische. Daarom gebeurt er weinig, dat van draagwijdte is voor de wetenschap als zoodanig. Maar dat er weinig te vertellen valt, vindt ook zijn oorzaak hierin, dat deze maanden voor predikanten behooren tot de drukste van het jaar en er dus weinig tijd is voor belangrijke vergaderingen en dat het ook voor professoren niet de gunstigste tijd is om te schrijven en te publiceeren, daar zij ook in den winter meestal bezet zijn.

Wij kunnen echter van het feit, dat er weinig nieuws is, gebruik

maken om eens te pogen één verschijnsel symptomatisch te duiden. Bij den jaarovergang verschijnt de laatste jaren geregeld een uitgave „Het Nederlandsche Boek” van den Nederlandschen Uitgeversbond met een overzicht van de in dat jaar verschenen nieuwe boeken. Daarin worden ook de nieuwe theologische publicaties genoemd. Het is merkwaardig het boek eens door te bladeren en verschillende getallen eens met elkaar te vergelijken.

Het boek geeft alle titels. Op deze wijze genoemd beslaan romans en novellen 43 bladzijden en uitgaven voor de jeugd 34 blz.; voor portretten gaan hier enkele bladzijden af, maar als men weet, dat gemiddeld op elke bladzijde 15 of 16 boeken genoemd staan, krijgt men indruk, wat ons land met zijn kleine taalgebied „aan kan”. De wetenschappen moeten zich natuurlijk met kleinere getallen tevreden stellen: rechtsgeleerdheid en economie 17 blz., geneeskunde en natuurlijke historie 12 blz., natuurwetenschappen en technische wetenschappen 6 blz. Onder deze laatste maakt ons vak op het eerste gezicht nog niet zoo’n slecht figuur met 13 blz. Maar hieronder vallen — een populaire litteratuur in ons vaderland! — een groote reeks van „leerredenen en stichtelijke litteratuur”, terwijl deze cijfers gelden voor Protestanten en Roomsche-Katholieken samen. Het moet ons dan ook niet verwonderen, dat de wijsbegeerte het met ternauwernood 2 blz. moet stellen, een gelijk aantal als astrologie, occultisme, theosofie en vrijmetselarij, die zich hier te samen in de schaduw van de wijsbegeerte vleien. Het komt mij trouwens voor, dat het getal voor deze vier laatsten wel te laag zal zijn, juist op dat gebied is er een hoeveelheid „stichtelijke litteratuur” in brochurevorm, die aan het officieele oog der uitgevers ontsnapt.

Wat de wetenschappelijke litteratuur in het bijzonder nog betreft, men mag voor een juiste beoordeeling niet vergeten, dat wij op dat gebied veel buitenlandsche boeken lezen; deze cijfers geven alleen, wat Nederland **p r a e s t e e r t** (vertalingen inbegrepen).

Voor hen, die ethische studiën bedrijven, is het misschien interessant om te weten — beide symptomen! — dat er over het huwelijk in Nederland in 1932 9 boeken verschenen zijn, over sexuele opvoeding liefst 11 boeken.

Voor theologen zeker ook van belang is het te zien, hoe zeer onze tijd belang stelt in psychologie, vooral in den zin van het leeren kennen en begrijpen van menschen; er verschenen 13 psychologische werken. Ook over de jeugd bestaat er een groeiende bibliotheek, wat ook wel een typeerend verschijnsel van het midden dezer eeuw is. Opvoedkunde beslaat 20 boeken, jeugd en jeugdbeweging daar nog 5 bij.

Wij komen nu tot de theologie. Merkwaardig is de overvloed van stichtelijke litteratuur, in engeren en in uitgebreiden zin, die er in één zoo’n jaar uitkomt, bij de Roomsche-Katholieken al niet minder dan bij de Protestanten; en de genoemde zijn nog alle uitgaven van eenige beteekenis. Bij de Roomschen verschenen er aan (heiligen)biografieën 9 boeken, aan stichtelijke werken 24 boeken; bij de Protestanten 41 stuks „leerredenen en stichtelijke lectuur”.

Ons interesseert vooral wat er aan wetenschappelijk werk verricht is. Hier praesteren de Protestanten iets meer dan de Roomsche-Katholieken. De R.K. wetenschappelijke litteratuur behandelt meest onderwerpen binnen den eigen gezichtskring en neemt blijkbaar aan „het theo-

logisch gesprek" geen deel. Merkwaardig dat op te merken; in een land als Duitschland is dit hier en daar anders. Alleen Prof. Bellon schreef een inleiding tot de vergelijkende godsdienstwetenschap. Veel is er niet gepubliceerd. Zonderen wij een aflevering over Broeder- en Zusterorden en -congregaties van de Encyclopedie „Het Katholiek Nederland" (o.l.v. Prof. W. Nolet), een herdruk van een Handboek der kerkgeschiedenis en de vertaalde litteratuur uit, dan blijven over 2 leerboeken der dogmatica en der apologetica, over het mirakel en over het mysterie der verlossing en één historisch werkje over de godsvrucht in de Nederlanden; verder een boek met lezingen over de priester. Typeerend is een heruitgave van de „Theologia moralis" (secundum doctrinam S. Alfonsi de Ligorio) en een werk in twee deelen over het Vaticaan.

Het blijkt, hoe zeer de theologische arbeid naar de kerk en hoe weinig zij naar de wetenschap is gekeerd. De Roomsche-Katholieke theologie leeft van ons uit gezien in een isolement. Trouwens mijn indruk is, dat Protestantsche theologen dat isolement maar al te eerbiedig ontzien!

De Protestantsche theologie werkt geïnspireerder en breeder, al is de oogst ook hier niet ruim. Ik tel aan boeken 16 stuks, waarbij op historisch gebied nog komen de werken van Prof. Cramer (over de Utrechtsche faculteit ten tijde van Voetius), van Prof. Kühler (over de Doopsgezinden) en een boek op het gebied der N.T.-ische inleiding (van Ds. Gispén over mondelinge overlevering in het N.T.). Van deze 17 herken ik er 5 als dissertatie (Evenhuis, Franken, Groenewald, Tjalsma, Wolmarans). De belangrijkste boeken lijken mij van de 10 overblijvende Geessinks ethiek, van Sendens studie over Vrijzinnig Christendom en religieus monisme, Vollenhovens publicatie over het Calvinisme en de reformatie der wijsbegeerte en de Zwaans boek over Paulus, terwijl ik het boek van Hylkema over werkelijkheidstheologie nog niet in handen heb gekregen.

Op het gebied der exegeze zijn drie commentaren te noemen, die weer hun afleveringen uitbrachten.

Tenslotte is het wel aardig om te zien, dat in het Nederlandsch werden vertaald: Aulén, Brunner, Augustinus, Calvijn, Hoskyns en Davey, Jones, Adolf Keller en Doumergue.

Welke Nederlanders kwamen onder buitenlandsche oogen .....?

H. FABER.

Uit de Studentenwereld.

Uit GRONINGEN wordt ons het volgende medegedeeld:

Naar aanleiding van een voorstel van een der leden, om een motie aan te nemen en ter kennis van den Minister van Onderwijs te brengen, als protest tegen de bezuinigingen voorgesteld in het rapport Welter, voor zoover dit het Hooger Onderwijs betreft — heeft het Bestuur der faculteitsvereniging een commissie benoemd om deze kwestie nader te onderzoeken; deze commissie heeft zich ook reeds in verbinding gesteld met de theol. fac. vereenigingen in de andere academiesteden.

We zullen moeten afwachten wat voor resultaten deze commissie oplevert. Maar afgezien van het resultaat — en de waardeering ervan! — is het verblijdend te constateeren dat door de studenten op deze actieve manier gereageerd wordt. Dit is tenminste een levensteeken!

Uit AMSTERDAM geven we het volgende bericht door:

„In verband met het artikel over de theologische studie aan de S.U. te Amsterdam — vgl. *Vox Theologica* 4, 1932, 2, Nov., blz. 41/2 — is ons verzocht de volgende aanvulling te maken: Prof. de Hartog zal, waar hem de behoefte bleek aan een college sociale ethiek, na de Kerstvacantie met een dergelijk college beginnen”.

Uit UTRECHT ontvingen we eenige berichten over het tot stand komen van een Confessioneele Studiegroep. Als de motieven, die tot de oprichting van deze groep leidden, werden genoemd:

a. het inzicht, dat te Utrecht de systematische theologie op éénzijdige wijze wordt belicht. b. het willen aankweken van de beginselen der Confessioneele richting onder de studenten.

Wat de werkwijze betreft: men wil de vorming van een Confessioneel dispuut, dat naast de andere gezelschappen zou werken, voorkomen. Het plan is 8 maal per jaar door een voorman der Confessioneele beweging een lezing te laten houden, en zich hiervoor met de Confessioneele Vereeniging in verbinding te stellen.

Er behoort wel moed toe om in een stad met 2 (of 3?) theologische faculteitsverenigingen en 7 disputen — waar desondanks meer dan ergens anders geklaagd wordt over slapheid der studenten, slecht bezochte lezingen en moeizaam gevulde disputroosters — een nieuwe studiegroep op te richten met zulke groote plannen. Van harte hoop ik, dat het deze nieuwe groep zal lukken in de Utrechtsche theologenwereld studiezin op te sporen en mobiel te maken! Een gemakkelijken taak heeft ze zich daarmee niet gesteld en vele klippen zal ze moeten omzeilen. Het is te hopen, dat deze groep de energie zal hebben, geen op zich zelf staand groepje te vormen, maar het enthousiasme, dat haar bezielt, te enten op de reeds bestaande studieapparaten. Nauwe samenwerking met faculteiten en disputen zal m.i. allen ten goede komen. Hierdoor kan voorkomen worden, dat het aantal lezingen met 8 per jaar wordt vermeerderd (wat vele sprekers en besturen het verdriet van een half of meer dan half leege zaal zal besparen!); terwijl de nieuwe studiegroep zelf hiermee het accent verschuift van de kerkelijke politiek naar de theologische studie; wat ongetwijfeld een groot voordeel zou zijn!

J. J. GERRITSSEN.

Boekbesprekingen.

Prof. Dr. G. van der Leeuw: „Wegen en Gernzen”. Studie over de verhouding van religie en kunst. H. J. Paris, Amsterdam. 1932. met 31 foto's. 217 blz. / 5.90.

Het nieuwe boek uit deze hooggeleerde pen — of zeggen wij nu beter: hooggeleerde schrijfmachine? — mag aanbevolen worden voor theologen, wien met ons de eenheid, niet de gelijkheid, van godsdienstig en cultureel leven ter harte gaat. Wij vinden er veel nieuwe perspectieven en een rijkdom aan wendingen en vondsten in. Zeker, de uitdrukkingswijze ontkomt niet geheel aan de hachelijkheid, die theologen van het „soortelijk gewicht” als den schrijver in het algemeen reeds bedreigt en speciaal hen, die moeten handelen over het leven „waar men lacht om heiligheid en knielt voor de levensmacht”. Maar zij is vaak raak. Wel bont, maar zonder overtolligheden en niet op katalogus-manier, gelijk andere phaenomenologische verschijningen (b.v. Kohlbrugge's „'s Menschen religie”).

Doch vooral de breede en diepwortelende opzet van dit werk treft. Als kenner van godsdienst- en kunstvormen — vooral muziek —, als levend christen, die in het heden en in het verleden staat, vermocht de schr. uitzicht te brengen en begrijpende rust in de impasse, waar wij ons in bevinden, en welke hier nog eens op verschillende terreinen wordt aangewezen: de emancipatie en de vijandschap der kunst t.o.v. de religie en omgekeerd, die tevergeefs doet terugverlangen naar beider magische eenheid.

Niet alle kunsten zijn tot haar recht gekomen. Zijn beeldhouwen en bouwwerken louter gestremde beweging? De filmkunst komt er zeer schraal af. Menigeen zal eerder aan een „lof der geluidsfilm” dan aan dien der opera denken.

Ook de theologische verduidelijking laat te wenschen over. Zoo het verband van religie en geloof.

Toch, als proeve van een samenvattende blik op groote waardegebieden uit incarnatie-gezichtspunt — en dan van zoo'n verrukte, zoo'n scherpe, zoo'n fijne blik — vergt deze uitgave aandachtige beschouwing.

Leiden.

R. B.

Het Raadsel van het Nieuwe Testament, door Sir Edwijn Hoskyns, Bart en Noel Davey, vertaald door Ds. J. P. Enklaar. — A. W. Sijthoff, Leiden. Prijs geb. / 4.25; ing. / 3.25.

Wij mogen dankbaar zijn, dat dit boek vertaald is, want het is een belangrijke publicatie. Niet alleen voor theologen, maar ook voor leeken is het een belangrijk werk. Want het leert ons nauwkeurig het N.T. te lezen en de waarde ervan te bepalen. — Na eenige inleidende hoofdstukken over de taal, handschriften en de geschiedenis, behandelen de schrijvers achtereenvolgens de synoptici, wonderen en gelijkenissen, Johannes en de briefschrijvers, om te sluiten met een hoofdstuk over Gods openbaring in Jezus.

Het boek is een positieve reactie op de radicale critiek der 19e eeuw.

Door de persoon van den onderzoeker als norm aan te nemen, heeft men het N.T. behandeld op een wijze, waardoor de persoon van Jezus geheel op den achtergrond werd geschoven. Het tegenwoordige Engelsche onderzoek wil echter blijven in de sfeer van het N.T. zelf, en stelt voorop, dat deze geschriften getuigenis zijn. De schrijvers zelf te laten spreken, is het doel van hun arbeid, waarbij de evangelische historie in het middelpunt staat.

Het resultaat van dit onderzoek toont ons twee dingen. Ten eerste, dat het N.T. niet apart staat, maar op onlosmakelijke wijze met het O.T. verbonden is, zóózeer, dat de kennis hiervan een absolute voorwaarde is om het N.T. te verstaan. Het wijst ons opnieuw op de eenheid der Schrift, waarvan alle draden zich richten naar één centraal punt: Jezus' dood. — En ten tweede, — en dat is wel het belangrijkste van het boek — worden wij bij ons onderzoek steeds geplaatst voor het raadsel. Op den bodem der historie staande, komt voortdurend de vraag bij ons op: Wie is deze? En het is niet de wetenschap, maar alleen het geloof, dat op deze vraag een antwoord vermag te geven.

De vertaling is goed, alleen is „dienstwerk” als aequivalent voor „ministry” niet gelukkig gekozen. Jammer is ook, dat bij citaten de tekstplaatsen in noten worden vermeld, en niet, zooals in de Engelsche uitgave in margine zijn gedrukt. (Deze overzichtelijke druk moest vaker worden gebruikt!). — Moge dit boek de oordeelen van veel menschen herzien en hun oogen openen.

W. C. d. J.

Dagboek van een Grootestads-dominee. Brieven aan een vriend door * * *.

Uit het Duitsch vertaald door Joh. Hepp. Uitg. Bosch en Keuning, Baarn. 160 pag. geb. / 2.90.

Zelf zegt de schrijver in zijn voorwoord van deze dagboekbrieven: „ze hebben geenerlei letterkundige pretentie. Het zijn brieven, werkelijke over de post verstuurde brieven, in den drang van het heete beleven neer geschreven, met al de zwakheden van het oogenblik behept, met al de bewogenheid en al den hartstocht van den dag belast”. Ze zijn tenslotte gedrukt met het doel beter inzicht te geven in het ambt van den predikant. Welnu, dit inzicht geven ze op een zeer persoonlijke, op de man afgerichte wijze.

Als in een spiegel zien we de nood van onzen tijd met zijn gecompliceerde verhoudingen, zijn talloze ontredderde levens, zijn twistende Christenen; en temidden van die nood staat de grootestadspredikant als zielzorger en armverzorger. Maar hij staat er ook als drager van Gods Koninkrijk, dat een kracht is in deze wereld. Daarom treft zijn felle critiek alles, wat zich keert tegen dat Koninkrijk: de zelfverzekerdheid van de kerk en de kerkische menschen, de slapheid en oppervlakkigheid van hun geloof, hun burgerlijke eigenwaan. Maar ook zelf buigt hij zich onder dit oordeel. Met en voor zijn gemeente draagt hij deze schuld. Wij vinden hier den pastor die niet alleen strijdt in zijn gemeente voor Gods Koninkrijk, maar ook worstelt met God voor zijn gemeente.

Dit boek is van een aangrijpende intimiteit, die alleen tot inkeer kan brengen en tot nadenken over de vraag: Wat doet gij op u w plaats?

J. J. G.

Calvijn. Een levensschets door Dr. E. Stickelberger.
Uit het Duitsch vertaald door Ds. J. D. Boerkool. Uitg.
J. H. Kok N.V., Kampen 1931. Ing. / 2.75, geb. / 3.75.

De bedoeling van den schrijver bij het geven van deze levensschets is, achter de onophoudelijke werkzaamheid en strijdvaardigheid van den grooten hervormer, en onlosmakelijk daarmee verbonden, de persoonlijkheid van Calvijn te teekenen, als de man, die door God overmocht, in deemoedige gehoorzaamheid, de hem opgelegde taak vervult; zachtmoedig en bescheiden maar onverzettelijk, waar het de zaak des Heeren geldt. Jammer dat de schrijver de grootschheid van deze figuur nog tracht te marqueren door zijn tegenstanders met zoo zwart mogelijke kleuren af te schilderen.

De uitgave is keurig verzorgd en van eenige mooie afbeeldingen voorzien. Het vermelden van de noten in een speciaal register inplaats van onder aan de bladzij, veroorzaakt noodeloos zoeken. Het boek is vlot vertaald.
J.J.G.

De profeet Jesaja. In zijn beteekenis voor zijn tijd en onzen tijd geschetst door Dr. A. van der Flier GJzn. N.V. Ruys' Uitg. Mij. Zutphen 1931. Ing. / 2.75; geb. / 3.75.

Zooals de ondertitel aangeeft is de bedoeling van dit boekje een tweeledige: ten eerste de profeet Jesaja te zien in het licht en de verhoudingen van zijn tijd; ten tweede het eeuwiggeldende uit zijn leven en werk naar voren te brengen en op onze tijd toe te passen. Na een bespreking van het historische raam, en de roeping van Jesaja, waarbij de nadruk wordt gelegd op de overweldiging van deze sterke figuur zelf, door den Heilige, als grondslag van zijn ijzeren onheilsprofetie, wordt de profeet geteekend in zijn houding t.o. het volk in al zijn geledingen en t.o. de gebeurtenissen van zijn tijd: onder fel bewogen omstandigheden, tegenover zwakke en weifelende koningen steeds de man van het rotsvaste geloof. Telkens wordt direct naar de verhoudingen van onzen tijd verwezen.

Het boek sluit met een bespreking van de heilsverwachting in de profetie van Jesaja en een korte karakterschets.

J.J.G.

Geloofsleven. Overdenkingen en voordrachten van Prof. Dr. A. J. Th. Jonker, bijeengebracht door Prof. Dr. M. van Rhijn. Uitg. N.V. G. J. A. Ruys' Uitg Mij., Zutphen. Ing. / 2.50 Geb. / 3.50. 246 pag.

Het is eigenlijk een onmogelijke en overbodige poging een bundel van Prof. Jonker nog te willen aanbevelen: Men kan dergelijke boeken alleen maar lezen en dankbaar zijn voor de schatten die men er telkens weer uit „opdiept”.

Veel lectuur — vooral veel „stichtelijke” — verschijnt en verdwijnt zonder verder eenig spoor achter te laten. Waar echter een groot en diepvoelend hart als dat van Prof. Jonker spreekt over het geloofsleven, is het dan, vooral in deze verwarde en verwarrende tijd, niet geweldig noodig te luisteren? Deze nieuwe bundel bevat een aantal preeken en opstellen

uit de meest verschillende perioden van Jonker's leven; naast eenige vrijwel onbekende meditaties vindt men er vroeger verspreid gedrukte stukken.

Ik meen dat we Prof. van Rhyn dankbaar mogen zijn deze verspreide schatten in een bundel te hebben bijeenvergaard. De sobere smaakvolle uitgave is geheel in stijl met de inhoud.
J. J. G.

Augustinus' Belijdenissen. Vertaald en ingeleid door Dr. A. Sizoo, 2e druk. 405 blz. Prijs ing. / 2.75, geb. / 3.50, in leder / 4.90.

Institutie van J. Calvijn III. Vertaling van Dr. A. Sizoo. Beide W. D. Meinema, Delft.

Twee vruchten van den arbeid van den heer Sizoo, die zich jegens de theologie wel bijzonder verdienstelijk gemaakt heeft, sieren de redactietafel. Binnen korten tijd reeds een tweede druk van de Confessiones en ook nu al het derde deel van de Institute, die hij ook in drie banden vlug op de markt bracht. De verdiensten van den heer Sizoo zijn nu wel algemeen bekend. Zijn vertaling is betrouwbaar en helder, „verborum tenax cum perspicuitate sententiae”, zooals hij zelf Augustinus citeert. Wat wil men meer van een vertaling?

Het is een kostelijk bezit deze meesterwerken der theologie in goed leesbaar Nederlandsch. Wij hopen, dat de heer Sizoo het hierbij niet laten zal.
H. F.

Dr. G. H. van Senden, „Vrijzinnig Christendom en religieus Monisme”. N.V. van Loghum Slaterus' Uitg. Mij., Arnhem, 1932, 125 blz.

Deze studie van den pleitvoerder van het z.g. religieus-monisme behandelt het bekende probleem van de veelheid der religies. De schrijver gaat hiervan uit, dat de gang der wereld gaat van eenheid (in den zin van onbepaaldheid) over de veelheid der bepaaldheid tot eenheid als veeleenheden. In dezen kosmischen gang is ook de religie opgenomen. Deze is nog in haar tweede stadium, dat zij te boven moet komen. Hoe laat zich veeleenheden echter op religieus gebied denken? Volgens Dr. van Senden moeten wij menschen boven de bepaaldheid van ons standpunt stijgen tot een besef van metareligie, d.w.z. tot het besef, dat in Schillers woorden is uitgedrukt: „Welche Religion ich bekenne? Keine von allen, die du mir nennst, Und warum keine? Aus Religion”. Wij, Europeeërs, moeten Christenen zijn, maar tegelijk meer dan Christen alleen. De vrijzinnigheid ziet de schrijver in dat verband als een „Vorstufe” van het religieus monisme. Deze metareligieuze geesteshouding acht hij mogelijk door de symbolische verklaring der religieuze voorstellingen. Het realistisch waarheidsmoment moet in alle religieuze voorstellingen worden uitgezuiverd; het religieuze aan zulk een voorstelling is, dat het den zin der werkelijkheid verbeeldt. Religie is „duiding van den zin”.

Deze studie levert een belangwekkend betoog. Haar bezwaar is, dat zij zoo formeel en daardoor onvolledig is. Zij roept een aantal problemen op, wier oplossing het betoog m.i. op essentieele punten zou veranderen.

Ik begroet het boek echter als een poging een oplossing te zoeken voor een der groote problemen van de godsdienstphilosophie en van onze steeds meer internationaal wordende cultuur. H. F.

Dr. G. Oorthuys, De leer der Praedestinatie. H. Veenman en Zonen, Wageningen. Prijs: ingen. / 1.90, geb. / 2.60. 88 blz.

Dit boekje bevat twee bij elkaar aansluitende lezingen, door Dr. Oorthuys voor de theologische faculteit in Leiden gehouden. De eerste lezing behandelt de geschiedenis van het leerstuk en bespreekt uitgebreid en scherp ontleidend Augustinus, Thomas van Aquino en Calvijn. De tweede lezing verheldert de problematiek en den zin van het leerstuk; zij gaat uit van de Bijbelsche gegevens, bespreekt dan het Supra- en Infra-lapsarisme en twee grenzen, die volgens den spreker in acht genomen moeten worden, om te eindigen met eenige opmerkingen over de beteekenis van dat „cor ecclesiae” voor de practijk van het predikantenbestaan.

Dit warme betoog geeft een heldere oriëntatie over en een goede inleiding in dit veelomstreden leerstuk. Voor een eerste wetenschappelijke kennismaking ermede is dit boekje zeer geschikt. H. F.

Prof. Dr. J. de Zwaan. Paulus als geestelijk Hervormer. H. J. Paris, Amsterdam, 1932. Prijs ingen. / 3.75, geb. / 4.75. 191 blz.

Een helder, doorwrocht boek met een eigen fel verdedigde overtuiging, dat niet nalaten zal de aandacht te trekken. Prof. de Zwaan doet een poging het geloof en de theologie van Paulus te plaatsen in onzen tijd, met zijn moeilijkheden en moderne religie. Daar onze tijd vlg. den schrijver een voortzetting is van de Grieksche cultuur, levert dit boek in moderne woorden en begrippen een confrontatie van Paulus met het Hellenisme. Als zoodanig is het een mooi voorbeeld van wat men wel eens genoemd heeft, „theologische exegese”. Paulus, levend met de traditie van het Jodendom (men proeft de resultaten van Schweitzers „Die Mystik des Apostels Paulus” in het boek), wordt hier ten tooneele gevoerd als de groote reformator van onzen tijd. Het boek steunt op een breede en nauwgezette studie van Paulus: jammer is het daarom, dat er te weinig van de resultaten van deze studie in wordt meegedeeld (het stuk over het Avondmaal vormt een gelukkige uitzondering). De schrijver heeft zijn kracht gezocht in apologie, die hij voert in den vorm van een vindingrijk en felle polemiek tegen „het moderne”; allerlei stroomingen en bewegingen uit onzen tijd worden besproken. Een overzicht van den inhoud te geven is echter zeer moeilijk: de compositie is zwak en de inhoud zeer veelzijdig.

Of een „modern mensch” door dit boek overtuigd zal worden? M.i. toont de schrijver op de essentieele punten niet het volledige begrip en onderschat hij den modernen tijd.

Ik heb verder in het boek gemist een bespreking van het probleem, hoe het huidige, bij Paulus aanknoopende, Christendom aan moet met het sacramentele van Paulus, zooals Schweitzer dat in zijn reeds genoemd boek aanwijst.

Iederen theoloog zij echter de lezing ervan aanbevelen: het is goede „prikkel-lectuur”. H. F.

B. Spiele „Kerk en Maatschappelijk Geweten”. N.V. van Gorcum & Comp., Assen. Prijs / o.75. 20 blz.

Een inleiding, voor een vrijzinnige kerkeraad gehouden, over de taak der kerk in het maatschappelijk leven.

H. F.

Kirchliche Verkündigung und moderne Bildung door Georg Merz. Chr. Kaiser-Verlag. München. 1932. Mk. 3.30. Gebonden Mk. 4.50.

't Is een gemakkelijke bezigheid in het algemeen de fouten van den tijd, waarin men leeft, te noemen. Vandaar dat deze bezigheid ook thans weer met zekere graagte beoefend wordt. Maar het is heel wat moeilijker en zwaarder werk in concreto te zeggen waaraan de menschheid lijdende is.

Georg Merz heeft dit moeilijke werk ondernomen. Hij heeft „moderne Bildung” en „Kirchliche Predigt” tegenover elkaar gesteld, daarmee een der punten aanrakend, waar de hedendaagsche crisis acuut wordt en niet het minste voor theologen. Als vanzelf heeft de schrijver zich reenschap gegeven van de vraag welke drijvende krachten er in onze cultuur werken. Als een van de markante factoren wordt het Individualisme aangewezen.

We krijgen wel eerst te hooren, dat de Reformatie te beschouwen is als „een strijd voor de vrijheid van het geweten”. Inderdaad zouden we de Reformatie zoo mogen betitelen als we in dezen strijd dan maar zien het „Gode meer gehoorzaam zijn dan de menschen”. Verliezen we dit „Gode meer gehoorzaam” uit het oog dan verstaan we de Reformatie niet meer. We blijven dan de Reformatoren als de vaders van de leus van het vrije geweten beschouwen ook als deze vrijheid in de loop der 18e en 19e eeuw steeds meer „vrij van de Wet Gods” gaat beteekenen. We komen dan op een weg die juist in de tegenovergestelde richting loopt, niet de weg van de Reformatoren, maar van de idee der menschelijke autonomie, zich toespitsend in het Individualisme, dat na den band aan de Wet Gods ook de verbanden tusschen de menschen onderling verbreekt.¹⁾ Nu roept men in onzen tijd wel om „leiders” en om „een sterken man”, maar een principiële ommekeer is dat in 't geheel niet. Integendeel, men blijft het Individualisme trouw en zoekt heil bij de persoonlijke kwaliteiten van den leider. De principiële wending is slechts mogelijk, wanneer gebroken wordt met het Individualisme en de daaraan ten grondslag liggende souveriniteitsbeschouwing van de menschelijke autonomie. Georg Merz heeft in dit boek verschillende voordrachten gebundeld. 't Gaat over zeer verschillende onderwerpen, niet slechts op het gebied der Kirchliche Predigt maar ook op dat van de opvoeding in ruimen zin o.a. 3 voordrachten over Luther.

De telkens terugkeerende gedachte in deze bundel is deze, dat gebroken moet worden met het Individualisme, en dat erkend moet worden de

---

¹⁾ Individualisme wordt hier genomen in ruimen zin zoodat het b.v. ook het Socialisme omvat, wijl dit (individualistisch) het geheel ziet als een verzameling van losse individuen.

eisch Gods. In het laatste hoofdstuk wordt gewezen op het ambt, dat niet optreedt krachtens de voortreffelijkheid van eigen kwaliteiten, zich dus ook niet leent voor den sterken man, maar alleen steunt op de opdracht Gods.

Wenschelijk ware het, dat niet slechts het ambt van de Kirchliche Predigt erkend werd, maar ook het ambt op andere terreinen b.v. dat van de overheid.

J. W. T.

Prof. Dr. W. J. Aalders, Om de Kerk. 257 blz. Prijs, geb. / 4.25. Bosch en Keuning. 1931.

Deze verzameling opstellen behandelt haar onderwerp, de kerk, zoo breed mogelijk. Principieel en praktisch, historisch en actueel, nationaal en internationaal. Men lette slechts op de opschriften der verschillende stukken: Toenadering tusschen de kerken; De conferentie van Stockholm; Angelsaksisch en Duitsch Christendom; De conferentie van Lausanne; Reformatorisch Kerkbegrip (een principieel-dogmatische verhandeling, als inleiding op een bijeenkomst van Roomsche-Katholieken en Protestanten gehouden); Reformatie en Cultuur (een opstel uit 1917, dat z'n 15 jaren nu en dan wel wat laat voelen).

Om twee redenen is mij deze bundel zoo veel waard: in de eerste plaats als aanvulling van het werkje van Prof. Aalders „Kerk en Kerken”; en in de tweede plaats omdat hier de oecumenische beweging principieel wordt behandeld, hetgeen we in onzen tijd, nu dit onderwerp en vogue is, zeer noodig hebben.

A. A. v. R.

Geloof en Oorlog, 4 voordrachten over het vredesvraagstuk, in het najaar 1931 in de Martinikerk te Groningen en de Groote Kerk te 's Gravenhage gehouden. Prijs / 1.50; 85 blz. J. B. Wolters 1931.

Over dit boekje van de hoogleeraren Aalders, Haitjema, Slotemaker de Bruine en de Zwaan is al heel wat te doen geweest. Maar niet te ontkennen is, dat hier het vraagstuk van „oorlog en vrede” op vier zeer verschillende en origineele wijzen besproken wordt, al meende men dan ook de inhoud te kunnen samenvatten als „geloof in den oorlog”. Zoodat het van belang is, dit werkje te blijven rekenen onder de litteratuur over dit onderwerp.

A. A. v. R.

Het Nieuwe Testament, nieuwe vertaling, J. N. Voorhoeve, 's Gravenhage, 1931.

De eerste en tweede uitgaven van deze zorgvuldige en keurig uitgegeven vertaling verschenen in 1887 en 1917. De vertaling houdt zich zoo veel mogelijk aan de S.V., neemt alleen verschillende oneffenheden of onduidelijkheden weg en wijkt nu en dan af. Noten aan de voet van de blz. verduidelijken den tekst. Het formaat is handig. Er zijn ook exemplaren op dunner papier gedrukt, nog handiger voor de zak. Gelijk de vorige zal ook deze uitgave haar weg wel vinden. Prijsopgaaf kreeg ik niet.

A. A. v. R.

Dr. W. Lodder, De historische betrouwbaarheid van het Nieuwe Testament in het licht der twintigste eeuw. 118 blz. Prijs ingen. / 1.90, geb. / 2.60. H. Veenman en Zonen. Wageningen. 1930.

Dit werk van dr. Lodder bespreekt de S.V., de oudste handschriften, oude vertalingen en oude N.T.-ische fragmenten, de taal van het N.T., niet-christelijke getuigenissen omtrent Christus en christendom, het N.T. en de opgravingen, het geestelijk zedelijk leven in de eerste eeuw na Christus, de afzonderlijke N.T.-ische boeken.

Het wordt beheerscht door twee gezichtspunten: in de eerste plaats wil het het resultaat van het nieuwste onderzoek onder aller bereik brengen, het is derhalve populair gesteld; in de tweede plaats wil het de „historische betrouwbaarheid” van het N.T. aantoonen, het is derhalve apologetisch opgezet. Een en ander kan z'n bezwaren hebben. Desniettemin is het een handig werkje, om nu en dan na te slaan.

A. A. v. R.

Dr. J. L. Snethlage, Socialisme, Leninisme, Wereldbeschouwing.

Idem, De religie van het Bolschewisme. Vragen van Nu, V en VII, N. V. v. Gorcum & Comp., Assen, 1932. Prijs per stuk / 0.75.

Als filosoof wil dr. S. in deze brochures „beginselen ontleden”, niet reëel ingrijpen of tot ingrijpen aansporen. En dan is het in hooge mate interessant, te zien, hoe dr. S. vanuit zijn bekend neo-kantiaansch kriticisme komt tot een geschiedwijsgeerige waardeering van het bolschewistisch experiment. Gewoonlijk zijn kriticisme en geschiedenisfilosofie geen vrienden. Maar door de prioriteit van de idee te zuiveren van elk humanisme en er de dramatisch-tragische perspectieven in te ontdekken (de idee onderwerpt het enkele, empirische leven aan zich!) weet dr. S. in zijn kriticisme plaats te vinden voor Hegels „list der idee” en voor de dialektiek der geschiedenis. Hier komt dan nog bij een omgewerkte marxistische Ueberbautheorie en de weg is gebaad naar het Leninisme, waarin één bepaalde klasse in geweld en revolutie mag strijden voor de idee, die de heele wereld kan redden. Deze hartstochtelijk-dramatische werkelijkheidszin wordt als religie gevierd.

Deze geschied-wijsgeerige en godsdienstwijsgeerige conceptie verdient zeer de aandacht. Maar bovendien wordt hier een scherpe kijk geboden op militarisme en pacifisme, die niet minder de moeite van kennisneming waard is.

Men verzuime derhalve niet deze beide zeer interessante lezingen te bestudeeren.

A. A. v. R.

Dr. H. de Vos, Het vraagstuk van de werkelijkheid Gods en haar kenbaarheid. Vlugschrift 13 van de studieclub van Moderne Theologen. 31 blz. Prijs / 1.10, voor inteekenaren / 0.90. N.V. v. Gorcum & Comp., Assen.

Er wordt veel gegeven in deze brochure: een lange reeks citaten van verscheiden schrijvers, uitvoerige methodologische beschouwingen, en

dan ten slotte de eigenlijke inhoud: „een zeer bescheiden bijdrage tot een godsdienstige ontologie en kennistheorie”. Hoewel dit alles zeer overzichtelijk is geordend, maakt het geschrift toch wel een wat vermoeienden indruk. Het ware wenschelijk geweest, dezelfde dingen in ruimer omvang (en dan voor dezelfde prijs: nu nauwelijks 31 blz. voor / 1.10!!) te behandelen.

De ontologie rust op de basis van een phaenomenologie van den godsdienst: de religieuze akte is intentioneel. Deze blijkbaar uiterst belangrijke verhouding van phaenomenologie en ontologie is mij ook nu niet duidelijk geworden.

Wordt deze ontologie dan verder kennistheoretisch uitgewerkt, dan is het resultaat dit, dat het in de religie gaat om „het persoonlijk beleven aan een deel der empirische werkelijkheid van een transcendente werkelijkheid van bijzonder gehalte”. Daarbij kan alles tot openbaringsmedium worden, daaraan te kennen, dat het immanente object buiten en boven zichzelf uitwijst, zoodat we er van overtuigd worden, dat hier transcendente werkelijkheid aanwezig is. Vooral twee vragen dringen zich hier bij mij naar voren: heeft dan de kerk heelemaal geen beteekenis in het religieuze kennis-probleem? en: heeft Kierkegaard in dit probleem met zijn tegenstelling geloof-ergernis niet dingen gezegd, die niet overgeslagen kunnen worden?

A. A. v. R.

Dr. J. G. Ubbink, Nadere verklaring met verzoek en antwoord aan de classis Woerden. 32 blz., prijs / 0.60.

Idem, Sola fide. 170 blz., prijs / 2.60, geb. / 3.50.

H. Veenman en Zonen, Wageningen, 1932.

Grootendeels behandelen deze brochure en dit boek interne zaken uit de procedure, waarin dr. Ubbink tot voor kort als dienaar eener Ger. kerk gewikkeld was. Daarmee in verband verduidelijkt hij den dogmatischen inhoud van zijn groote boek over schrift en kerk. Wij gaan hier nu niet weer op in, maar volstaan met een aanbeveling om ook deze beide dokumenten te lezen. Zij werpen een schel licht op de nu afgeloopen procedure, en wekken onwillekeurig sympathie voor den schrijver, al kan men in dogmaticis niet met hem meegaan. Reeds nu behooren deze boeken feitelijk tot het verleden. Maar ze zijn een aangrijpend getuigenis van de ernstige dingen, waarom het gaat in de vragen van schrift, kerk en leertucht.

A. A. v. R.

Bolland, Collegium Logicum van 1904—1905, 2 dln., prijs / 15.—, geb. / 18.—.

Bolland herdacht 11 Febr. 1932, 47 blz., prijs / 1.—.

N.V. W. Versluys' Uitg.mij. Amsterdam Batavia. 1932.

Het is een genot in het collegium logicum van Bolland te lezen, al is de lektuur niet eenvoudig. We kunnen den uitgever er dankbaar voor zijn, dat hij dit stenographisch verslag (door H. J. van den Berg) van Bolland's cursus te Utrecht in de jaren 1904/5 langs photographischen weg weer onder ons bereik heeft gebracht. Ook als deze wijsbegeerte voor de meesten onzer slechts historische beteekenis heeft, kan het goed zijn, er aan herinnerd te worden, dat de jongste geschiedenis van ons vaderland dezen grooten naam noemt.

Dat zij tot het verleden behoort, wordt dunkt me wel duidelijk door het in het bundeltje „Bolland herdacht” gebodene. De hierin verzamelde toespraken, op 11 Febr. 1932 in de aula der Amsterdamsche universiteit, 10 jaren na Bolland's sterfdag, gehouden, maken een tamelijk matten en onvruchtbaren indruk. De verschillende Bolland-kringen gaan wat lijken op een sekte, die in religieuze vereering voor den gestorven meester er toe neigen diens gedachtengang en formuleering heilig te spreken.

A. A. v. R.

WIJ KONDIGEN AAN.

Van de uitgevers van Gorcum & Comp., N. V., Assen:

Christus is opgestanden, Paaschtijd-gedichten verzameld door A. M. v. d. Laar Krafft en L. v. d. Laar Krafft-Wijnaendts van Resandt. Prijs / 0.65.

R. Oostra. Het bijbelsche land, atlasje met werkboekje, 1. O.T. Erasmus-serie 4 en 5. Prijs / 0.30.

W. C. Jolles. Het O.T. voor $\pm$ 10—12-jarigen. Erasmus-serie 8. Prijs / 0.25.

Prof. Dr. C. G. Wagenaar, Bestuur en beheer. Serie Kerkopbouw-geschriften. E. 3. Prijs / 0.40, bij intEEK. / 0.30.

Mr. R. Houwink, De kerk en de intellectueelen. Serie Kerkopbouw-geschriften, F. 3. Prijs idem.

Dr. O. Norel, Inwendige Zending. Serie Kerkopbouw-geschriften, G 4. Prijs idem.

Ds. K. A. Beversluis, Naamlijst van leerlingen. Voor 30 leerl. / 0.25; elke 60 meer / 0.15. (Zeer praktisch ingericht!)

Ds. K. A. Beversluis, Het Oude Verbond, Leerboek voor het godsdienstonderwijs voor leerlingen van gymnasia, middelbare-kweek-, uloscholen en voor zelfstudie. Erasmus-serie no. 10, ing. / 1.90; geb. / 2.40. (Zeer overzichtelijk, met kaartje en fraaie illustraties).

De Ster van Bethlehem, Een bundel kerstverhalen, verzameld door C. Jacobs, ingeleid door dr. G. Horreüs de Haas, ing. / 1.90; geb. / 2.50, voor uitdeeling speciale prijzen.

Het heldenleven van Paulus, Naar het Amerik. van Rufus M. Jones, vrij bewerkt door I. C. Thomson-Wentholt, ingeleid door D. A. Vorster, in stevig omslag / 1.90, voor uitdeelingen / 1.25.

A. Bax-Bruining, De dramatische methode op de zondagsschool; hoe kinderen bijbelsche verhalen spelen. 20 blz., / 0.90.

A. M. v. d. Laar Krafft, Een jeugdkerk-dienst, inrichting en methode. 24 blz., / 0.90.

R. Oostra, Het visioen van Kaïn, spel in drie bedrijven, / 1.25, voor een opvoering 15 stuks à / 1.—.

Ds. H. de Groot, Matthias de struikroover, en: De angst van Herodes. Kerstspelen, / 0.25.

Fondscatalogus, Kerstmis 1932, wordt op aanvraag gratis en franco toegezonden.

Beredeneerd Catalogusje van nieuwe uitgaven voor het Godsdienstonderwijs op school, catechisatie en in jongerenkring.

Van den uitgever J. N. Voorhoeve, Den Haag:

Prof. Dr. Paul F. Regard, De zeven kruiswoorden. Geb. / 2.50.

A. A. v. R.

Een belangrijk boek:

Goed en Kwaad (Ethiek)

door

Dr. G. Horreüs de Haas

De schrijver heeft zijn stof verdeeld in een historisch, een principiëel en een practisch gedeelte. In het eerste gedeelte geeft hij een karakteristiek van perioden en gestalten, denkwijzen en stroomingen uit de historie van zede en zedeleer; in het tweede behandelt hij problemen als het wezen en den grondslag van de zedelijkheid, het veranderlijke en het onveranderlijke in de moraal, determinisme en vrijheid, de betrekking tusschen zedelijkheid en godsdienst, en het slot van het boek is gewijd aan de practische toepassing ten aanzien van de zedelijke persoonlijkheid, de zedelijke gemeenschap en de zedelijke opvoeding.

In het hoofdstuk over de practijk nemen het probleem van de sexen, staat en maatschappij, oorlog, democratie, politiek, alcoholisme, vivisectie, de beteekenis van psychologie en sociologie voor de opvoedkunde een voornamen plaats in.

Het boek is duidelijk en zonder geleerdheidsvertoon geschreven en geeft in zijn principiëelen opzet en op het actueele gerichte uitwerking een even leerzaam als onderhoudend getuigenis van ernstig doordacht en zuiver bedoeld werk. Men mag het Vrijzinnig Protestantisme met deze verrijking van voorlichtingsmateriaal geluk wenschen.

N.R.C.

Dit werk is band X van „HET HANDBOEK”, Bibliotheek van Wetenschappelijke Geschriften over den Godsdienst.

Prijs ingenaaid f 4.75.

Gebonden f 5.75.

Inteeckenprijs „HET HANDBOEK” per jaargang (2 dln.)

ingenaaid f 7.50.

gebonden f 9.—.

~ Verrijgbaar bij den boekhandel ~
VAN GORCUM & COMP. N.V.
UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

N. J. WETTER & Zn. - UTRECHT

Kleedermakers naar maat

Oud Kerkhof 18, Tel. Int. 10145, Opgericht 1855

SPECIALITEITEN IN TOGA'S

Zijn steeds te ontbieden

EEN PRACTISCH HULPMIDDEL

BIJ HET GODSDIENSTONDERWIJS:

Naamlijst van Leerlingen

samengesteld door

Ds. K. A. BEVERSLUIS

Deze naamlijst bevat o.m. een weekrooster voor de lesuren, een plattegrond der klasse, alsmede ruimte om het behandelde onderwerp en de opgegeven lessen aan te teekenen. Zij wordt naar wensch ingericht voor 30 namen of een veelvoud van 60 meer. Handig formaat in stevig omslag!

Prijs:

Voor 30 namen f 0.25. Voor elke 60 namen meer f 0.15.

VAN GORCUM & COMP. N.V. - UITGEVERS

TELEF. 20

ASSEN

GIRO 2255

MAGNIFIQUE TOGA

PRED. NED. HERV. KERK

van zeer deugdzaame toga-stof met garnituur in een re kwaliteit fluweel wordt compleet geleverd, n.l. toga, barette, ondermouwen en 6 beffen voor f 110,— door

J. G. G. KÜPPERS, Tailleur, UTRECHT
van Alphenstr. 11.

Ruim driehonderd toga's, door mij geleverd, worden Zondags op den Kansel gebruikt

VOOR

BIJ

STUDIEBOEKEN

WRISTERS - UTRECHT

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 4

REDACTIE EN DIRECTIE:

FEBRUARI 1933

— H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Alle stukken voor de Redactie aan: —
— A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.	— A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101, —
— J. W. TUNDERMAN (A.'dam-V.U.) Admin.	— Apeldoorn —
— Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)	— Uitgevers: —
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	— VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen —
— I. H. F. S. ENKLAAR Nieuwegracht 62a bis,	— Utrecht —

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

INHOUD.

Ds. J. G. WOELDERINK, Het Verbond.

Ds. H. J. HAK, Enkele annotaties over het concilie van Florence (1439).

Dr. G. v. d. LEEUW, De Godsdienstgeschiedenis in de crisis.

A. v. d. BORN, Theologie in Nijmegen.

J. J. GERRITSEN, In den strijd om een nieuwe theologie.

H. FABER, Kroniek.

J. J. GERRITSEN, Uit de studentenwereld.

BOEKBESPREKING.

BESPROKEN BOEKEN:

J. H. F. Kohlbrugge, 's Menschen Religie. — Dr. E. D. Baumann, De goddelijke waanzin. — Dr. K. F. Proost, De Bijbel in de Nederlandsche letterkunde als spiegel der cultuur I. — J. C. v. Dijk, Wat wijkt noch wankelt. — Dr. Fr. Heiler, De Openbaring in de Godsdiensten van Britsch-Indië en de Christusverkondiging. — Mr. S. Sybenga, De Afscheiding en het A. R. voor het Bestuur der N. H. K. van 1816. — C. Kunst, Het moderne wereldbeeld en zijn wijzigingen.

KOOPT UW

STUDIEBOEKEN

BIJ

BOEKHANDEL H. DE VROEDE

TRANS

P. VAN DIJK

UTRECHT

Zoo juist verschenen:

Dr. H. Th. OBBINK

DE GODSDIENST IN ZIJN VERSCIJNINGSVORMEN

GEÏLLUSTREERD

PRIJS, GEBONDEN . . . . . F 7.90

Dit ruim van illustraties voorziene werk is bestemd voor
studenten, predikanten en voor ontwikkelde gemeenteleden

Verkrijgbaar bij den Boekhandel en bij den Uitgever

J. B. WOLTERS - GRONINGEN
DEN HAAG - BATAVIA

Wij leveren onze uitgaven voor uitdeeling bij 10 ex. en meer
voor

HALVEN PRIJS

gesorteerd bij 20 ex. en meer, ook door den Boekhandel.
Vraagt het nieuwe prospectus van

BELIJDENIS-PLATEN

EN

BELIJDENIS-GESCHENKEN

N.V. UITGEVERS-MIJ. „EDITIO” - HILLEGOM

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 4

REDACTIE EN DIRECTIE:

FEBRUARI 1933

— H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Alle stukken voor de Redactie aan: —
— A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.	— A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101, —
— J. W. TUNDERMAN (A.'dam-V.U.) Admin.	— Apeldoorn —
— Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)	— Uitgevers: —
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	—
— I. H. F. S. ENKLAAR Nieuwegracht 62a bis,	— VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen —
— Utrecht	—

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

Het Verbond.

Na de glorieuze intrede van het verbond in de geref. theologie (Bullinger, Calvijn, Olevianus) en in het bijzonder in het geref. kerkelijk leven ten onzent (H.Cat. en liturgische formulieren) is deze voor kerk en theologie allerbelangrijkste leer in de 17e eeuw meer en meer op den achtergrond geraakt om in de 18e eeuw haar beteekenis bijna geheel te verliezen.

De verbondstheologie van Coccejus heeft daaraan meer kwaad dan goed gedaan. (1) Overigens moet dit proces verklaard worden uit heel de geestesrichting van de 17e en 18e eeuw, die langzaam aan zich bewoog naar het zegevierend subjectivisme en individualisme der 19e eeuw.

Aan een nieuwe opbouw van de verbondsleer, aansluitend aan die van de 16e eeuw is dringend behoefte.

Aan het verbond een locus in de dogmatiek te wijden, doet aan de beteekenis van het verbond te kort.

In het verbond ligt de grondslag en het wezen der ware religie. In zooverre het christendom gezien mag worden als het herstel van de ware religie, kan men zeggen, dat in het verbond het wezen van het christendom gelegen is. (2)

Als een geniale conceptie was het, toen men de betrekking tusschen God en mensch ook in den staat der rechtheid als verbondsbetrekking leerde zien. Men kan echter evengoed zeggen, dat dit vanzelf sprekend was, voor wie de beteekenis van het verbond eenmaal zag.

Het is niet noodig het verbond voor den val naar de latere constructie een werkverbond te noemen. (3)

De verbondsleer doet licht opgaan over tal van moeilijke theologische en kerkelijke vragen van onzen tijd en bewaart voor eenzijdigheden, waarop de historie waarschuwend wijst.

Het verbond handhaaft de betrekking Schepper-schepsel maar legt een band tusschen God en mensch, waardoor nochtans de innigste gemeenschap mogelijk is. Alle pantheistische of deïstische verworping der religie wordt hier afgewezen.

Wijl de verbondsbetrekking boven de relatie Schepper-schepsel uitgaat, is zij niet met de natuur van den mensch gegeven maar vrucht van Gods vrijmachtig welbehagen. De verbondsleer handhaaft hierin de kern van het geref. protestantisme. (4)

Tevens handhaaft zij de wezensgelijkheid van oud en nieuw Testament, wijl er geen ander verbond mogelijk is dan dat voortvloeit uit Gods vrije gunst. Christus brengt in zijn verschijning geen nieuw verbond maar bevestigt het verbond met de vaderen opgericht in zijn bloed en ontsluit daardoor de rijkdom van het verbond der genade. Daardoor zijn de beloften des O.T. in wezen gelijk aan die der nieuwe bedeeïing. De geloovigen van den ouden dag wisten ook reeds van de vergeving hunner zonden. (Ps. 32.) (5)

Wijl het verbond een betrekking van genade is, waarin God zich tot ons en ons tot zich heeft gesteld, is alle Romaniseerende voorstelling van Gods genade als een magische of mystische werking of als een geestelijke substantie, een zekere quantiteit, veroordeeld. (6)

Wijl deze betrekking rust op den Middelaar Jezus Christus, mogen wij Jezus, de Christus, nooit los maken van deze betrekking. Alle Jezulatrie en alle prediking, die ontkent, dat in Jezus, de Christus, het eeuwig verbond, d.i. het eeuwig, het voor alle tijden en volken geldend, evangelie vervuld is, is uit den booze.

Het verbond is een betrekking van genade, waarin God zich tot ons en ons tot zich heeft gesteld en die als zoodanig alleen van God zelf door het Woord Gods geopenbaard kan zijn, wil ze meer wezen dan de neerslag van een religieus verlangen. Het verbond veronderstelt dus de bijzondere, objectieve Woord-openbaring aan den aanvang der menschheid, de voortgaande Woord-openbaring door de profeten, door Jezus en zijn apostelen en de daarop gebouwde prediking des Woords door de chr. Kerk.

Hiermede wordt afgesneden alle evolutionistische voorstelling der openbaring. De ontdekking, dat God liefde is, is in die weg mogelijk te achten, niet de gemeenschap met God, tenzij in pantheïstischen zin.

Uit de leer des verbonds wordt duidelijk, dat de chr. religie in het geloof culmineert. Het „niet uit de werken, maar uit het geloof alleen” werpt niet alleen alle eigengerechtigheid neer in Joodsch-farizeesch-zin maar alle poging om een betrekking van liefde en vriendschap met God te leggen van den mensch uit. Het verbond leert, dat die betrekking van God gelegd is, volkomen; in die verbondsbetrekking ligt alle genade besloten. (7)

Evenmin als wij Jezus als een op zich zelf staande persoon mogen nemen maar immer in Hem den Middelaar hebben te zien, die het verbond Gods met ons draagt en verwerkelijkt, evenmin mogen wij het Woord Gods nemen als een op zich zelf staande grootheid; het is immer en

overal het Woord des verbonds, het Woord, dat ons het verbond Gods ontsluit en ons Gods genade, daarin gelegen, doet toekomen.

Uit kracht daarvan is het Woord meer dan een begrip, meer dan een vorm, waarin menselijke gedachten en beschouwingen zijn gekristalliseerd; het is een menselijke vorm, die Gods heil in zich draagt, een aarden vat met hemelschen inhoud, een kracht van God. Niet in magischen zin maar wijl het Woord Gods een getuigenis des H. Geestes is, dus zuiver Woord blijft. Het is door het Woord (des verbonds), dat de Geest tot ons getuigt en ons overtuigt. (Joh. 16 : 8) Alleen wijl Hij overtuigt, brengt Hij tot geloof; dit geloof is de wedergeboorte des menschen en de bekeering tot God. (8)

Alle genade ligt besloten in de verbondsbetrekking, in welke God zich tot ons gesteld heeft en ons tot zich en die ons door het Woord des verbonds wordt ontsloten. Daarom mag gezegd, dat wij geen genade verkrijgen dan die in en door het Woord ons geworden. Indien dat immer bedacht ware, zou heel wat scholastieke onderscheiding, in de vorige eeuwen en ook thans nog gemaakt, vervallen. Ten opzichte van de rechtvaardigmaking willen we een voorbeeld geven.

In het avondmaalsformulier wordt in het tweede stuk der zelfbeproeving de rechtvaardigspreking besloten in de belofte des evangelies of des verbonds. „Ten andere onderzoekte een iegelijk zijn hart, of hij ook deze gewisse belofte van God geloofd, dat....” en dan volgt de inhoud der belofte, die de justificatio is. Scholastieke onderscheiding maakte later de justificatio los van de belofte des verbonds en deed spreken van een daad Gods, hetzij in de goddelijke vierschaar hetzij in de vierschaar der conscientie. De rechtvaardigmaking hield op, wijl los gemaakt van de belofte des verbonds, object des geloofs te zijn; zij kreeg uitsluitend haar plaats in de bevinding. Comrie rekende zelfs tot de daad der rechtvaardigmaking die gansch verborgen daad Gods, waardoor het geloofsvermogen in het verborgene der ziel wordt ingeschapen. Men kwam daarmede weer op de Roomsche lijn, die de justificatio in den mensch plaatst. Op denzelfden weg ging in deze eeuw dr. J. H. Gerritsen (en velen met hem), die op grond van een valsche tegenstelling tusschen juridisch en ethisch de rechtvaardigmaking vrijwel gelijk stelt met levendmaking. (9)

Wijlen prof. Doedes volgt een gansch anderen weg. (10) Hij verzake-lijkt de verhouding tusschen God en ons. De vergeving der zonden rust bij hem niet op een nieuwe (verbonds)betrekking, waarin God zich tot ons stelt maar is een feit, dat geloofd moet worden. Daarom ontsleeft zijn toorn, als de H.Cat. zegt, dat een christen moet gelooven al wat hem in het evangelie beloofd wordt en ook later weer spreekt van de belofte des evangelies. (H.Cat. Vr. 22, 66, 84) Hij toont de verbond sleer van den H.Cat. en de daaruit voortvloeiende uitdrukkingen noch te kennen noch te verstaan en komt daardoor tot uitdrukkingen, die allerm minst reformatorisch genoemd mogen worden.

Het verbond leert, dat ons geen genade gewordt dan alleen door het Woord of de belofte des verbonds en door het, het Woord omhelzend, geloof. Hier ligt een van de meest beteekenisvolste consequenties van de verbond sleer, die het Ger. Protestantisme tegenover het Luth.Prot. heeft geplaatst in zonderheid in zake de avondmaalsleer en waardoor ook ver-

klaard wordt, dat de Zwitsersche theologen van Zurich de Luth. avondsleer veel sterker hebben afgewezen dan Calvijn en Beza.

Uit de leer des verbonds volgt de erkenning der sacramenten als verbondsteekenen en zegelen. Het sacrament brengt geen andere boodschap dan het Woord des evangelies. (H.Cat. Vr. 67) Het is het Woord in zichtbaren en tastbaren vorm. Het mag daarom van de prediking des Woords niet gescheiden worden. Alleen door het geloof ontvangt men de genade Gods in het sacrament. De verbondsleer veroordeelt het spreken van een sacramentele unie met Christus, die van de vereeniging des geloofs met Christus wordt onderscheiden. We hebben hier te doen met een nieuwe vorm van onprotestantsche, althans zeker ongereformeerde mystiek.

Op den grondslag van het verbond is alleen zuivere evangelieprediking mogelijk. Eenerzijds behoudt men hier de volheid van het evangelie zonder te vervallen in de algemeene verzoeningsleer, die evenals prof. Doedes het evangelie verzakelijkt en de vergeving der zonden tot een feit maakt, terwijl anderzijds gehandhaafd blijft de eisch van een levend geloof, die wedergeboorte en bekeering beteekent, zonder dat op Remonstrantsche wijze dit geloof de grondslag van de vergeving der zonden wordt. Hier kan men ook de volheid, onveranderlijkheid en onafhankelijkheid van de belofte des evangelies handhaven niettegenstaande de schommelingen, de wasdom en achteruitgang, waaraan het geloofsleven onderworpen is. Wijl uit het verbond voortvloeiende, spreekt de eisch tot het geweten; ongeloof en kleingeloof wordt in het licht des verbonds meer dan een gemis, een tekort; het is zonde. Geloof is daarom nooit een statisch gegeven maar immer een levende actie, een leven uit de verbondsbetrekking.

De verbondsleer bepaalt dus mede het karakter van het geloof. Het geloof is verbonden met het Woord. Omdat echter dit Woord evengoed een getuigenis als een kracht des Geestes is, kan men de zetel onmogelijk in het intellect of den wil of het gevoel doen zetelen. Deze alle zijn vermogens, die den mensch ook eigen zijn als wij hem op zich zelf beschouwen. Het geloof plaatst den mensch echter altijd in een bepaalde relatie tot God. En wijl de mensch als mensch en niet in een bepaald vermogen in betrekking tot God geplaatst wordt, moet altijd erkend worden, dat het geloof in het diepst van 's menschen wezen wortelt. Het is de terugkeer van den Geest Gods door den mensch heen tot God, de zuiverste openbaring van gemeenschap met God.

Van groote beteekenis is ook de verbondsleer voor de kerk en het kerkelijk vraagstuk. Zij handhaaft de eenheid in de verdeeldheid; er is slechts één verbond, één Middelaar des verbonds, één belofte, één doop, één geloof. Alle separatisme is hierdoor geoordeeld. Het verbond spreekt echter niet van ontwikkeling en inzinking maar van roeping en schuld. Kerkherstel en kerkopbouw is niet een kwestie van wijs beleid en liefdevol samenwerken maar van boete en bekeering.

Uit de continuïteit van het verbond volgt het blijvende en onveranderlijke van het Woord des verbonds, de continuïteit van het werk des Geestes in getuigen en overtuigen en als zoodanig ook de continuïteit van het geloof. Op dezen grondslag rust tevens de continuïteit tusschen het aardse en het hemelsche leven van den geloovige. De eeuwigheid brengt geen

nieuw verbond maar een nieuwe bedeeling van het verbond, hier opgericht. Alzoo ook geen nieuw verbondsleven maar een heerlijker openbaring van de verbondsgemeenschap, hier in het geloof aangevangen. Hij, die alsdan op den troon is gezeten om te oordeelen al de geslachten des aardrijks, is dezelfde, die in de belofte des evangelies hier in het geloof is omhelsd. Zij, die ingaan in de heerlijkheid, zijn dezelfde, die hier door het geloof Zijne Heerlijkheid zagen en Hem gevolgd zijn op den kruisweg.

1. Hiermede wordt de beteekenis van Coccejus niet ontkend, maar deze ligt op ander terrein. Zie G. Schrenk. Gottesreich und Bund im alteren Protestantismus. Gütersloh. 1923.

2. Bavinck geeft hiervan in zijn Dogm. II p. 612 zdr. een schoone beschrijving.

3. Zie mijn artikel in O.E.V. 1932. p. 92. De critiek op mijn bezwaren tegen den naam werkverbond, o.a. van Prof. Honig in de Bazuin, heeft mij niet overtuigd.

4. Het onderscheid tusschen de verbonds- en de scheppingsrelatie blijkt hieruit klaar, dat de eerste verbroken kan worden, de laatste niet.

Als de ware betrekking tusschen God en mensch verbondsbetrekking genoemd wordt, is een der eerste gedachten hierin besloten, dat deze betrekking van God gelegd is, niet van den mensch.

5. Hierin juist is Coccejus afgeweken van de verbondsleer der Reformatoren.

6. De 30e stelling van Luther: Niemand ist desz gewisz, dasz er wahre Reu und Leid genug habe; weniger kann er gewisz sein, ob er vollkommene Vergebung der Sunden bekommen habe, wijst waarschijnlijk nog op de Roomsche voorstelling van de vergeving der zonden, waardoor deze als subjectief bezit evenals Reu en Leid wordt aangemerkt.

7. In dit licht zie men eens den strijd tusschen de Remonstranten en Contra-remonstranten, dan blijkt, dat de volheid des evangelies bij de laatsten gevonden wordt. Zij hebben als Paulus in Gal. 2. gestreden, opdat de waarheid des evangelies bij ons verblijven zou.

8. Hier ligt m.i. het zwakke punt van de overdenking van Prof. Haitjema. De Pinksterbedeeling als bedeeling des Woords. O.E.V. 1931. p. 169. Het werk van den H. Geest wordt door hem tot getuigen beperkt maar overtuigen is meer. En in de overtuiging, het geloof, staat de nieuwe mensch op. N. Gel. Bel. Art. 24. Het is m.i. onschriftuurlijk Christus alleen als de nieuwe mensch te zien.

9. Zie zijn Rechtvaardigmaking bij Paulus.

10. Zie zijn De Nederl. Geloofsbel. en de H. Cat., inzonderheid in de verklaring van den H. Cat. vr. 22.

Vreeswijk (U.).

J. G. WOELDERINK.

Enkele annotaties over het concilie van Florence (1439).

Van de dagen van Leo de Grootte (440-461) en de Eutychiaansche strijd dagteekent de spanning tusschen Oostersche en Westersche Kerk. In 484 kwam het tot een openlijk schisma, dat 35 jaren duurde. Het ging om het primaat over de Christenheid: Rome of Byzantium, en verschil van mentaliteit sprak mede. In 1054 kwam de definitieve breuk met een wederzijdsche banvloek van patriarch Michael Caerularius en paus Leo IX. Pogingen tot verzoening bleven niet uit. Michael Palaeologos, de VIIIe kwam in 1274 te Lyon om met Rome een unie aan te gaan, toen de politieke situatie de Byzantijnen tot vertwijfelde en vruchteloze hoop op redding naar het Westen dreef. De laatste poging werd gedaan toen de Islamitische stortvloed het Oost-Romeinsche rijk geheel ondermijnd had. In 1431 kwam het concilie van Bazel bijeen. Nicolaus van Cusa pleit er voor reformatie der Kerk. Hij reist het concilie na bij zijn verplaatsing naar Ferrara in 1438, en naar Florence in 1439. Van daar uit wordt hij als pauselijk legaat gezonden naar Byzantium: de Keizer Johannes Palaeologos en zijn hof, de oude patriarch Josephos en 700 geestelijken komen op schepen van Paus Eugenius IV naar Italië.

Interessante mensen en boeken vluchtten voor den Saraceen naar Florence, dat zodoende een eerste plaats krijgt in het directe contact tusschen Oost en West.

Nicolaus van Susa brengt het origineele handschrift van de Pégé Gnosioos van Johannes Damascenus mede: daarmede was het gloriestuk der Oostersche kerk aan den Paus uitgeleverd.

Cusanus schrijft aan boord zijn geweldig „*De docta ignorantia*”; terwijl overigens het geleerd verkeer aan boord (en welke schepen! Lees daar eens op na het reisverhaal van den Ulmer Domheer Felix Fabri, van zijn scheepstocht naar het Heilige Land in 1483: *Palestine Pilgrims' Text Society*, vol. VII-X, 1892/3) zeer levendig is. Een groot aandeel neemt daarin de 84-jarige Basilianer monnik Georgios Gemisthos Plethon. Deze hoogst merkwaardige man was geboren in 1355 te Konstantinopel en overleed 1450 in de Peloponnesus (zijn lijk bracht Sigismondo Malatesta in 1465 naar Rimini). Hij had gewichtige betrekkingen bekleed in het land van het oude Sparta, was lid van de keizerlijke geheime Raad en groot Plato-kenner. Noode maakte hij de reis naar Italië mede, als onmisbaar adviseur van den keizer. Evenwel was hij een beslist tegenstander van een Unie tusschen Oostersche en Westersche kerk, tenzij Rome zich geheel naar Byzantijsche ideeën wilde schikken. Reeds in 1426 had hij de reis naar een bijeen te roepen oecumenisch concilie in Italië ontraden. Inzake het filioque, en de Paaschkwestie mocht niets worden toegegeven (S. Sgyropoulos, *Hist. Concilii Florentii*; volgens Oudineus, pag 2351: een „*testis ocularis*”).

De oude Plethon moest de volledige overwinning van Rome op de hem zoo belangrijke punten aanzien, doch op gansch andere wijze zegevierde hij. Plethon sprak over Plato te Florence! Hij sprak met een wonder vuur. Problemen waar Italië nog nooit over nagedacht had hanteerde hij met zulke gemakkelijkheden, en met de echte Grieksche Plato in de hand,

dat een kleine, maar uitgezochte Florentijnsche kring van verbazing in verbazing viel. Hoe gansch anders was de stemming hier dan in Ferrara, waar b.v. een Ugo Benzi van Siena een wonderlijk dispuut hield over Plato met de Grieken, die daar al waren, in 1438 (zie Eneas Silvius Piccolomini, *De Europa*, cap. 52).

Plethon's ideeën waren overigens wel zeer opmerkenswaard. Oudinus heeft ons deze het beste beschreven uit de hem bekende schaarsche manuscripten van Plethon. Plethon wilde, waar de hoogste standen in het Bijz. rijk alle geloof en ideaal hadden verlaten, het volk in bar bijgeloof leefde en de geestelijkheid onwetend en ontaard was, zijn volk redden van moedeloos materialisme. Hij won, eerst als 84-jarige niet zijn volk, maar de Latijnsche „barbaren” waar hij zoo weinig van verwachtte! Niet in Hellas, maar in Italië werden zijn leerlingen: Bessarion, Trapezuntios, Chrysoloras en Argyropoulos beroemd.

Plethon zag het Platonisch Theïsme als op oeroude traditie teruggaande. De wortels van deze leer lagen bij de Brahmanen van Indië, en de Magiers van Perzië. Mozes en Zarathusthra zijn de vaders van de oude Godsopenbaring, en Plato is het lichtend hoogtepunt. Plethon zag Aristoteles deze lijn onderbreken met zijn geboorneerd Deïsme, maar de fakkel werd doorgedragen door de Neoplatonici: Ammonius, Plotinus, Porphyrius, Jamblichus en vooral Proclus. Deze laatste is Plethon's voornaamste bron. Plethon had een eigen Staatsleer en een eigen religie-vorm met hymnen, gebeden en knielingen. Zijn zonne-hymne is niet direct bewijs van polytheïsme (Oudinus, kol. 2358). Plethon stelt prijs op den naam Christen, zelfs acht hij zich Christen met speciale gratie. Feitelijk laat hij de heele Christelijke traditie na Origenes los voor Plato. Deze in hooge mate kettersche leer heeft hij zeker niet op het concilie te Florence voorgedragen: alleen reeds zijn leer der onsterfelijkheid (op metempsychose gebouwd) zou hem gevangenschap bezwaarlijk hebben doen ontgaan. Voigt's vermoeden (*Wiederbelebung*, II, pag. 120/1), dat Plethon de plumpe Latijnen allermint geschikt achtte voor esotherici van zijn leer, is zeker juist.

Na den dood van Plethon stond een man op die zijn ideeën te Florence voordroeg en uitbreidde, die ze verchristelijkte en verkerkelijkte: Marsilio Ficino. Heel Ficino's exegese, die de Sibyljnsche orakels, Zoroaster, de Neoplatonici en de Orphysche hymnen bij zijn zoeken van de oorspronkelijke zin van het Christendom, als volwaardige openbaringsbronnen erkende, berust op de principes van Plethon.

Bleef dus van de reeds in 1472 te Konstantinopel plechtig herroepen Unie van Florence weinig over, het concilie had zijn nut gedaan als orgaan door hetwelk de Platonische philosophie en de oorspronkelijke geschriften van Plato hun gewichtige werking, ook in de Christelijke theologie, konden aanvangen.

(Literatuur: Vespasiano da Bisticci, *Vite degli uomini illustri del secolo XV*, in „*Spicilegium Romanum*, tom I, Romae 1839, pag. 13—16”. — V. Vanutelli, *Il concilio di Firenze*, Roma, 1899, passim.—O. Willmann, *Gesch. d. Idealismus*, Braunschweig, 1897, T. III, p. 70, fgg. — Casimir Oudinus, *Comm. de script. ecclesiasticis*, Lipsiae, 1722, tom. III, kol. 2348-360. — Fritz Schultze, *Gesch. d. Philosophie der Renaiss.* Jena, 1874, vol. I: „Georgios Gemisthos Plethon und seine reformatorsche Bestre-

bungen". — Rocholl, Bessarion; Reumont, Lorenzo dei Medici il Magnifico, 2 Bde, Leipzig, 1874, etc.).

A l k m a a r .

H. J. HAK.

De Godsdienstgeschiedenis in de crisis.

Crisis.

De gansche wetenschap lijkt in onzen tijd op een groote stad, waarin een aardbeving is geweest en die men nu bezig is van den grond af weer op te bouwen. Alle fundamenten liggen bloot. Hier en daar zijn zelfs de grondslagen van de hechtste gebouwen onderwoeld. En telkens, terwijl alom de directiekeeten verrijzen, waarin nieuwe plattegronden worden geteekend en principiële rapporten omtrent herbouw worden opgesteld, komt er weer een nieuw schokje, — nabeving van het geschokte aardelichaam? of voorbode van nieuwe verwoesting? wie zal het zeggen.....?

De geesteswetenschappen hebben aan de crisis rijkelijk hun deel. Het moge dan daar nog niet zoo zijn als in sommige natuurwetenschappen, waar, naar onlangs iemand opmerkte, geleerden van boven de dertig uitgediend hebben, — het is in wijsbegeerte, psychologie, aesthetica historie, theologie, toch al erg genoeg. Wij leven sneller dan ooit; de grondslagen van het trotsche wetenschapsgebouw der negentiende eeuw zijn ondermijnd; noodconstructies verrijzen elke week om even snel weer te verdwijnen. Soms lijkt het erop, alsof de menschheid spoedig geen betrouwbaar, lekvrij wetenschappelijk dak meer boven haar hoofd zal hebben en men zich tevreden zal moeten stellen met het uitspannen van een marxistisch of nationaal-socialistisch of roomsch-catholiek of gereformeerd of vrijzinnig zeiltje om de diverse gegevens onzer ervaring zoo goed mogelijk droog te houden ¹⁾. Anderen kruipen dan liever in het occulte van de kelders der ruïnen en meenen daar in de duisternis een wonderbaar licht te zien.....

De godsdienstgeschiedenis schijnt tot nu toe aan geen groote schokken onderhevig. Wie een godsdiensthistorisch tijdschrift van de laatste jaren ter hand neemt, zal slechts zelden sporen van een paniek, maar ook slechts zelden voortekenen van een nieuwe toekomst vinden. Het schijnt wel als gaat de crisis tenminste aan dezen tak van wetenschap voorbij. Een enkele maal valt een godsdiensthistoricus eens nijdig uit tegen gewaagde constructies van extradisciplinaire herkomst; tegen Freud en de psychoanalytische mythenuitlegging, tegen Bachofen—Klages en hun leer van de moeder, tegen de dialectische theologie en de pneumatische exegese. Maar daar blijft het in den regel bij. Toch is de crisis er, zij het latent. En de scherpste geesten, die dit terrein bewerken, beseffen dat heel goed en maken zich ongerust. Want het grootste gevaar voor de godsdienstgeschiedenis is haar isolement. Gaat het geestesleven van onzen tijd aan haar voorbij, met zijn gevaren en met zijn weldadige opruiming en veroveringen, dan is er alle kans, dat de crisis der godsdienstgeschiedenis

---

¹⁾ Vgl. E. Spranger, *Der Sinn der Voraussetzungslosigkeit in den Geisteswissenschaften*. (Sitzungsberichte der preussischen akademie der Wissenschaften, philhisto Klasse 1929, ¹⁾).

wordt uitgevochten in andere vakken, in de theologie, de psychologie, de filosofie,..... en dat straks de godsdiensthistoricus komt te zitten naast een geweldigen stapel materiaal, waarmede hij niets weet aan te vangen, terwijl de theoloog, de filosoof, de psycholoog een prachtige methode klaar hebben, maar het materiaal waarop zij moet worden toegepast, niet kunnen vinden. In de theologie is deze latente crisis wel heel duidelijk. Daar immers werken naast elkander de godsdiensthistorici van Oud- en Nieuw Testament, met de Umwelt daarvan, en de systematici. De laatsten hebben een theorie bijv. over de Kerk; maar die theorie houdt niet het minste verband met het resultaat van den arbeid der eersten; de eersten komen tot zekere resultaten aangaande de sacramenten, maar die resultaten hebben geen enkel positief gevolg voor de leer der dogmatici op dit punt.

Aufklärung.

Deze situatie is niet te begrijpen zonder eenige historische bezinning. Van godsdienstgeschiedenis kan men eigenlijk eerst spreken sedert aan het einde der achttiende eeuw het historisch bewustzijn ontwaakte en de idee der menschheid opkwam. Vóór dien was natuurlijk de geschiedenis van verschillende godsdiensten reeds bewerkt. Maar dit geschiedde, wat betreft Christendom en Jodendom, in het kader der theologie; wat de overige godsdiensten betreft, voor zoover er iets van bekend was, in de pars sacra der archeologie. D.w.z. de geschiedenis van het Christendom gold, zonder moeilijkheid, als geschiedenis des heils, die van het Jodendom als de voorbereiding daarvan. De andere godsdiensten konden in den regel slechts op antiquarisch interesse aanspraak maken. Zoo was het eigenlijk in wezen geweest sedert de christelijke apologeten den eersten aanloop hadden geremd, dien de menschheid had genomen tot een universeele menscheids- en daarmede godsdienstbeschouwing in het laat-classiek henotheïsme en de goden der heidenen met hun mysterieën tot duivelen en duivelse nabootsing hadden verklaard. De laat-antieke populaire filosofie vereenigde alle goden en hun dienst in één massale vereenzelving met pantheïstischen inslag. Het Christendom weigerde zich te laten syncretiseeren en sloot voorshands den weg voor de beschouwing eener algemeene religie, die „der ganzen Menschheit zugeteilt” zou zijn.

Eerst de Aufklärung en de natuurlijke religie brengen hier radicale verandering. Nu wordt niet, als in de Oudheid, alles vereenzelvigd, maar het bizondere wordt als minder gewichtig terzijde gelaten; slechts het algemeenste, „natuurlijke” heeft algemeene gelding. En dat vindt men even goed in China als in het Christendom. De belangstelling wordt encyclopaedisch. De vreemde religies, nog slechts zeer gebrekkig bekend kunnen daardoor te eer als vormen der aangeboren begrippen van God, Onsterfelijkheid en Deugd gelden. — Reeds de erkenning, dat de godsdienstgeschiedenis haar bestaan dankt aan een algemeen begrip van „religie”, dat noch met de bijzonderheden van elke religie afzonderlijk noch met het onderscheid tusschen religie en geloof rekent, zou feitelijk de crisis in onze huidige wetenschap fel moeten doen uitbreken.

Wijsgeerige Romantiek.

De Romantiek gaf aan de gedachte der natuurlijke religie een andere wending. Het historisch besef breekt zich nu eerst recht baan. De bloed-

looze schim der „natuurlijke religie” moet wijken voor een algemeen religieus gevoel, waarvan de afzonderlijke religies de symbolische uitingen zijn. Men wil nu trachten de geschiedenis van den godsdienst waarlijk te verstaan. De beroemde *Creuzer* beschouwde mythen en sagen als „dialecten van een oorspronkelijke, algemeene moedertaal”. Geheel anders *Hegel*, die beproefde de verschillende religies de taal van de Rede zelve te doen spreken en hare historische verscheidenheid op te heffen in de dialectiek van den geest. En weer geheel anders — voor ons lateren het vruchtbaarst — *Herder*, die beproeft de „Stimmen der Völker” in hun eigen klank en waarde te verstaan. Voor *Herder* is de geschiedenis een stuk leven, historieschrijving invoeling. Niets mag veralgemeend worden. Ook hier staat echter achter de geschiedbeschouwing de gedachte van een algemeene religie, die nu eens als oeropenbaring wordt beschouwd, dan weer als algemeen bewustzijn der menschheid. Tusschen openbaringsreligie en humane religiositeit wordt geen onderscheid gevoeld. *Hegel* kon beide in de eeuwige beweging van den geest samenvatten.

Schleiermacher komt de groote verdienste toe tegenover de *Aufklärung* de onhoudbaarheid van de idee der natuurlijke religie te hebben aangetoond. Hij is de typische romanticus zoowel in zijn afwijzing van deze bloedlooze abstractie, als in zijn vervanging daarvan door de „*Anschauung des Universums*”, die een algemeen menschelijken aanleg (eventueel stijgend tot virtuositeit) verbindt met openbaring. Het *Universum* is overal, het komt er maar op aan het te schouwen. Wonder is de religieuze naam voor gebeurtenis, het komt er maar op aan, die als openbaring van het *Universum* te zien.

Krachtens haar neiging tot het grenzenlooze wierp de Romantiek zich, in literatuur- en godsdienstgeschiedenis, op alle tijden en landen. Zij dweepte met Griekenland en Indië, later met Christendom en germaansche resten. Haar kennis was over het algemeen nog zeer gebrekkig. Des te krachtiger werkte haar inspiratie, die de gansche moderne wetenschap heeft gedragen en voor een goed deel nog draagt.

Philologische Romantiek.

De dichterlijke vlucht der Romantiek wekte reactie: een volgend geslacht legde nuchteren, maar gewichtigen nadruk op de bestudeering der bronnen. Had de Romantiek de grondslagen gelegd van historisch beseff en interesse, hier wordt de soliede basis gevestigd van onze kennis. De philologie neemt de godsdiensthistorische taak over van wijsbegeerte en literair essay. Toch zoekt ook deze generatie, voorzoover zij zich niet strikt beperkt tot materiaalstudie, de religies te begrijpen als uitingen van een universeele menschheidsgedachte. In zooverre is zij goed romantisch. In plaats van een oeropenbaring, waaraan men niet meer gelooft, en van de humaniteit of het *Universum*, waarvoor men zich, als te romantisch, wat geneert, treedt de vage gedachte van het *Unknowable* of van het *Henotheïsme* (*Max Müller*). Juist de taalstudie en taalvergelijking, die de grootste glorie van dit tijdvak vormen, moeten dienen om de eenheid van de menschheidsgedachte duidelijk te maken. Ontzaglijke gebieden worden thans ontsloten; voor alles Indië. Men vond daar verwante taalstammen, zoowel als verwante goden en religieuze gebruiken en voorstellingen. De term comparative religion, nog heden ten dage in angel-

saksische landen de gewone aanduiding voor godsdienstgeschiedenis, stamt uit dezen tijd. En aan de vergelijking zou geen aardigheid zijn, wanneer men niet telkens weer hetzelfde vond en triumfeerend kon zeggen: zie je wel, daar heb je het weer! In den regel zocht men den inhoud der menscheidsgedachten in de natuur; de romantische symboliek komt nog eens om den hoek kijken: dezelfde natuur vindt haar zinnebeeld in de verschillende religieuze vormen.

Positivistische Romantiek.

In figuren als onze groote landgenoot Tiele gaat de godsdienstgeschiedenis der romantische philologie ongemerkt over in die van een romantisch positivisme. De Romantiek blijft; immers ook thans is de religie nog de taal der menschheid, zij het dat de evolutieeler haar spoedig den adem beneemt. In de religie wil de menschheid iets zeggen: eerst spreekt zij kinderlijk, onbeholpen, dan al duidelijker en klaarder, tot zij eindelijk in het monotheïsme den hoogsten trap der ontwikkeling bereikt. Is zij eenmaal daar, dan kan het echter gebeuren, dat zij nog hogere toppen ziet wenken, die van haar eischen, dat zij haar taal verandert, die in deze ijle luchtlagen niet meer zou worden verstaan. De filosofie treedt in de plaats van de religie; ten slotte de (natuur)wetenschap in plaats van de filosofie. Maar onder al deze bedrijven door blijft de Romantiek: de menschheid is één geheel en eigenlijk is ook haar taal één en dezelfde, die zich slechts in voortdurend treffender woorden formuleert. Religie is een naïeve wetenschap: magie mogelijk een naïeve religie. De wilde, die geesten en daemonen fantaseert, geeft zich op kinderlijke wijze rekenschap van oorzaak en gevolg. Goden zijn miskende natuurwetten, de cultus een kinderlijk experiment, de mythe een naïeve theorie. Sommigen vinden in de meest verschillende vormen denzelfden „Elementargedanken” terug (Bastian); anderen hooren in de taal der religie het getuigenis der menschheid aangaande zichzelf (fransche sociologen, Durkheim). De religies der primitieven worden binnen het bereik der wetenschap gebracht en schijnen de mogelijkheid te bieden de oorspronkelijke vormen van de menscheidstaal te leeren kennen. Folklore en ethnologie ontdekken de onderlaag van het religieus leven. De „oorsprong” der religie schijnt gevonden. Sommigen vinden hem in het Animisme, anderen in de magie. Weer anderen (W. Schmidt) keerden het evolutieproces om en gelden in sommiger oogen als antipositivisten omdat zij in plaats van evolutie degeneratie prediken. Maar zij zijn even positivistisch-romantisch als hun felste tegenstanders en het oermonotheïsme, dat zij leeren is niet anders dan de romantische menscheidsgedachte, die reeds Creuzer leerde, wanneer zij geen dogma is.

Christendom en Godsdienstgeschiedenis.

Het romantisch positivisme bracht den bloeitijd der godsdienstgeschiedenis. Haar erkenning als wetenschap veroverde zij in dien tijd en zeer groot is het aantal harer uitnemende vertegenwoordigers op allerlei gebied uit het laatste kwart der negentiende en de eerste tien jaren der twintigste eeuw. Het is geen wonder, dat zij zich thans ook weer het sedert de apologeten verwaarloosde probleem Christendom-en-de-godsdiensten aantrok. De stem van het christendom kon nog slechts gelden als een krachtige vocaal in het groote menscheidskoor. De samenhang van

Babel en Bijbel, die van christelijke heilsleer en mysteriereligies; de verwantschap tusschen christelijke prediking en stoïsche en cynische populair-philosophie, die tusschen animistisch primitief geloof en den achtergrond van het Oude Testament werden door de z.g. Godsdiensthistorische School afdoende bewezen. Hetzij ze berustten op historische afhankelijkheid, hetzij ze slechts verwant waren krachtens de eenheid der menscheids-gedachte, — het afgesloten terrein der christelijke openbaring scheen opengebroken. De theologie verloor haar eigen taak en moest zich tot godsdienstwetenschap laten omdoopen. B o u s s e t opende zijn colleges over nieuwtestamentische theologie met de verklaring, dat hij eigenlijk een gedeelte van de godsdienstgeschiedenis van den keizertijd behandelde. Kennis en inzicht werden verwijld als nooit tevoren. Maar helaas heerschte de nivelleering bijna oppermachtig. De godsdienstgeschiedenis had in dit stadium eindelijk zelfstandig moeten kunnen spreken. Dat zij dit niet kon, vond zijn grond daarin, dat haar, bij alle geniale scherpzinnigheid en verbazingwekkende kennis, twee dingen ontbraken; psychologisch inzicht, en het besef van de grenzen der wetenschap, resp. de verenging van het wetenschapsbegrip tot dat der contemporaine natuurwetenschap.

Psychologie.

Nu heeft inderdaad in de laatste decennien de psychologie een heilzamen invloed op de godsdienstgeschiedenis gehad, in zooverre als de blikrichting van het uiterlijk-overeenstemmende weder meer naar het innerlijk-eigene werd geleid. De „völkerpsychologische” studiën van W u n d t blijven dan weliswaar nog geheel in den ban der Romantiek, inzooverre zij de religies als bewustzijnsvormen der menscheid verklaren. C a s s i r e r dringt dieper, maar neigt sterker in positivistische richting. W i l l i a m J a m e s paste de psychologische methoden toe op de religieuze persoonlijkheid en gaf daarmede een heilzame aanvulling van het te zeer op cultus en mythe gericht onderzoek. L é v y - B r u h l, met de fransche sociologische school nauw verwant, verbrak den ban van het romantisch positivisme door een primitieve mentaliteit te stellen tegenover onze moderne. Daarmede was de zelfgenoegzaamheid en vanzelfsprekendheid van het moderne wetenschappelijke bewustzijn verbroken. Ten onzent schreef K r i s t e n s e n een stuk onder den merkwaardigen titel: De primitieven of wij voorop? De menscheidsidee verloor haar keurig geordenen ontwikkelingssamenhang. De ontwikkelingspsychologie vond verwantschap tusschen primitieve denkwijzen en die van kinderen en geesteszieken; de psychoanalyse vond oeroude religieuze symbolen, die zij slecht kende, maar goed begreep, terug in het dagelijksch, maar verdrongen zieleleven van ons allen. O t t o en H e i l e r schreven hun magistrale studieën over het Heilige en het Gebed, die hun gebrek aan methodische klaarheid meer dan goed maken door hun diep doordringend psychologisch inzicht. De godsdienstgeschiedenis begint zich te bevrijden van den ban van een romantisch positivisme en historisme. Nu gaat het erom, dat zij zich niet verliest in een even romantisch psychologisme. Sommige tendenzen in O t t o ' s oudere werk gaven in dit opzicht aanleiding tot bezorgdheid.

Phaenomenologie.

Tot een beschrijving van den godsdienst, zooals hij verschijnt, zich

aan ons vertoont, had onze *Chantepie de la Saussaye* in den eersten druk van zijn beroemd geworden *Lehrbuch* een eerste, bescheiden, maar voortreffelijke poging gewaagd. Principiële beteekenis voor de godsdienstgeschiedenis en haar crisis kon deze wijze van beoefening echter eerst verkrijgen, toen het woord „phaenomenologie” in de wetenschap een nieuwen klank kreeg. De namen van *Husserl* eenerzijds en *Dilthey* anderzijds moeten hier worden genoemd daar phaenomenologie en structuurpsychologie (of: begrijpende psychologie) elkander niet kunnen missen. Een wetenschapsbegrip, dat op getuigen uitging, getuigen van een verschijnsel, dat zich aan den getuige had getoond; dat zich geenerlei beheersching van het verschijnsel ten doel stelde, maar zich terugtrok in een nederige Epoche, daarbij slechts één ding begeerende: het zich toonende in zijn levenden samenhang te verstaan..... zulk een wetenschapsbegrip zou aan menige discipline een geheel nieuw leven kunnen meedeelen en heeft dat ook reeds herhaaldelijk gedaan. Wijsbegeerte, biologie, literatuurwetenschap, psychologie zijn door de phaenomenologie bevrucht. De evolutiegedachte kan slechts door haar worden overwonnen, die in plaats van de unilineaire evolutie stelt „geprägte Form, die lebend sich entwickelt”. Nivelleering kan slechts door haar worden voorkomen, die elk verschijnsel in samenhang zoowel als eigenheid wil verstaan. Psychologisme en historisme kunnen alleen door haar worden vermeden, die zich ten opzichte van haar gegevens in een interimpositie weet en niet meent over laatste werkelijkheden, laatste waarheden en laatste beteekenissen der verschijnselen te moeten of te kunnen oordeelen, hetzij deze eschata nu in een empirische werkelijkheid, in een causaal verband of in een metaphysischen achtergrond der dingen zouden liggen.

Op ons terrein is deze phaenomenologische methode met bewustheid nog weinig toegepast. Alleen de naam *Söderblom* is echter reeds voldoende om te doen zien, dat — zonder den naam en de termen — het jongste verleden hier grootschen en vruchtbaren arbeid heeft opgeleverd. De drie groote structuren van godsgeloof, die *Söderblom* in zijn meesterwerk heeft gegeven, vormen een monument van phaenomenologischen arbeid. Met volle bewustheid wordt in deze richting gewerkt door iemand als den leipziger hoogleeraar *Joachim Wach* (*Religionswissenschaft*, 1924).

Eschatologie der Godsdienstgeschiedenis.

Het zich thans alom in de wetenschap baan brekende wetenschapsbegrip zal ten slotte ook de godsdienstgeschiedenis bewust moeten maken van haar eschatologie. Die bewustheid ligt feitelijk al in de Epoche, die principiëel den arbeid der wetenschap als voorloopig, interimistisch stempelt. Zij zal zich ook moeten openbaren ter zake van de positieve erkenning van eschata. — Elke wetenschap heeft haar eschaton, waarvan zij uitgaat en waarop zij zich richt; de biologie het leven; de psychologie de ziel; de theologie God. Die eschat zijn der wetenschap niet gegeven, zij kan ze niet beheerschen. Maar ze zijn haar vooronderstelling. De eschatologische vooronderstelling nu van de godsdienstgeschiedenis, de vooronderstelling, waarvan zij uitgaat en waar zij zich ook weer heen richt, is het geloof. Voor de oudere godsdienstgeschiedenis bestond dat niet omdat zij het een dogma, een onbewezen vooronderstelling of een naïveteit achtte. Voor de

nieuwere godsdienstgeschiedenis „bestaat” het evenmin, maar omdat zij zich bewust is, dat het geloof nimmer object van haar onderzoek kan zijn, terwijl het niettemin de vooronderstelling is van al haar doen en laten. Godsdienstgeschiedenis is een interimistische bezigheid tusschen twee geloofshoudingen. — En zoo komt ook het oude probleem, dat wij hier voor de derde keer ontmoeten, in nieuw licht: dat van de verhouding tusschen christendom en andere godsdiensten. Het kan nu — voor de eerste maal onder eschatologisch voorbehoud worden bestudeerd (Frick, Otto). Dat het Christendom „een” religie is, complex van verschijnselen, die zich ten deele ook in andere religies vertoonen, kan wel door niemand meer worden betwijfeld. Dat het dus, historisch en phaenomenologisch, op dezelfde wijze moet worden onderzocht als die andere godsdiensten, is evident. Afgesloten terreinen bestaan in de wetenschap niet. Maar er zijn wel grenzen aan de wetenschap. Men moet het Christendom niet tegenover andere godsdiensten stellen, maar Christendom en andere godsdiensten beide stellen tegenover en meten aan het geloof. Heinrich Frick, wiens naam, waar het deze vragen geldt, allereerst moet worden genoemd, heeft onlangs (*Das Evangelium und die Religionen*, 1933) hier geheel nieuwe lijnen getrokken. Wij zien daarbij voor onze oogen hoe de godsdienstphaenomenologie het terrein vrij maakt voor de eigenlijk theologische probleemstelling.

Dat schijnt ten slotte de taak van de godsdienstgeschiedenis voor en in het verband der theologie (op zichzelf laat zij zich natuurlijk ook in ander, bijv. wijsgeerig verband denken). De chaos der ongeconstructeerde gegevens kan slechts zin krijgen, slechts wetenschappelijk worden verwerkt door schouw en begrijpen, zinrijk getuigen. Maar dit interim is alleen dan mogelijk, wanneer het uitloopt in de verkondiging, die er tevens de vooronderstelling van is. Om te eindigen met het centrale voorbeeld bij uitnemendheid: „Jezus” is „zunächst” niet dan een massa zeer verwarde gegevens. De godsdienstgeschiedenis „getuigt” van hem krachtens een voorloopigen zin, die haar bij de beschouwing dier gegevens is opgegaan. Zij ziet „Jezus Christus” als heilandgod, één der velen; als drager van de verwachting van het Eindrijk, één der velen; als leerend rabbijn, één der zeer velen, en zoo voort. Tevens ziet zij, hoe zich aan zijn persoon een reeks van voorstellingen hecht, die, terwijl ze de vervulling zijn van velerlei gelijktijdige voorstellingen, zich toch op de meest wezenlijke punten daarvan onderscheiden. De „heilandsstructuur” van het Evangelie onderscheidt zich wezenlijk van die van andere religies. Verder kan de godsdienstgeschiedenis niet gaan. Zoowel de concrete historische figuur van Jezus als het voorwerp van het geloof der gemeente blijven haar ontoegankelijk. Maar zij zou niet met haar arbeid begonnen zijn, wanneer zij niet „wist” (op een onwetenschappelijke manier!), dat er iets of iemand was, wiens wezen verstaan moest worden, voorzoover dat in het interim mogelijk is. En zij zou haar arbeid niet kunnen voortzetten, wanneer zij niet wist, dat haar getuigenis straks zou worden overgenomen door de verkondiging, door het getuigenis van het geloof, aangaande de „laatste” werkelijkheid, de eeuwige betekenis van Hem, die dan (maar eerst dan!) genoemd wordt: Heer. ¹⁾

G. VAN DER LEEUW.

¹⁾ Recente godsdiensthistorische werken die in sterke mate den nieuwen geest verraden zijn:

H. Lommel, *Die Religion Zarathustra's*, 1930;

W. F. Otto, *Die Götter Griechenlands. Das Bild des Göttlichen im Spiegel des griechischen Geistes*, 1929.

Theologie in Nijmegen.

Het is een sympathieke gedachte van de redaktie der *Vox Theologica* om aan een Nijmeegs theoloog gelegenheid te geven: de structuur van zijn fakulteit voor de theologen van andere Nederlandse universiteiten uiteen te zetten. Want inderdaad heeft Nijmegen als „bizondere” universiteit een bizondere opzet, die natuurlijk wel nader staat omschreven in universitaire publicaties, maar waarvan deze publicaties toch geen volledig begrip kunnen geven aan buitenstaanders die naar het waarom van de opzet vragen. De volgende beschouwingen mogen daarom trachten de kwestie principiëel te stellen en uit te werken.

De eigen aard van de studie en in sommige opzichten ook van het studenten-leven aan de theologiese fakulteit der Nijmeegse hogeschool wordt wezenlijk bepaald door enkele bizondere factoren.

Daar is vooreerst de katholieke opvatting over het wezen der theologie. Theologie is volgens die opvatting niet identiek met godsdienstwetenschap welke in den mens het godsdienstig verschijnsel bestudeert zoals ze andere menselijke verschijnselen onderzoekt; — evenmin is theologie identiek met het geloof in een goddelijke openbaring, want geloof is uiteraard geen wetenschap; — maar wél is theologie: godskennis berustend op goddelijke openbaring, een wetenschap dus die als haar uitgangspunt het geloof neemt en die dit geloof met weten aanvult. De theoloog is daarom wezenlijk gelovige, maar hij is iets meer dan gelovige in zoverre hij bij zijn gelovige afhankelijkheid niet blijft staan, maar in zijn geloof enig inzicht tracht te verkrijgen.

Uit de zekerheid dat de theologie op den grondslag van het geloof staat, kan men onmiddellik de gevolgtrekking maken die zeer velen als arrogant zullen beschouwen, maar die intussen niet arroganter is dan onze overtuiging waarmee wij het katholieke geloof als het enig-ware belijden, de gevolgtrekking namelijk dat de enig-mogelijke theologiese wetenschap de katholieke theologie is. Want als het waar is dat theologie op geloof berust en het enig-ware geloof het in de katholieke Kerk beledene is, dan volgt onafwijsbaar de conclusie dat niet verschillende theologieën naast elkaar mogelijk zijn, maar dat de enige theologiese wetenschap die als zodanig den waarborg der waarheid moet bezitten, de katholieke theologie is. (cfr. Dr. G. P. Kreling, *De aard der H. Godgeleerdheid*, Nijm.—Utrecht 1928).

Deze principiële dingen moesten even gezegd worden om aan diegenen die met dit katholiek standpunt niet op de hoogte mochten zijn te laten inzien: hoe vanzelfsprekend het is, dat wanneer eenmaal ergens een katholieke theologiese fakulteit wordt opgericht, deze fakulteit noodzakelijkerwijze op katholiek grondslag staat en dat haar onderwijs, althans primair, niet is: het zoeken van waarheids-elementen in de verschillende niet-katholieke theologieën, maar het verbreden en verdiepen van de kennis der waarheid die wij in de katholieke theologie aanwezig achten.

Dat wij echter bij die verbreding en die verdieping van de kennis der eigen waarheid niet voorbij kunnen gaan (negatief of positief, dat doet voor het moment niet ter zake) aan datgene wat door niet-katholieken omtrent God en omtrent 's mensen verhouding tot God is gezegd — moge als

vanzelfsprekend volgen. Het bezit van de waarheid mag nooit voeren tot zelfgenoegzaamheid, en de katholieke theoloog die suâ contentus zou verzuimen om kennis te nemen van wat buiten het katholicisme om gedacht en geschreven wordt, zou zijn eigen wetenschap een slechte dienst bewijzen. Maar nog eens: dit alles blijft sekundair, voorop staat de studie der theologie, en daarom staat dan ook in Nijmegen het theologies onderwijs op den grondslag van het katholieke geloof, en dienen de grootste meerderheid der kolleges om die eigen theologie alzijdig te kennen en vooruit te brengen.

Het tweede element waardoor het wezen van de Nijmeegse fakulteit meer in het bijzonder bepaald wordt is het feit: dat zij een uitgebreide theologische voorstudie veronderstelt. Daarom worden alleen diegenen tot de akademiese graden toegelaten die met goed gevolg de door het kerkelijk wetboek voorgeschreven filosofiese en theologische voorbereidende studiën van onderscheidenlijk 2 en 4 jaar hebben verricht, hetzij op een bisschoppelijk seminarie, hetzij elders ten genoegen van de fakulteit.

Nu moet men vooral niet menen dat het theologies onderwijs in Nijmegen een louter aanvullend karakter zou dragen ten opzichte van de seminarie-cursus. Integendeel!

De seminarie-cursus heeft haar eigen zelfstandig doel: het vormen van bekwame zielzorgers, en een program dat in zich gesloten is, en waardoor getracht wordt om aan de toekomstige zielzorgers in zes jaar tijd een wetenschappelijk inzicht te geven in het systeem der katholieke theologie, vooral in haar dogmaties, moreel, histories en exegeties aspekt — waarbij natuurlijk de nadruk mag vallen op die problemen welke voor de zielzorg van meer direkt belang zijn.

Maar omdat de universiteit in haar taak niet beperkt is door de eisen der zielzorg of door de regelmaat van een vast program, kan ze hetzelfde systeem der theologie vanuit een ander, ik zou haast zeggen meer onbevangen standpunt bezien, en het breder en dieper bestuderen dan dit op het seminarie mogelijk was. Zodat de fakulteit méér vakken kan doceren, en van elk vak de problemen dieper kunnen worden gepeild.

Dat blijkt al aanstonds wanneer we even de lijst van de Nijmeegse vakken organies opmaken. Natuurlijk neemt daarin de katholieke geloofsleer in strikten zin (dogmatiese-, moraal- en mystieke theologie) een allereerste plaats in. Niet zozeer door het aantal kolleges dat aan die vakken wordt besteed (want omdat de voorstudie zich voornamelijk geconcentreerd heeft rond dogmatiek en moraal kunnen de Nijmeegse kolleges daarin beperkt worden), als wel door het feit dat de theologen, in welke speciale richting ze zich ook wenschen te ontwikkelen, toch altijd verplicht zijn die fundamentele kolleges te lopen. En daar vanzelf dit corpus der theologie niet in de lucht hangt, maar is opgebouwd uit de gegevens der openbaring, volgen allereerst de kolleges welke tot objekt hebben de twee bronnen der openbaring welke door de katholieke theologie worden erkend: de H. Schrift en de Traditie (exegetiese vakken, patrologie, dogmageschiedenis en christelijke archeologie).

Anderzijds vindt de moraal haar juridiese, sociologiese en psychologiese voltooiing in het positief kerkelijk recht, de algemene en bijzondere sociologie en de psychologie.

Daarmee is feitelijk de theologie als openbaringswetenschap voltooid en komt het er maar op aan om ook op zuiver natuurlijke gronden de redelijkheid van de katholieke geloofsleer aan te tonen: de taak der apologie die de problemen behandelt welke rondom de openbaring zelf oprijzen (haar mogelijkheid, kenbaarheid en feitelijk bestaan) en die vervolgens de Kerk verdedigt als het authentiek orgaan van de openbaring die eenmaal door het geschreven en gesproken Godswoord werd gegeven. Vandaar ettelijke kolleges over de openbaring en over de Kerk, gezien zowel in haar theologiese structuur als in haar historische ontwikkeling (apologie, kerkgeschiedenis en als détails der historie: de ontwikkeling der katholieke kultus in de vergelijkende liturgiegeschiedenis, en der katholieke missiegedachte in de missiologie).

Zodat, wanneer de katholieke leer alzijdig is uiteengezet, er een solied vergelijkingspunt ontstaat met niet-katholieke religies: en aan de vergelijkende godsdienstgeschiedenis en de godsdienstfilosofie alle aandacht kan gewijd worden.

Natuurlijk is er geen enkel student die ook maar aan de helft van deze vakken zijn volledige aandacht kan geven: de fakulteit vraagt dat ook niet en dringt zelfs aan op een vroegtijdige specialisering, die juist door de gedane voorstudie bijzonder wordt vergemakkelikt. En al gaat die specialisering langs de bekende lijnen van geleidelijkheid, toch kan de theoloog die zich in Nijmegen laat inschrijven, al aanstonds bepalen in welke richting hij zich wenst te ontwikkelen, ofwel in de *d o g m a t i e s*-historiese richting, die zich meer bijzonder bezig houdt met de theologiese en historische beschouwing van de geloofsleer, en als vakken doceert: 1. dogmatiese theologie, 2. apologie, 3. godsdienstgeschiedenis en christelijke archeologie, 4. geschiedenis der theologie, 5. kerkelijke geschiedenis, 6. patrologie, 7. liturgiegeschiedenis, 8. exegese van het Oude of Nieuwe Testament, 9. moraaltheologie;

ofwel in de *m o r a l i s t i e s e* richting, die de zedenleer theologies en psychologies onderzoekt, en als vakken heeft: 1. moraaltheologie, 2. mystieke theologie, 3. algemene sociologie, 4. theoretiese en empiriese psychologie, 5. dogmatiek, 6. kanoniek recht, 7. exegese van het Oude of Nieuwe Testament;

ofwel in de *s c r i p t u r i s t i e s e* richting, die zich bijzonder toelegt op de bijbelwetenschap en als vakken heeft: 1. exegese van het O.T., 2. exegese van het N.T., 3. kultuurgeschiedenis van Israël, 4. patrologie, 5. godsdienstgeschiedenis, 6. bijbelgrieks en patristies latijn, 7. semitiese talen, 8. dogmatiese theologie, 9. moraaltheologie.

Deze specialisering gaat, zoals we al opmerkten, geleidelik aan en in elk van de drie richtingen wordt er voor gezorgd dat het verband met het geheel en met de niet-gekozen richting onderhouden blijft, doordat de theologen van alle richtingen verplicht worden om bijzonder gedurende het eerste jaar (tot aan het baccalaureaats-examen) en in sommige gevallen ook gedurende het tweede jaar (tot aan het licentiaats-examen) enkele meer algemene kolleges te lopen (dogmatiek, moraal, exegese). Heeft echter de theoloog zijn licentiaat gehaald dan volstaat hij met drie vakken uit zijn eigen speciale richting.

Een toekomstig exegeet zal dus in zijn eerste jaar op bijvoorbeeld

het dogmaties kollege verwacht, en op z'n baccalaureaat daarin onder-
vraagd worden; het volgend jaar zal hij datzelfde college nog moeten be-
zoeken hoewel van hem dan geen tentamen of examen in die materie
vereist wordt — zodat hij zich in zijn derde jaar volledig tot zijn vakstudie
exegese kan bepalen, waarvan hij natuurlijk de kolleges in de twee vorige
jaren trouw bezocht heeft!

Naarmate de studie zich differentieert krijgt het instituut der werk-
kolleges een voornamer functie, en prakties wordt er dan ook in elk der
voornaamste vakken een werk-kollege gegeven. Het is echter moeilijk om
een juiste verhouding van hoorkollege tot werkkollege op te geven, omdat
het op een bepaald moment kan gebeuren dat voor het werkkollege van
een of ander speciaal-vak geen studenten in aanmerking komen. Dit hangt
natuurlijk samen met de exclusieve aard der Nijmeegse fakulteit die als
studenten alleen diegenen krijgt ingeschreven die hun seminarie-opleiding
voltooid hebben en bovendien door hun geestelijke overheid voor die studie
worden aangewezen. Ik kom daar nog op terug, en wil nu alleen maar
zeggen dat zolang deze exclusieve voorwaarden blijven bestaan, en zolang
buitenlandse theologiese fakulteiten als Rome, Leuven, Freiburg (Zw.)
etc. een vrij groot percentage Nederlanders trekken, Nijmegen nooit op
een massaal aantal theologen zal behoeven te rekenen, en is dus het
geval dat een hoogleraar op een gegeven ogenblik voor zijn werkkollege
geen kandidaten vindt, zeker niet chimaeries.

Daar komt nog iets anders bij: het feit namelijk dat de theologiese
vakken niet alleen door priesters worden aanhoord, maar ook door priesters
worden gedoceerd. Hoewel dit per se gesproken niet noodzakelijk is, en
inderdaad Nijmegen in haar kort bestaan al een uitzondering heeft gekend,
ligt het toch helemaal in de lijn van de katholieke wetenschapsbeoefening
dat de gewijde wetenschappen door gewijde personen worden onderwezen
en aanhoord. En nu ligt het evenzeer voor de hand dat juist die gemeenzaam-
heid van levensstaat professoren en studenten in een bijzondere relatie
samenbindt, en het persoonlijk contact uitermate wordt vergemakkelikt.
Als gevolg daarvan zullen b.v. officiële privatissima in de Nijmeegse
fakulteit sterk op den achtergrond raken: de studenten vinden immers alle
gelegenheid om in persoonlijk contact met den hoogleraar wetenschappe-
like kwesties te behandelen, een gelegenheid die nog meer waarde krijgt
naarmate het kleiner aantal studenten den professor beter in staat stelt
zijn hoorders individueel te volgen. Even weinig aanleiding bestaat er in
Nijmegen voor de stichting van officiële theologiese disputen: want omdat
Nijmeegse priesterstudenten in convicten, kloosters en studiehuizen bijeen
wonen, vinden de theologen onder hen in eigen huis voldoende gelegenheid
om inzake theologiese vraagstukken van gedachten te wisselen. Daarmee
hebben we een tweede punt aangeraakt: het eigenlike studentenleven.

En weer moet gekonstateerd worden dat de Nijmeegse eis van theo-
logiese voorstudie ook op het studentenleven zijn eigenaardige conse-
quenties meebrengt.

Want daar de vereiste voorstudie gewoonlik, we kunnen wel zeggen
altijd op een seminarie of gelijksoortige instelling wordt gemaakt, volgt
eruit dat de Nijmeegse theologen allen priester zijn, eerst op gemiddeld
25-jarige leeftijd komen studeren, en krachtens hun priesterschap een

bizondere plaats innemen in het universitaire milieu. We hebben al even aangestipt dat ze in convicten enz. bijeenleven, meermalen aan een bizondere levensregel zijn gebonden die hen niet toelaat om aan al de uitingen van het studentenleven deel te nemen. Wat voor een lekestudent een aanbevelenswaardige verstrooiing is, kan voor den priesterstudent verboden zijn.

Zij vormen dus, én door hun levensstaat én door hun levenswijze een aparte klasse naast de andere (leke)studenten, en is er tussen hen een onderscheid waarvan het wezen en de gevolgen door de lekestudenten als vanzelfsprekend worden erkend, en des te gemakkelijker worden erkend naarmate geen enkel theoloog zich ook maar enigszins boven of tegen de lekestudenten zal stellen. Integendeel! over het algemeen zoeken zij een nauw kontakt met die lekestudenten, en proberen met hen mede te leven zover als hun levensregel dat toelaat. Natuurlijk slaagt de een daarin beter dan de ander: meestal is dat een kwestie van persoonlijke eigenschappen — maar als we de toestand van Nijmegen overzien, dan mogen we zeggen dat de verhouding priesterstudenten — lekestudenten een hartelike en van beide zijden zeer gewaardeerde is.

Is dan de theologiese studie in Nijmegen voor leken totaal onbereikbaar? Neen, vanaf de opzet der universiteit heeft men de dringende noodzakelijkheid gevoeld om ook anderen dan enkel vakmensen, zo niet tot de akademiese graden, dan toch tot de voornaamste theologiese kolleges toe te laten. Juist in een tijd als de onze, waarin studenten van allerlei richting een steeds-toenemende belangstelling tonen voor principiële en weltanschauliche wetenschappen, en ze ook van de universiteit verlangen dat zij in die behoeften voorziet — juist in die tijd kan het niet ontkend worden dat de studie van filosofie en theologie van enorm belang zijn voor de evenwichtige vorming van wetenschaps-mensen die maar al te zeer het gevaar lopen dat zij topzwaar worden van vak-specialisatie.

Datzelfde belang urgeert nog meer wanneer het gaat over mensen die later de publieke opinie zullen vormen en leiden, als journalisten, politici, paedagogen, vrijgestelden van vakverenigingen, sociale leiders etc. Juist deze mensen mogen niet op de maatschappij worden losgelaten met enkel H.B.S. of gymnasiumwijsheid: ze moeten van de katholieke wijsbegeerte en theologie een zuiver theoreties begrip hebben en tevens een klaar inzicht in de praktische toepassing van die principen op geheel het maatschappelijk leven en de katholieke kultuur.

Het zou echter doelloos zijn van die mensen te verwachten dat zij enig nut zouden trekken uit de zeer speciale kolleges der theologiese fakulteit en daarom is te Nijmegen een sektie gekreëerd die den naam draagt van „Theologies-Maatschappelijke Afdeling”; waarin de fakulteitsproffen zekere, vanzelf meer fundamentele vraagstukken behandelen, en waarin, op voorwaarde dat ze een voldoende, door de fakulteit te beoordelen algemene ontwikkeling bezitten, ingeschreven kunnen worden allen die tot eigen ontwikkeling en tot betere voorbereiding van hun latere maatschappelijke werkkring den cursus geheel of gedeeltelijk wensen te volgen.

In deze sektie wordt natuurlijk de nadruk gelegd op datgene wat in de theologie als fundamenteel geldt: op wijsbegeerte, dogmatiek, apologie en

moraal, terwijl daarnaast de student, volgens de speciale behoeften van zijn latere werkkring, een keuze kan maken uit vrijwel alle vakken die aan de fakulteit worden gedoceerd. Heeft men aldus twee of drie jaar gewerkt, dan kan de studie worden afgesloten met een examen dat door de gebruikelijke tentamina en scripties wordt voorafgegaan en dat bij gunstige uitslag recht geeft op het „Theologies-Maatschappelijk Diploma”. En zoals te verwachten viel, is deze afdeling al aanstonds een succes geworden.

Deze enkele opmerkingen mogen volstaan om enerzijds het speciaal karakter der Nijmeegse fakulteit te onderstrepen, en om van den anderen kant te laten zien dat zij niet zo weltsfremd is als een oppervlakkig beschouwer misschien zou menen. En mocht een of ander punt niet met de gewenste helderheid of precisie besproken zijn, dan zal ondergetekende voor belangstellenden gaarne in details treden.

Nijmegen.

A. VAN DEN BORN.

In den strijd om een nieuwe theologie.

Prof. Dr. G. van der Leeuw,
*Wegen en Grenzen. Over de verhouding
van religie en kunst.*

Ik moet bekennen dat ik me in een netelige positie voel, wanneer ik over dit boek moet gaan schrijven voor theologen. Prof. v. d. L. voorspelt in zijn inleiding dat zijn boek langs velen, christenen en kunstenaars, heen zal gaan, maar hij hoopt dat er anderen zijn, breede, humane christenen, diepe eerbiedige dienaren van de kunst, die door zijn onderzoekingen geraakt zullen worden.

Het is de vraag of men deze breede, humane Christenen, deze diepe, eerbiedige dienaren van de kunst in theologische kringen moet zoeken. Niet dat ik de theologen deze eeretitels zou misgunnen, maar ik vrees dat menige theoloog er feestelijk voor zal bedanken zoo aangesproken te worden, nog afgezien van het feit dat aan menigeen de wijde blik en de diepe kunstzin ontbreken, die noodig zijn om de onderzoekingen van Dr. v. d. L. te volgen en te begrijpen. Deze dingen doen er aan twifelen of dit boek er in de theologenwereld in zal gaan. Een reden te meer om hier de vurige wensch uit te spreken dat vele theologen dit boek ter hand zullen nemen. Want zij hebben in de eerste plaats een boek als dit nodig; hen raakt het in de eerste plaats. De beoordeeling die het boek van Prof. v. d. L. in kunstenaarskringen ten deel valt, wekt den indruk dat men hier eigenlijk met dit boek geen weg weet. Vanuit kunstcritisch oogpunt bezien lijdt het boek aan een onvergeeflijke onvolledigheid en nonchalance — zij het dan ook aan een geniale nonchalance. Maar het is volkomen ernaast de schrijver hier een verwijt van te maken; want de kunstcritiek raakt niet aan de kern; zij gaat langs de bedoeling van de schrijver heen. Dit voelt

men ook in kunstenaarskringen wel degelijk. Anders lijkt mij de groote voorzichtigheid die men naast een zekere onwennigheid in de beste kunst-critieken (b.v. in die van Mevr. E. H. Korevaar—Hesseling in de N. Rott. Cour. van 17 Aug. '32) kan waarnemen, niet te verklaren. Dit is volkomen begrijpelijk. Want als ik Prof. v. d. L. goed begrepen heb gaat het hem niet om een kunstbeschouwing maar om een theologisch probleem of tenminste om een probleem dat — om in de terminologie van Otto te blijven — hetzelfde schema vertoont; en hoewel dit op de achtergrond blijft, beheerscht het de geheele situatie. Het gaat Prof. v. d. L. niet om een of anderen kunstvorm, evenmin om de structuur van een of andere religie, maar regelrecht om het Heilige en de uitdrukking daarvan. Hiermee heeft de schrijver veld gekozen in het brandpunt van de theologie.

In zijn bepaling van het Heilige sluit Prof. v. d. L. zeer nauw aan bij de definitie van Otto: Het Heilige is het Gansch Andere met als hoofdtrekken het tremendum en het fascinans. Hieraan verbindt schrijver de eigenschap die Spranger als typisch voor de religie vond, dat het haar gaat om de totaliteit, de laatste zin, het laatste woord.

Het gaat nu om de vraag in hoeverre het Schoone uitdrukking kan zijn van het Heilige (omgekeerde vraagstelling is na bovenstaande definitie v. h. Heilige ontoelaatbaar). Met het Schoone wordt dan bedoeld niet het abstracte begrip schoonheid, maar de indruk en uitdrukking van het Schoone op en door onze geest. Ook het Heilige is geen abstract begrip, maar een tremendum en een fascinans d.w.z. een afstootende en aantrekkende kracht, die zich t.o. de menselijke geest doet gelden.

Het Schoone en het Heilige hebben dus een aanrakingspunt in de menselijke geest, of misschien beter in de menselijke persoon. Zoo wordt de verhouding van het Heilige en het Schoone niet een abstractum maar een levende realiteit; een ondenkbaar iets, dat nochtans bestaat en zich doet gelden.

Ik ben me bewust hier — en hier niet alleen — de scheidslijn tusschen datgene wat Prof. v. d. L. geeft en mijn subjectieve interpretatie daarvan kwijt te zijn. Hoe jammer dit voor de lezer ook is, het is onvermijdelijk, daar het boek geheel is ingesteld op indrukken, waarvan de woorden alleen de omkleeding vormen, niet op begrippen. Het Heilige en het Schoone zijn voor ons niet grijpbaar — evenmin in woorden als in eenige andere vorm — maar ze wekken in de mensch een indruk — als een beeld op een gevoelige plaat. Het Heilige en het Schoone vallen niet samen met de concrete religie-, en kunst-vormen — die wel grijpbaar zijn —; maar er bestaat een onlosmakelijk verband tusschen beide: religie is de neerslag van het Heilige of liever, het menselijke antwoord erop; kunst geobjectiveerde, uitgedrukte schoonheid. Omgekeerd zijn religie en kunst de gegeven werkelijkheid waarin men het Heilige, het Schoone alleen kan benaderen. Vandaar dat de behandeling der afzonderlijke kunstvormen: beeldende kunst, muziek, dans en woord-kunst zulk een groote plaats inneemt. Ja, de schrijver gaat vaak op een détail (b.v. het verschijnsel v. d. opera, het drama in zijn ontwikkeling) zóó diep in dat men eerst geneigd is te denken dat hier enkel nog maar sprake is van een liefdevolle détailuitwerking en het verband met het groote geheel zoek is. Toch is dit niet zoo.

Telkens weer blijkt het, dat het belang van deze détails ligt in het

feit dat ze bestaande werkelijkheid zijn; en deze bestaande werkelijkheid, deze kunstproducten van allerlei aard zijn het terrein waar men moet zoeken naar „wegen en grenzen”. Ze zijn niet alleen uitgangspunt, dood object van onderzoeking, maar ze zijn levende werkelijkheid, waarvan het Heilige zich bedient in zijn uitdrukking; ze hebben daarom essentiële en zelfstandige waarde bij de pogingen het geheim van de openbaring van het Heilige — die openbaring en tegelijk steeds verberging is — te doorvorschén.

En zooals de vlam oprijst uit een vuur van opeengestapelde blokken — wezenlijk en toch ongrijpbaar — zoo rijst uit de veelheid van de op en naast elkaar gestapelde kunstwerken, waarvoor Prof. v. d. L. ons plaatst — het structuurbeeld van de verhouding van het Schoone en het Heilige voor ons op. Het blijkt dat er vier structuren vallen te onderscheiden.

1. De eenheid van Schoonheid en Heiligheid in magischen zin, waarbij religie en kunst geen gescheiden gebieden, maar concentrische cirkels zijn, met als middelpunt het ééne ongebroken leven zelf. De eenheid van Heiligheid en Schoonheid is hier geen probleem maar vanzelfsprekendheid.

2. De structuur van het uiterlijk verband tusschen Heiligheid en Schoonheid. Dit is de structuur van de overgang. De vanzelfsprekende samenhang tusschen Heiligheid en Schoonheid is verloren gegaan; men tracht hun eenheid kunstmatig te handhaven: door gewijde stof als onderwerp te kiezen. Men bereikt echter nooit door middel van — hoogstens ondanks — de uiterlijke band, de uitdrukking van het Heilige in de kunst. Zoowel voor de religie als voor de kunst blijkt dit uiterlijk verband een knellend keurslijf. Voor de kunst omdat zij zich niet tevreden kan stellen met de taak van dienstvaardige ancilla. Voor de religie, omdat zij zich geen vormen laat voorschrijven door de kunst. Beiden gaan in 't vervolg hun eigen gang en dit leidt tot de volgende twee structuren.

3. De antithetische structuur waarin het Heilige en het Schoone als vijandelijke machten t.o. elkaar staan: in de religie is geen behoefte aan uitdrukking van het Heilige door het Schoone, in de kunst geen plaats voor iets anders dan Schoonheid. Maar deze isoleering van de kunst is kunstmatig en kan zich niet handhaven. Alle ware kunst wijst boven zich zelf uit naar een kunst die geen kunst meer is, omdat zij de roeping der kunst volkomen vervuld heeft: Het in Schoonheid mislukte menschenwoord wijst naar het Woord van God. De grootste kunstenaars hebben dit conflict gevoeld. Zij vloekten de kunst in naam van de God, die volkomenheid en waarheid eischt. Maar — deze God was de Heer van de kunst.

4. Ten laatste rest ons: de Wezenseenheid van Schoonheid en Heiligheid.

Deze eenheid is van geheel andere aard dan de eenheid in magischen zin. Deze is een vanzelfsprekendheid. De wezenseenheid is dat niet. Wij moeten haar zoeken; en wij vinden haar slechts door de andere structuren heen en daarmee vermengd; zij wordt evident in „Momenten”, contactpunten, waar de kunst zich gekeerd heeft tot het volstreckte, het „Gansch Andere” en het Heilige zich in de kunstvorm baan breekt.

In deze momenten vindt men telkens in verschillende nuanceering het fascinans en het tremendum van het Heilige bij Otto weer; maar het

onbegrijpelijke, dat het Heilige telkens met een bepaalde kunstvorm is samengeweven, verleent aan elk moment een nieuw accent. Ik noem slechts als karakteristiek: het massaal-lapidaire, het vele, het spookachtige, de overgang, het bijna-zwijgen of verstommen.

In deze momenten blijkt de wezenseenheid van schoonheid en heiligheid. Men kan die eenheid niet construeeren, maar ze is er. Men kan er alleen uitdrukking aan geven.

Daarmee zijn ook de grenzen gegeven, en krijgt het zoeken naar wegen een restrictie opgelegd. Het is eigenlijk alleen een in kaart brengen van het bestaande, zoodat men wegwijs wordt. Daarbij wordt de situatie door drie gegevens bepaald:

1. Door de overeenkomst tusschen religie en kunst: beiden zijn heenwijzing naar een andere wereld; „beiden zoeken nochtans een „Halt im Begrenzten“; beiden eischen volkomen dienen van het object.

2. Door de tegenstelling, die, ondanks alle analogie, alle overeenkomst in „schema“, kunst en religie van elkaar verwijderd, en die zich misschien het scherpst zóó laat formuleeren: kunst scheidt, religie aanbidt. Daardoor is het „Halt im Begrenzten“ voor de kunst een levensbehoefte, voor de religie een kruis; al kan zij er hier op aarde niet buiten, de religie moet hier steeds op haar hoede zijn voor de trotsche mensch, die uit het „Halt im Begrenzten“ een eigen koninkrijk maken wil; m.a.w. zij moet op haar hoede zijn voor de z o n d e.

3. Door het wonder Gods, dat in Schepping en Incarnatie gegeven is, en waarvan het geheim gelegen is in de l i e f d e G o d s, die zich wil laten herkennen. Niet de kunstenaar volbrengt dit wonder maar God zelf. Alleen bij de gratie Gods laat zich in de vorm van den mensch de vorm van God herkennen m.a.w. is religieuze kunst mogelijk.

Tenslotte nog iets over de beteekenis van dit boek voor de theologie. Het belangrijke is voor mijn besef, dat Prof. v. d. L. datgene wat Otto als principiëel bepaalde voor de religie, op veel breeder basis heeft gezet en heeft aangetoond dat de verhouding tot het Gansch Andere niet alleen de religie beheerscht, maar doorwerkt op het geheele terrein des levens, dat door de kunst — en als men de lijn doortrekt mag men ook zeggen door de cultuur — wordt bestreken. Vanuit dit breede standpunt laat de theologie zich gemakkelijk in het geheel inlasschen, voor zoover ze tracht naar de uitdrukking van het Heilige in woorden en begrippen. Omgekeerd kan men van theologisch standpunt de verbreeding welke Prof. v. d. L. aangeeft, zien als het gebaar, dat „het theologisch gesprek“ ondersteunt. Een gebaar, dat gaat spreken als het theologisch gesprek bezig is te verstommen n.l. op het moment dat men ontdekt dat men met zijn woorden en begrippen in 't gunstigste geval elkaar bereikt, maar niet het Heilige.

Hier rijzen groote vragen voor ons op. Vragen die men alleen nog maar in zeer voorzichtige vorm kan stellen, maar die desalniettemin te denken geven: Is „het gebaar“ een sprekender uitdrukkingsvorm voor het Heilige dan het woord? En verder, indien werkelijk Otto's werk baanbrekend is geweest, en het Christendom en de andere godsdiensten steeds meer in het licht van de verhouding tot het Heilige gezien moeten worden — er zijn wel aanwijzingen dat dit inderdaad gaat gebeuren, men vgl. b.v. slechts Hoofdst. III van het nieuwe boek van Prof. H. Th. Obbink, De

Godsdienst en zijn verschijningsvormen¹⁾ — zal dan het zwaartepunt verlegd worden van het woord naar het gebaar, m.a.w. zal er voor het Christendom opnieuw een tijd aanbreken waarin het, in de worsteling met de van haar vervreemde kunst en cultuur, zich zelf zal moeten terugvinden? Het moeizaam zwoegen van onze theologie om met een transcendente God het dienen van die God in een losgeslagen cultuurwereld te verbinden, krijgt zodoende wel een merkwaardig perspectief.

J. J. GERRITSEN.

---

¹⁾ En het artikel van Prof. v. d. Leeuw in dit nummer.

Kroniek.

Het weinige, wat een overzicht over de afgelopen maand op theologisch gebied te melden heeft, is allereerst een droevig bericht. Het is het overlijden van een der hoogleraren der Theologische School te Kampen, Prof. Dr. H. Bouwman. Wanneer men iemand als wijlen Prof. Bouwman niet persoonlijk heeft gekend, leest men de berichten bij een dergelijk overlijden nog eens aandachtiger en bemerkt dan, hoe ieder mensch op zijn post door zijn arbeid en door zijn leven banden legt met andere mensen en sporen trekt in het leven van de gemeenschap, waarin hij werkt. Ook bij het verscheiden van Prof. Bouwman was dit het geval; velen zijn het, die aan hem in deze dagen telkens hebben gedacht.

Verder kwamen de Zuid-Hollandsche predikanten bijeen, een feit, waarop ik hieronder nog terugkom.

Verdere voorvallen hebben mijn aandacht niet getroffen. Geen opvallend woord, geen de aandacht trekkende rede, geen opzienbarend boek, geen veelbelovende vergadering. Het was stil in de schole der wijsheid.....

De „Vox Theologica” beleeft nu reeds haar vierden jaargang. Vier jaren arbeid aan een tijdschrift als het onze maakt iemand veel wijzer aangaande de theologische situatie in ons vaderland. Wij weten, wat een dergelijke stilte beteekent. Een stilte voor den storm is het niet: verrassingen als het politieke leven biedt de theologie ons niet en een Hitler ware als theoloog ondenkbaar. Er is aan deze stilte niets onheilspellends.

Maar het is een stilte; die ons veel kan zeggen. Het toont ons allereerst: theologie is niet het bedrijf van de menigte. Waar de menigte zich op iets werpt, daar is het eldorado van den nieuwtjes jagenden journalist. Theologie is in ons vaderland het werk van enkelingen: de menigte werkt praktisch binnen de muren der kerkelijke richtingen en partijen; zij ziet niet over de muren heen, althans zelden. Enkelen zijn het, die problemen zien en den tijd nemen deze te doordenken. En deze enkelen arbeiden in de stilte, hun werk valt niet op, wordt niet gezien.

Trouwens hun wetenschappelijke arbeid is voor een groot gedeelte ook bestemd voor kleinen kring, het is het onderwijs, dat zij als academische docenten aan hun studenten geven.

Deze stilte zegt ons echter nog meer: de theologie leeft niet onder ons. Er is op een scheiding van menigte en enkelen, als boven gegeven, op

zichzelf niets aan te merken, zij is zelfs heel gezond. Er moet een werkverdeeling zijn tusschen het practische en het theoretische werk, dat gebeuren moet. Maar deze twee arbeidsterreinen mogen niet buiten elkaar blijven liggen. Het is mijn vaste overtuiging (en het is de overtuiging, waaruit onze arbeid aan de „Vox Theologica” geboren wordt), dat de practijk van het kerkelijk werk niet kan buiten de theorie, evenmin als de theorie het zou kunnen stellen zonder den achtergrond van de practijk. Maar een gezonde werkverdeeling beteekent dan tegelijk een levende wisselwerking en deze ontbreekt..... Als menschen van de practijk moeten wij meeleven met de wetenschap, moeten wij haar stimuleeren, moeten wij ons door haar klaarheid en inzicht laten geven. Zonder theologisch inzicht blijven wij arbeiden in verstarde schema's en begrippen, zoeken wij misschien hulpeloos naar vastheid bij ons werk. Als het goed is, dan zijn de theologen onder ons een voorhoede, die ons inspireert. Hoever is het daarmee.....? Wij hebben deze weken weer geluisterd, maar in de schole der wijsheid hing de stilte.....

Dit zou nog niet erg zijn, als de kerkelijke toestanden gezond waren en er flink en vruchtbaar werk werd geleverd. Maar laat de cijfers der groote steden eens spreken, vraag eens getallen aan van kerkbezoek. Denk eens een morgen na over den invloed van het Christendom in ons moderne leven, over het gezag der kerk onder de menschen van deze generatie; de politiek, nationaal, internationaal, koloniaal, Genève, Berlijn, Parijs, hoeveel proeft men daar van den zuurdeesem der prediking van elken Zondag? En tenslotte vraag niet, hoeveel predikanten onbewust of bewust een stuk onzekerheid in hun leven met zich om dragen.

De taak van een Chroniqueur is eigenlijk die van rapporteur van wat er gebeurd is. Maar het is een oud voorrecht dat hij daar eigen, voorzichtige beschouwingen aan verbinden mag. Hij zal dit nooit te veel doen, omdat het verwijt van „den stuurman aan den wal” al gauw te maken is. Maar misschien, dat het feit, dat ik nu reeds voor het vierde jaar poog het leven onzer vaderlandsche theologie mee te leven, mij wel het recht geeft van de theologische stilte gebruik te maken voor een kleine uitweiding. Vier jaar samen arbeiden in één redactie met theologen van andere richtingen, vier jaar samen met hen zich verdiepen in de situatie der theologie, vier jaar samen lijnen zoeken, problemen bespreken, mogelijkheden verkennen, geeft, vooral als men jong is en enthousiast voor het werk, waaraan men bezig is, een bepaalden kijk op de vaderlandsche theologie. Wij hebben probeeren mede te werken aan de inspiratie van den theologischen arbeid hier te lande. Nu is inspiratie niet iets, wat men iemand aanpraten kan. Inspiratie is iets, wat iemand bevangt bij een toegewijde overgave aan het object, waarvoor hij staat.

Inspiratie zal er daarom in onzen huidige theologischen arbeid alleen komen, als wij ons bewust worden van de situatie en de taak der theologie.

Het komt mij voor, dat het gaat in de huidige theologie om de verhouding van Christendom en cultuur. Het moeten daarom twee thema's zijn, die onze aandacht voor alles vragen: de kerk en de cultuur. De kerk, met haar richtingen, met haar vele arbeidsproblemen, met haar bewegingen, om haar gaat het in de huidige situatie allereerst. Hoe staan wij in haar, hoe moeten wij over haar denken? Er is tegenover de kerk veel wanhoop

en veel hoop, en vooral veel misverstand. Alle bewegingen, die aan en in de kerk willen arbeiden, zullen het niet zonder studie van de kerk kunnen stellen. Daarom heeft de „Vox Theologica” besloten zeer binnenkort een apart „Kerk”nummer uit te geven.

En dan de cultuur. Onze arbeid is allereerst arbeid in d e z e cultuur. En de mensch tot wien wij ons richten is allereerst mensch van deze cultuur. Voor den Duitscher, zegt E. Rosenstock in een artikel in „Protestantismus als Kritik und Gestaltung”, is de politiek tot religie geworden. Iets daarvan geldt voor elken modernen mensch. Daarom: zullen wij den huidigen mensch willen begrijpen en ons voor hem begrijpelijk maken, dan zullen wij deze cultuur moeten kennen, tot haar ingaan in al haar verschijningsvormen en levensuitingen ¹⁾. Ook en vooral de Theologie! Aan Gereformeerden en aan vrijzinnigen kant, ook bij de ethischen, wordt dit steeds meer beseft, maar hoe staat het met de groote, zeer groote middengroep? Met vreugde vermeld ik daarom als symptoom de rede van Ds. Hoek (A'dam) over „De groote stad-zending” op de reeds genoemde predikanten-vergadering, dat reëel de moeilijkheden openlegde. Dit is noodig, maar er liggen achter die moeilijkheden problemen, die theologischen arbeid vereischen. Het tweede referaat was er een van Ds. van der Laar Krafft (Rotterdam) over „Ascese voor onzen tijd”, een origineele poging een der groote christelijke gedachten weer voor ons levend te maken, waarover dan ook veel gediscussieerd werd.

Ik eindig met te vermelden, dat in de Ned. Christ. Studenten Vereeniging en in den Vrijz. Christ. Studentenbond binnenkort theologische Conferenties zullen worden gehouden. Te zijner tijd hopen wij daarop terug te komen.

H. FABER.

---

¹⁾ Studie der psychologie zal daarvan zeker een der onderdeelen moeten zijn.

Uit de Studentenwereld.

RECTIFICATIE.

Door de officiële Correspondent van de „Kring tot voorlichting over de Conf. Beginselen” te Utrecht werd ons nog medegedeeld dat de kring zich uitsluitend wil beperken tot voorlichting van de Confessioneele beginselen, waartoe voordien in Utrecht geen gelegenheid was. De leden willen in geen geval uit hoofde van het lidmaatschap van de Kring „confessioneel” genoemd worden. Ook schijnt het programma op bescheidener voet geschied.

Wij constateeren met blijdschap dat door deze nadere gegevens de hoop, welke in het stukje in het vorige nummer van de Vox door ons werd uitgesproken, wordt bevestigd en door de Kring het accent wordt gelegd op het s t u d i e karakter.

Quod bonum, faustum, felix, fortunatumque sit!

J. J. GERRITSEN.

Boekbespreking.

J. H. F. Kohlbrugge, 's Menschen Religie, inleiding tot de vergelijkende volkenkunde. — J. B. Wolters, Groningen, den Haag, Batavia. — Geïllustreerd, gebonden / 4.90. 204 blz.

Blijkens het voorbericht is dit boek bedoeld als een leerboek bij het onderwijs in de volkenkunde, dat naar de verwachting van den schrijver ook aan theologen diensten kan bewijzen. In een zestal paragrafen, waarvan de eerste, de derde en de zesde weer in een aantal onderparagrafen verdeeld zijn, behandelt de heer Kohlbrugge achtereenvolgens: de leer der krachten (dynamisme, emanisme), magie en religie bij lagere godsdienstvormen, animisme, polytheïsme, primitief monotheïsme en ethisch monotheïsme. Eén van de hoofdconclusies, waartoe hij komt, luidt: „dat magie en animisme tot het wezen van den mensch behooren en in dezen zin dus natuurlijk zijn” (pg. 186). Magie en animisme rekent hij tot wat hij noemt de „autonome richting”, waartegenover hij de „heteronomie” stelt, die het zuiverst in het Christendom aan den dag treedt.

Het zou mij niet verwonderen, indien de aandachtige lezer aan dit boek niet de juiste aanpak kreeg. De weidsche titel doet veel meer verwachten dan het boek geeft. Het is rommelig en onevenredig van innerlijke structuur. Meer dan eens plaatst men vraagtekens en stuit men op heele of halve onjuistheden. De schrijver, die ontegenzegglijk een groote belesenheid op dit terrein bezit, is in de geheimen van het primitieve en moderne religieuze leven niet voldoende doorgedrongen. Hij tracht deze verschijnselen te verklaren met natuurwetenschappelijke begrippen of benadert ze langs het pad van allerlei huisbakken opmerkingen. Als eerste inleiding in deze materie kan dit boek wellicht een goede dienst bewijzen, in het wezenlijke voert het ons niet.

C. J. B.

Dr. E. D. Baumann, De goddelijke waanzin. Vier studiën over de ekstase. — van Gorcum & Comp. N.V. Assen. — ing. / 3.90; geb. / 4.90. — 113 blz.

Dit belangwekkende geschrift is van de hand van een arts, die zich een medicohistoricus noemt en die met een zekere voorliefde verkenningen onderneemt in het grensgebied tusschen het studieveld van den godsdienstpsycholoog en den psychiater eenerzijds en van den medicus anderzijds. Het gecompliceerde verschijnsel van de ekstase, waaraan zoovele trekken zijn, die alleen de medicus in hun juiste verband verstaat, is voor een dergelijke studiebelangstelling een dankbaar onderwerp. De theoloog, de godsdienstpsycholoog en de psychiater kunnen dan ook niet anders dan dankbaar zijn voor de kijk, die deze medicohistoricus op dit interessante verschijnsel geeft, dat zij op hun tijd vanuit een eigen gezichtspunt trachten te benaderen.

De eerste studie, getiteld „de goddelijke waanzin”, beschrijft de hoofdvormen van de ekstase, zooals die voorkomt bij volken van lagere en hoogere cultuur, in het Oosten en in het Westen. Dat er primitieve tendenzen en belevingen in de ekstase weer opduiken laat dr. Baumann zien in een tweede studie met een gelijknamige titel. Hier en daar zijn in dit hoofdstuk wel

bezwaren in te brengen tegen de getrokken verbindingslijnen. Een derde studie ziet de ekstase van de psychopathologische kant als „de heilige ziekte”. Na deze drie analyserende hoofdstukken volgt in de vierde studie met de titel „het wezen der ekstase” een poging tot wezensbepaling. De schrijver grenst de ekstase af tegen verwante verschijnselen, laat in zijn wezensomschrijving doorschemeren, dat hij de metaphysische herkomst der ekstase erkent en blijkt de ekstase van den genialen mensch het hoogst te stellen. Mijns inziens doet hij daardoor aan het karakteristiek religieuze element in de ekstase te kort.

Dit slechts ter aankondiging. Het boek bevat veel meer dan in een kort bestek aangeduid kan worden en verdient ten zeerste nadere kennis-making.

C. J. B.

Dr. K. F. Proost, *De Bijbel in de Nederlandsche letterkunde als spiegel der cultuur. Deel I. De Middeleeuwen.* — Van Gorcum en Comp., N.V., Assen. 1932.

De titel van dit boek is misleidend. Zowel de Bijbel als de Cultuur komen in de inhoud niet geheel tot hun recht. Meestal beperkt de schrijver zich tot een beschouwing over de wijze, waarop de inhoud van de Bijbel, waarop bijbelse stof dus, tot litteratuur werd verwerkt; de houding tegenover de Bijbel als openbaringsboek roert hij slechts een enkele maal aan. De cultuur beperkt hij in hoofdzaak tot de litteratuur; alsof onder deze naam ook de schilder- en de beeldhouwkunst, en de architectuur, en de muziek geen recht hadden op een even diepgaande behandeling! Bovendien blijft het algemene beeld, dat er uit de spiegeling van de bijbelse stof in de litteratuur valt te herkennen, in dit boek niet zelden onvolledig en vaag.

Het is wel jammer, dat de schrijver met deze titel zo hoog mikte. Had hij zijn boek maar de wereld ingezonden onder een minder pretentieuze naam! Want als we zijn studie nemen voor wat het is: een eenvoudig verslag van de wijze waarop de verschillende middeleeuwsche schrijvers de bijbelse stof verwerkten, dan kunnen we er veel in prijzen. We kunnen er dan de grote beleenheid in bewonderen, en de vlotte weergave en de overzichtelijke indeling. Maar nu dr. Proost krachtens de titel van zijn boek, meer bedoelde te geven dan dit alleen, moeten we wel constateeren, dat de uitwerking ver is achtergebleven bij het plan dat hij zich stelde.

De schrijver citeert veel, en voegt dan aan zijn citaten woordverklaringen toe. Over het algemeen zijn deze uitstekend; echter zijn ze niet volledig genoeg. Verschillende uitdrukkingen, die de niet-vakkundige lezer zeker moeite zullen geven, zijn niet verklaard; soms blijft een woord eerst onverklaard om dan bij een latere gelegenheid toch weer wel verklaard te worden.

J. H.

Wat wijkt noch wankelt. Een bundel overdenkingen bijeengebracht door J. C. van Dijk. Uitgave: Uitgeversmij. Holland, Amsterdam. 268 pag. ing.

Medewerkers aan deze bundel zijn: Ds. J. C. van Dijk, Dr. M. H. den Hertog, Dr. F. W. A. Korff, Ds. P. J. Molenaar, Ds. J. Petri, Ds. J. J. Stam en Ds. A. K. Straatsma.

In zijn voorwoord zegt de samensteller:

„deze meditatieën zijn niet naar een bepaald gedachten-schema maar min of meer toevallig bijeengebracht. Als er een band is die ze verbindt — en dat is inderdaad te hopen — dan moet het zijn het verlangen des schrijvers om, schrijvend over wat hem zelf heeft bewogen, te getuigen van den onnaspeurlijken rijkdom van Christus”. En ieder deed dit op zijnen wijze. Zoo vertoont deze bundel veel overeenkomst met een bonte veldbouquet, waarin elke bloem schittert met eigen vorm en kleur, en die juist door deze losheid en overdaad bekoort.

Ieder der schrijvers geeft hier in eigen stijl en onderwerp iets weer van de beweging van het geloof.

Ik noem uit den inhoud slechts: de prachtige trilogie van Dr. Korff over het woord van Jezus: Ik ben de weg, de waarheid en het leven; en naast deze sobere ingehouden, bijna verstandelijke meditatie, de vurige dichterlijke weergave van David en Absalon, Herodes en Johannes, van Ds. Straatsma. De anderen en wij, en Onvervulde wenschen van Ds. Stam toonen den mensch in zijn worsteling om klaar te komen met het Evangelie; in andere stukken — ik denk aan De Herder van Ds. Hoek, en God die wonderen doet van Ds. Molenaar — is slechts plaats voor één woord: God!

Dit zijn slechts een paar min of meer toevallige grepen. Van het heele boek kan gezegd worden: het ademt leven, g e l o o f s leven. En is dat niet genoeg? De groote duidelijke druk veraangenaamt de lectuur.

J. J. G.

Dr. Fr. Heiler, De Openbaring in de Godsdiensten van Britsch-Indië en de Christusverkondiging. Vertaling van ds. J. C. Helders. 79 blz. Prijs, ingen. f 1.40. — H. J. Paris, Amsterdam.

In dit geschrift, voorzien van een voorwoord van Prof. Obbink en van een lijst van verklarende aantekeningen van ds. Helders, pleit Prof. Heiler voor een zendingsmethode, die, bij handhaving van de absolute beteekenis van het Evangelie van Christus, in het spoor van de oud-christelijke zending der apologeten, de geestelijke goederen van de Indische wereld erkent en positief verwerkt. Na een korte beschrijving van de „wisselwerking tusschen Oost en West” in verleden en heden worden „de geestelijke schatten” van Indië met toewijding en liefde beschreven. Daarna wordt gesproken over de beteekenis van de zending en haar methode; zij heeft ook in Indië openbaring te erkennen, zich verhoudend tot de Christusopenbaring op dezelfde wijze als de O.T.-ische. Inzake de inkarnatieleer, de leer van het lijden en het zondebewustzijn kan het evangelie zuiverend, inzake de opstanding, het koninkrijk Gods, de kerk verrijkend werken. Tot dusver heeft de zending deze taak n i e t begrepen. Tenslotte wordt dan de vraag: „een eigen christelijke theologie voor Indië” beantwoord in een uitvoerige bespreking van het Indische nationaliteitsbesef, de sociale orde, de heilige litteratuur, het ascetisch ideaal, de beteekenis van het gebed, de godsdienstoefening.

Gewoonlijk behandelen wij deze vragen rondom de figuur van Soendar Singh. De beteekenis van dit werkje van Prof. Heiler is nu, dat hij ons deze

dingen in een veel ruimer verband doet zien. Daarmee worden ze ook veel nadrukkelijker en minder incidenteel. Het boek moge daarom gelezen en overwogen worden.

A. A. v. R.

De Afscheiding en het Algemeen Reglement voor het Bestuur der Nederlandsch Hervormde Kerk van 1816. Kerkhistorische en Staatsrechterlijke Studie van Mr. S. Sybenga, Groningen. Erven B. v. d. Kamp. 1932.

In hoofdzaak houdt deze studie zich bezig met de vraag of het A. R. van 1816, waarmee de actie voor Kerkherstel in 1834 in botsing kwam, als ongrondwettig beschouwd moet worden. De schrijver stelt de vraag hoever de bevoegdheid van den koning onder de grondwet van 1815 reikte. Het antwoord zoekt hij hierin, dat er tusschen de bevoegdheid van den koning en die van den Wetgever een „onverdeeld terrein” lag, waarbinnen de koning het recht had algemeene maatregelen van bestuur te treffen niet inhoudende bepalingen door straffen te handhaven. Tot die regelingen rekent de schrijver ook het A. R. van 1816. Vervolgens worden enkele beschouwingen gegeven over de loop der gebeurtenissen in 1834. Ten slotte wordt de schuldvraag gesteld en wordt in het bijzonder de vraag besproken of het waar is dat de liberalen als de schuldigen te beschouwen zijn. „Met eenigen goeden wil” kan men dit niet als onjuist beschouwen „als n.l. tot de liberalen worden gerekend allen die door Groen van Prinsterer daaronder zijn gebracht”, d.w.z. liberalen en conservatieven.

De schrijver is zeer objectief in het weergeven der gebeurtenissen. Hij beschouwt de vervolgingen van heel wat ernstiger aard dan vele anderen plegen te doen (o.a. J. Reitsma in zijn „Geschiedenis der Hervorming enz.”). Ten aanzien van de vraag of het A. R. van 1816 grondwettig is schijnt de conclusie van deze studie onweersprekelijk. Toch komt het mij voor, dat een belangrijk punt hier buiten beschouwing bleef n.l., dat de kerk een eigen verbandsrecht heeft, een eigen rechtskring vormt, waarover de overheid alle competentie mist. Geen reglement kan grondwettig zijn, dat de onderdanen verbiedt zich volgens het bestaande verbandsrecht te gedragen i.c. de nooit wettig opgeheven kerkenorde van 1619.

J. W. T.

C. Kunst, Het Moderne Wereldbeeld en zijn wijzigingen. v. Gorcum en Comp., N.V., Assen.

Alvorens tot een bespreking van het boek over te gaan zal ik kort de inhoud weergeven.

De astronomie voor Newton en ook de verdere wetenschap werd door de kerk beheerscht en er werd gedwongen tot herroeping van resultaten waar ze niet strookten met de heerschende opvattingen. De eerste groote waarnemer was Copernicus die al een gevoelige stoot aan het homocentrische wereldbeeld gaf. Voorbereid door Keppler en Galilei kwam met Newton's gravitatiewetten en dynamica een totaal ander, een cosmisches wereldbeeld. Met deze nieuwe wereldbeschouwing verdween de aarde

als middelpunt van het heelal, de uitgebreidheid van het universum werd van groot belang en speculaties over leven op andere werelden werden mogelijk.

Ook de denkwijze veranderde. Men zocht nu niet meer naar het wezen der dingen, men past ze dus niet meer in een bepaald wereldbeeld, doch men zoekt slechts wetmatigheden. (Dit wordt de laatste tijd maar al te vaak vergeten!) Na Newton ontstaat zodoende een sterk determinisme, ook de filosofie was sterk mathematisch georiënteerd. (Spinoza, Descartes). Men leefde in een materieel monisme.

Door de ontdekking van de wet van behoud van arbeidsvermogen, volgde hierop een energetisch monisme. Doch de nieuwere atoomphysica gaf het dualisme tusschen materie en energie weer terug. (Door de relativiteitstheorie wordt dit volgens mij weer voor een groot gedeelte opgeheven, doordat aan een bepaalde massa m een hoeveelheid energie $E = mc^2$ wordt toegeschreven. c is de lichtsnelheid).

Op dit punt grijpt Kants kencritiek in, waaraan een hoofdstuk wordt gewijd.

De nieuwe wetenschappelijke denkmethode heeft zijn groote invloed op de metaphysica. Het causaliteitsvraagstuk wordt langs inductieve weg onderzocht. De filosofie van Hegel vindt dus in de inductie een felle tegenstander.

Nu rijst natuurlijk de vraag, hoe in het strenge causale wereldbeeld dat ontstaan is, wonderen zouden kunnen passen. In de oude tijden was vrijwel alles wonder, aangezien elk onbegrepen voorval wonder werd genoemd. Nu is een herziening van het begrip noodig. Het zal niet zijn een oorzaakloos gebeuren, dus een spontaniteit in de natuur, of een gebeurtenis met een zeer kleine waarschijnlijkheid. Ook niet de opvatting van Hunzinger als „Das Ding das Glaube weckt” hetwelk intellectueel niet toelaatbaar is, doch de schrijver beschouwt veeleer het geloof zelf als het wonder. Dus een subjectief wonderbegrip.

Van groote invloed op het wereldbeeld is ook de relativiteitstheorie geworden. De 3-dimensionale Enclidische ruimtevoorstelling wordt omver geworpen. Er komt een 4-dimensionaal Riemannsch ruimte-tijdbeeld voor in de plaats. Het geeft een verscherping van het determinisme, daar het geheele wereldgebeuren als een 4-dimensionaal blok voor ons ligt.

Vlak na deze enkele jaren van zeer scherp determinisme ontstaat de quantentheorie. Hierop zal ik straks terugkomen. Alleen zij hier vermeld, dat de heer Kunst concludeert dat het determinisme gehandhaafd blijft.

Bij de verklaring van het leven ontmoeten we twee scherp tegengestelde richtingen. Het Vitalisme, dat het leven als iets speciefs ziet en het niet, zooals het Materialisme, materieel wil verklaren. In dit boek wordt eenigszins het standpunt van het Vitalisme verdedigd. Ook wordt nog besproken hoe de erfelijkheid past in het determinisme, waarbij dus de theorieën van Mendel, Hugo de Vries en Darwin behandeld worden.

Aan een boek, dat deze onderwerpen behandelt, ook voor niet vakmensen is zeker behoefte, doch ik geloof niet dat er door dit werk in die behoefte voorzien is, daar het mijns inziens niet leidt tot een dieper inzicht in het wereldbeeld.

Een voordeel van het boek is, dat het eenvoudig geschreven is en niet in een zwaarwichtige taal, die zoo dikwijls in dit soort werken gebruikt wordt. Hier en daar vertroebelt het aantal feiten de groote lijn, doch over het algemeen is deze toch goed te volgen.

Goed lijkt mij o.a. de behandeling van de scherpe tegenstelling tusschen de vóór- en na-Newtonsche denkwijze en de strijd tusschen Vitalisme en Mechanisme. Ook de geleidelijke verandering van het wonderbegrip is duidelijk.

In enkele gevallen is de schrijver te positief. Bijv. dat de entropiewet een richting aan de tijd geeft. Dat dus in een deterministisch wereldbeeld, toekomst en verleden asymmetrisch staan t.o.v. het heden. Dit wordt weerlegd door H. Reichenbach (*Handbuch der Physik* Bd. 4 pag. 61.)

Fout is beslist het voorbeeld van het radiumverval (radioactief) ter demonstratie van de formule $E = mc^2$. Het radium zendt α deeltjes uit, dit is materie, n.l. Heliumkernen, en er blijft ook materie over, radium-emanatie, een gas. Dus het radium valt in materie uiteen, en geen omzetting van massa in energie heeft plaats.

Nu het hoofdstuk over atomen en quanten. Tot mijn spijt moet ik zeggen, dat dit in één woord slecht is. Dit is jammer, daar het toch belangrijk is voor de vraag: deterministisch of indeterministisch wereldbeeld? Behalve dat het voor niet-vakmensen volslagen onbegrijpelijk is, wat er bedoeld wordt, zitten er ook essentiële fouten in. Ik wil deze niet bespreken, doch alleen even ingaan op de hoofdvraag of uit de quantentheorie indeterminisme volgt, al dan niet.

Alles draait om de z.g.n. „onzekerheidsrelatie”, $\Delta p \cdot \Delta q > h$, van Heisenberg. Deze regel dus, dat als de snelheid van een deeltje scherp bepaald is, het principiëel onmogelijk is, de plaats te bepalen, en omgekeerd. Of ook: als de plaats tot zekere graad van nauwkeurigheid bekend is, daaruit de nauwkeurigheidsgraad van de snelheid volgt.

Het is de meening van de heer Kunst, dat we met een gebrek van ons waarnemingsvermogen te doen hebben, en hieruit zou inderdaad niets tegen het determinisme volgen. Doch deze opvatting is beslist fout. Essentieel van de onzekerheidsrelatie is, dat het een natuurwet is, die een principiële grens aan de nauwkeurigheid, waarmee een voorspelling gedaan kan worden, oplegt. De onnauwkeurigheid van een werkelijk experiment, heeft hier niets mee uit te staan, deze is veel onnauwkeuriger. De onnauwkeurigheid ligt dus in de natuur zelf. Hieruit concludeert Schlick (*Naturwissenschaften* 1931, pag. 153 bd. 19) tot *indeterminisme*. Reichenbach komt tot een uitbreiding van het begrip determinisme.

„Beschreibt man ein Geschehen durch endlich viele Parameter, so lässt sich die zukünftige Entwicklung dieses Geschehens mit Wahrscheinlichkeit voraussagen. Diese Wahrscheinlichkeit wächst gegen ∞ je mehr Parameter man berücksichtigt”.

Dit is het strenge determinisme. Nu geeft hij de uitbreiding op deze wijze, dat de waarschijnlijkheid, bij het invoeren van steeds meer parameters niet meer tot ∞ kan stijgen, doch, door de onzekerheidsrelatie, slechts tot een bedrag kleiner dan ∞ .

Een scherp determinisme volgt uit deze beschouwingen dus zeker niet.

T. JURRIAANSE (phil. doct.)

Nieuw.

GEDRUKT MATERIEEL voor PASTORALE ADMINISTRATIE, KERKBESTUUR
en KERKBEHEER naar adviezen van Ds. P. Prins van Wijngaarden e.a.

Kerkelijk Bevolkingsregister:

- K. 1 Doopregister.
K. 2 Lidmatenboek. Deze registers zijn verkrijgbaar in elke gewenschte dikte solied gebonden, met of zonder alfabet.
K. 3g Gezinskaart, gekleurd carton.
Deze kaart is ingericht voor kleine gemeenten en bevat zoowel kerkelijk bevolkingsregister, als pastorale gegevens (combinatie van K. 4 en K. 51). De achterzijde is blanco en kan desgewenscht worden bedrukt met speciaal verlangde rubrieken.
K. 3r Gezinskaart op rose carton.
K. 4or Gezinskaart, gekleurd carton, formaat 16×23 c.M.
Deze kaart is ingericht voor grootere gemeenten en bevat uitsluitend gegevens voor het Kerkelijk Bevolkingsregister. Hier behoort K. 51 met gegevens het pastorale werk betreffende bij.
K. 4w Verhuisbiljet (dit is K. 4or afgedrukt op wit papier).
K. 4b Gezinskaart; op blauw carton.
K. 5 Huiskaart, gekleurd carton, formaat $15 \times 15\frac{1}{2}$ c.M.
K. 6 Persoonskaartje, gekleurd carton, formaat $9\frac{1}{2} \times 14\frac{1}{2}$ c.M.
Deze kaartjes zijn bestemd voor personen, die een anderen naam dragen dan het gezinshoofd.
N.B. De modellen K. 3 g/r en K. 4or/b kunnen ook op papier geleverd worden voor losbladig systeem. Deze bladen kunnen ingebonden worden in speciaal daarvoor bestemde banden.

Wij verwijzen voorts naar model K.51: Pastoraal Kaartstelsel.

Voor de Gemeente:

- K. 11 Doopbewijs.
K. 12 Herinnering aan den Doop. In twee uitvoeringen.
K. 13 Bewijs van Lidmaatschap.
K. 14 Attestatie.

Kerkelijke Verkiezingen:

- K. 21 Lijst van Stemgerechtigde Lidmaten.
K. 22 Lijst van Kiezers, die gestemd hebben.

Geldelijk Beheer:

- K. 31 Begroting van inkomsten en uitgaven.
K. 32 Rekening en Verantwoording van inkomsten en uitgaven.
K. 33 Uiteenzetting van het plan van hoofdelijken omslag.
(Buiten- en binnenvel).
K. 34a Bijlage der Rekening van Inkomsten.
K. 34b Bijlage der Rekening van Uitgaven.
K. 35 Register van Ontvangst en Uitgaaf of Rekening-Courant.
(Buiten- en binnenvel).
K. 36 Inventaris van de pastoriegoederen.
K. 37 Register van controle op de staat van begroting in ontvangst en uitgaaf.
(Buiten- en binnenvellen).
K. 38 Waarschuwing.
K. 39 Certificaat tot afkoop van pachten.
K. 40 Verzoek om gratis te procederen.
K. 41 Kwitantie Generale Kas (met indruk 25 cent).
K. 42 Ligger op het tractement en de gewone emolumenten.
K. 43 Kwitantie Generale Kas (met indruk 50 cent).
K. 44 Kwitantie Generale Kas (blanco).
K. 45 Envelop Provinciaal College van Toezicht.

Vergaderingen:

- K. 46 Notulenboek.
K. 47 Convocatiebiljet voor Kerkvoogden en Notabelen.

Voor den Predikant:

- K. 51 Pastoraal Kaartstelsel voor Huisbezoek, enz.; op gekleurd carton, formaat 16×23 c.M. Behoort bij K. 4; maar kan ook afzonderlijk gebruikt worden. De achterzijde is blanco en kan desgewenscht worden bedrukt met speciaal verlangde rubrieken.
K. 52 Preekboekje, ingenaaid. (Zie hiernevens.)
K. 53 Preekboekje, losbladig. („ „ „)
K. 54 Ds. Aris' Presentielijst voor catechis. zondagssch. kinderkerk en jeugdver.
K. 55 Ds. Beversluis, Naamlijst van leerlingen.

Prospectus op aanvraag gratis.

VAN GORCUM & COMP. N.V. — UITGEVERS — ASSEN

N. J. WETTER & Zn. - UTRECHT

Kleedermakers naar maat

Oud Kerkhof 18, Tel. Int. 10145, Opgericht 1855

SPECIALITEITEN IN TOGA'S

Zijn steeds te ontbieden

Juist verschenen:

28 JAAR IN DE PASTORIE TE LONDEN

Herinneringen, samengebracht door

H. BAART DE LA FAILLE-WICHERS HOETH

In deze bladen wordt in losse groote lijnen de religieus-sociale ontwikkelingsgang van de Hollandsche Kolonie te Londen geschetst, onder de 28-jarige ambtsvervulling van den voorganger der Hollandsche gemeente aldaar, Dr. S. Baart de la Faille. Met tot achtergrond de persoonlijke herinneringen in die richting van lief en leed, ondervonden in den gezamenlijken arbeid van hem en zijn echtgenoot.

Eenforsch boekdeel van + 240 bladzijden, geheel in kunstdruk uitgevoerd en verlucht met een groot aantal foto's en prenten. Een prachtwerk in sierlijken, crème linnen band.

PRIJS GEBONDEN f 6.50.

Verkrijgbaar bij den Boekhandel

VAN GORCUM & COMP. N.V. - UITGEVERS - GIRO 2255 - ASSEN

VOOR

STUDIEBOEKEN

BIJ

WRISTERS - UTRECHT

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 5

REDACTIE EN DIRECTIE:

MAART 1933

Dr. H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Ale stukken voor de Redactie aan:
A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.	_____
J. W. TUNDERMAN (A.'dam-V.U.) Admin.	A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101,
Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)	Apeldoorn
Ab-Actiaat der Vereeniging:	_____
I. H. F. S. ENKLAAR, Nieuwegracht 62a bis,	Uitgevers:
Utrecht	VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

INHOUD.

REDAKTIE, Voorwoord.

Dr. W. TH. BOISSEVAIN, Kerk en gemeente.

Dr. D. J. DE GROOT, Kerk en kerkelijke problemen.

Dr. L. J. VAN HOLK, Het Vrijzinnig-Protestantsche kerkbegrip.

Dr. P. G. KRELING O.P., De Kerk.

Dr. J. Ch. KROMSIGT, De strijd om het wezen der Kerk.

Dr. H. FABER, Kroniek.

KOOPT UW

STUDIEBOEKEN

BIJ

BOEKHANDEL H. DE VROEDE

TRANS

P. VAN DIJK

UTRECHT

Zoo juist verschenen:

Dr. H. TH. OBBINK

DE GODSDIENST IN ZIJN VERSCIJNINGSVORMEN

GEÏLLUSTREERD

PRIJS, GEBONDEN . . f 7.90

Dit boek zal een rijk bezit wezen bij het zoeken naar voorlichting omtrent allerlei openbaringen van godsdienstig leven en den daarachter staanden godsdienstigen mensch. Klare en duidelijke uiteenzettingen worden gegeven met betrekking tot „heilig”, „mana”, „taboe” en andere woorden, wier beteekenis maar al te vaak nadere toelichting behoeft, — verder met betrekking tot totemisme, fetisisme, animisme, naturisme, en andere verschijnselen, die niet altijd begrepen worden, of met betrekking tot religieuze practijken en heilige handelingen, die men in den regel slechts bij name kent. Vele illustraties verhoogden de waarde van dit mooie boek.

Weekblad Ned. Herv. Kerk.

Verkrijgbaar bij den Boekhandel en bij den Uitgever

J. B. WOLTERS - GRONINGEN
DEN HAAG - BATAVIA

Zoo juist verscheen:

Dr. H. FABER

DE GESCHIEDENIS ALS THEOLOGISCH PROBLEEM

Een studie naar aanleiding van Ernst Troeltsch
„Der Historismus und seine Probleme”

Dit werk kan ten zeerste bijdragen tot verheldering
van het inzicht in de cultuurproblemen ook van onzen tijd.

Prijs

ingen. f 2.90

geb. f 3.90

VAN LOGHUM SLATERUS N.V. — ARNHEM

Van Gorcum's Bevestigings-Geschriften

'n Mooie verscheidenheid: De reeks werd van 2 op 4 uitgebreid!

Nieuw:

DE STERKSTE. Bevestigings-geschrift door *Ds. C. B. Burger*, Ned. Herv. Predikant te Bergen-op-Zoom, Oud-Alg. Secr. der VCJC.

Met omslag-plaat: „De Heilige Christophorus”, naar een schilderij van Bellini (1426-1516). Met gelegenheid tot persoonlijke opdracht. Prijs 25 cent. Bij afname van tenminste 10 exemplaren (ter uitreiking aan nieuwe lidmaten) à 20 cent.

In het belijdenisgeschriftje „De Sterkste” is aan de hand van de Christophorus-legende de gedachte uitgewerkt, dat jonge menschen goed doen hun leven te wijden aan de sterkste macht ter wereld, maar dat deze macht niet bestaat in het uiterlijk sterke, maar in het uiterlijk zwakke: het Christuskind. Hierbij wordt op de wankelende positie van de kerk in onzen tijd en de afwijzende houding van de jeugd ertegenover diep ingegaan.

IN HUN VOETSPoor WANDELEN ... Bevestigings-geschrift door *Ds. A. L. Broer*, Doopsgezind Predikant te Harlingen.

In sober, toch artistiek omslag. Met gelegenheid tot persoonlijke opdracht. Prijs 25 cent. Bij afname van tenminste 10 exemplaren (ter uitreiking aan nieuwe lidmaten) à 20 cent.

In dit eenvoudig gehouden geschriftje, als klein geschenk vooral voor nieuwe leden der gemeente bedoeld, spreekt de schrijver over wat Ina Boudier-Bakker „de groote voorbeelden” noemt, die God ons ter navolging gegeven heeft en die een voetspoor nalieten in den zandsoom van den tijd, dat ons tot richtsnoer kan zijn.

(In dezen tijd van zoo veel verafgoding van helden van den dag, die toch door zeer vergankelijke glorie worden omstraald, wordt op de heroën des geestes en bovenal op Christus als hoogste voorbeeld met nadruk gewezen).

Eerder Verschenen:

GIJ ZIJT PETRUS ... Bevestigings-geschrift door *Ds. C. C. de Kloet*, Ned. Herv. Predikant te Purmerend.

Met een plaat van Toorop: Petrus. Met gelegenheid tot persoonlijke opdracht. Prijs 25 cent. Bij afname van tenminste 10 exemplaren (ter uitreiking aan nieuwe idmaten) à 20 cent.

Een boekje, dat voldoet aan eischen van goeden smaak en dat aan nieuwe lidmaten van onze dagen iets te zeggen heeft, in een vorm die voor jonge menschen van dezen tijd en uit onze kringen aantrekkelijk is.

Buiten op staat de Petrus van Toorop. Binnen in de opdracht die zich leent voor gebruik niet alleen in Hervorinde, maar ook in Remonstrantsche, Doopsgezinde en Lutherische Gemeenten. Het is geschreven in rhythmisch proza, met een regelverdeling die doet denken aan een rijmloos vers. Waaraan nog toegevoegd mag worden, dat het duidelijk is, sober en doorzichtig als water.

„Petrus, naar leven en geloof gekarakteriseerd en de jongere in zijn zwakheid en zijn kracht tot een voorbeeld gesteld. De auteur drukt zich uit in een rhythmisch proza, dat zich zeer aangenaam lezen laat en dat in zijn uitbeelding ook op de jeugd wel indruk zal maken. In een stemmig omslag een fijn en aanbevelenswaardig boekje”.

„De Stroom”.

„Het is een pakkend woord, dat jeugdige lidmaten behoeven. Moge het boekje een ruim debiet hebben; dat is het ten volle waard”.

Ds. D. A. van Krevelen in „De Blijde Wereld”.

„Een mooi uitgegeven, in rhythmisch proza gestelde herinnering aan de afgelegde geloofsbelijdenis, die een parallel trekt tusschen den vurigen apostel en de jonge lidmaten der kerk en wegens haar Christocentrisch karakter ook aan leerlingen van rechtzinnige predikanten kan worden aangeboden”.

Ds. J. F. Beerens in het „Algem. Weekbl. v. Chr. en Cult.”

„Om hartelijk aan te bevelen”.

Ds. A. J. Werner.

„Het zal zeker opgang maken”.

„Noorderlicht”.

„Een pakkend woord, een treffende toespraak in een keurig kleed. Ik hoop dat vele predikanten dit boekje aan hun jongste leden zullen uitreiken”.

Ds. Van der Zijpp in „de Doopsgez. Maandbode”.

**BEHOUD WAT GIJ HEBT (Openb. 3 : 11). Bevestigings-
geschrift door Ds. A. Trouw, Voorganger der Ver. van
Vrijzinnige Hervormden te Den Haag.**

Omslag-ontwerp H. K r a y. Met gelegenheid tot persoonlijke opdracht. Prijs 25 cent.
Bij afname van tenminste 10 exemplaren (ter uitreiking aan nieuwe lidmaten) à 20 cent.

„Een warm, onopgesmukt woord, dat spreekt van de ernst van toetreding tot de Kerk. Hoofdzak is Het Geloof en het ervaren van Geloof. Het oriënteringspunt noemt Ds. Trouw: Het roepingsbesef.”

Dit geschrift zal voor hen, die lidmaat worden van de Kerk niet zijn een boekje, dat slechts iets beteekent op het moment waarop het hun door een kerkeraad of bestuur wordt uitgereikt, maar het zal voor hen blijvende waarde bezitten, het zal hun duidelijk maken, dat wat zij zelf wel gevoeld hebben en voelen, maar niet onder woorden konden brengen; het zal hun doen beschaffen de zin en beteekenis van hun toetreding, hun medearbeid in en voor de Kerk”.

Ds. D. A. Hoekstra in het „Vrijz. Pred.bl.”.

„Dit diep ernstige onderhoud met jonge mensen zal voor hen een waardevol bezit zijn. Het is juist wat de jeugd van dezen tijd vraagt: een glasheldere beschouwing in een kort bestek en geen aaneenschakeling van abstracte begrippen. Hoewel dit boekje is bedoeld voor vrijzinnige jongeren, kunnen we den inhoud toch ook voor anderen hartelijk aanbevelen.

„Jeugd en Godsdienst”.

„Ernstig en vroom, daarbij — een verdienste van dergelijke geschriften — eenvoudig. De nette uitgave maakt het zeer geschikt om door een kerkeraad als gedachtenis aan de ure der bekijdenis te worden uitgereikt”.

Prof. Dr. J. Lindeboom in het „Vrijz. Godsd. Kerkblad”.

„Een keurig uitgegeven boekje, met gelegenheid tot persoonlijke opdracht aan nieuwe lidmaten. De inhoud is wel doordacht en geeft veel te denken”.

„Weekblad v. d. Ned. Herv. Kerk”.

„Een uitnemend woord”.

„Deventer Kerkbode”.

Verkrijgbaar bij den boekhandel
VAN GORCUM & COMP. N.V.
UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 5

REDACTIE EN DIRECTIE:

MAART 1933

— Dr. H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Alle stukken voor de Redactie aan: —
— A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.	A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101, —
— J. W. TUNDERMAN (A.'dam-V.U.) Admin.	Apeldoorn —
— Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)	—
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	—
— I. H. F. S. ENKLAAR Nieuwegracht 62a bis,	Uitgevers: —
— Utrecht	VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen —

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

Voorwoord.

Met zekere vreugde zenden wij dit nummer dat geheel gewijd is aan de behandeling van de Kerk, de wereld in. Wij zijn de verschillende schrijvers dankbaar voor hun spontane medewerking en hopen ten zeerste, dat deze reeks artikelen mag bijdragen tot de verheldering van de theologische situatie in Nederland, welke wij in ons vorige speciale nummer in het algemeen belichtten. In ieder geval meenen wij te kunnen uitspreken, dat in de samenstelling en den inhoud van dit nummer de belangrijkste theologische en kerkelijke vragen, die met het onderwerp „de Kerk” gegeven zijn, naar voren komen. Dit moge ons verzoenen met den indruk van verwarring, die de lektuur van dit nummer mogelijk ook, en terecht, oproept.

DE REDAKTIE.

Kerk en Gemeente.

Met voorloopige verwaarloozing van de vruchtbare en origineel verwerkte onderscheiding van kerk en gemeente door Van Deelen (in zijn: Het begrip „Gemeente” in „Onder eigen Vaandel, April, 1931) neem ik mijn uitgangspunt in het Nieuwtestamentisch beeld van „het lichaam van Christus”. (Zie over dit beeld ook H. Lietzmann, Geschichte der alten Kirche, 1932, S. 226f).

Men kan dit „lichaam” met evenveel recht onzichtbaar als zichtbaar noemen. Onzichtbaar, omdat de gaven en krachten des Geestes heilgeheimen zijn, omdat de „omgang met God” verborgen is, omdat het geloof een zaak des harten is; zichtbaar omdat het lichaam van Christus op aarde verschijnt, een in de historie verschenen gegevenheid is, een eigen gestalte ontvangt, eene roeping vervult, zich in woord en daad kenbaar maakt. (Gaarne verwijs ik naar het nog altijd actueele geschrift van Hoedemaker, De Kerk en het moderne Staatsrecht, A'dam, 1904).

De consequenties van het spiritualisme dat elke zichtbaarwording, elke vormgeving en organiseering voor geestelijke dingen als een verminking en eene veruitwendiging afwijst, snijden wij voor het kerkbegrip dan ook van meetaan af, evenals die van het individualisme, dat zich aan het spiritualisme huwt, maar ook buiten dit bondgenootschap kan optreden. Dan wordt de gemeente begrepen als de som van enkelingen, van geloovigen die elkaar herkennen, zich samenvoegen tot eene vergadering, spontaan, meer of minder accidenteel, al of niet georganiseerd. Deze opvatting, die men eene atomische zou kunnen noemen, staat in levendige correspondentie met de ontwikkeling der filosofie in het tijdperk, dat Heinemann met de jaren 1600—1900 bepaalt (vgl. zijn Neue Wege der Philosophie, Leipzig, 1929). Zij is eene miskenning van het organisch bestaan van een lichaam, van de eenvoudige overweging, dat het lichaam iets anders en meer is dan de som van zijne deelen. Zij maakt den kinderdoop dan ook principieel tot eene vrijwel zinnelooze plichtigheid.

Dit uitgangspunt geeft ons ook dadelijk gelegenheid om te onderscheiden tusschen principieele en schuldige onzichtbaarheid. De schuldige vindt dan haar oorzaak in gemis aan moed tot belijden, in innerlijke verdeeldheid, die de verschijning van het lichaam als eenheid verhindert, terwijl de principieele onzichtbaarheid ook nog onderscheiden is van gedwongen onzichtbaarheid onder den druk van vervolging of van overheersching van het ongelooft.

In zijn reeds genoemd artikel heeft Van Deelen de aandacht gevestigd op de groote verwarring, die heerscht in het gebruik van de begrippen Kerk en gemeente. Mijn artikel wil, mede onder invloed van zijne studie, een poging doen tot zuiverder onderscheiding en nadere bepaling.

Van Deelen schrijft: „dat vanaf de oer-ecclesia, in haar geheel-eenig bestaan, twee ontwikkelingslijnen zijn te volgen, beide historisch en heils-historisch noodzakelijk en beide ook telkens weer terugkeerend”. Deze ontwikkelingslijnen worden aangeduid met de woorden Kerk en gemeente. „Het begrip „Kerk” accentueert in later dagen dat algemeene,

vooral naar zijn zichtbare, instituaire kant; het begrip „gemeente” accentueert daarentegen het bijzondere, het locale, de plaatselijke samenkomst der geloovigen. Echter kan met de „gemeente” ook zeer goed het algemeene worden aangeduid, b.v. in de uitdrukking: gemeente des Heeren, terwijl met „Kerk” ook de plaatselijke gemeente kan worden bedoeld” (p. 107, 109).

Het schijnt mij inderdaad toe, dat de historisch gegevene verschijning van het lichaam van Christus ons aanleiding geeft te spreken van een ongescheiden-onderscheiden twee-eenheid van Kerk en gemeente.

Zij behooren onderscheiden te worden. Dat de historie hiertoe noodzaakt, daarvoor geeft het artikel van Van Deelen een uitnemend pleidooi. Laat mij trachten eenige onderscheidingen vast te stellen, waarvan ik meen dat zij zoowel historisch als principieel aanspraak mogen maken op klaarlijkheid en aannemelijkheid.

De Kerk draagt de beginselen van eenheid en katholiciteit en wordt er door gedragen. Dat wil niet zeggen, dat met deze beginselen de gemeente niet gekarakteriseerd zou worden. Men zou kunnen zeggen, dat de eenheid en katholiciteit der gemeente in en door de Kerk hare gestalte verkrijgen. Het woord gemeente wekt de gedachten-associaties van geloofs- en geestverwantschap van innerlijk aan Christus verbonden. Het kan zoo dan ook geleidelijk het accent verkrijgen van vergadering, en dan is de weg gebaad naar zijn beteekenis van plaatselijke gemeenschap, „Kult-Gemeinde”. De Kerk-idee verwijdt zich echter juist van de „vergadering”-idee. De Kerk maakt eenheid zichtbaar van hetgeen ruimtelijk en tijdelijk gescheiden is. Daardoor is zij ook in staat het lichaam van Christus zoo te doen verschijnen, dat het duidelijk blijkt, dat het lichaam niet de som zijner ledematen is, maar ..... een lichaam, dat organisch leeft en groeit. Op zichzelf is er geen bezwaar tegen van plaatselijke kerken te spreken. Men bedoelt dan plaatselijke gemeenten, die in een bepaald kerkverband staan. Maar sinds de doleantie is het raadzaam dit spraakgebruik te ontwijken, omdat het ook het voertuig kan zijn van een atomisch en democratisch kerkbegrip, dat de kerkelijke macht uit de gemeente laat opkomen en dan de Algemeene Kerk laat ontstaan uit de vrijwillige „vergadering” van plaatselijke kerken. In deze gedachtengang past dan de opvatting der drie formulieren van eenigheid als accoord van kerkverband (vgl. H. G. Klein. Algemeene Kerken plaatselijke Gemeente, Dordrecht, 1888).

Een enkel voorbeeld moge een proeve geven van de toepassing der gemaakte onderscheiding. Indien een zendeling, die door een kerk wordt uitgezonden, zich vestigt in een heidenomgeving, dan treedt in die omgeving de kerk handelend op, en indien hij er eene gemeente wint kan men zeggen, dat de kerk die gemeente heeft gesticht en vergaderd. Indien ik echter in eene omgeving, die in een bepaald kerkverband staat maar geestelijk dood is een enkeling ontmoet, die de knieën voor Baäl niet gebogen heeft, dan is die enkeling mij eene verschijning der gemeente van Christus, zoals de palm in de woestijn de verschijning is van een verborgen bron. „Ungue leonem”. En als Hoedemaker op p. 111, 113 en 121 van zijn De kerk en het moderne staatsrecht schrijft, dat de kerk onzichtbaar is, evenwel voortdurend zichtbaar wordt en plaatselijk verschijnt: „Indien alle geloovigen in eene plaats konden saamkomen

zou er slechts ééne zichtbare Kerk zijn. Maar dan moest er geen afstand zijn; geen verschil in taal, nationaliteit, denkwijze en inrichting wezen", dan zou ik hier het woord Kerk liever door gemeente vervangen. Niet omdat de Kerk krachtens haar ongescheiden eenheid met de gemeente, niet aan de principiële onzichtbaarheid van het lichaam van Christus deel zou hebben, maar omdat het overeenkomstig haar onderscheiden eenheid met de gemeente voor de Kerk juist karakteristiek is, dat zij organisatorisch de eenheid van het lichaam van Christus demonstreert, gegeven de gedeeltheden der gemeente, door tijd en ruimte.

Als tweede onderscheiding zou ik willen aanwijzen, dat de eenheid en continuïteit van het werk des Geestes eene gestalte verkrijgen in en door de Kerk, terwijl het onberekenbaar-verrassend karakter van dien arbeid veeleer in en door de gemeente tot uiting komt al is het hier vooral zaak niet uit het oog te verliezen, dat onze onderscheidende werkzaamheid allerminst eene scheidende is.

Terwijl het onberekenbaar-verrassende karakter van het Geesteswerk — men denke aan de gelijkenis van Joh. III, 8 — zich openbaart in de „Geestesgaven", o.a. in de profetie, in de spontaneïteit van persoonlijk getuigenis, in het martyrium, vindt de continuïteit van dien arbeid vooral een uitdrukking en een werkplaats in de kerkelijke ambten. Men spreekt dan ook met reden niet van gemeente- maar van kerkgeschiedenis.

Er is verscheidenheid van ambten. In tegenstelling met de Roomsche kerk, in welke de officianten „mindere kerkelijke ambten" bekleeden onderscheidt Hoedemaker tusschen ambten en betrekkingen in de kerk: „Het ambt staat in verband met het kerkelijk welzijn, de betrekking met den uiterlijken welstand der kerk" (De Kerk en het moderne staatsrecht, p. 131). Het schijnt mij gemakkelijker toe de onderscheiding te maken, dan de scheidslijn te trekken. Bij Hoedemaker ligt de grenslijn in overeenstemming met zijne beschouwing dat het ambt zijn oorsprong onmiddellijk in Christus heeft en in zijne verwerping van alle hiërarchie, terwijl dan de betrekking door menschen ingesteld en gegeven wordt. Op denzelfden grond verwerpt hij ook het vicariaat en het hulppredikerschap. „Een koning kan een commissaris met zekere macht bekleeden, maar een dienaar des konings kan dit niet doen" (p. 127). Ook uit hoofde van inzichten over den Kerkvorm, die nog ter sprake komen, schijnt het mij juister toe wél de onderscheiding te handhaven, doch bij het trekken van den grenslijn speling te laten voor historische ontwikkeling en de eischen der practijk ¹⁾. Maar inmiddels het karakter van het kerkelijk ambt zoo scherp mogelijk te bepalen.

Het schijnt mij toe, dat er voldoende speling overblijft, indien wij vaststellen, dat het ambt eene directe betrekking heeft op het welwezen der gemeente, en een regeerende en (of) leerende en (of) verzorgende functie

---

¹⁾ Hier zou b.v. ter sprake kunnen komen de verhouding van „bestuur" en „beheer". Ook zou ik mij een plaatselijke kerkorde kunnen denken — en er dan niet dadelijk raad mee weten — die voorschreef, dat organisten leden der Kerk moesten zijn en zitting hadden in den Kerkeraad. In elk geval raakt hunne werkzaamheid veel meer het innerlijk welwezen dan den uiterlijken welstand der gemeente. Bekend is de anecdote van den organist, die na menige preek constateerde, dat hij voor de stichting der gemeente had gezorgd.

heeft. Hoe deze functies over de diverse ambten verdeeld of gecombineerd worden is van secundair belang; historische ontwikkeling en plaatselijke omstandigheden zullen in dezen uit den aard der zaak een krachtig woord meespreken.

Het karakter van het kerkelijk ambt wordt het best bepaald door de overweging, dat het ambt eene vertegenwoordiging van Christus is. „Het gaat in het ambt om de levende tegenwoordigheid van den levenden Christus in Zijne gemeente” (Hoedemaker, t.a.p. p.127). Wat dit voor het karakter van het ambt beteekent, komt m.i. het best tot uiting, als men zich aansluitende bij Zondag 12 van den Heid. Catechismus de zalving van Christus begrijpt als eene zalving tot profeet, priester en koning. Als wij dienvolgens in het ambt een profetisch, priesterlijk en koninklijk moment onderscheiden, is het duidelijk dat de werkzaamheid die aan een bepaald ambt verbonden is vanzelf zal uitwijzen, welk dier momenten in elk bepaald ambt domineert. Maar bovendien is het noodzakelijk te overwegen of, afgezien van de verscheidenheid der ambten, in het ambt deze momenten wel een onderling gelijke plaats innemen. En dan dient wat het profetisch moment betreft te worden vastgesteld, dat in haar wezen de gave der profetie niet ambtelijk is. Wij herinneren ons, dat wij bezig zijn te overwegen, dat in de Kerk het beginsel der continuïteit van het werk des Geestes tot uiting komt. Tot deze zijde van dat werk behoort zeker niet de schenking van het charisma der profetie. Profeten zijn zeldzaam, al behaagt het den Geest zelden deze gave aan zijn dienaren geheel te onthouden en al is voor eene zuivere functioneering van het ambt deze gave noodzakelijk. — Wat het koninklijk moment aangaat, merken wij op dat de regeermacht in de Kerk zeker eene afschaduwing is van het koningschap van Christus, maar dat overeenkomstig Matth. XX het priesterlijke accent van dit koningschap het typeerende is. Ook moet de bepaling van de verhouding der koninklijke en priesterlijke elementen in het kerkelijk ambt sterk onder den invloed blijven der overweging, dat de Kerk en het Koninkrijk Gods historisch en principieel onderscheiden moeten worden. Hoogst merkwaardig en „anregend” blijven wat dit betreft de beschouwingen van Hoedemaker, o.a. in zijn *Handboek voor het N.T. en zijn De Kerk en het moderne staatsrecht*, p. 61 v.v. en p. 108 v.v. Het resultaat van het bovenstaande is, dat het priesterlijk moment in het ambt de leiding heeft en het overheerschende is en er alle aanleiding is om het ambt als eene priesterlijke bediening te karakteriseeren.

Als derde onderscheiding tusschen Kerk en gemeente wijs ik aan, dat de beginselen van de vrijheid van den christenmens, het algemeen priesterschap der geloovigen en de gemeenschap der heiligen en welke beginselen meer van dezelfde qualiteit mogen zijn op een of andere wijze altijd leiden zullen tot de werkelijkheid der gemeente in algemeenen of plaatselijken zin. In de geschiedenis zijn zij het ook geweest, die gerebelleerd hebben tegen kerkelijke dwang en machtsusurpatie, tegen eene absorbeering van de gemeente-idee door het kerkbegrip. Mutatis mutandis kan men het conflict van Paulus met degenen, „die pilaren geacht werden”, reeds als een eerste bladzijde beschouwen van de geschiedenis van dit verzet; en het is opvallend, dat de eenige plaats in het N. Testament over de „onzichtbare Kerk” in den Brief aan de Galaten staat (IV, 27). De Kerk is

daarentegen de draagster van het beginsel, dat Christus het Hoofd der gemeente is en zijn gezag uitoefent over een volk, dat op aarde leeft en uit menschen bestaat, die voor de vervulling hunner roeping en voor hun geestelijken wasdom leiding, regeering, opvoeding, tucht behoeven. Men kan het gemaakte onderscheid illustreeren met de nevenstelling van 1 Joh. II, 20 en I, 3, of van Hebr. VIII, 11 en XII, 22—24 naast XIII, 7, 17.

Een enkel woord over den kerkvorm kan hier moeilijk vermeden worden.

Het behoeft geen betoog, dat de kerkvorm zich dient te plooiën naar de beginselen waarvan de Kerk de draagster is, maar op zoodanige wijze, dat de gemeente-beginselen niet in verdrukking komen. Als voornaamste kerk-beginselen somden wij op: ten eerste, dat het geheel meer en iets anders is dan de som der deelen. Vanuit dit gezichtspunt kan de kerk b.v. niet beschouwd worden als het resultaat van zich samenvoegende gemeenten, een beginsel dat gelegd kan worden (of dit historisch te rechtvaardigen is, is een andere zaak) achter het „bevestigings”-principe in de Herv. Kerk dat God door middel van de gemeenten de dienaren des Woords tot het ambt roept. Ten tweede, het beginsel der continuïteit. Men moge tegen den strak juridischen geest van de leer der successie nog zoovele bezwaren hebben, men kan niet ontkennen dat het beginsel der continuïteit een successie-dogma impliceert. Het vindt nog een rudiment in de ceremonie der „handoplegging”. Ten derde, het beginsel dat de macht der Kerk niet van beneden uit de gemeente opkomt, maar van boven afdaalt. Het zou interessant zijn eens na te rekenen, hoe groot de invloed is, dien de democratische geest van gelijkheid en volkssouvereiniteit op het ontstaan van vele kerkelijke wetten en practijken heeft uitgeoefend, met name ook op de ontwikkeling en de gangbare apologie van het presbyteriaal kerksysteem, dat oorspronkelijk zeker niet-democratisch is geweest. Wel dient alle nadruk te vallen op de priesterlijken aard van kerkelijk gezag. De sympathie voor het presbyteriaal kerksysteem wortelt bij velen in de antipathie tegen kerkelijke overheersching. Vandaar het beroep op het woord van Jezus: „Eén is uw meester en gij zijt allen broeders” en het verzet tegen rangorden; vandaar dat men de macht van enkelen over meerdere hoofden verdeelde (zie de kerkelijke formulieren). Een en ander ongetwijfeld een invalspoort voor den tijdgeest der democratie. Door deze middelen wordt echter de geest van tirannie niet bezworen. De aard van kerkelijk gezag moet van meetaf principieel onderscheiden worden van wereldlijk gezag, hetgeen ook aan Calvijn is ontgaan blijkens zijn commentaar op Matth. XVI, 14ff.

Het was niet in de laatste plaats de uitoefening van kerkelijk gezag overeenkomstig eene niet-evangelische opvatting van het karakter van dit gezag, die tot de protestantsche reactie leidde, en zoo zelve de oorzaak was van de verwoesting der prachtige cultuureenheid der middeleeuwen. Ik zie niet anders, of een nieuwe cultuureenheid zal er niet zijn zonder tempelreiniging en deze heeft zeer zeker ook tot voorwaarde eene bezinning op het waarlijk priesterlijk karakter van kerkelijk gezag.

Het zou mij niet verwonderen, als vele lezers het oordeel gereed hadden over dorre theoriën, waarmee men in het kerkelijk leven, zooals het zich aan ons voordoet, weinig kan beginnen. Laat mij dan mogen opmerken, dat zij in elk geval dan eenige aandacht verdienen als het

onbevredigende van bestaande kerkvormen beseft en uit dit besef de roep om reorganisatie geboren wordt. Maar laat ik hieraan ook weer dadelijk mogen toevoegen, dat ik er volkomen van overtuigd ben, dat zoodra van reorganisatie sprake is, aan cultuur-historische overwegingen een stem in het kapittel dient gegeven te worden. Elk systeem moet in wisselwerking blijven met het leven, en dat wil ook zeggen met het historisch geworden. De wijsheid verbiedt elke „Prinzipienreiterei” en „jede Konsequenz führt zum Teufel”.

Hiervan is de eerste consequentie, dat niet alleen aan den oorsprong maar ook aan de groei der christelijke Kerk een hoofdstuk toekomt in eene studie over den kerkvorm. Terecht waarschuwt Van Deelen tegen repristinering en wijst op het „einmalig” karakter van Kerk en gemeente in het N. Testament. Vgl. ook Brunner, *Das Gebot und die Ordnungen*, Tübingen, 1932, o.a. S. 512 f., 533, 545. Wij stemmen met Brunner in als hij op p. 545 schrijft: Wir dürfen aber, auch wenn wir nicht in romantischem Biblizismus die Urgemeinden idealisieren, in ihnen, da sie ja zugleich der kanonische Urtypus christlicher Kirche sind, bedeutsame Hinweise auf die Gestaltung der Kirche auch unter ganz veränderten Umständen sehen, maar dat sluit niet in maar veeleer uit, dat men het plan van een bij het wezen der kerk passende kerkvorm uit het N. Testament kan ontwerpen.

En de tweede consequentie is, dat men uit het wezen der kerk geen utopie van kerkvorm theoretisch construeeren mag, maar gebonden is aan de gegevens van oorsprong en groei van Kerk en gemeente. Zooals Troeltsch ergens schrijft, dat de menschheid altijd maar van weinig gedachten leeft, kunnen we hier constateeren, dat de historie ons slechts een klein getal van kerkvormtypen biedt aan cultuurhistorische overwegingen, waarvan de voornaamste het papale, episcopale, presbyteriale en independentistische zijn. Het is niet te verwachten, dat in de toekomst nog geheel nieuwe typen zullen ontstaan. Tegen deze verwachting zou alreede het beginsel der continuïteit pleiten, die ook samenhang met den eens gegeven oorsprong inhoudt. Noordmans bepleit hervorming door een synthese van het presbyteriale en episcopale. Nieuwvorming is eene illusie, die zelfs niet gekoesterd werd door mannen als Jonker, die de bestaande kerken nabij de verdwijning achtten: hij verwachtte het koninkrijk der hemelen.

Het is hier niet de plaats om ons aan materiele beschouwingen over den kerkvorm over te geven. Waar echter zoovelen door het papale systeem gefascineerd worden, is het wellicht wenschelijk met eene enkele opmerking daarvoor eene uitzondering te maken.

De zwakheid der critiek op dit systeem ligt doorgaans daarin, dat men niet het systeem treft, maar de historie, practijk, en mentaliteit van het empirische Pausdom, en dan blijkt nog dikwijls de vos aan het woord, die de passie preekt. Het is niet te ontkennen, dat louter theoretisch gezien het papale systeem het duidelijkst de eenheid der kerk demonstreert. Maar het breekt aan de werkelijkheid der gescheidenheid der menschheid in volkeren. De grens voor ambtelijke demonstratie van de eenheid der kerk ligt in de grenzen der nationaliteiten; de internationale eenheid kan alleen geopenbaard worden door eene „saamgebrachte vergadering” van daartoe bevoegde ambtsdragers. Bij overschrijding dier grens is het onvermijdelijk dat het internationalisme der Kerk in conflict komt met het nationalisme

der volken en dat de kerk niet een verheffende maar een nivelleerende macht wordt voor hunne nationale krachten. (Men lette er wel op, dat ik niet chauvinisme maar nationalisme bedoel). De historische en principieele wortels van het Pausdom liggen in het Romeinsche wereldrijk (en in het Joodsche imperialisme?), en men leze er Noordman's Augustinus op na om een indruk te krijgen van de radicale ommekeer, die de ondergang van het Romeinsche rijk ook principieel brengen moest in de ontwikkeling der cultuurhistorische grondslagen van het kerkbegrip. Het is bovendien ook gepast, dat de eenheid der kerk niet haar spits vindt in een éénhoofdig kerkelijk ambt maar zich boven het zichtbare toespitste in het onzichtbaar Hoofd, die gezegd heeft: Ik ben met ulieden al de dagen tot de voleinding der wereld. Op de origineele wijze, die wij van hem gewoon zijn, schrijft Noordmans dat, als de enkele bisschop iets teruggaan moet voor de catholiceiteit en voor de eenheid van het episcopaat, er een open ruimte overblijft: in die ruimte is de pauselijke stoel neergezet. (Augustinus, Haarlem, 1933, p. 187). Welnu, mijn bedoeling is, dat in die ruimte geen plaats meer is voor een afzonderlijk kerkelijk ambt, dat die ruimte open blijft voor Hem, Dien God der gemeente gegeven heeft tot een Hoofd boven alle dingen.

De mij toegestane ruimte is dusdanig ingekrompen, dat mij nog slechts een luttel aantal regels overblijft voor de stelling, dat men Kerk en gemeente wel moet onderscheiden, maar niet mag scheiden. Beiden zijn op elkander aangewezen.

Ik bepaal mij tot drie opmerkingen.

De vraag naar de prioriteit van Kerk en gemeente verliest daardoor niet haar beteekenis maar wel aan beteekenis. Zij heeft een historische zijde, die echter principieel niet beslissend is omdat het wezen der dingen niet alleen uit den oorsprong maar ook uit den groei gekend wordt. Zij heeft eene praktische zijde, die ons vermaant de tijden en gelegenheden te onderscheiden en met abnormale toestanden rekening te houden en de mogelijkheid te aanvaarden, dat ergens een kerk is voordat er een gemeente is en elders een gemeente, die geen kerkvorm verkreeg en buiten kerkelijk verband haar leven leidt. Zij heeft voorts eene principieele zijde, waarvan de beschouwing ons zou nopen, tot herhaling van veel, wat boven te berde is gebracht over de onderscheiding van kerk en gemeente.

2. Wie Kerk en gemeente scheidt, doet of te kort aan het „lichamelijk” karakter der gemeente of maakt de kerk tot een vereeniging, een menscheninzetting.

3. Kerkelijke verdeeldheid en scheuring in de gemeente, die weer de een de ander veroorzaken, leidt tot sectevorming. Deze is niet te verwarren met de pluriformiteit, die gegeven is met den veelervigen rijkdom van Christus (Ef. III, 10) en niet in principieele tegenstelling staat met kerkelijke eenheid. Kerkelijke verdeeldheid heeft onvermijdelijk tot gevolg, dat de kerken een sectarischen inslag krijgen, gelijk het ten dezen dage is en zoo krijgt hetgeen Brunner schrijft ook beteekenis voor de bestaande kerken, dat de secte ontstaat, „nie allein, aber immer auch aus dem Hochmut .... Darum ist Secte primär kein soziologischer oder kirchenrechtlicher, sondern ein dogmatischer Begriff” (Das Gebot und die Ordnungen, S. 527). Gegeven de menschenlijke verhoudingen zullen er altijd secten zijn. De kerk zal nooit alle christenen omvatten.

Binnen hare muren zullen hypocriten en buiten hare muren leden der gemeente van Christus blijven, maar de schuld der Kerk begint pas als zij zelve ophoudt katholiek te zijn. Dan gaat het onberekenbaar-verrassende element in het werk des Geestes de continuïteit van dien arbeid verstoren en treedt de secte als aanklager van de Kerk op. Daarom noemde Gunning de secten de „onbetaalde rekeningen der Kerk”.

W. TH. BOISSEVAIN.

Kerk en Kerkelijke problemen.

In de luttele bladzijden welke mij hier ten dienste staan het dogma der kerk in verband met de vele vraagstukken, die in onzen tijd op kerkelijk gebied om oplossing roepen, grondig uit een te zetten en te bespreken zal wel door niemand voor mogelijk worden gehouden. Het onderwerp is zoo omvangrijk en grijpt zoo diep in allerlei gecompliceerde verhoudingen en toestanden in, dat zelfs het allerbelangrijkste zich ternauwernood in een kort artikel laat samenvatten, ook al ziet men daarbij gelijk mijn voornemen is van breede argumentatie af. Uitdrukkelijk worde daarom hier vooropgesteld, dat ik elk streven naar volledigheid als ver buiten de grenzen van het bereikbare liggend heb laten varen. Mijn bedoeling reikt niet verder dan om enkele waarheden in het licht te stellen, waarvan ik meen, dat ze vóór alle andere verdienen de verdere ontwikkeling der kerkelijke bewegingen te beheerschen.

In de Heilige Schrift wordt ons de kerk hoofdzakelijk in drieërlei qualiteit beschreven. Allereerst wordt zij daar voorgesteld als de vergadering van allen, die het eigendom zijn van Jezus Christus en met Hem een eeuwige levensgemeenschap onderhouden. Uitgaande van de Hebreeuwsche en Grieksche woorden kan men haar definieeren als de vergadering der door God geroepenen, wanneer men er tenminste aan denkt, dat in dit geval het woord „geroepenen” zoowel het dogmatisch begrip van *vocatio interna* als dat van *vocatio externa* in zich sluit. Kiezen we ons uitgangspunt in de leer der verkiezing als het *cor ecclesiae* dan kan zij heeten de *numerus praedestinatorum*. De meest eenvoudige en misschien ook de meest veelzeggende naam is die van vergadering der geloovigen. Ik vat dan echter in overeenstemming met de geheel schriftuurlijke leer der oude Gereformeerde symbolische geschriften het woord „geloovigen” op in een praegnanten zin die de beteekenis der beide andere benamingen in zich sluit. Geloovigen zijn „zooveel als er verordend zijn tot het eeuwige leven”. Zij vormen om in de taal van den Heidelberger Catechismus te spreken een „*coetum ad vitam aeternam electum*” welke de Zoon Gods vergadert, beschermt en bewaart „in vera fide consentientem”. Bij geloovigen moet de nadruk niet slechts vallen op de *fides qua creditur*, maar vooral ook op de *fides quae creditur*: het Woord van God, dat zij bezitten in de Heilige Schrift, het Evangelie der verzoening van Jezus Christus, den Zoon Gods en den Zoon des menschen, die overgeleverd is om onze zonden en opgewekt om onze rechtvaardigmaking. De kerk is volgens de *Confessio Belgica*: *sancta congregatio seu coetus omnium fidelium Christianorum qui totam*

suam salutem ab uno Iesu Christo expectant abluti eius sanguine et per spiritum eius sanctificati atque obsegnati".¹⁾

Van deze kerk als coetus fidelium openbaart de Heilige Schrift dan verder vooral twee cardinale waarheden. Daarvan is de eerste deze, dat die kerk een eenheid is in den hoogen organischen zin van het woord. De menschen waaruit zij gevormd wordt zijn wel door onmetelijke afstanden van elkaar gescheiden, — tusschen hen liggen niet alleen zeeën en woestijnen en duizenden van jaren, maar ook de grenzen van hemel en aarde, van eeuwigheid en tijd, zij bestaat uit een triomfeerend en een strijdend deel — maar nochtans proclameert de Schrift steeds weer haar feitelijke eenheid. Zij heet het lichaam van Christus, waarvan de leden allen gehoorzamen aan het verheerlijkte Hoofd. Zooals de wijnstok één is met de ranken en de ranken in den wijnstok één zijn met elkander, zijn de geloovigen één met Christus en oefenen zij in Hem een gemeenschap der heiligen²⁾.

Maar de tweede waarheid, die in Schrift en belijdenis met niet minderen nadruk geleerd wordt, is de antithetische houding, welke deze kerk aanneemt tegenover de wereld, waarin zij naar haar strijdend deel vertoeft en tegenover de ongeloovigen en goddeloozen uit wier midden haar leden zonder eenige verdienste hunnerzijds verkoren zijn. Evenals het begrip „geloovige” moet het begrip „ongeloovige” streng worden omlijnd. Ongeloovigen zijn niet alleen menschen die roekeloos met God en godsdienst spotten en in ijdele verwatenheid brallen dat zij de lichten van den hemel hebben uitgebluscht, maar ook allen, die Gods Woord in dien zin verwerpen, dat zij weigeren, practisch of theoretisch hun reiniging en verlossing buiten zichzelf alleen in het bloed van Jezus Christus te zoeken. Ongeloovigen zijn niet alleen de leden van een bond van goddeloozen, maar ook zij, die levend uit een humanistisch ideaal de absolute waarde en noodzakelijkheid ontkennen van Christus eenige offerande aan het kruis. De ongeloovigen behoorren in geen enkel opzicht tot de kerk. Tusschen hen en de leden van Christus lichaam bestaat niet de minste gemeenschap. Dat komt heel duidelijk uit in het hooge priesterlijk gebed, waarin Christus voor Zijn lijden spreekt: „Ik bid niet voor de wereld, maar voor degenen, die Gij Mij gegeven hebt”. Het blijkt ook weer uit het woord, waarmee Hij ná Zijn opstanding de apostelen de wereld inzendt: „Die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn zal zalig worden, maar die niet geloofd zal hebben zal verdoemd worden”.³⁾

Een tweede qualiteit waarin de Schrift ons de kerk teekent is die van *mater fidelium*. Wat zij als zoodanig is wordt op kernachtige wijze uitgedrukt door Calvijn: *quando non alius est in vitam ingressus nisi nos ipsa concipiat in utero, nisi pariat, nisi nos olat suis uberibus, denique sub custodia et gubernatione sua nos tueatur donec exuti carne mortali similes erimus angelis*”. Opdat de kerk in staat zij de geloovigen voort te brengen, te voeden en te vormen heeft Christus in haar de ambten ingesteld. Hij rustte haar toe met de middelen der genade: Woord en sacramenten. In deze moederlijke functie verplicht Hij haar tot het hanteeren van de sleutelen des hemelrijks. Zij is geroepen tot de oefening der tucht, opdat het huis des Heeren heilig worde gehouden, haar afdolende kinderen mogen worden behouden en degenen, die niet tot de kerk behooren openbaar zullen worden.⁴⁾

Van de kerk als mater fidelium leert de Schrift dezelfde cardinale waarheden, die we leerden kennen, toen we over haar als coetus fidelium spraken. Alleen wordt nu, wat we toen als feiten vonden, meer als een roeping en taak haar voorgehouden. In de kerk als mater fidelium behoort eenheid te bestaan: de eenheid der zonen van hetzelfde huis, der medeburgers der heiligen en huisgenooten Gods. Die eenheid moet hierin uitkomen doordat allen zich scharen om het zelfde Woord Gods, daaruit leven en daarvoor zich buigen. Zij bereikt hier op aarde haar hoogtepunt als de moeder haar kinderen oproept tot de verkondiging van den dood des Heeren, als zij bij het gebroken brood en den vergoten wijn die kinderen realiseert en verzegelt, dat zij vleesch zijn van Christus' vleesch en been van Zijn gebeente.⁶⁾ Maar terwijl zij haar kinderen de eenheid der huisgenooten Gods beleven doet, stelt diezelfde moeder zich antithetisch en onverzoenlijk tegenover de ongeloovige wereld. Zij doopt haar heilige kinderen om ze van die der ongeloovigen te onderscheiden. Zij laat diegenen, die in leer of leven als ongeloovigen en goddeloozen zich openbaren niet aan de tafel des Heeren toe. Zij onderhoudt geen gemeenschap met degenen, die een andere leer brengen dan het Evangelie van den gekruisigden en verrezen Heiland. Ze ontvangt dezulken niet in haar huis en zegt tot hen niet: „Weest gegroet”. Zij vervloekt hen zelfs al zouden het Engelen uit den hemel zijn. Zij is gebonden aan het voorschrift van den apostel: „Trekt niet een ander juk aan met de ongeloovigen”. Want wat mededeel heeft de gerechtigheid met de ongerechtigheid en wat gemeenschap heeft het licht met de duisternis? En wat samenstemming heeft Christus met Belial of wat deel heeft de geloovige met de ongeloovige?..... „Daarom gaat uit het midden van hen en scheidt u af, zegt de Heere en raakt niet aan hetgeen onrein is en Ik zal u aannemen”. Zij sluit den broeder, die geen acht geeft op haar zorgvuldige tucht en herhaalde vermaningen buiten en beschouwt hem naar het Woord van Christus als de heiden en de tollenaar.⁶⁾

In een derde qualiteit openbaart de Schrift ons de kerk, wanneer zij haar noemt „pilaar en vastigheid der waarheid”. Doordat zij als gemeente van Jezus Christus in voortdurend levensverband staat met Hem, die de waarheid is, heeft zij de absolute waarheid in haar bezit. Zij is de zalving des Heiligen deelachtig, zij weet alle dingen en heeft niet van noode, dat iemand haar leere. Zij heeft het Woord Gods en den Geest, die door dat Woord hem in alle waarheid leidt. Gelijk haar heerlijk Hoofd is zij in de wereld gekomen om der waarheid getuigenis te geven. Christus zegt van de kerk niet alleen, dat zij bestaat uit de menschen, die de Vader hem gegeven heeft, maar ook dat Hij den Naam Gods geopenbaard heeft den menschen, die de Vader Hem uit de wereld gegeven heeft, dat zij de woorden ontvangen hebben, die Hem door den Vader gegeven zijn en dat zij het Woord Gods hebben bewaard. En Hij bidt: Heilig ze in Uwe waarheid, Uw Woord is de waarheid.⁷⁾

Ook in deze derde qualiteit moet de kerk weer openbaar worden in samenbindende en antithetische kracht. Omdat zij de schatbewaarster en de heraut der waarheid is, stroomen haar de menschen toe, die de waarheid zoeken, liefhebben en belijden. Een iegelijk die uit de waarheid is hoort haar stem, evenals de stem van haar hoogsten Profeet en Leeraar Wiens zalving

zij deelachtig is. Daarentegen die de leugen liefheeft en doet wordt door haar oordeel getroffen. Die maakt zij openbaar als niet tot haar behoorend: het zijn leugenaars, die loochenen dat Jezus is de Christus; Antichristen, die den Vader en den Zoon loochenen. De belijdenis der waarheid, die door de kerk wordt opgeheven, prikkelt den duivel en de ongeloovigen tot brutale of verkapte negatie. Daarom heeft de kerk de roeping om niet alleen de waarheid te prediken, maar ook om wat zij in de wereld als waarheid hoort verkondigen te toetsen. Zij waarschuwt haar leden om niet een iegelijken geest te gelooven, doch de geesten te beproeven of zij uit God zijn. Zij moet trachten te verhinderen, dat de menschen worden meegevoerd door allerlei wind van leer. Zij heeft den ketterschen mensch te verwerpen, na de eerste en tweede vermaning.⁸⁾

Nadat we wezen en roeping der ideale kerk uit de Heilige Schrift hebben leeren kennen, willen we de kerk zien, zooals zij zich heden in de realiteit van het kerkelijk leven openbaart. En dan is het eerste wat we ontdekken, dat we nu van de kerk in het meervoud moeten spreken. De kerk doet zich aan ons oog niet voor als een eenheid, maar maakt den indruk in grootere en kleinere deelen versplinterd te zijn. Er bestaat op aarde een menigte van kerken naast elkaar. Wij stuiten op de pluriformiteit der kerk.

Nu moet terstond worden opgemerkt, dat daar één vorm van pluriformiteit is, die met geen der drie qualiteiten, welke hierboven aan de ideale kerk werden toegekend in strijd moet worden geacht. Voor de geloovigen, die op aarde wonen is het een eisch van gebiedende noodzakelijkheid, dat de kerk zich plaatselijk openbaart en plaatselijk optreedt. Even waar als het is, dat daar een band is, die de kinderen Gods van alle eeuwen en werelddeelen tot over de grenzen van dood en eeuwigheid vereenigt, even zeker is het, dat de Christenen, die op een bepaalde plaats en in een bepaalden tijd tezamen wonen, in hun kleinen kring de werkelijkheid der kerk als coetus fidelium op intenser wijze beleven dan voorloopig tenminste mogelijk is in de una sancta catholica. Zal de kerk als mater fidelium de geloovigen voortbrengen en voeden, dan is het noodig, dat zij plaatselijk geïnstitueerd wordt. En in werkelijkheid kan zij alleen pilaar en vastigheid der waarheid zijn, wanneer zij plaatselijk haar waarheidswoord doet hooren en den leugengeest der haeresie wederstaat. De Heilige Schrift spreekt daar ook zelf van plaatselijke kerken. Zij trekt tusschen de geloovigen landelijke en stedelijke grenzen. Zij kent te Rome, Corinthe en andere plaatsen heiligen, die hun eigen gemeentelijk leven hebben, hun geïnstitueerde kerk. Ja zij maakt zelfs melding van zelfstandige gemeenten ten huize van dezen of genen broeder, daarmede haar goed recht erkennende. De plaatselijke kerk doet dan in geen enkel opzicht te kort aan het wezen en de roeping en de eenheid der kerk. Daarom was het juist gezien van de Gereformeerde richting, dat zij op de plaatselijke kerk den voornaamsten nadruk legde. In die kerk beleven de geloovigen hun eenheid; als plaatselijke kerk stellen ze zich tegenover de ongeloovigen. En als plaatselijke kerk leven zij met andere kerken in één verband, eenheid geopenbaard in belijdenis, leven en inrichting der kerk.

In den loop der geschiedenis heeft zich meer en meer nevens deze een andere pluriformiteit geopenbaard, die tegenover de ideale kerk gelijk

de Schrift ons die teekent zich niet rechtvaardigen kan. Tal van kerken staan heden ten dage met hun belijdenis, kerkinrichting en kerkregeering naast of tegenover elkaar. Deze alle beweren met meer of minder of heelemaal geen recht dat zij de algemeene Christelijke kerk op aarde vertegenwoordigen. Zulk een pluriformiteit is in lijnrechten strijd met het woord van Christus en zijn apostelen en moet daarom als zondig worden gebrandmerkt. De geloovigen mogen met haar nimmer vrede hebben, maar moeten haar als satanswerk biddend bestrijden. Het ideaal der eene katholieke Christelijke kerk, die ook voor het uitwendige een gesloten phalanx vormt tegen de ongeloovigen mag door hen nooit worden losgelaten. Het is schuldig defeatisme, wanneer zij in den bestaanden toestand berusten.

Nu zijn verschillende middelen denkbaar om tot verdwijning van deze zondige pluriformiteit te geraken. Een daarvan, in onze dagen bij velen favoriet, is het bijeen brengen van alle kerken (d.w.z. alles wat zichzelf onder den naam van Christelijke kerk gelieft aan te dienen) op een oecumenische conferentie (oecumenisch concilie zou men nog liever wenschen doch men voelt dat dit onder de bestaande verhoudingen te hoog is gegrepen). Daar kunnen zij elkaar leeren kennen en waardeeren, daar kunnen zij vrij uit spreken en tezamen middelen beramen, die tot een herstel der gebroken eenheid zouden kunnen leiden. Deze gedachte heeft zich in zekeren zin in de conferentie van Stockholm, maar vooral in die van Lausanne kunnen realiseeren.

Zonder nu iets te kort te willen schieten in den eerbied, die ieder aan het pogen van groote en idealistische menschen schuldig is en die men behoort te hebben voor den ontzaglijken arbeid en de ijzeren volharding, die noodig zijn geweest om de door den wereldoorlog meer dan ooit van elkaar vervreemde nationale kerken tot elkaar te brengen op gemeenschappelijke vergaderingen, meen ik toch dat conferenties van deze soort voor de oplossing van het kerkelijk vraagstuk weinig beloven. Zal een dergelijke conferentie algemeen zijn dan moet men rechts en links elkaar als geheel „gleichberechtigt” uitnoodigen. Dan stelt men daarmee echter tevens alle kerken op één lijn, een vitium originis dat zich later steeds wreken zal. Het onderscheid tusschen ware en valsche kerk wordt verwaarloosd.⁹⁾ Humanist en evolutionist eischen voor zich even recht van spreken als de christen, die uit de waarheid van het eerste antwoord van den Heidelberger Catechismus leeft. Ja doordat volkomen terecht de orthodoxe Christen zich in deze hem onwaardige positie niet zal laten dwingen en daarom van zulke conferenties verre blijven moet, kan het niet anders of verwaterde orthodoxie en modernisme zullen er elkaar den boventoon betwisten. Indien, wat zeer twijfelachtig is, zoodanige conferentie ooit werkelijke besluiten zou nemen, zouden deze op het gebied van belijdenis en kerkinrichting een nivelleerend karakter dragen.

Christenen die niets willen laten vallen van den eisch der Schrift kunnen aan conferenties van deze soort niet deelnemen. Wanneer zij aan hun roeping getrouw zijn hebben zij op de ongeloofstheoriën van humanist en evolutionist geen ander antwoord dan: anathema sit. Dengenen, die onder den pretentiezwaren naam van „modernen” de dwalingen van heidendom en vroegere haeresie herleven doen, hebben zij geen andere bood-

schap te brengen dan, „dat de toorn Gods en de eeuwige verdoemenis op hen rust, zoolang zij zich niet bekeeren”.¹⁰⁾ Een kerk, die zich bewust is, dat zij in het bezit van Woord en Geest als pilaar en vastigheid der waarheid in deze wereld staat, kan de loochenaars dezer waarheid op haar vergaderingen nooit anders ontmoeten, dan de Dordtsche Synode de Remonstranten ontvangen heeft n.l. als gedaagden.

De eenheid der kerk van boven af te bereiken is een onmogelijkheid zonder dat met de eischen die de Schrift aan haar wezen en haar roeping stelt getransigeerd wordt. Met internationale conferenties van kerken, die inwendig aan de verschrikkelijkste tegenstellingen laboreeren, wordt stellig de eenheid niet bevochten. Beter is het bescheiden van onderen op te beginnen bij de nationale, regionale, plaatselijke kerk. Eerst als alle geloovigen den strijd voor kerkherstel en voortgaande reformatie in eigen kring met succes hebben gestreden, kunnen de gezuiverde kerken elkaar ontmoeten, niet op een oecumenische conferentie die haar conclusies door de rekkelijkheid eener overeenstemming in „geest en hoofdzaak” feitelijk terstond van alle kracht beroofd ziet, maar op een oecumenisch concilie, dat onder aanroeping van den naam des Heeren resoluties durft nemen, die op Zijn Woord alleen gegrond zijn. Zulk een concilie zal dan ook daarin met de groote concilies der oude Christelijke kerk overeenkomst vertoonen, dat het alle ketterijen die de waarheid Gods tegenstaan zonder uitzondering durft te verbannen.

Herstel der eenheid wordt dus het best gediend door het zoeken van toenadering tusschen de locale en regionale kerken. Ook daarbij echter kan men verschillende wegen inslaan. Men kan trachten de pluriformiteit op te heffen door terug te gaan tot de historische oorzaken waartoe zij kan worden herleid. Die oorzaken loopen ver uiteen. Sommige kerken zijn tot zelfstandige formatie gedwongen doordat zij in een conflict voor de waarheid van Schrift en belijdenis partij hebben gekozen, menigmaal ten koste van groote persoonlijke offers. Andere die zich ook kerken noemen werden uit schisma of haeresie geboren. Soms ook zijn de verschillen zoo miniem, dat moeilijk aan een andere oorzaak dan zondig misverstand kan worden gedacht. Nu zou de kerk, die historisch en confessioneel het zuiverst staat, kunnen eischen, dat de geloovigen uit de andere min of meer gedeformeerde of uit oorzaak van onwettige scheuring bestaande kerken zich bij haar zullen voegen opdat op deze wijze allen, die tot de onzichtbare kerk behooren hun zichtbare eenheid hervinden.

Stellig kan deze methode theoretisch op goede gronden worden verdedigd. Of zij echter practisch met eenige kans op gunstige resultaten kan worden aangewend waag ik te betwijfelen. Het staat te vreezen, dat men zich afsloven zal om het goed recht van elke kerkformatie á tors et á travers te bewijzen. Discussie over dit punt ontaardt menigmaal in een heftige strijd, die meer verwijderd dan samenbindt, en waarin het ideaal menigmaal door onheilige sentimenten verdrongen wordt. Zulk een strijd doet de vooroordeelen en de heilige huisjes ontstaan, zij voedt het domme en zondige conservatisme.

Het is dus voor de eenheid der kerk het beste indien de verschillende formaties haar historische rechten niet al te zeer op den voorgrond schui-

ven. Ik zeg dit niet, omdat ik zulke rechten waardeloos acht en den roem van hen, die voorheen aan de reformatie der kerk gearbeid hebben ook maar eenigzins wil zien verkort. Integendeel ik schrijf dit in diepen eerbied voor de vaders, die in den strijd voor de waarheid Gode meer hebben gehoorzaamd dan de menschen, in de overtuiging ook dat ik zelf tot een kerk behoor die op de sterkste historische gronden zich als de voortzetting van de oude kerk der hervorming legitimeeren kan. Maar het gaat er om hoe de eenheid hersteld wordt en dat kan niet door eenzijdig de verschillen en hun oorsprong naar voren te brengen. Er is een betere weg, die door alle geloovigen van elke kerk kan worden bewandeld. Zij moeten allen de kerk, waarin zij geboren werden toetsen aan het ideaal der kerk die het Nieuwe Testament ons teekent. Zij moeten onderzoeken in hoeverre aan hun kerk de drieërlei qualiteit van deze kan worden toegeschreven en of zij de scheidslijn tusschen geloovigen en ongeloovigen, tusschen rechtvaardigen en goddeloozen zoo zuiver mogelijk trekt. Blijkt dit niet het geval te zijn dan is reformatie dringende roeping.

Wanneer ik goed zie zijn het heden voornamelijk drie dingen die de geloovigen in de verschillende kerken te doen staan. Vanzelfsprekend zal alnaarmate de kerk meer gereformeerd of gedeformeerd is de nadruk op elk dezer drie verschillend vallen. Maar in wezen is het toch een gemeenschappelijke taak, die op allen rust en waartoe zij elkander voortdurend moeten opwekken.

In de eerste plaats hebben zij zich den huidigen oogenschijnlijk verscheurden toestand van het lichaam van Christus te realiseeren als een ten hemel schreiende zonde. Dat is een ernstiger en dringender roeping dan elkander verwijten te doen over de wijze waarop deze ontstaan is en te strijden over het meer en minder van ieders schuld. Zij behooren de eenheid der ondanks alle uitwendige gebrokenheid toch bestaande una sancta catholica in dezen tijd allereerst en allermeeest te beleven in het gemeenschappelijk opheffen der 5^e bede. Zij moeten die bede bidden met klaren blik voor de zonde, die zij hebben tegenover de kerk. Dat de kerk geworden is wat zij is, is onze schuld. — En zooals de geloovigen zich verantwoordelijk voelen voor de gebrokenheid der kerk, hebben zij ook hun onmacht te beseffen om die kerk weer tot een te brengen, wat toch zoo bitter noodzakelijk is. De geloovigen moeten den nood kennen waarin zij verkeerden: hun zonde heeft de kerk versplinterd en hun zwakheid en klein geloof houden haar genezing tegen. Daarom, wanneer er één praedicaat is, dat de kerken als om strijd voor zich behoorden op te eischen dan is dit het veel gesmade en miskende woord „doleerend”. ¹¹⁾ De eerste taak der kerk van onze dagen is de eerste taak van den bekeerden zondaar: treuren over de zonde, boete doen in gemeenschap met al het volk des Heeren, droefheid betoonen naar God, die een onberouwelijke bekeering werkt. Hiermee bedoel ik niet dat elke kerk en in elke kerk iedere geloovige op dezelfde wijze en in dezelfde mate schuldig staan. Maar ik wil dat het eene en ondeelbare volk des Heeren de schuld der broederen gezamenlijk dragen en belijden zal. De zonde der Christenen ook tegenover de kerk loopt zeer ver uiteen. Hier is het gebrek aan liefde en begrijpen, daar een verwaarloozen van het zoeken naar eenheid, ginds een heulen met den vijand. Maar als het er op aan komt is dat alles gemeenschappelijke schuld. Niemand mag ze van zich afschuiven, ook niet al behoort hij tot

een kerk, die steeds naar gehoorzaamheid aan het bevel van Christus heeft gestreefd. Christus leerde ons bidden: „Vergeef o n s o n z e schulden gelijk ook wij vergeven o n z e schuldenaren”.

Doch gelijk bij den bekeerden mensch de droefheid over de zonde parallel loopt met lust en liefde om naar al Gods geboden te leven, zoo kan ook de doleerende kerk in klagen en boete doen alleen geen bevrediging vinden. Haar berouw over de zonde is actief. Als het ware leedwezen bij haar gevonden wordt zal zij het gebed van Christus in Joh. 17 : 21 voelen als een vlammend gebod. En zij zal niet alleen dat gebed medebidden maar ook zich haasten om de broederhand te reiken aan allen die den Heere Jezus Christus liefhebben in onverderfelijkheid. De droefheid over de zonde zal haar doen roepen om den Geest die samenbindt en vereenigt. In het gevoel van gemeenschappelijke machteloosheid zullen de geloovigen de waarheid van Paulus ervaren: „Als ik zwak ben, dan ben ik machtig”. Zij zullen ontdekken dat in een waarlijk doleerende kerk de zelfverloochening vanzelf wordt geboren, dat daar de Geest van Christus de heilige huisjes gemakkelijk stuk slaat, dat daar vanzelfsprekend de een den ander uinnemender acht dan zichzelf.

Maar, en hierop dient tenslotte gewezen — gelijk het leven der dankbaarheid van den bekeerden mensch aan vaste normen is gebonden, zoo geldt ook voor de kerk, die in actieve boete haar eenheid zoekt, dat zij zonder reserve gehoorzamen moet aan het gebod des Heeren. Die kerk moet zich geen andere idealen stellen dan haar in het woord Gods worden aangewezen! Zij moet niets meer en niets minder willen zijn dan vergadering en moeder der geloovigen en pilaar en vastigheid der waarheid. Zij moet zich bewust zijn dat gehoorzamen scheiding maken is en dat eenheid der kerk zoeken begint met de afscheiding van „degenen, die van de kerk niet zijn”. Zij moet de teekenen van het lichaam en bloed van Christus zuiver bewaren. De eenheid is te duur gekocht zoodra ook in het minste de waarheid aan haar ten offer valt.

Aan het einde van dit artikel ben ik meer nog dan aan het begin mij zijn onvolledigheid bewust. Eeuwenoude distincties werden niet besproken en brandende vragen niet aangeroerd. Concrete moeilijkheden konden niet onder de oogen worden gezien. Ik zal echter tevreden zijn, als duidelijk is geworden, wat ik zie als wezen en roeping der kerk en welke weg tot haar reformatie en eenheid moet worden ingeslagen.

Woudsend (Fr.)

D. J. DE GROOT.

NOTEN.

1) Hand. 13 : 48. Catech. Heidelb. LIV bij H. A. Niemyer. — *Collectio Confessionum* etc. — Leipzig 1840, pg. 441. Confess. Belg. XXVII Niemyer a.w. pg. 379. — Rom. 4 : 25.

2) Eph. 4 : 4; 1 Cor. 12 : 27; Joh. 15 : 5-12.

3) Joh. 17 : 9; Marc. 16 : 16.

4) Galat. 4 : 26; Inst. IV, I, 4. Corp. Reform. XXX. kol. 749; 1 Cor. 12 : 28; Eph. 4 : 11-16; Matth. 18 : 18; Joh. 20 : 23.

5) Ps. 133; Eph. 2 : 19; Confess. Belgica XXIX Niemyer a.w. pg. 380; Catech. Heidelb. LXXVI Niemyer a.w. pg. 447.

6) Catech. Heidelb. LXXIV. Niemyer a.w. pg. 446. LXXXII ssq Niemyer a.w. pg. 449 ssq. Galat. 1 : 8; 2 Cor. 6 : 14; Matth. 18 : 17.

7) 1 Tim. 3 : 15; 1 Joh. 2 : 20, 27; Joh. 16 : 13; Joh. 18 : 3; Joh. 17 : 6-8, 17.

8) Joh. 18 : 37; 1 Joh. 2 : 19-23; 1 Joh. 4 : 1-3; Eph. 4 : 14; Titus 3 : 10. —

In deze derde qualiteit komt de kerkelijke tucht vooral in aanmerking als tucht op de leer der ambtsdragers.

9) Vgl. Confess. Belg. XXIX. Niemyer a.w. pg. 380.

10) Vgl. Catech. Heidelb. LXXXIV Niemyer a.w. pg. 449.

11) Door het gebruik van dit woord wil ik niet suggereeren dat elke reformatie ingericht moet worden naar den norm van de beweging, die nu in de kerkgeschiedenis als de „Doleantie” bekend staat. Wel ben ik van meening, dat in haar tijd het ware treuren over den droeven staat der kerk op schoone wijze openbaar is geworden. Ik denk hier aan Van den Bergh, die voor kerkherstel streed met bidden en vasten.

Het Vrijzinnig-Protestantsche Kerkbegrip.

I. Niet alleen de zuivere rede, ook de theologische methodiek heeft hare antinomieën. Eensdeels moet zij heldere en wetenschappelijk verantwoorde formuleering aan de gegevens van den godsdienst weten te geven, anderdeels gewagen die gegevens juist van het onuitzegbare, het Geheimenis. Dat geldt nu zeer zeker ook bij de theologische behandeling van het kerkbegrip, dat een zuiver menschelijke formatie is van de hoogste belangrijkheid, en tevens meer dan eenige andere menschelijke formatie betrokken is op en afhankelijk van goddelijke activiteit. De spanning tusschen deze twee polen, voelbaar in alle kerkbegrippen der christenheid, wordt in het vrijzinnig protestantisme, in aansluiting bij en onderscheiding van de twaalf artikelen, wellicht het best geformuleerd als volgt: „ik geloof dat de christelijke kerken bedoeld zijn als verwijzingen naar de gemeenschap der heiligen”. Minder mag meer kan men niet zeggen.

II a. Voor wij deze uitspraak theoretisch gaan doorlichten, moet eerst vaststaan, dat het werkelijk zin heeft, van een kerkbegrip, en van begrip voor de kerk te spreken in de vrijzinnige wereld. Twijfel hieraan zou wel begrijpelijk wezen. Want heeft niet de vrijzinnig protestantsche vorm van christendom juist allerlei trekken, die kerkbewustzijn, kerkliefe, en dus ook kerkidee belemmeren? Noem maar 1°. het *spiritualisme*, zeker een der ingrediënten in de vroomheid dezer kringen. Dat spiritualisme hecht niet aan „vormen”, gelooft niet in de definitieve waarheid van eenig dogma, eenige confessie, eenig instituut. Noem dan 2°. het *universalisme*, dat zeker niet minder karakteristiek is. Wie universalistisch denkt, ziet het christendom in het verband van alle godsdiensten; hij ziet de kerk vervlochten met maatschappij en staat, de theologie onlosmakelijk verbonden aan wetenschap en wijsbegeerte. Hij zal dus geneigd zijn de kerk dienovereenkomstig te verstaan als: „de natuurlijk-menschelijke broederschap, verlicht door aangeboren rede en van clericale duisterheden bevrijd”. 1) Noem dan 3°. dien voor ons onderwerp gewichtigsten component: het *individualisme*, 2) zooals dat in de 19e eeuw zich breed en machtig ontwikkelde. Hoe zou ooit een individualist, die het zwaartepunt van het leven in zijn persoonlijk inzicht legt, die onafhankelijkheid (geestelijk zoo goed als economisch) als het grondbeginsel der ware zedelijkheid en vroomheid belijdt zich in

1) Zoo J. Lindeboom in zijn beschrijving der 18e eeuwse vrijzinnigheid. (Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme, deel I, blz. 154).

2) In de schakeering van „autonomie” is dit ook bij Roessingh grondtrek van den modernen mensch; vergl. Geschiedenis van het Modernisme in Nederland, hoofdstuk I (Verz. Werken, IV, 232 v.v.).

diepste wezen met anderen verbonden kunnen of willen voelen? ¹⁾ En alsof dit alles niet genoeg ware: vergeten wij niet den invloed van intensief historisch onderzoek, dat van een naief begrip van de Kerk niets overlaat ons integendeel laat zien, hoe in den stroom der historie kerken en kerkbegrippen ontstaan en vergaan, uiterst verschillende vormen, beïnvloed door de algemeene politieke en cultureele situatie, waarvan geen grootste gemeene deeler is te geven.

Geen wonder dan ook, dat de vrijzinnigheid vrij negatief tegenover de de beteekenis der kerk stond. De 70-er jaren der vorige eeuw vormen wellicht het hoogtepunt dier onkerkelijke gezindheid, waarvan men de stichting der Vrije Gemeente in 1877 (met haar radicaal antikerkelijke tendenties en benamingen: „toespraak” voor preek, „lend-a-handclub” voor diaconie enz.), lied 74 van den N.P.B.-bundel, en de in 1879 vastgestelde beginselverklaring der Remonstrantsche Broederschap ²⁾ als symptomen kan beschouwen. Niettemin bleef het modernisme in overgrote meerderheid de bestaande kerkgenootschappen getrouw, of stichtte nieuwe organen voor nieuwe functies van religieuze levensgemeenschap (de Nederlandsche Protestanten Bond 1870), al was dan zulk een gemeenschap geen doel in zich zelf, doch middel voor het eigenlijke doel: de vrije ontplooiing en de juiste verhouding van „Gott und die Seele; die Seele und ihr Gott”. (Harnack).

II. b. Hoe dit nu ook geweest moge zijn, de zoste eeuw zag hierin groote verandering komen. De zin voor het concrete, voor het eigene, voor gemeenschap, doen zich gelden in de vrijzinnig christelijke wereld als evenzoo vele correcties op spiritualisme, universalisme, en individualisme. De talrijke getuigenissen van dezen nieuwen geest zijn de rechtvaardiging om over het vrijzinnige kerkbegrip te schrijven. Daarom mogen zij hier met eenige uitvoerigheid worden genoemd. Ik denk allereerst aan de vrijz. hervormde actie, die reeds als zoodanig een bewijs is van hechten aan de kerkgemeenschap, aan de nationale traditie en den historischen samenhang. Maar bovendien: de beschouwing over de Kerk waarvan de lezingen van het congres van 1928 vertellen ³⁾, het oecumenisch referaat van dr. C. J. Bleeker in het Jaarboek van 1932, het levendig aandeel dat men wil hebben in „Kerkopbouw”, geven van dienzelfden geest meer expliciet getuigenis. In Remonstrantschen kring is het niet anders. Heering kon er spreken van „de Kerk als maatschappelijk geweten” ⁴⁾; in 1928 werd de beginselverklaring wederom gewijzigd, waarbij niet doelstelling, maar „geloofs-gemeenschap” het accent krijgt. ⁵⁾ Intensivering van gemeenteleven beoogt

¹⁾ Eenzelfde geest waait door verschillende desbetreffende brochures van dien tijd, b.v. van Pierson en Busken Huet; maar uitgesproken kerkelijk is daarentegen b.v. Kuenen in zijn artikel: „Het goed recht der modernen”. 1866. Men vergelijk ook Roessingh's „Het Modernisme in Nederland” hoofdstuk V „de Teleurstelling” (Verz. werken, dl. IV, blz. 337-343).

²⁾ Zij luidt: „De Broederschap der Remonstranten stelt zich ten doel, getrouw aan haar beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid, en op den grondslag van het Evangelie van Jezus Christus, het godsdienstig leven te bevorderen”.

³⁾ „Kerk - Cultuur - Organisatie” door J. Lindeboom, M. C. van Mourik Broekman, H. T. de Graaf. (Huis ter Heide, 1928).

⁴⁾ als brochure uitgegeven 1920.

⁵⁾ Zij luidt thans: De Broederschap der Remonstranten is een geloofs-gemeenschap, die, getrouw aan haar beginsel van vrijheid en verdraagzaamheid, en geworteld in het Evangelie van Jezus Christus, God wil vereeren en Hem dienen”. Zie ook het artikel van Heering in het geschrift „De Remonstrantsche Broederschap; wat zij is en wat zij wil, blz. 27 v.v. (Lochem, 1928).

ook T. O. Hylkema's werk over de Doopsgezinden. Maar het belangrijkste document van vrijzinnig protestantsch gemeenschapsbesef is wellicht de stichting der z.g. „Centrale Commissie”, die alle vertegenwoordigers van Vrijzinnig Protestantsche groepen bijeenbrengt naar het beginsel der vrije federatie, en in haar bemoeienissen duidelijk blijkt geeft van groeiend kerkelijk leven: zorg voor gemeentelieven, voor liturgie, voor het vieren van den Jeugddag, zorg voor allerlei praktisch werk, en dan vooral: de door haar opgestelde beginselverklaring. Over de kerk zegt zij in art. 8: „Omdat wij ons geloof ontvangen en ontwikkelen door bemiddeling, erkennen wij de betekenis van een gemeenschap der geloovigen, die op aarde den schat der Godsgaven bewaart en ontwikkelt. Deze onzichtbare Kerk neemt op aarde gestalte aan in kerken, die aan haar deel hebben”.¹⁾ Bij herhaling heeft ook de Vrijz. Prot. Radio Omroep kerkelijke problemen behandeld, en dat in denzelfden zin.²⁾ Eindelijk mag gewezen worden op wat Barchem sinds jaren beteekent voor de vorming van een gemeenschapsbesef, zoo in eigen kring als in samenwerking met andere groepen (een „Christendom boven geloofsverdeeldheid”) — en niet minder op de internationale organisatie, die in het Intern. Verbond voor Vrijzinnig Christendom en Geloofsvrijheid in 1930 haar beslag kreeg. Juist in het buitenland vinden wij herhaaldelijk vrijzinnig-kerkelijke bewegingen: het meest in Duitschland, het sterkst in Czechoslovakië en de unitarische gemeenschappen van Engeland en U.S.A.

Alzoo: de praktijk rechtvaardigt stellig te spreken over vrijzinnig protestantsch begrip voor en van de kerk.

III. Wat zegt nu de theorie? Is er een vrijzinnig protestantsch kerkleer? „In a nutshell” — kan het antwoord luiden. Daarbij moet gelet worden op verschillende motiveeringen der kerk-waardeering, al naar gelang den samenhang met het verdere theologische type. Mij dunkt, men mag zeggen, dat $\pm$ 1920 Roessingh de leider is der vrijzinnige theologie. Dat beteekent voor ons thema: het kerkbegrip wordt bepaald van een christocentrisch geloof uit; door Barchem sterk mede beïnvloed; in nauwe aansluiting bij de christelijke traditie. Zie ik af van praktische gezichtspunten door Roessingh genoemd³⁾, dan vinden wij de richtlijnen vooral in zijn christologische studie uitgestippeld⁴⁾, waar de gemeenschap der kerk toch wel wordt verstaan als de gemeenschap dergenen die den verlossenden en kosmischen Christus kennen, als de gemeenschap der heiligen of het lichaam van Christus. Een aanwijzing over de verhouding van dit spiritualistisch christonoom kerkbegrip tot de empirische kerken vinden wij bij hem niet. Dat is geen toeval: Roessingh's volle aandacht lag op de innerlijke gegrepenheid en verbondenheid, die supraconfessioneel en dus

¹⁾ Deze beginselverklaring is uitgegeven en nader beschouwd in de Erasmus-serie, nr. 6 (Assen, 1932). Over art. 8. schrijft ds. J. H. Klein Wassink een nadere beschouwing d.t.p., blz. 48 v.v.

²⁾ Waarvan de V.P.R.O.-uitgaven nr. 32, 48, 94, 95 (bijdragen van ds. van Dorp, Prof. Lindeboom en wijlen prof. de Graaf).

³⁾ B.v. zijn artikel over „Eenheid en Organisatie van het Vrijzinnig Protestantisme” (Verz. werken, dl. II, blz. 437-449).

⁴⁾ „De Uitgangspunten eener Christologie op den grondslag der Kritische Theologie” (Verz. werken, dl. II, blz. 321-346). Dezelfde christonome vrijheid bepleit Lindeboom in zijn referaat „Christologie en Kerk” (Vlugschrift 4 der Studieclub van moderne theologen).

ook bovenkerkelijk is. Hij noemde datzelfde ook wel een enkele maal „katholiek”.¹⁾

In dit laatste opzicht zeer met Roessingh verwant, maar toch wel anders in motiveering en achtergrond, is de ontwikkeling van het kerkbegrip bij de Graaf.²⁾ Uitgangspunt van zijn analyse is de beteekenis van den cultus. Het eerste kenmerk van een kerk is: „dat zij een van de natie onderscheiden cultus-gemeenschap vormt”.³⁾ Een tweede motief vindt hij in den nood der samenleving, profetisch gevoeld. Voortdurend blijft voorts voelbaar een samenhang met het nationale en politieke leven (Eleusis, Israël). Karakteristiek is verder „het overwicht door haar toegekend aan de innerlijke gesteldheid van de enkelingen. Zij geeft meer om cultustrouw dan om cultus-ritueel”.⁴⁾ Het is het „verband met den goddelijken leidsman”, dat de gemeenschap der kerk tot stand brengt. Elke kerk beschouwt zich als een instelling..... door goddelijke wil gesticht en bewaard.⁵⁾ Verder noemt de Graaf de zedingsgedachte, de hiërarchie, de overlevering, de inwijdingsplechtigheden als kenmerken der kerk; maar ook ..... „de voortdurende verlevendiging van de gemeenschappelijke openbaring door de belijdenis in gezang, in gebed en confessie”⁶⁾ en de zedelijke tucht. Van beteekenis zijn tenslotte de feesten, die in dienst van herdenking en verlevendiging, door het overheerschen van één bepaald denkbeeld den samenhang der groep vergrooten.⁷⁾ Zoo wordt in sociologische ontleding met het kenmerkende ook het waardevolle der kerk verklaard, en elders in hetzelfde werk gepreciseerd als: ordeningsgemeenschap, aanbiddingsgemeenschap, gebedsgemeenschap, waarbij dan als een taak van de naaste toekomst wordt gesteld „in de religieuze organisatie te komen tot een vrijë ordening der bekwaamheden”, die in de plaats heeft te treden van de oude scheiding tusschen clerus en leeken.⁸⁾ Deze laatste gedachte: het principe der vrijë federatie, wordt ook door van Mourik Broekman⁹⁾ verdedigd, en uitvoerig door Van Senden in verband met zijn dynamisch monisme, dat veel minder aan eenige kerk, dan wel aan de zuiver spiritualistische gemeenschap van Barchem is georiënteerd¹⁰⁾. Eindelijk wil ik in dit verband de theorie noemen, door dr. J. L. Snethlage ontwikkeld in zijn geschrift „Kerk-Cultuur-Arbeid”.¹¹⁾ Snethlage wil eenheid brengen in de verschillende kerktheorieën door te vragen naar hun

¹⁾ Die zegswijze citeert ook Heering in zijn Inleiding op de Verz. werken, blz. XXXV.

²⁾ Het belangrijkste hierover vindt men in § 6 van „om het Eeuwig goed”. Over zijn Vrij Catholicisme, zie „Levensrichting”, blz. 188 v.v.; en dan ook in „Geloof en Arbeid” de opstellen over „De zin der voetwassching” en „De gelijkenis van het veeleenig lichaam”, resp. blz. 189 en 192.

³⁾ om het Eeuwig goed, blz. 37.

⁴⁾ t.a.p., blz. 41.

⁵⁾ blz. 44.

⁶⁾ blz. 50.

⁷⁾ blz. 53. Vergl. zijn Godsdienst in het licht der zielkunde (1928), § 12.

⁸⁾ t.a.p., blz. 234.

⁹⁾ van Mourik Broekman, Vrijzinnig Christelijk Geloofsleven, blz. 122. Ook Lindeboom in het reeds genoemde referaat, vlugschrift 4, blz. 43. En Horreüs de Haas in het door hem met dr. Proost uitgegeven „Vrijzinnig Protestantisme”, deel I, blz. 92-112.

¹⁰⁾ van Senden, Uit den Strijd om nieuwe Levenswaarden (1922), vooral blz. 152-160, maar ook in andere referaten van denzelfden bundel, b.v. blz. 103.

¹¹⁾ Uitgegeven bij Paris, Amsterdam, 1923.

zin. Geïnspireerd door Amerikaansche vormen van kerkelijk leven met hun uitgesproken bedrijvigheid, en geleid door Cassirers studie over „Substanzbegriff und Funktionsbegriff”, stelt hij den eisch aan de kerken, zich met ernst te geven aan hun cultuurtaak. Wat zij noodig hebben, zijn dynamische ideeën inplaats van metaphysische substantiën. Hem is het oorspronkelijk Evangelie handeling. Daarom heeft ook in het heden de kerk productieven arbeid te verrichten; met instemming noemt hij Heering's formule „Kerk als maatschappelijk geweten”. Voor dit functioneel en pragmatistisch standpunt, dat geen andere toekomsttaak voor de kerk ziet dan „het monisme van den arbeid”, is de verkondiging des woords ook slechts middel, geenszins doel, laat staan het doel.¹⁾ Dit is wel de zuivere tegenpool der probleemstelling van Barth en Gogarten!

IV. Komen wij nu tot de conclusie uit de voorafgegane beschouwing, dan moeten wij beginnen met een opheldering ter zake van het begrip „kerk”. Het woord wordt nu eenmaal in verschillenden zin gebruikt, wat, kerkpolitisch vooral, tot groote verwarring leidt. Er is 1°. de zuiver sociologische beteekenis, waarin b.v. de Graaf het woord gebruikt, (maar ook de wet, als zij den term bezigt „kerkgenootschap”). Elke godsdienstige vereeniging kan een kerk zijn of worden, mits zij een bepaalde structuur toont, structuur, die ook buiten het christendom kan worden aangetroffen. Er is 2°. het begrip „de Kerk van Christus” — een zeer gevaarlijke term, die niet slaat op déze of géne kerk, maar op de christenheid als organische eenheid gedacht — of beter geschouwd. Dit is Kerk als historische idee (lichaam van Christus) de innerlijke stuwkracht van alle christengemeenschappen. Dit begrip beheerscht het woord kerk-geschiedenis als wisselbegrip voor „geschiedenis des christendoms”. En er is 3°. het begrip kerk als onzichtbare of ware Kerk, die ook wel kan heeten de gemeenschap der Heiligen (of desnoods het geestelijk lichaam van Christus); wat pas het religieuze kerkbegrip is²⁾. Terwijl nu de roomsch katholieke kerkleer deze drie aspecten in haar eigen organisatie laat samenvallen, belijdt het vrijzinnig protestantisme, consequent spiritualistisch, kritisch en protestantsch (in den zin van Tillich³⁾), een niet dan gedeeltelijk, voorwaardelijk samenvallen dezer kerkbegrippen⁴⁾. Gaan wij dit „gedeeltelijk” en „voorwaardelijk” nu nog wat preciseeren. 1°. Het vrijzinnig protestantisme zal de groote waarde van kerkvorming gereedelijk erkennen, en daarom aan aldus georganiseerde vroomheid de voorkeur geven boven ongeorganiseerde, individualistische. Maar het zal toch de empirisch gegeven kerken nooit anders kunnen zien dan als *verwijzingen* naar de gemeenschap der heiligen; niet als blijvende woonsteden⁵⁾. Voor eigen groep zal het de kerk willen

¹⁾ t.a.p., blz. 159-160. Zoo ook Lindeboom in „Kerk, Cultuur, Organisatie”, blz. 15.

²⁾ Ook de Nederl. Geloofsbelijdenis bezigt deze uitdrukking (art. 27, 28, 29), maar verbindt toch voortdurend de „ware” met de Ned. Hervormde Kerk, zonder genoegzame onderscheiding.

³⁾ In „Protestantismus als Kritik und Gestaltung”, S. 3-37. (Reichl Verlag 1929).

⁴⁾ Zoo ook Lindeboom op het vrijz. herv. congres: „er is scheiding maar niet zonder invloeden, die de zichtbare kerk van de onzichtbare ondergaat” (blz. 7).

⁵⁾ Kerkrechtelijk beteekent dat een voorkeur voor de congregationalistische organisatievorm, als de minst institutioneele en hieratische vorm: wij zullen het moeten aandurven te erkennen, dat overal waar er twee of drie zeggen samen te komen in Zijnen Naam, Hij ook in hun midden is — misschien wel ter oordeel. Maar laat ons hen erkennen als behoorende tot de Ecclesia-visibilis.

zien bepaald als *broederschap*, als een federatie naar het beginsel van het „vrij-catholicisme”. Dit is trouwens de eenig mogelijke principieele basis van allen oecumenischen arbeid. Ik wil er ook nog op wijzen, dat vrijzinnige theologie in de kerken profetische d.i. naar de toekomst meer dan naar het verleden gerichte gemeenschappen ziet. 2°. Dit gericht zijn op de toekomst is echter slechts mogelijk op grond van een historisch verband. Voor alle christelijke kerken, hoe vrijzinnig ook sluit dat een zekere christonomie in, zoo theoretisch als praktisch. Hoe breed en diep ook het verband met de kultuur moge wezen, de norm ter beoordeeling, het heilgebeuren ter „Darstellung” (Schleiermacher), het richtpunt voor onderwijs en zielszorg, zal altijd zijn: het Evangelie van Jezus Christus. 3°. De uiterste toets ter zelfbeoordeeling zal zij vinden in de *gemeenschap der heiligen*. D.w.z. in een gemeenschap, wier wijsheid, louterheid, en goddelijke beslissing ¹⁾ van het mysterium ineffabile harer verbondenheid getuigen. In het aandeel aan deze *communio sanctorum* ligt de eenheid der kerk, ligt haar heiligheid, haar katholiciteit en haar apostoliciteit. Zelden slechts als gave zichtbaar, maar altijd als taak gesteld, blijkt zoo de kerk begrepen te moeten worden als een *voorbereiding* tot en voorafschaduwing van die volkomen gemeenschap, wier kosmische voleinding het Koninkrijk Gods zou wezen.

V. Het is nu echter niet voldoende het vrijzinnig kerkbegrip te begrenzen tegenover den norm van de ware kerk. Het moet ook voor de praktijk een hanteerbaren gedachteninhoud bezitten. Ik meen, dat deze kan worden uitgedrukt in de begrippen *cultus* en *cultuur*, of vereeringsgemeenschap en dienstgemeenschap.

Het eerste begrip, de *vereeringsgemeenschap* geeft de naar binnen gerichte activiteit der christengemeenschap aan, een taak en een gave in eenen, die wij niet beter kunnen omschrijven dan met de Graaf's woord: „de samenkomst zelf is het sacrament”. De in die samenkomst doorleefde Godsgemeenschap spreekt zich uit door gezang en gebed, door het luisteren naar het *Κηρυγμα* en de aanbiddende stilte ²⁾ door oude, allicht ook wel door nieuwe handelingen en plechtigheden, die hun godsdienstige beteekenis altijd weer ontleenen aan de gemeenschap des Heiligen Geestes, die zich erin spiegelt.

Het tweede begrip, de *dienstgemeenschap*, geeft aan de naar buiten gerichte activiteit der christusgemeenschap, haar cultuurtaak ten opzichte van maatschappij, wetenschap, kunst, haar onderrichtende, zingevende, kritiseerende, omvormende taak van zout der aarde en licht der wereld te zijn. Deze dienst eischt niet slechts openheid naar de wereld, maar ook het ingaan in haar, een eeuwig zich vernieuwende worsteling, en dus ook een zelfonderscheiding van, en overwinning op de wereld.

Naar de mate een empirisch gegeven vrijzinnig protestantsche groep of kerkgenootschap zuiverder deze criteria verwerkelijk, naar diezelfde mate zal zij haar bedoeling verwerkelijken van een verwijzing te zijn naar de gemeenschap der heiligen.

L. J. VAN HOLK.

¹⁾ Of ook: wier kenmerken zijn de genadegaven des Heiligen Geestes, die ons betere denken te zijn, dan de in art. 29 der Ned. Geloofsbelijdenis geciteerde.

²⁾ Wat Brunner over mystieke stilte schrijft is van een griezelige kortzichtigheid en woordspelige oppervlakkigheid.

De Kerk.

Een enkel woord vooraf. Niets is zoover van mijn bedoeling als eenig opzet tot kwetsen van hen die anders oordeelen dan ik. De subjectieve overtuiging van mijn woorden zal ieder mij vergeven, want zij komt eenvoudig voort uit mijn vast geloof. Waarschijnlijk zal uit deze analyse van het Roomsche-Katholieke Kerkbegrip blijken, dat de afstand, die ons van elkander scheidt, minder groot is dan oppervlakkig lijkt. We gaan niet alleen samen in de belijdenis van den Christus, maar vinden ook aanknoopingspunten in datgene, wat ons het meest schijnt te scheiden: het idee van Christus' Kerk.

* *

Omdat uit de kennis van het doel van een gemeenschap de aard dier gemeenschap duidelijk wordt, zal de katholieke opvatting van het doel der kerkelijke gemeenschap tegelijk de leer van de aard der Kerk aan het licht brengen.

Het Vaticaansch concilie stelde vast omtrent het doel der Kerk: De eeuwige Herder onzer zielen besloot, om het werk der verlossing te bestendigen, de heilige Kerk te bouwen, waarin als in het huis van den levenden God alle geloovigen zouden samengehouden zijn door de band van één geloof en één liefde.

Het doel der Kerk is niet profaan en natuurlijk, maar bovennatuurlijk, n.m. het deelachtig worden aan de verlossing door Christus. Deze oriëntatie der kerkelijke gemeenschap wordt gewoonlijk uitgedrukt in de stelling: het doel der Kerk is de heiliging der menschen. Deze doelstelling mag niet humanistisch worden verstaan, alsof de Kerk een sociale instelling zou zijn met het doel een uebermensch te kweken. De heiliging, die door de Kerk beoogd wordt is de verlossing van den zondigen mensch uit de zonde en zijn opheffing tot een bovennatuurlijk leven in de genade Gods. De kracht van Christus' verlossing verwekt door de Kerk boetvaardigheid en de genadevolle opname tot het kindschap Gods. Evenzeer als de beatitudines door Christus geprekeerd niet een profanen heldenkweek beoogen, maar wel het ideaal voorhouden van den arme van geest, den zuivere van hart, die God ziet, van den rechtvaardige, die hongert naar gerechtigheid, evenzeer zoekt de Kerk den mensch boven de natuurlijke instincten en menschengrootheid uit te heffen in de bovennatuurlijke sfeer, waar de kinderen Gods thuishooren. Tenslotte culmineert de heiligheid in de liefde tot God, waarin de mensch zich, door Gods genade losgemaakt van zijn overgave aan het aardsche, met heel zijn ziel overgeeft aan den goddelijken Vader. Dit is het voornaamste, het laatste, waarop de Kerk zich richt. Hierin ziet zij haar taak en alleen in de vervulling daarvan beseft zij het verlossingswerk van Christus te bestendigen.

Daarom moeten alle leden der Kerk, als ledematen der kerkelijke gemeenschap zich aanpassen aan dat doel; de liefde tot God moet voor allen het ideaal zijn, om hetwelk te bereiken zij Gods genade noodig hebben. In deze roeping staan alle leden der Kerk gelijk. Alle zijn geroepen tot de heiligheid, tot de volmaaktheid, tot de goddelijke liefde, want als ledematen der Kerk hebben zij allen dit gelijke doel. Men mag de katholieken niet verdeelen in twee groepen: gewone christenen en religieuzen, alsof deze laatsten in hun streving naar christelijke volmaaktheid een aparte Kerk

zouden vormen in de groote Kerk. Geen lid der Kerk heeft een ander doel, dan een ander lidmaat. Alle leden der Kerk worden als broeders vereenigd in het ééne doel der kerkelijke gemeenschap: de heiliging door Christus in de liefde tot God.

Ten laatste reikt de Kerk met de verwerkelijking van dit doel over de grenzen van dit aardsche leven heen tot aan het eeuwig heil, dat weggelegd is voor hen, die, verzoend door den zoendood van den Verlosser, in liefde tot God zijn gegaan. Het rijk Gods hier op aarde — de Kerk — en het rijk Gods in het hiernamaals liggen niet zonder contact na elkaar. De uiteindelijke heiliging vindt haar voorbereiding in het heilswerk der Kerk op aarde. Vandaar erkent de katholieke leer een tweevoudig doel der Kerk: de heiliging der menschen en het eeuwig heil. Een naaste en een verwijderd doel, waarvan het laatste de vrucht is van het eerste. Een ander doel kennen wij aan de Kerk niet toe.

Het is geen wonder, dat de katholieke Kerk met heel bijzondere liefde haar heiligen eert. Een heilige immers is een mensch, die voortgedreven door Gods genade in liefde Gods uitsteekt boven anderen. Iemand wordt in de katholieke Kerk als heilige op den kandelaar geplaatst, niet omdat hij in strenge ascese en lijfkastijding zijn vleesch tuchtigt, niet omdat hij de leer der katholieke Kerk met al zijn krachten verdedigt of een buitengewoon voorbeeld geeft van gehoorzaamheid aan den Paus, maar alleen omdat hij in het besef van eigen zondigheid zich overgeeft aan Gods genade, die hem met buitengewone liefde tot God bezielt.

Juist omdat de kerkelijke gemeenschap in de heiligen de verwerkelijking van haar ideaal ziet, houdt zij hen als lichtende voorbeelden aan allen voor oogen. De geleerdste theologen, de krachtigste Pausen, die in den loop der geschiedenis voor de katholieke Kerk op de bres stonden, liggen de katholieke gemeenschap niet zòd na aan het hart, als de heiligen, in wie zij haar doel op bijzondere wijze verwezenlijkt weet.

Het is begrijpelijk, dat waar het doel der Kerk is de heiliging der leden, de heiligheid wordt genoemd als één der kenmerken der Kerk van Christus. Geen katholiek is zoo blind, dat hij al zijn medeleden heilig denkt, maar wel zijn allen overtuigd, dat de Kerk, omdat haar doel is de heiliging der menschen, in het bezit moet zijn van dié middelen, waardoor ze geschikt is om dat doel te bereiken. Haar heiligende kracht moet blijkbaar zijn in de gemeenschappelijke heilsmiddelen, in den gemeenschappelijke godsdienst en in bijzondere vruchten van heiligheid, die in de levens der heiligen aan het licht komen. Er zijn theologen, die bij de behandeling der vier bekende kenmerken, welke de katholieken als kenmerken van Christus' Kerk aanvaarden, aan het kenmerk der heiligheid een centrale plaats toekennen, waaromheen zij de andere groepeeren. Hierdoor geven zij blijk van zuiver inzicht, want omdat het doel der Kerk heiliging is moet heiligheid wel haar meest eigen qualiteit zijn. Zeker laten zij het doel der Kerk beter uitkomen, dan sommige katholieke apologeten in onberaden ijver nu en dan doen. Zij geven hoog op van den cultuurarbeid der katholieke Kerk en wekken zoo den schijn, dat iemand aan het aantal geleerden en kunstenaars, die zij voortbracht en aan het aantal scholen, die zij stichtte, haar vestiging door Christus kan waarnemen. Al is het waar, dat de katholieke Kerk inderdaad een groot aandeel heeft gehad en nog heeft in de vestiging en verbreiding der Euro-

peesche beschaving, hiermee verricht zij niet haar eigenlijke, essentieele werk, maar slechts bijkomstigen arbeid, voor welken zij zich alleen interesseert voor zoover haar eigen doel daardoor gemakkelijker bereikbaar wordt. Al zou de Kerk weinig of niets hebben bijgedragen tot wat wij gewoon zijn cultuur te noemen, als zij onder de menschen den Christus heeft gebracht met zijn verlossing en een rijken oogst van Godskinderen heeft geoogst, heeft zij haar taak volbracht en mag niemand haar ervan beschuldigen het andere te hebben verwaarloosd. Haar doelstelling is niet humanistisch noch humanitair, haar doelstelling is van veel hooger, van goddelijken aard: het heil van Christus verzekeren aan de menschen.

Deze uiteenzetting over de katholieke opvatting van het doel der Kerk is niet een meening, waarom een katholiek verdacht kan worden, van onrechtzinnigheid in de leer. Dit is eenvoudigweg de kerkelijke leer: die algemeen wordt aanvaard.

Het is dus begrijpelijk, dat de katholiek niet kan instemmen met het oordeel, dat wij lazen bij een protestant theoloog: Geloof aan wat de Kerk gelooft, gehoorzaamheid aan de hierarchie, onderwerping aan den Paus is de grootste deugd voor de ecclesia audiens in de Roomsche Kerk. Evenzeer moeten wij deze uitspraak ontkennen: Rome voedt ook steeds het denkbeeld, dat uitwendig lidmaatschap, historisch geloof, onderhouding van de geboden der Kerk en onderwerping aan den Paus het wezen der Kerk constitueeren. Volgens onze overtuiging en de leer der katholieke Kerk wordt door het toeschrijven van een zoodanig doel aan de katholieke opvatting veel te kort gedaan. De Kerk zoekt het meer innerlijk en dieper. Weliswaar eischt zij gehoorzaamheid aan de hierarchie en onderwerping aan den Paus, echter niet omdat zij hierin de hoogste deugd ziet, maar alleen omdat zij daarin middelen erkent, waardoor de leden der Kerk kunnen geraken tot de hoogste deugd, die bestaat in de heiligheid en de liefde der kinderen Gods.

Wij begrijpen, dat iemand, die het leven der katholieke Kerk niet meeleeft en wiens geest van christelijke innerlijkheid zich ergert aan het hierarchisch instituut dier Kerk, op een dwaalspoor komt omtrent haar doelstelling. Maar de katholiek weet, dat hij als lid der kerkelijke gemeenschap niet geroepen is tot uiterlijke belijdenis en onderwerping aan het hierarchisch gezag, maar dat hij geroepen is tot de heiligheid.

Omdat hij overtuigd is, dat hij in en door de kerkelijke gemeenschap, waarvan hij een lidmaat is, deel heeft aan de heilsmiddelen dier gemeenschap, is zij de moeder, die hem baart tot het leven in Christus. Het Jerusalem uit den hooge is onze moeder (Gal. 4, 26). In het woord moederkerk, waarmee de katholiek zijn Kerk graag noemt, belijdt hij zijn geloof aan het bovennatuurlijke doel der Kerk. Zooals een moeder haar kind het leven geeft, het voedend in het leven onderhoudt en doet groeien, zoo ziet hij de Kerk als datgene waarvan hij het bovennatuurlijk leven in Christus ontvangt, dat zij met haar heilsmiddelen geeft en onderhoudt, zoodat hij als kind der Moederkerk kan groeien om een volwassen man te worden en de mannenmaat van den volmaekten Christus te bereiken (Eph. 4, 13). Vanaf de oudste christelijke schrijvers vinden we in dit besef de Kerk geëerd met den naam van moeder. Augustinus spoort aan: Laten wij den Heer onzen God beminnen, laten wij Zijn Kerk beminnen, laten wij Zijn Kerk beminnen, Hem als Vader, haar als moeder; Hem

als Heer, haar als Zijn dienstmaagd; wij zijn zonen van Zijn dienstmaagd. Houdt dus, beminden, houdt allen eensgezind God Vader vast en moeder Kerk.

Uit deze doelstelling der Kerk, waarnaar haar aard bepaald wordt, volgt dat de Kerk is een geestelijke en bovennatuurlijke gemeenschap. Het rijk Gods op aarde is geen politiek rijk, want het rijk van Christus is niet van deze wereld. Als zijn rijk van deze wereld was, dan zouden zijn dienaars zich teweer hebben gesteld, opdat Hij niet aan de Joden werd overgeleverd, maar Zijn koninkrijk is niet van hier (Joh. 18, 36). Hij is in de wereld gekomen om te getuigen voor de waarheid. Deze zending draagt Hij over aan Zijn leerlingen, die door de wereld gehaat zullen zijn, omdat zij niet zijn van de wereld. Zijn rijk heeft een religieus zin, tegengesteld aan het rijk van duivel en zonde. Het is een rijk van licht in strijd met de macht der duisternis. Iemand wordt daarin opgenomen door de heiligende ritus van het doopsel, waardoor de mensch inwendig wordt vernieuwd.

In overeenstemming hiermee erkennen we de katholieke Kerk als een zuiver religieuze gemeenschap. Mag zij op buitenstaanders den indruk maken van een politieke macht, voor het geloovig besef van den katholieken vertoont zij zich aldus niet. Zuiver beoefende kerkgeschiedenis mag niet gelijk zijn aan de profane beschouwingen over de politieke machten. Wanneer iemand de politieke verwickelingen, die de gang van zaken in de kerkelijke gemeenschap beïnvloeden tot het voorwerp zijner historische uiteenzettingen kiest, laat hij het essentiële, wat in de kerkgeschiedenis thuis hoort terzijde. De geschiedenis der Kerk is de geschiedenis van een religieuze gemeenschap, wier werkzaamheid tot heiliging der geloovigen het eigen onderwerp van de haar passende geschiedschrijving is.

Tegenover deze vaststelling van het doel der Kerk en haar karakterisering als zuiver religieuze gemeenschap wijzen velen erop, dat de katholieke Kerk, zooals zij zich vertoont en door de katholieken aanvaard wordt, daarmee in tegenspraak staat. In het katholieke kerkbegrip, heet het, staat het zichtbaar instituut op den voorgrond. Op het zichtbaar instituut, de hiërarchisch ingerichte organisatie, valt de nadruk. Hoe is dit te rijmen met het bovennatuurlijke doel der Kerk? Een uiterlijke, zichtbare, menselijke organisatie mag nog zoo volmaakt zijn ingericht, zeker ligt de rechtvaardiging en heiliging in Christus boven haar bereik.

Wij katholieken gelooven, dat de Katholieke Kerk beantwoordt aan haar doel, dat de doelstelling en de feitelijk bestaande katholieke gemeenschap op elkaar rijmen.

Zowel katholieken als protestanten ondergaan nog den invloed van een eeuwenlange polemiek, die, doordat de verschilpunten aan beide zijden op de spits werden gedreven, oorzaak was van veel misverstand. De dikwijls al te felle polemiek heeft ons verder van elkaar vervreemd, dan noodig is. We kunnen beter in goed begrip van datgene wat ons vereenigt elkaar naderen, dan door eenzijdig de verschillen te verscherpen van elkaar verder verwijderd te worden. De polemiek over de zichtbaarheid of onzichtbaarheid der Kerk heeft naast verduidelijking van begrip ook een scherpe oppositie gebracht. Wij laten begrijpelijk een overzicht van het verloop van dezen strijd ter zijde. De onzichtbaarheid der Kerk is aan protestante zijde door enkelen uitsluitend geurgeerd,

maar we constateeren graag, dat Bavinck schrijft: De onderscheiding van zichtbare en onzichtbare Kerk diende oorspronkelijk alleen om tegen Rome uit te spelen, dat het wezen der Kerk in het onzichtbare lag, in het geloof, in de gemeenschap met Christus en Zijn weldaden door den Geest, maar volstrekt niet om aan de zichtbaarheid en de realiteit der Kerk eenige afbreuk te doen.

In de katholieke opvatting wordt zeker heel sterk de nadruk gelegd op het zichtbaar instituut, de monarchaal georganiseerde gemeenschap, waardoor de geloovigen de heiliging in Christus deelachtig worden. Niet voldoende is voor ons een materiele zichtbaarheid, die ontstaat ter oorzaak van de leden, die zichtbare menschen zijn. Juist als religieuze gemeenschap moet de Kerk zichtbaar zijn, door gemeenschappelijke middelen tot heiliging, die niet enkel onzichtbaar zijn: de sacramenten, het offer; de leden zijn als zoodanig kenbaar door de wijze van opnemings: het doopsel, door geloofsbelijdenis, door het ontvangen der sacramenten; het gezag in de Kerk moet zichtbaar zijn. De katholieke Kerk is als instituut met haar zichtbare leden, sacramenten en gezagsdragers een zichtbare organisatie. En deze wordt erkend als wezenlijk aan de Kerk van Christus; zij wordt niet beschouwd als een toevallige ontwikkeling, nog veel minder als een verwording, maar als wezenselement van de christelijke Kerk.

De katholieke apologeten hebben sedert de hervorming met zóóveel nadruk hierop gewezen, dat bij veel niet-katholieken de indruk werd gevestigd dat het katholieke Kerkbegrip niets diepers bevatte. Het leek hun, dat de katholieken zich tevreden stelden met het uiterlijk instituut, dat zij voor den onfeilbaren paus den Christus opofferden en in Kerkgeloof en aanhankelijkheid aan het instituut het toppunt van christelijkheid zagen. Wij zullen andersdenkende broeders niet tegenspreken, wanneer zij zeggen, dat met zulk een houding het christendom zou worden verlaten, maar wij weten tevens, dat die houding niet katholiek is. Het zichtbare instituut mag een wezensdeel der christelijke Kerk zijn, het wordt aangevuld, vervolmaakt door het onzichtbare element, dat, de zichtbare organisatie bezielend, de Kerk constitueert. Voor den katholiek bestaat de Kerk uit twee wezensdeelen, die tesamen, in verbinding met elkaar de Kerk constitueeren. En uit de verhouding, waarin hij deze beide deelen tot elkaar stelt, blijkt de ondergeschiktheid van het zichtbare aan het onzichtbare.

Van ouds is in de katholieke theologie omtrent de verhouding van het zichtbare tot het onzichtbare, bovennatuurlijke element in de Kerk de vergelijking gangbaar met de verhouding van ziel en lichaam in den mensch. Zooals uit ziel en lichaam één mensch resulteert, zoodanig, dat beide wezensdeelen zijn van den mensch, maar zóó, dat de ziel het volmakende, bezielende, specificerende principie is, zóó ontstaat uit de verbinding van het zichtbare instituut en het bovennatuurlijke, goddelijke beginsel de ééne Kerk, maar zóó, dat het onzichtbare, het volmakende, bezielende, specificerende principie is. Het zichtbare is daaraan ondergeschikt.

De scholastiek drukte het in haar technische terminologie ook aldus uit: de h. Geest is de forma van het lichaam der Kerk. Iedereen, die weet wat voor de Scholastiek de forma beteekent, begrijpt hoever

de scholastieke theologie verwijderd is van de stelling: dat het uiterlijke instituut het meest eigenlijke der Kerk van Christus is. Het lichaam der Kerk is wel wezensdeel van de Kerk, maar slechts potentiëel deel, onvolmaakt, als ongevormde materie, die de bezieling noodig heeft van een bovennatuurlijke forma om te samen daarmee de ééne Kerk te vormen. Evenmin als een lichaam zonder ziel een mensch is, evenmin is de zichtbare organisatie zonder de bovennatuurlijke bezieling de Kerk. De theologen voeren de vergelijking met ziel en lichaam nog verder door, erop wijzend, dat evenals het menschenlijk lichaam bij verschil van ledematen toch maar één lichaam is, zoo ook in de Kerk maar één lichaam bestaat, al zijn de ledematen verschillend. De katholieke leer ligt duidelijk uitgedrukt in deze woorden van Thomas van Aquine: Zooals in een mensch maar één lichaam en één ziel is, maar toch verschillende ledematen zijn, zoo is ook de katholieke Kerk één lichaam met verschillende ledematen, de ziel echter, die dit lichaam levend maakt is de h. Geest.

De katholieke leer erkent in de Kerk vooreerst het bovennatuurlijke, omdat zij tot het bestaan kwam door Christus, Die zich voor haar heeft opgeofferd. Zij is door de verzoening van Christus tot stand gekomen. Christus, de eenige middelaar riep het rijk Gods op aarde in het leven. Maar hiermee is het karakter der Kerk nog niet voldoende verklaard. De Kerk is veel meer dan een instituut, dat zich erop beroepen kan, zijn oorsprong te vinden in Christus. Niet alleen in haar aanvang dankt de Kerk haar leven aan Christus, Hij blijft haar bezielen door den Geest, want voortdurend blijft de *sensus spiritualis* en de *motus gratiae* van Christus over de Kerk uitstroomen en hierdoor alleen is zij het *Corpus Christi*.

Dit woord van Paulus heeft de katholieke theologie altijd als de zuivere bepaling van de Kerk overgenomen. De Kerk is voor haar een lichaam, een organisme met verschillende ledematen, die in qualiteit onderscheiden zijn, maar zij is het lichaam van Christus alleen, omdat dat lichaam leeft door den Geest, door Christus in Zijn Kerk gezonden. Krachtens deze bezieling door den Geest hebben de zichtbare genademiddelen hun kracht, aan deze bezieling ontleent het ambt zijn waarde, daarvan ontvangen alle leden de innerlijke heiliging. Ik kan de katholieke leer der Kerk als *Corpus Christi* het best weergeven met deze woorden van Paus Leo XIII: De Kerk is niet een dood iets, maar het lichaam van Christus, met bovennatuurlijk leven beziel. Zooals Christus, het hoofd en voorbeeld der Kerk, niet geheel is, als men in Hem alleen de zichtbare menschenlijke natuur of alleen de goddelijke, onzichtbare natuur beschouwt, maar gelijk Hij één is met beide naturen, zoowel zichtbare als onzichtbare, zoo is ook zijn mystiek lichaam niet waarlijk de Kerk, tenzij hierom, dat de zichtbare deelen kracht en leven krijgen uit de bovennatuurlijke gaven, waarvan zij hun eigen aard als lichaam van Christus deelachtig worden. Het *Corpus Christi mysticum*, de Kerk, is dus een levend organisme, dat gekarakteriseerd wordt als een bovennatuurlijke gemeenschap door het bovennatuurlijk levensbeginsel, waarvan het zichtbare geheel als doordrenkt is.

Het is vanzelf sprekend, dat de katholieke theologie de Kerk altijd heeft beleden als een *mysterium fidei*. Ondanks de zichtbaarheid van het instituut heeft zij steeds in het *symbolum* aan de Kerk haar plaats als

geloofsgeheim gelaten. Men kan respect hebben voor de kracht, waarmee Luther het onzichtbare der Kerk naar voren bracht en haar als geloofsgeheim handhaafde, maar het gaat niet aan hierin iets nieuws te zien. Er was voor de scholastiek geen bezwaar ook in de Kerk te gelooven, al valt alleen het onzichtbare onder het geloof, want heel de scholastieke theologie wist dat het meest eigene van Christus' Kerk bestaat in de bezieling van het Kerklichaam door den onzichtbaren Geest Gods. Hun Credo in de Kerk belijden de katholieke theologen gelijkelijik als Thomas v. Aquine, die verklaarde: Ik geloof in de h. katholieke Kerk, beteekent eigenlijk: Ik geloof in den h. Geest als heiliger der Kerk. Wanneer de Kerk niets meer zou zijn, dan een aardsche, historische stichting, zooals de staat, dan heeft Seeberg gelijk met de bewering, dat de Kerk dan slechts voorwerp is van empirische waarneming, maar niet van geloof. Maar hij heeft ongelijk, wanneer hij daaruit afleidt, dat daarom de Kerk geen dogma was voor de Middeleeuwsche dogmatiek. Voor de middeleeuwsche dogmatiek was de Kerk het Corpus Christi, de door den Geest bezielde gemeenschap en niet een aardsche, historische stichting en daarom was voor de scholastiek het dogma der Kerk een der gronddogma's van het christelijk geloof. Weliswaar treft men in de scholastiek niet een afgesloten tractaat over de Kerk, zooals de latere dogmatiek gedwongen werd te schrijven, maar heel de scholastiek werkte practisch vanuit dit dogma en trok tevens theoretisch de hoofdlijnen voor een volledige dogmatiek over de Kerk. De middeleeuwsche theologie behandelde het mysterie der Kerk meestal als een onderdeel der christologie, omdat de Kerk niets anders is, dan het mystieke lichaam van Christus. Ook in deze plaatsing komt weer de overtuiging van de bovennatuurlijke beleving der Kerk en haar geheimvol geloofskarakter aan den dag.

Omdat de katholieke aldus de Kerk in haar wezen als door den Geest bezielde lichaam bepaalt, ligt voor hem het doel der Kerk, de heiliging der menschen, niet boven haar bereik. Als de Kerk wezenlijk niets anders was, dan een volmaakt ingericht menschelijk instituut, zou deze doelstelling ver boven haar krachten gaan. Maar als de kerk geestelijk en bezielde is door den Geest Gods, door Christus in haar gezonden, als zij werken kan krachtens en uit deze bezieling, als het de Geest Gods is, die in haar werkt, mikt de Kerk niet te hoog.

Men heeft bij Augustinus een tegenstrijdigheid meenen te ontdekken tusschen zijn genadeleer en zijn leer over de Kerk. Men zegt: Bij Augustinus is niet de leer der Kerk, maar de leer der genade het middelpunt van zijn denken en leven en de leer der Kerk komt tot op zekere hoogte los, zelfstandig en onverzoend daarnaast te staan. Want als God de eenige volstreckte oorzaak der genade is, gelijk Augustinus leert, dan kan de Kerk dit niet zijn. De katholieke Kerk, die accoord gaat met de genade-leer en de Kerkleer van Augustinus erkent deze tegenspraak niet. Inderdaad erkent de katholieke, dat God alléén oorzaak zijn kan van de genade en heiliging. Niemand kan den zondigen mensch heiligen, dan God alleen. Maar wij meenen, dat ons geloof in de heiligende werkzaamheid der Kerk hiermee volkomen rijmt. Niet als zuiver zichtbaar instituut, niet als zichtbare georganiseerde gemeenschap zonder meer, is de Kerk geschikt tot heiliging. Maar wel als de door den Geest bezielde. Het is Gods kracht, die in en door haar rechtvaardigt en heiligt. De sacramenten en ambten

zijn los van Christus en de bezieling van den Geest niets, maar bovennatuurlijk vervolmaakt door den Geest zelf, zijn ze bekwaam tot de werken van den h. Geest.

In de katholieke leer over de Kerk wordt geen begrip meer gebruikt, dan dat van *causa instrumentalis*. De zichtbare organen van het corpus Christi zijn slechts instrumenten tot heiliging in den hand van den levenden God. Wij stellen het zichtbaar instituut niet in de plaats van Christus, zoodat wij de heiliging aan een ander dan Christus toeschrijven. Omdat Christus door zijn Geest leeft en werkt door en in de organen van het instituut weten wij, dat het hetzelfde is te zeggen: de bedeeling van Gods genade komt ons toe door de Kerk, als te zeggen: die bedeeling komt ons toe door Christus.

Voor ons bestaat niet het alternatief: ófwel: God eenige bron van genade-ófwel: de Kerk meedeelster van genade en God niet. Want de zekerheid, dat God genade geeft en heiligt is niet in strijd met de zekerheid, dat God genade geeft en heiligt door middel van het kerkelijk instituut.

Een katholiek voelt het conflict tusschen het goddelijke, onzichtbare en het georganiseerde zichtbare, tusschen uiterlijk instituut en innerlijke genade niet, want hij gelooft in de eene Kerk, wier lichaam wel zichtbaar, maar wier ziel de onzichtbare Geest is. Hij noemt zijn Kerk een moeder, niet omdat ze hem met de middelen van een menscheijk instituut aan zich bindt, maar omdat zij hem door de kracht Gods aan God bindt.

Het is voor den katholiek niets raadselachtigs, dat de meest mystieke zielen binnen de Katholieke Kerk bevrediging vinden. Immers zij beoogt niet een afhankelijkheid aan haar instituut, maar een afhankelijkheid aan God. En al zal de katholiek zijn Kerk beminnen, het is juist, omdat zij is het Corpus Christi, omdat zij bezielde door den Spiritus Christi hem in contact brengt met Christus. Het is niet waar, dat de Deutsche mystieken in oppositie stonden tegen de kerkelijke organisatie, zooals Windelband beweert. De katholieke mystieken voelden zich volkomen thuis in hun Kerk, en al hebben sommige mystieken wereldgezinde ambtsdragers der Kerk gegeeseld, het was niet om hun afkeer, maar juist om hun eerbied voor het ambt. Want al is het gezag van het ambt er niet om persoonlijke qualiteiten, maar om de gave van Christus, iedere katholiek eischt toch om de hoogheid van het ambt met Thomas van Aquine, dat de praelaten zullen uitmunten in contemplatief leven en liefde tot God. De waardeering der mystieken voor hun Kerk ligt uitgesproken in deze woorden van den mystieken theoloog Bonaventura: Er is geen contemplatieve ziel, tenzij ze door de Kerk als door haar grondvest wordt geschraagd. Opvallend klinkt naast deze waardeering van de Kerk door den mysticus Bonaventura het mystieke woord van den zooveel profaner-schijnende theoloog Thomas van Aquine: Dat wat het hoogste is in de wet van het nieuwe Testament, dat waarin geheel zijn kracht bestaat, is de genade van den h. Geest, die aan de geloovige in Christus wordt gegeven. Opeen andere plaats zegt Thomas nog: De Kerk is een *populus spiritualis*. De wet van het Nieuwe Testament is ingelegd in het hart. De mysticus beroept zich op den stut van het kerkelijk instituut, de meer zuiver wetenschappelijke theoloog wijst op de genade van den h. Geest als het meest eigenlijke van de Kerk. En hierin is geen tegenspraak, maar overeenkomst in de ééne katholieke overtuiging, dat de Kerk is: het door den van Christus gezonden

Geest bezielde, zichtbare instituut, waardoor de heiliging in Christus den mensch ten deel wordt.

Hiermede ben ik aan het einde van mijn uiteenzetting. Mijn bedoeling was in deze belichting van het katholieke Kerkbegrip te doen uitkomen, hoeveel er is, wat ons in de Kerk-idee samen brengt. Wellicht mag het een aanleiding zijn, om ons onder Christus' zegen iets nader tot elkander te brengen.

Dr. P. G. KRELING. O. P.

De strijd om het wezen der Kerk.

Mij werd verzocht te schrijven over de Kerk. Gaarne zou ik aan dit verzoek voldoen, daar het onderwerp mijn volle belangstelling heeft en 't mij zeer verblijdt, dat in al wijder kring tegenwoordig, ook in de studenten-wereld, de belangstelling naar dit onderwerp uitgaat.

Maar 'k word hier gesteld tegenover een „mer à boire”. 'k Zal mij toch met een enkele teug moeten tevreden stellen. Te meer, daar uit den aard der zaak dit artikel niet zoovele bladzijden mag beslaan.

Daarom meende ik mij in het schrijven te moeten beperken tot 't geen ik hier als het centrale, het albeheerschende, zie, n.l. de opvatting omtrent het wezen der kerk. 'k Wilde deze opvatting dan nog nader beperken tot die, welke drijft in het streven naar reorganisatie onzer Ned. Herv. Kerk, waardoor ik jaren geleden zonder 't zelf te zoeken mede gegrepen werd; te vaster gegrepen, wijl ik, gegrepen door geschriften, gewetenskreten, als Gunning's *Onze zonde* e.a., dit gevoelde als een greep in het geweten.

Ook de gedachten dezer beweging, zooals ze worden uitgesproken door Groen van Prinsterer, Hoedemaker, Gunning e.a. kunnen hier nog slechts worden aangeduid zonder breede fundeering en veel commentaar. Bedoeling van dit schrijven is dan ook meer om tot zelfstandige bestudeering hunner hierop betrekking hebbende geschriften op te wekken. Het eigenaardige, kenmerkende, dezer beweging is, dat ze aandringt op meer zuivere en breede openbaring van de *Una Sancta*, de kerk van Christus, bijzonder in de eigen, de Ned. Hervormde, de nationale historische kerk in de dagen van Willem den Zwijger tegelijk met ons vrije volksbestaan hier gevestigd.

Bijzonderlijk bedoelt deze beweging te waken en te ageeren niet slechts tegen formeele organisatievervalsching, maar tegen geestelijk-materieele kerkvervalsching en -verbastering, die men, ook nadat deze kerk door de reformatie van Roomsche-hierarchische deformatie gezuiverd werd, als werkelijk bestaande of dreigende ziet. Deze beweging wil niet cultuurvijandig zijn, evenmin als Paulus met zijn „alles is uwe, doch Gij zijt van Christus”, cultuurvijandig was. Maar dan moet ook dat: „Gij zijt van Christus”, onwankelbaar vast blijven staan, gelijk bij hem, die betuigde „niet anders te willen weten dan Jezus Christus en dien gekruist”. Wel wil ze zich beslist keeren tegen 't geen in de tegenwoordige cultuur vijandig is aan Christus, Zijn kruisevangelie en Zijn kerk en de oogen niet sluiten voor van haar uitgaande openlijk of bedektelijk ontkerstenende werking. Hierin vindt deze beweging in onze dagen een bondgenoot b.v. in Brunner, als hij wijst op een moderne gedachte-wereld, die even vijandig staat tegen de gedachtewereld der Schrift, (den

Christus der Schrift) als de naturalistische Baälcultus, waartegen Elia vocht, stond tegenover den Jawhedienst.

Kerkvervalsching dreigt nu volgens haar, wanneer wat volgens de Schrift het wezen der kerk is niet recht onderkend wordt.

Dat er metterdaad een cultuur is, die zich eerst in geschrifte en voorts met de daad fel vijandig keert tegen Christus en Zijn kerk, blijkt in onze dagen in de Russische revolutie zonneklaar. Ongetwijfeld was er groote schuld bij de Russische kerk, die een Raspoutin niet alleen voortbracht, maar ook huldigde. Maar laat het zoo zijn, dat het 't bederf dier christelijke kerk was, dat goddelijk oordeel over haar bracht door de hand der vijanden, deze blijken toch *vijanden* te zijn niet slechts van 't bederf der kerk, maar van de kerk, ja van Christus zelf. Ditzelfde, hoewel op minder radicale wijze zich openbarende, zagen nu mannen als Groen en Dacosta in de burgerlijke Fransche revolutie, voorzoover zij dochter is niet van de Reformatie, maar van Grieksch-heidensche Renaissance en atheïstisch rationalisme.

Op negatie van Christus en zijn kerk, waarbij deze worden beschouwd als grootheden, die hebben afgedaan, wees Lamartine in zijn *Hymne au Christ*:

„Ils disent cependant que cet astre se voile,
Que les clartés du siècle ont vaincu cette étoile;
Que ce monde vieilli n'a plus besoin de Toi!
Que la raison est seule immortelle et divine,
Que la rouille des temps a rongé ta doctrine,
Et que de jour en jour de ton temple en ruïne
Quelque pierre entombant, déracine la foi.....”

Groen van Prinsterer in zijn veel genoemd, te weinig gelezen, werk *Ongeloof en Révolutie*, wijst niet slechts op negatie, maar op *vijandschap*, waarmee het ongeloof het geloof bestrijdt. Als instrument van dit ongeloof ziet hij den revolutionnairen staat, die de verdraagzaamheid proclameert, maar metterdaad tegenover alle niet louter formeele godsdienst, bijzonder tegen Christendom en Openbaring vijandig staat.

„Welke”, zoo vraagt hij, „zal ten zijnen opzichte de regel van den revolutionnairen staat zijn? — Alle godsdiensten te dulden, zonder zelf eenige godsdienst te hebben: met dien verstande evenwel, dat de staat eerbiediging van zijn eigen voorschriften van politiek en zedelijkheid begeert en elken godsdienst, die voor den afgod niet buigt, verbant; geenszins, o neen! ter zake des geloofs! Maar omdat naar politieken maatstaf gemeten, haar leerstellingen antisociaal en immoreel zijn!” — Geenerlei stellige godsdienst zal tegenover de eischen der revolutionnaire sociabiliteit kunnen worden geduld. Revelatiën hebben volgens Rousseau aan de menschheid al zooveel gruwelen berokkend. „Al die voorgewende openbaringen” zegt een van zijn volgelingen, „behoorden door de wetten gerangschikt te worden onder de ziekten, waarvan men langzamerhand de kiemen moest uitroeien”. —

„Wanneer we nu bedenken, dat van het wel gelukken der revolutionnaire theorieën een onafzienbare toekomst van heil voor de menschheid tegemoet gezien wordt, wanneer we hier tegenover stellen de onverbiddelijkheid van het Woord der Openbaring, waarvan de Revolutie zou kunnen zeggen, gelijk Demosthenes gewoon was van Phocion te getuigen: „hij is de bijl,

die al mijn redenen doorsnijdt'', zouden wij dan betwijfelen of ook op dit terrein vijandschap tusschen het zaad der vrouw en het zaad des duivels onvermijdelijk is? Zouden wij in een echt Révolutionairen staat verdraagzaamheid jegens het levende Evangelie als mogelijk beschouwen, zouden wij achten, dat het aan de arke Gods geoorloofd zal worden om in haar verbrijzelende kracht tegenover Dagon te staan? Op de gansche revolutionaire richting mogen wij den diepen zin van het vers toepassen: „Zijn Goddeloosheid zou den God willen vernietigen, dien hij heeft verlaten. Alleen door zich tegen dien God te verzetten, alleen door God te verzaken, alleen door den wensch om kon het zijn, God vernietigd te zien, blijft men, wanneer men eenmaal op den revolutionairen bodem der stelselmatige Godloosheid geraakt is, aan zijn eigen beginsel en aan zichzelf gelijk''.

Juist waar volgens Groen zoo felle tegenstand zich tegen haar keert, heeft de kerk zich met allen ernst te bezinnen op haar wezen, opdat ze dit wezen recht moge onderkennen en tot rechte openbaring brengen.

Onder wezen der kerk wordt hier verstaan wat men ook „de onzichtbare kerk'' noemt. De zichtbare kerk is de openbaring van dit wezen. We kunnen ook zeggen: onzichtbare en zichtbare kerk verhouden zich zooals het geloof des harten zich verhoudt tot het openbaar belijden.

Door het wezen wordt de verschijning bepaald, door de onzichtbare kerk de zichtbare.

Nu ligt in het woord „kerk'' reeds een aanduiding van haar wezen besloten.

Kerk, afkomstig van kuriakè, beteekent „des Heeren''. Hoewel geen bijbelsch woord, geven de Gereformeerde belijdenisgeschriften eenparig het bijbelsch kerkbegrip weer op soortgelijke wijze als in dit „des Heeren'' tot uitdrukking komt.

Daarmee is zoowel wat den enkelen christen als wat de christelijke gemeenschap betreft, alles gezegd: „des Heeren'' d.i. „van Christus''.

We haalden reeds aan het woord van Paulus: Alles is uwe, doch gij zijt van Christus en Christus is Gods''. 1 Cor. 3: 23. We denken ook aan dat andere woord: „Het zij, dat wij leven, het zij dat wij sterven, wij zijn des Heeren'' (Rom. 14: 8), waarmee correspondeert het eerste antwoord van den Heid. Catechismus, waarin als des Christens eenige troost in leven en sterven wordt genoemd, dat hij met lichaam en ziel het eigendom, niet van hemzelf, maar van Jezus Christus is.

Wat de christelijke gemeenschap betreft, denken we aan den haar gegeven naam: lichaam van Christus. Christus is het Hoofd, dat dit lichaam beheerscht. Ja, gelijk de onzichtbare kerk haar uitwendige openbaring, de zichtbare, bepaalt, zoo wordt op haar beurt de onzichtbare weer geheel bepaald door haar Hoofd. Jezus Christus beheerscht haar. Uit Hem is haar gansche bestaan. Uit Hem als „de goede wijnstok'' is haar leven. Zonder Hem heeft ze geen bestand, geen leven dus geen levensopenbaring, geen levensvrucht. Het eene noodige voor haar duidde volgens Johannes' evangelie Jezus aan met die woorden: „Blijf in mij en ik in u, want zonder mij kunt gij niets doen''. Joh. 15: 5.

Wanneer dan dit wezen der Kerk naar buiten verschijnt, de onzichtbare kerk door het belijden haars geloofs in de zichtbare openbaar wordt, dan is dit een openbaren daarvan dat zij „des Heeren” is, een belijden niet zoo maar van h a a r geloof en toonen van h a a r geloofsleven, maar een belijden van H e m . (Matth. 10 : 32). Zoo „verkondigt” ze ook aan den H. Disch „den dood des Heeren”, belijdt dat Jezus’ kruisdood de eenige grond van haar zaligheid is, de oorsprong van haar leven, dat Zijn zoendood haar doet rusten in God als de eeuwige rots, die haar eeuwiglijk draagt. Evenals Paulus, zoo wenscht ook zij niet anders te weten dan Jezus Christus en dien gekruist. Hij is haar een en al. Daarom zouden we ook C h r i s t u s z e l f het wezen der kerk kunnen noemen, gelijk ook soms in de Schrift de kerk Christus wordt genoemd. (1 Cor. 1 : 13. Hand. 9 : 4).

Hij is haar een en al. Niet alleen leeft de geheele kerk, de o n z i c h t b a r e en de zichtbare kerk door Hem. Hij g e e f t haar ook het leven. Hij brengt haar voort, roept haar in het aanzijn. Van eeuwigheid af ligt ze naar Gods raad in Hem besloten. Zij is „uitverkoren i n H e m van voor de grondlegging der wereld”. (Ef. 1 : 4). In den tijd wordt ze uit Hem en door Hem voortgebracht. Alles, wat door de zonde uiteengeslagen was, wordt door God weer tot één vergaderd in Christus Jezus. (Ef. 1 : 10). Christus zelf Hij koopt, wie Hem van den Vader gegeven zijn, los, Matth. 20 : 28, koopt ze zich ten eigendom met zijn bloed (Openb. 5 : 9). Hij roept zijne schapen en zij hooren zijn stem. Al wat de Vader hem gegeven heeft komt tot Hem. Zoo vergadert hij zijn kudde, brengt zijn gemeente bijeen.

Hierbij blijkt nu nog een andere verhouding te bestaan tusschen onzichtbare en zichtbare kerk dan de reeds genoemde.

De zichtbare kerk is de zichtbaarwording, de verschijning, de openbaring, van de onzichtbare, zooals het geloof des harten zich openbaart in het belijden. Zoo zouden we kunnen zeggen, dat de onzichtbare kerk de zichtbare voortbrengt, zooals de belijdenis product is van het geloof.

In anderen zin kunnen we echter ook zeggen, dat de zichtbare kerk de onzichtbare voortbrengt als „moeder der geloovigen”.

Deze schijnbare tegenstrijdigheid wordt opgelost, als we bedenken, dat Christus zelf het eigenlijke wezen, het een en al der Kerk is, zoowel der kerk in haar zichtbaarheid als in haar onzichtbaarheid. Zij is i n H e m . Hij omvat haar geheel.

Hij i s haar leven en als ze haar leven openbaart dan belijdt ze Hem.

Maar Hij g e e f t haar ook het leven. Hij roept haar in het aanzijn. Zij is niet alleen kuriakè, zij is ook ekklesià, de uitgeroepene, die hij uitroept uit de wereld, uit de zonde, uit den geestelijken dood, uit het zondegraf, die hij roept tot zich, tot geloof en overgave aan Hem. En hij roept door Zijn Woord en Geest. Niemand kan Hem als Heer vinden en belijden dan door de H. Geest. (1 Cor. 12 : 3). Maar ook niemand komt tot het geloof in Hem dan door het Woord. „Hoe zullen zij in Hem gelooven, van welken zij niet gehoord hebben? En hoe zullen zij hooren, zonder die hun predikt. En hoe zullen zij prediken, indien zij niet gezonden zijn. Zoo is dan het geloof uit het gehoor en het gehoor uit het Woord Gods”. (Rom. 10 : 14-17). De prediking des Woords, die in de zichtbare kerk geschiedt, is middel

waardoor Christus het geloof werkt en sterkt, zijn geloovigen en de gemeenschap der geloovigen voortbrengt.

Hij omvat zichtbare en onzichtbare kerk. Zij zijn in Hem, gelijk Hij is in haar. Dáárom kan er tusschen beide die paradoxale wisselwerking zijn, zoodat de onzichtbare kerk de zichtbare voortbrengt in geloofsbelijden, en de zichtbare kerk wederom in werking en sterking des geloofs moeder is van de onzichtbare, wijl de „moeder der geloovigen”.

Zoo heeft de „dienst des Woords” tweeledige beteekenis. Die is zoowel vertolking van het geloof der gemeente, geloofsbelijdenis, als vertolking van het Woord haars Heeren. Als het eerste is die dienst voortbrengsel van het geloof, als het laatste brengt die het geloof voort. Zoo kan het, wijl belijdenis en prediking (getuigenis) één zijn. De gemeente belijdt Christus, en Christus is de inhoud der prediking, gelijk Christus ook is de inhoud der Schrift, het „Christus-getuigenis” (Joh. 5 : 39), waaruit de gemeente haar prediking en haar belijdenis put door den Geest.

De levende Christus die haar, volgens Calvin, in het gewaad der Schrift tegentreedt, staat achter haar geloof en haar geloofsbelijdenis, staat ook boven haar prediking, als degene, die de predikers als *Zijn gezanten* zendt, met zijn gezag en volmacht bekleed. „Hoe zullen zij prediken, als zij niet *gezonden* worden”, Rom. 10 : 15; als Hij hen niet dit *ambt* verleent. Ef. 4 : 11.

Zoo zien we in al zijn volheid de beteekenis van dat woord kerk, des Heeren. Zonder Hem kan zij niets doen. Zonder Hem is ze niets en heeft ze niets. Uit en in Hem heeft ze alles.

Zij is Christocentrisch en daarom ook Christokratisch. Daardoor wordt haar inrichting, hare organisatie, de kerkorde bepaald. In de kerkregering komt niet tot openbaring zelfregering der kerk, maar regering der kerk door haar Hoofd Christus. Als zoodanig kan de uitwendige kerk worden genoemd niet alleen instituut van de dienst des Woords. Dienst des Woords beteekent ook heerschappij des Woords, heerschappij van het levende Woord, Christus, of heerschappij van Christus door zijn Woord en Geest. Hierdoor wordt ook de ambtsopvatting bepaald, de ambtsdrager is niet voor alles dienaar der gemeente, maar voor alles dienaar van Christus (1 Cor. 4 : 1, 2 Cor. 4 : 5.). Het ambt komt niet van beneden op, maar van boven af. Christus regeert Zijn gemeente door de ambten. De ambtsdragers hebben dus voor alles te vragen niet naar den wil der gemeente, maar naar den wil van het Hoofd, die zijn gemeente regeert door Zijn Woord en Geest. Dienst der gemeente en dienst van het Hoofd vallen in het ambt samen op gelijke wijze als de belijdenis (de prediking) openbaring van het geloof der gemeente is en tevens vertolking van des Heeren Woord, waarbij het Woord altijd het eerste en het oorspronkelijke, bron en toetsteen blijft.

De Kerk is des Heeren, Christocentrisch en Christokratisch.

We kunnen ook zeggen: theocentrisch en theokratisch. Christus immers openbaart aan de gemeente God, verzoent haar met God. In Hem regeert haar God. „Gij zijt van Christus”, zegt Paulus tot haar

en laat er direct op volgen, „en Christus is Gods”. En in 't nieuwe lied, dat Johannes beluistert zingt de gemeente: „Gij hebt ons G o d e gekocht met uw bloed”. Openb. 5 : 9.

De Kerk is des Heeren. Daarin nu ligt terstond deze tegenstelling: Niet des menschen. De zichtbare Kerk openbaring van Zijn lichaam, geen product van zich vereenigende menschen, van een religieus contrat social, geen openbaring van 's menschen vroomheid, geen product van zijn religieus leven. Christus staat hier in het middelpunt en heerscht hier, niet de christen noch de christenheid. God staat hier in 't middelpunt en heerscht hier. Niet de religieuze mensch.

Wanneer hier sprake is van volkskerk, dan nooit in den zin van een kerk, waarin het volk (ook niet het vrome volk) over Christus, over God en godsdienst beschikt, waar alles moet zijn ingericht op „de rechten van den mensch”, zij het van den religieusen mensch. Hier kan slechts sprake zijn van een kerk, waarin Christus, waarin God in genade over het volk beschikt, waarin geen menschenrecht geldt dan alleen waar het door God genadig is verleend en in Zijn recht gegrond, waarin niet het Woord aan het volk, maar het volk aan Gods Woord onderworpen is, gelijk het lichaam aan het Hoofd.

Een religieus genootschap, schepping en domein van den religieusen mensch, is geen kerk, maar kerkvervalsching, p s e u d o - k e r k. Gelijk Christus waarschuwt van het laatst der dagen: „Als dan iemand tot u zegt: „Zie hier is de Christus en zie daar”, gelooft het niet, want er zullen valsche Christussen en valsche profeten opstaan”. Zoo moet ook gewaarschuwd: Als dan zoo iemand tot u zegt: „Zie hier is de kerk en zie daar”, gelooft het niet, want er zullen valsche kerken opstaan. In onze dagen nu de kerk, na quantité négligeable te zijn geweest, modeartikel dreigt te worden, geldt deze waarschuwing zeer nadrukkelijk.

Tegen deze kerkvervalsching is het nu meer bijzonder, dat de reorganisatiebeweging wil waarschuwen en waken. Deze waarschuwing en waakzaamheid achtte Groen van Prinsterer daarom zoo noodzakelijk, omdat, wat men nu in Rusland gebeuren ziet, z.i. reeds hier na de Fransche revolutie plaats had. De revolutionnaire staat legde het z.i. op kerkvervalsching aan. Zijn aanval is tegen het Christocentrisch en Christokratisch karakter, tegen Christusprediking, Christusbelijdenis, Christusregeering gericht, om ware het mogelijk de kerk van haar geloof in Hem te berooven en haar zoo te berooven van haar wezen en leven en kracht, haar te ontzielen. 't Verraderlijke hiervan is, dat dit geschiedt onder den schijn van *verdraagzaamheid en neutraliteit*.

Deze neutraliteit, feitelijk Godloosheid, van den revolutionnairen staat, zegt Groen, „is met een zweem van godsdienst dan alleen vereenigbaar, wanneer het geloof zwijgt en buigt en zich aan de voorschriften van het ongeloof onderwerpt. Dit ongeloof stelt ieder „geloof” gelijk, doch alleen op voorwaarde, dat het geloof alle kenmerken van kracht en leven verliest. „De verdraagzaam-

heid van het atheïsme is gelijk aan de verdraagzaamheid van den moordenaar, welke den vijand verdraagt, dien hij ontzield heeft”.

Opmerkelijk is, dat in onze dagen Brunner telkens weer spreekt van een tegenstaan van het geloof in Christus, dat is, gelijk hij zegt, *de steen des aanstoots*”, welke een nieuwere theologie, die zweert bij menschelijke religiositeit, al sinds jaren poogt uit den weg te ruimen. (Vg. *Het Woord en de Wereld*, bl. 25 v.v.)

Pogingen om de kerk te ontzielen ziet Groen in de regeeringsorganisatie van 1816 en in de behandeling van de afgescheidenen. Een godlooze staat verdraagt slechts een hoofdlooze kerk (Col. 2 : 19), niet een kerk, die alleen uit en door haar goddelijk Hoofd bestaat (vg. Ef. 1 en 2). Zoo is er volgens hem tweeërlei streven: of de nationale kerk van haar Christusregering en Christusbelijdenis te berooven, haar te onthoofden of de Christusbelijdende kerk te dringen in den *sectehoek*, waar Christus als *partijhoofd* naast andere partijhoofden gelden moet en niet geldt als Hoofd der nieuwe Menschheid en Koning van de Koningen der aarde.

Volgens Groen heeft de organisatie van 1816 deze strekking, dat ze de kerk emancipeert, losmaakt, van haar Hoofd. Zij past niet bij een openbaring van het lichaam van Christus, maar bij een religieus genootschap, een vereeniging van independenten, vrome menschen, die zichzelf genoeg zijn, opzichzelf staan, vrij alles zelf beschikken en zich onttrekken aan Christus als het albeschikkend Hoofd en de heerschappij van Zijn Woord en Geest. Zoo houdt de kerk op „huis des Heeren” te zijn. En waar men niet samen in den éénen Christus gelooft en ieder gelooft wat hij wil, zonder te vragen wat de Heer hieromtrent wil, heeft geopenbaard en openbaart, wordt de kerk „een huis van menschen” tegen elkaar verdeeld, prijsgegeven aan eindelooze partijverbrokkeling, een Babel met baby-lonische spraakverwarring.

En gelijk Groen oordeelde, oordeelden ook anderen na hem. Prof. Gunning wordt niet moede in allerlei geschriften „Onze zonde”, „Onze schuld”, „Verlagen wij ons zelve niet” e.a. de Nationale Kerk te waarschuwen om toch zich door haar organisatie niet te laten dringen, haar Hoofd los te laten. Dat de Kerk niet Christus haar Hoofd belijdt, maar een veelheid van „meeningen omtrent Christus” op de plaats dier belijdenis stelt, dáárop wijst hij als op haar zonde. Daardoor laat ze zich dringen tot „indifferentisme”, „neutraliteit” ten opzichte van haar Hoofd, de dubbelhartigheid van Pilatus, die met ’t oog op den Christus schouderophalend vragen blijft: „Wat is Waarheid?” en het religieuze volk met stemmenmeerderheid vrijelijk voor of tegen Hem als Hoofd en Heer laat kiezen. „Het Hoofd behouden” Col. 2 : 10-19, dat houdt hij haar voor als het eene noodige.

Dr. Hoedemaker wijst bijzonder op het onrecht der kerk aangedaan, waar ze van hare vergaderingen werd beroofd, en zoo werd beroofd van de organen, waardoor zij als gemeenschap haar Hoofd belijden kan en tevens beroofd van de organen, waardoor zij zich op haar Hoofd en zijn Woord beroept, en zich Hem ter beschikking stelt, opdat Hij naar zijn belofte haar leere en regeere door Zijn Woord en Geest. Hare historische belijdenis wordt volgens hem door art. 11 A.R. losgemaakt

uit het verband met de belijdende kerk en het vertolkte Woord, en zoo gemaakt tot een „hart op sterk water”.

Werd op deze wijze de Nationale Hervormde Kerk door de organisatie van 1816 volgens Groen c.s. in een dwangbuis gewrongen, ook de afgescheidenen werden tégengestaan, eerst op schandelijke wijze vervolgd en daarna ook zij in een valsche positie gedrongen.

Alleen, wanneer ze den naam „afgescheiden kerk” aanvaardden en dus feitelijk hun kerk officieel voor de wet aandienden als partijorganisatie konden ze wettelijke erkenning krijgen. Doen ze dit ten slotte, dan laat Kohlbrugge de afgescheidenen gevoelen, dat ook zij evengoed als de verlaten kerk zich in een valsche positie lieten dringen. „In de wijze”, schrijft hij aan Ds. Brummelkamp, „waarop de afgescheiden gemeenten hare erkenning bekomen hebben of dezelve zoeken, hebben zij zich tot een secte gemaakt en getoond, dat zij zelve niet gelooven de gemeente des Heeren te zijn. Hoe zal ze dan de Koning der Koningen daarvoor erkennen, hoe zijne dienaren?”

Daarom stelde ook Hoedemaker zich tegenover de pluriformiteitsleer van Kuyper, omdat hij hierin zag een als normaal aanvaarden van de sectarische verscheuring van het lichaam van Christus, waartegen Paulus 1 Cor. 1-3 waarschuwt.

Tegenover dit alles blijft men in de reorganisatiebeweging vasthouden aan 't geen men als het wezen der Kerk overeenkomstig de H. Schrift beschouwt en aan haar wezensopenbaring.

Deze beweging keert zich tegen alles wat die wezensopenbaring belemmert of verhindert, zoowel tegen de organisatie van 1816, die een genootschappelijke eenheid aan de kerk oplegt, welke niet is de eenheid van het lichaam van Christus, als tegen scheiding, en doleantie, wijl daardoor het lichaam van Christus wordt verscheurd.

De voorstanders dezer beweging leven uit het geloof, dat de Kerk als lichaam van Christus niet slechts hun eigenaardig begrip is, maar dat ze als zoodanig in werkelijkheid bestaat en leeft. Dat levende lichaam dringt en drijft h.i. in en achter alle empirische kerken, die meer of minder deel daaraan hebben. Dit lichaam, of juist zijn Hoofd, zal ten slotte saambrengen, zij het door veel strijd en verdrukkingen heen, de empirische kerken, die dit dringen en drijven gehoorzaam zijn, zich in 't geloof voegend naar haars Heeren Woorden Geest. Maar empirische kerken, die dezen drang ongehoorzaam zijn en haar wezen en daarmee haar Hoofd verloochenen moeten ondergaan. Het huis dat den Heer des Huizes niet eert, wordt tenslotte woest gelaten. (Matth. 23: 37 en 38.) De oecumenische beweging kan huns inziens zeer zegenrijk zijn, als deze niet eigenmachtig zoekt te bouwen „het groote Babel van den religieusen mensch”, maar de beschreven openbaring van het ééne lichaam van Christus wil dienen.

Zij kunnen niet anders doen dan dit prediken krachtens hun geloof. De toekomst zal moeten leeren of hun geloof bevestigd wordt. Daaraan twijfelen zij echter niet.

J. Ch. KROMSIGT.

Kroniek.

Tot een van de belangrijkste feiten uit de afgelopen weken op theologisch gebied reken ik de geloofsverklaring, die het werkverband Roessingh heeft gepubliceerd. Dat een dergelijk werkverband bestaat, teekent de theologische belangstelling, die er in het Vrijzinnig Protestantisme leeft. Dat is voor het Vrijzinnig Protestantisme van groote waarde. Dat men dergelijk werk ambieert, teekent de situatie: het vrijzinnig Protestantisme doorleeft sinds vele jaren een periode van actieve en stelselmatige bezinning op zijn centrale punten. Het zou daarom van waarde zijn, als dit resultaat van vrijzinnigen theologischen arbeid ook buiten den eigen kring belangstelling en beoordeeling vond. Of het stuk voor het Vrijzinnig Protestantisme zelf groote betekenis zal hebben, is niet direct te zeggen. Tot op zekere hoogte zeker, juist als stukje vrijzinnige theologie; de wijze waarop en het tijdstip van publicatie zijn in verband met wat er in het Vrijzinnig Protestantisme na de beginselverklaring van de Centrale Commissie aan den gang is, wat ontactisch gekozen, hetgeen aan het gezag van het stuk wel afbreuk zal doen, vrees ik.

Verheugend vind ik eveneens het feit, dat wij deze maand wederom eenige buitenlanders in ons land hebben. Onze interacademiale Vereeniging organiseert een tournee van Rudolf Bultmann, één der eerste Deutsche Nieuw-Testamentici van het oogenblik, met wiens vriendelijk optreden en scherpen betoogtrant wij zonder twijfel met plezier zullen kennismaken. Hij is de schrijver van het scherp-analyseerende boek, een der voornaamste publicaties der z.g. „Form-geschiedliche” school, „Die Geschichte der synoptischen Tradition” (Göttingen, 1921), een zeldzaam „anregend” boek, en van het zeer bekend geworden „Jesus” (Berlin), dat een prachtig beeld geeft van de boodschap van Jezus, zooals wij die uit de Evangelien kennen¹⁾. In theologicis is hij medestander van Barth, terwijl hij een der eersten is geweest in Duitschland, die getracht heeft Heideggers filosofie vruchtbaar te maken voor de theologie. Heidegger was oorspronkelijk ook hoogleeraar in Marburg. De andere buitenlander is hier in Holland meer bekend, Emil Brunner, ook vertegenwoordiger van de theologie der crisis, uit Zürich. Wij kennen hem hier uit zijn boeken, vertaalde en onvertaalde, en uit lezingen, die hij hier heeft gehouden. We hopen mettertijd ook nog weer anderen hier te hooren; het buitenland omvat nog wel meer dan alleen de dialectische theologie, al is deze misschien op het oogenblik het meest boeiend en prikkelend. Het blijft bovendien wel een voelbaar gemis, dat wij, Hollandsche theologen, ons zoo naar het Oosten en niet meer naar het Westen richten. Wat buitenlandsche geleerden betreft, ik mag niet nalaten in deze kroniek melding te maken van het overlijden van den zeer oud geworden (hij werd geboren in 1838) Duitschen geleerde Theodor (von) Zahn, ook hier in Holland door zijn vele boeken op N.T.isch gebied bekend geworden, iemand van onvermoeide werkkraft en geweldige kennis, taai verdediger van zijn standpunt, een apologet in den echten zin van het woord.

Nog twee gebeurtenissen uit eigen land vragen onze aandacht, beide

---

¹⁾ Na het schrijven van dit artikel maakte ik nog kennis met een pas uitgekomen bundel verzamelde studies „Glauben und Verstehen” (Tübingen, 1933).

de Leidsche Academie betreffende¹⁾. In de eerste plaats een request van 70 Leidsche studenten, a.s. predikanten der N.H. Kerk, van vrijzinnige en orthodoxe richting, aan de Synode der N.H. Kerk om in de a.s. vacature Prof. Knappert iemand te benoemen met wetenschappelijke en paedagogische (voor de vorming der studenten geschikte) kwaliteiten en van vrijzinnige beginselen, daar reeds vijf van de zes kerkelijke leerstoelen in Nederland door orthodoxe professoren zijn bezet. Ik ben het persoonlijk met dit request zoo hartgrondig eens, dat ik er hier verder niets aan toe meen te moeten voegen. Het spreekt voor zich zelf. Ik vestig alleen de aandacht op het verheugende feit, dat ook orthodoxen hun naam aan dit request hebben gegeven. Het pleit voor de verhoudingen aan de Leidsche Universiteit en zal op de Synode zeker indruk maken.

Het tweede feit, Leiden betreffende, is de inaugureele rede van prof. Visscher, als bijzonder hoogleeraar. Hij sprak over de godsdienstige beginselen van Willem van Oranje, een even actueel als origineel betoog: de bekende tolerante opvattingen van den Prins, door de ultra-Gereformeerden (Datheen!) indertijd zoo bestookt, stammen van Calvijn volgens Prof. Visscher. Hoe zal van verschillende kanten over dit betoog geoordeeld worden?

H. FABER.

---

¹⁾ Eveneens na afsluiting van de copie, tijdens de correctie, ontving ik bericht van het onverwachte verscheiden van Prof. Eekhof in Leiden. Een enthousiast kerk-historicus en een professor, die met de studenten meeleeft, verliest Leiden in hem. Zijn studiegebied was voornamelijk het Gereformeerd Protestantisme, terwijl zijn belangstelling zich bij voorkeur richtte naar Amerika en de eerste kiemen van het Protestantisme aldaar. Wij mochten van hem op historisch gebied nog veel verwachten.

'n Fijn belijdenisgeschenk

„De Kathedraal”

GEDACHTEN OVER GEES-
TELIJKE LEVENSOPOUW
VOOR HEN DIE TOETREDEN
TOT EEN GELOOFSGE-
MEENSCHAP

door Ds. D. A. VORSTER.

Met omslag-ontwerp
van Dirk Verèl

In artistiek „Banzay, de Luxe”
omslag . . . . . f 1.—
Gebonden . . . . . f 1.90

Van de hand van Ds. D. A. Vorster te Arnhem verscheen vorig jaar een boekje dat getiteld is „De Kathedraal”, en voornamelijk bestemd is voor vrijzinnige lidmaten bij toetreding tot een geloofsgemeenschap.

Het wijst erop, hoe de jonge mensch in de levensstad moet bouwen zijn kathedraal, hoe hij zelf mee moet arbeiden aan den opbouw van zijn godsdienstig leven, om van daaruit in de juiste verhouding te staan tot wereld en leven.

Het wil meehelpen tot den opbouw van het enkele leven, om vanuit de aanbidding Gods de wereld te dienen en te bouwen aan het rijk van den Geest.

Heel dit werkje draagt den stempel van een hoogen, zuiveren geest en zal voor het leven kunnen vastleggen, wat in de dagen van aanneming en bevestiging in jonge harten leeft.

(Uit de Rem. Broederschap).

„Een fijn boekje”.

(Ds. J. J. Meijer).

vGc

Verkrijgbaar bij den boekhandel

VAN GORCUM & COMP. N.V.
UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

Zooeven verschenen:

Geloofsbeschouwingen in vrijzinnigen geest

door Ds. A. TROUW

Voorganger der Ver. v. Vrijz.
Hervormden te Den Haag.

Erasmus-serie no. 9. Prijs ing. f 1.25, gebonden f 1.90.

Bevat de verkorte weergave van een aantal lezingen over levensvragen, o.a. gehouden op het tournee, dat Ds. Trouw door Indië heeft gemaakt. De bedoeling is, dat het, behalve voor algemeene oriëntering op vrijzinnig-religieus gebied, zal dienen als leidraad bij het godsdienstonderwijs aan oudere leerlingen. Achtereenvolgens geeft de schrijver een breedere uiteenzetting van de volgende onderwerpen: God — Schepper en Schepsel — Tweeërlei Geloof — Geloof, Twijfel, Ongeloof — De Aarde — Tijd en Eeuwigheid — Optimisme, Pessimisme en Idealisme a en b — Het Goede — Voorwaardelijk en onvoorwaardelijk Geloof — Herschepping — Tragiek — Het Noodlot — Massa en Enkeling — Ouderen en Jongeren — Geloof en Dogma — Het Christusbeeld — Begin en Beginsel v. h. Prot. — Christendom en Militarisme. — Geestelijke Stroomingen: I. Theosofie II. Spiritisme. III. Christian Science.

Uit de pers:

„.....frissche, levende, eerlijke opstellen, die steeds boeien en niet zelden treffen”.
Dr. G. Horreits de Haas.

„m'n bewondering voor de zeldzaam prettige, duidelijke, kernachtige manier om allerlei levensvragen zoo eenvoudig en toch diep te behandelen”.
Ds. S. H. Spanjaard.

*Ingebonden uitgave keurig geschenk aan
scheidende leerlingen*

Verkrijgbaar bij den boekhandel

VAN GORCUM & COMP. N.V.

UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

MAGNIFIQUE TOGA

PRED. NED. HERV. KERK

van zeer deugdzaame toga-stof met garnituur in een re kwaliteit fluweel wordt compleet geleverd, n.l. toga, barette, ondermouwen en 6 beffen voor f110.— door

J. G. G. KÜPPERS, Tailleur, UTRECHT
van Alphenstr. 11. Ruim driehonderd toga's, door mij geleverd, worden Zondags op den Kansel gebruikt.

Zooeven verschenen:

WIJ BELIJDEN .....

VRIJZINNIGE BESCHOUWINGEN
OVER DE BELIJDENISVRAGEN DER
NED. HERV. KERK.

Inhoud:

Ds. D. Bakker, Voorwoord.

Prof. Dr. J. Lindeboom, 'Inleiding. (Geest en Hoofdzaak).

Dr. H. de Vos, De Belijdenis. (Belijden en Gelooven — God — Jezus Christus — De Heilige Geest).

Drs. G. van Duyl, De Verklaring (Volharding en Genade — De Zonde en hare Verzaking — Te streven naar Heiligmaking — De Navolging van Christus).

Dr. G. Sevenster, De Belofte (Het Godsrijk — De Kerk).

Hier wordt door eenige schrijvers aan de hand van de belijdenisvragen der Ned. Herv. Kerk een belangrijk stuk vrijzinnig-christelijke geloofs- en zedeleer ontwikkeld.

Het boekje levert, zonder als strijdschrift bedoeld te zijn, een voortreffelijke bijdrage voor het positieve recht der Vrijzinnigen in de Ned. Herv. Kerk.

Prijs 90 cent.

Bij 10 ex. à 75 c. Bij 25 ex. à 70 c. Bij 50 ex. à 60 c. Bij 100 ex. à 50 c.

Bijzonder geschikt ter uitreiking bij gelegenheid van de bevestiging tot lidmaat

~ Verrijgbaar bij den boekhandel ~
VAN GORCUM & COMP. N.V.
UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

N. J. WETTER & Zn. - UTRECHT

Kleedermakers naar maat

Oud Kerkhof 18, Tel. Int. 10145, Opgericht 1855

SPECIALITEITEN IN TOGA'S

Zijn steeds te ontbieden

Wij leveren onze uitgaven voor uitdeeling bij 10 ex. en meer
voor

HALVEN PRIJS

gesorteerd bij 20 ex. en meer, ook door den Boekhandel.
Vraagt het nieuwe prospectus van

BELIJDENIS-PLATEN

EN

BELIJDENIS-GESCHENKEN

N.V. UITGEVERS-MIJ. „EDITIO” - HILLEGOM

VOOR

STUDIEBOEKEN

BIJ

WRISTERS - UTRECHT

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 6	REDACTIE EN DIRECTIE:	MEI 1933
— Dr. H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Ale stukken voor de Redactie aan:	—
— A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.	A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101,	—
— J. W. TUNDERMAN (A./dam-V.U.) Admin.	Apeldoorn	—
— Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)	Uitgevers:	—
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen	—
— I. H. F. S. ENKLAAR Nieuwegracht 62a bis,		—
— Utrecht		—
ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75		

INHOUD.

Dr. H. DE VOS, Vrijzinnig Protestantsche dogmatiek als Vrijzinnig
Protestantsche geloofsleer.

Ds. H. VAN SCHOTHORST, De Groepbeweging.

Dr. H. FABER, Kroniek.

REDAKTIE, Aan onze Lezers ten afscheid.

BOEKBESPREKING. — OPMERKINGEN VAN DE REDAKTIE.

BESPROKEN BOEKEN:

Gebeden, uitg. der N.C.S.V. — Dr. J. Bruin, Het christelijk
geloof en de beoefening der natuurwetenschap. — E. P. Groenewald,
Koinonia. — Dr. G. Horreüs de Haas, Goed en Kwaad. —
Ds. A. Trouw, Geloofsbeschouwingen in vrijzinnigen geest. —
Annalen der critische philosophie II. — Dr. H.
Faber, De geschiedenis als theologisch probleem. — E. H. F. van
der Lely, De mensch, geest en materie. — Dr. W. M. R. Noord-
hof, Het godsdienstig gemeenschapsleven in het Ned. Vrijz. Prot.

KOOPT UW

STUDIEBOEKEN

BIJ

BOEKHANDEL H. DE VROEDE

TRANS

P. VAN DIJK

UTRECHT

UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS
GRONINGEN - DEN HAAG - BATAVIA

Dr. W. J. AALDERS

M Y S T I E K

'HAAR VORMEN, WEZEN, WAARDE

Prijs ..... geb. f 10.00

Het boek brengt een hoogst belangrijke bijdrage tot de wezensbepaling van de specifiek Christelijke mystiek, zooals die tot nu toe bij mijn weten niet gegeven was; dat maakt het niet alleen tot een mooi, maar tot een belangrijk boek.

*Algem. Weekblad voor
Christendom en Cultuur.*

**DE GROND DER
ZEDELIIKHEID**

Prijs ..... geb. f 7.50

Dit werk draagt wetenschappelijken adel; 't getuigt van grooten eerbied voor de stof, die het te behandelen heeft, de schrijver weet te luisteren naar anderen, ook al gaat hij zelf 'n anderen weg. Dit boek is streng en mild tegelijk. *Algem. Weekblad voor
Christendom en Cultuur.*

Dr. Th. L. HAITJEMA

**HET WOORD GODS IN
DE MODERNE CUL-
TUUR**

Prijs ..... geb. f 3.90

Wij mogen dankbaar zijn voor zulk een geschrift, dat onzen tijd en zijn problematiek onomwonden plaatst onder eeuwigheidslicht. *Eenheid.*

Dr. H. TH. OBBINK

**DE GODSDIENST IN
ZIJN VERSCHIJ-
NINGSVORMEN**

Prijs ..... geb. f 7.90

Dit werk is bestemd voor theologen en hen die in algemeen-godsdienstwetenschappelijke vragen belang stellen. Het boek is rijk geïllustreerd.

VERKRIJGBAAR BIJ DEN BOEKHANDEL EN BIJ DEN UITGEVER

Van Dr. G. SEVENSTER

Nieuwbenoemd Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de Rijksuniversiteit te Leiden

verscheen bij ons:

DAAR STAAT GESCHREVEN....

(HET NIEUWE TESTAMENT)

Prijs per ex. 10 cts.

DE BELOFTE

HET GODSRIJK - DE KERK

Bijdrage in „Wij belijden...., Vrijzinnige beschouwingen over de belijdenisvragen der Ned. Herv. Kerk" (Erasmus-serie no. 7). Prijs per ex. 90 cts.

~ Verrijgbaar bij den boekhandel ~
VAN GORCUM & COMP. N.V.
UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

Vox Theologica

Interacademiaal Theologisch Tijdschrift

ORGAAN VAN DE VEREENIGING VAN STUDENTEN IN DE THEOLOGISCHE FACULTEITEN IN NEDERLAND
GEWIJD AAN DE STUDIE DER THEOLOGISCHE WETENSCHAP

4e JAAR No. 6

REDACTIE EN DIRECTIE:

MEI 1933

— Dr. H. FABER (Leiden), Hoofdredacteur	Alle stukken voor de Redactie aan: —
— A. A. VAN RULER (Apeldoorn), Red.-Secr.	—
— J. W. TUNDERMAN (A.'dam-V.U.) Admin.	A. A. VAN RULER, Deventerstraat 101, —
— Mej. J. J. GERRITSEN (Utrecht)	Apeldoorn —
— Ab-Actiaat der Vereeniging:	—
— I. H. F. S. ENKLAAR Nieuwegein 62a bis,	Uitgevers: —
— Utrecht	VAN GORCUM & COMP. N.V. Giro 2255, Assen —

ABONNEMENTSPRIJS PER JAARGANG VAN 6 NUMMERS BINNENL. F 2.50 - BUITENL. F 2.75

Vrijzinnig Protestantsche dogmatiek als Vrijzinnig Protestantsche geloofsleer.

In het volgende wordt getracht aan te toonen, dat en waarom de dogmatiek, die ook in het Vrijzinnig Protestantisme het hart der theologie is, binnen zijn raam steeds het karakter van een geloofsleer zal dragen. Uitgegaan wordt dus van Vrijzinnig Protestantsch standpunt. Uitteraard wordt aan polemieken met andere standpunten niet gedacht, hoogstens aan afgrenzing er tegen. Terwijl het geheel meer aanduiding dan uitwerking is.

Een Vrijzinnig Protestantsche dogmatiek, aldus de hier voorgedragen meening, zal het karakter van een geloofsleer dragen. Ik bedoel hiermee, dat zij zal zijn de wetenschappelijke bewerking van wat in het geloof van de groep der Vrijzinnig Protestanten gegeven is. Slechts wat binnen dien kring geloofd wordt, kan ingaan in zijn dogmatiek. Elk theologisch-dogmatisch oordeel zal zijn rechtvaardiging moeten vinden door een beroep op het godsdienstbesef (prof. Van Holk)¹⁾, of wilt ge het nog wat bedenkelijker gezegd, op het godsdienstig bewustzijn dezer groep.

Deze drie uitdrukkingen zijn voor mij niet aequivalent. Primair is naar mijn meening het geloof. Dit is meer en iets anders dan een overtuiging of overtuigdheid, maar een geestelijke bepaaldheid, beter nog een wijze van zijn, die ontstaat op grond van bepaalde indrukken. Deze wijze van zijn roept overtuigingen te voorschijn, zoo goed als gevoelens en strevingen. De overtuigingen willen waar zijn, de godsdienstige mensch

¹⁾ Dr. L. J. van Holk, Dynamisch pluralisme, blz. 1.

doorleeft zijn geloof met waarheidsbesef. Een besef, dat naar Vrijzinnig Protestantische opvatting niemand anders hem kan geven, dat uitsluitend berust op den inhoud der religieuze oordeelen en op 's menschen vermogen, zich deze eigen te maken. Aan dezen toestand verandert ook de dogmatiek niets. Zij is methodische bezinning op wat aan overtuiging in het geloof is gegeven en kan deze slechts bewustmaken, louteren, in samenhang brengen en zoo versterken. Haar waarheid berust op de waarheid der godsdienstige oordeelen, haar evidentie op de evidentie van deze.

Een van de kenmerken immers van het Vrijzinnig Protestantisme is het opkomen voor de autonomie van den mensch. Vrijzinnig is, aldus prof. Roessingh, „negatief — die religieuze beweging, die in principe vrij is, zich al strijdende vrijgemaakt heeft van het volstrekt en van te voren gereed liggend gezag van het bijbelwoord en van de kerk”.²⁾ Prof. Lindeboom noemt als een der kenmerken van het Vrijzinnig Protestantisme „een nadruk leggen op de godsdienstige en zedelijke autonomie van den mensch, tredend naast, en voor een deel in de plaats van de oude, traditioneele heteronomie”³⁾; terwijl volgens prof. de Graaf het den vrijzinnig-godsdienstige onmogelijk is, „om het vertrouwen op te geven op dat geesteslicht, dat hem den weg wijst bij de vorming van zijn persoonlijke geloofsovertuiging. Hij vertrouwt op de normen van waarheid, goedheid, en schoonheid, die in zijn ziel hun licht werpen en hem den weg wijzen naar een overtuiging, die wel zeer gebrekkig blijft en ook telkens moet worden herzien, omdat haar inhoud vele tijdelijke bestanddeelen bevat, maar die hem ook op het innigst met de aanschouwde waarheid, goedheid en schoonheid vereenigen”.⁴⁾

Een Vrijzinnig Protestantische dogmatiek zal dus nooit willen geven, zooals de Roomsche-Katholieke en orthodox-Protestantische de rechte leer aangaande God, mensch en wereld, op grond van wat in de bijbelsche openbaring, het kerkelijk dogma, al of niet aangevuld door traditie en rede, gegeven is.⁵⁾

Wat zij ook niet zal kunnen geven is, gelijk K. Barth wil, een leer van het woord Gods.⁶⁾ Barth gaat in zijn dogmatiek uit van de kerkelijke verkondiging. Dogmatiek is volgens hem de bemoeienis om de rechtmatige inhoud der verkondiging. Deze inhoud is het woord Gods. „Die kirchliche Verkündigung erhebt den ganz einzigartigen Anspruch und sie ist umgeben von der ganz einzigartigen Erwartung, hier werde nicht Menschenwort, sondern in der Hülle und durch das Mittel des Menschenwortes Gottes eigenes Wort verkündigt. Der rechte Inhalt der in ihrer reinen Form als kirchliche Verkündigung begriffenen christlichen Rede ist die Gottesrede, das Wort Gottes”.⁴⁾ Dit woord Gods vertoont zich nu in drieërlei gestalte. Allereerst als kerkelijke verkondiging. Deze kan evenwel slechts gevraagd worden met het oog op de tweede gestalte van hetzelfde woord, het getuigenis der profeten en apostelen, zooals dat in den kanon

¹⁾ Dr. K. H. Roessingh, W. W., IV, blz. 405.

²⁾ Dr. J. Lindeboom, Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme, I, blz 9..

³⁾ Dr. H. T. de Graaf, Levensrichting, blz. 161.

Vgl. Dr. H. de Vos, De beteekenis der persoonlijke overtuiging, De Smidse 1932, blz. 245—253.

⁴⁾ D. H. Stephan, Glaubenslehre, S 10.

⁵⁾ K. Barth, Dogmatik I, Die Lehre vom Worte Gottes.

⁶⁾ L.I., S 24.

van de boeken van het O. en N.T. is neergelegd. „Das Zeugnis der Profeten und Apostel, später die Dokumente ihres Zeugnisses werden ihr zum Gebot, den Raum der Profeten und Apostel nicht leer zu lassen, ihr Zeugnis weiterzugeben, zu verkündigen, was jene verkündigt haben, im strengen Blick auf ihre Verkündigung und eben dadurch begründet, ermächtigt und geleitet in ihrem eigenen Tun”.¹⁾ Echter ook de kanon heeft haar autoriteit niet in zichzelf, maar in een nog verder terugliggende grootheid, de derde en laatste gestalte van het woord Gods, het woord Gods als openbaring, d.i. „das ursprünglichste, das eigentliche Reden Gottes ohne das Medium des Schrifwortes, ohne den Dienst der Kirche, das Reden Gottes an sich”.²⁾ Daarvan geldt: „Offenbarung Gottes an den Menschen wird von Gott aus so und nicht anders möglich, dasz Gottes Sohn oder Wort Mensch wird, und zwar Mensch in demselben Sinn wie wir alle es sind ....”,³⁾ t.w. in Jezus Christus.

Barth wil niet veel van een dogmatiek weten, die van het geloof uitgaat.⁴⁾ Ten onrechte wil mij voorkomen. De kerkelijke verkondiging onderstelt toch het geloof. „Ik heb geloofd, daarom heb ik gesproken”,⁵⁾ geldt toch zeker ook van haar. Het is op grond van het geloof en van wat in het geloof omtrent God en Zijn wil geweten wordt, dat gesproken wordt. Zeker zal in elke prediking een profetisch element aanwezig zijn, maar kerkelijke verkondiging en woord Gods te vereenzelvigen, beteekent naar mijn meening de zoo zeer gevreesde continuïteit tusschen God en mensch stellen, het is een opvatting, die overspannen lieden kweekt als de schrijver van het „Dagboek van een grootestadsdominee”. Gods woord te spreken zou aan de kerk en de verbi divini ministri slechts mogelijk zijn, als dit woord ergens gegeven was tenzij inderdaad al het volk Gods profeten geworden was. Barth wil dat niet, hij wil niet kerkleer en bijbel vereenzelvigen met het woord Gods, in de praktijk loopt het er op uit en is zijn theologie inderdaad „Repristinationstheologie”.⁶⁾ Wil men deze niet, dan zal men goed doen, van een ander openbaringsbegrip uit te gaan. Het lijkt mij bedenkelijk, dit weer te geven met het begrip woord. God openbaart zich niet primair door woorden, maar door daden, secundair komt het woord als verkondiging en uitlegging van deze daden. Maar deze woorden blijven steeds menselijke woorden, gesproken op grond van wat men in het geloof van Gods openbaring in Zijn daden heeft verstaan.⁷⁾ Waar Barth zoo sterk den nadruk legt op het woord is het ook geen wonder, dat gelooven bij hem de neiging heeft te worden „op gezag van de kerk voor waar houden”, waarbij de scholastiek ook in zooverre in hem herleeft, dat de redelijkheid van het geloof, ook van de subtielste dogmata door hem telkens aangetoond wordt.⁸⁾

Nu is het mij niet onbekend, dat de Vrijzinnig Protestantsche positie met zwaar geschut onder vuur genomen wordt. Projectielen met vrees-

¹⁾ L.I., S 39.

²⁾ L.I., S 45.

³⁾ L.I., S 204.

⁴⁾ L.I., S 82-91.

⁵⁾ 2 Cor. 4 : 13.

⁶⁾ Th. Steinmann in Z. Th. K., 1929, S 470.

⁷⁾ Hetwelk, meen ik, in overeenstemming is met de opvattingen in de „Römerbrief” neergelegd.

⁸⁾ B.v. L.I., S 275—281.

aanjagende namen als subjectivisme, psychologisme, individualisme, ervaringstheologie, bewustzijnstheologie, enz. zijn niet van de lucht. Volgens Brunner is de autonome mensch de mensch buiten Christus,¹⁾ terwijl de uitspraak van Tillich bekend is, dat de mensch van heden de mensch is, „der in seiner Autonomie unsicher geworden ist”.²⁾

Voor wij evenwel de bedreigde positie opgeven, is het wellicht de moeite waard na te gaan, of misschien ook met los kruut geschoten wordt. Ik meen dat dit inderdaad het geval is, al berust de neiging om te vluchten ook wel mee op een slecht geweten. De bedoeling van het Vrijzinnig Protestantisme is niet, dat de mensch, laat staan de enkele mensch de godsdienstige waarheid zou voortbrengen. Evenmin dat men zich zou willen bepalen tot de bewustzijnsinhouden als zoodanig. Ook niet, dat men met de godsdienstige getuigenissen van anderen geen rekening zou willen houden. Men neemt zijn uitgangspunt in het godsdienstig bewustzijn, omdat dat het meest nabijliggende en het minst voor misverstand vatbare is. En dan niet in het godsdienstig bewustzijn van een enkeling, maar van een groep, of als men al uitgaat van den enkeling, dan toch voor zoover het door dat van de groep mee bepaald is. Bovendien is men zich zeer wel bewust, dat de historie een stevig woord meesprekt en mee te spreken heeft. Men wil toch christen en Protestant zijn. Gelijk de beginselverklaring der C.C. zegt: „Wat wij in geloof hebben ontvangen, danken wij aan de middelen, waardoor God ons het heil schenkt. Geen bemiddeling is voor ons van zulk een beteekenis als in den schat der christenheid is gegeven, die teruggaat op Jezus Christus. Op den grondslag van het Evangelie van Jezus Christus heeft de Christenheid voortgebouwd, gelijk ook wij dat willen doen volgens de beginselen van het Protestantisme; het Protestantisme gezien in zijn breeden niet leerstelligen vorm, die wij sedert eeuwen als Vrijzinnig Protestantisme kennen”. (Art. 5). Maar de binding aan de historie heft de autonomie niet op. D.w.z. de religieuze oordeelen uit het verleden zoo goed als het heden ontvangen pas dan beteekenis voor ons geloof, wanneer wij zelf de waarheid ervan inzien. Inzien zeg ik, en bedoel dat de waarheid, of liever het ware, niet door ons in het aanzijn wordt geroepen, maar door ons wordt gevonden, misschien pas na veel moeite en gebrekkig, maar toch zelf ontdekt, hoe zeer ook vromer menschen dan wij daarbij leiding kunnen geven. Dat beteekent dus ook, dat het godsdienstig bewustzijn niet als zoodanig van belang is, maar slechts in zooverre het boven zichzelf uitwijst. Het gaat ook den Vrijzinnig Protestantischen theoloog om het transsubjectieve, dat evenwel buiten het subject om niet waarlijk kenbaar is. Ook hij weet van openbaring, maar hij weet ook, dat openbaring niets beteekent los van het geloof en dat geloof steeds is het geloof van een mensch en van een menschengroep. Zeker liggen er in de autonomie gevaren, maar men overwint deze niet door zich in de armen van een heteronome macht te werpen, zelfs niet al heet deze Luther of Calvin, maar door diepere bezinning op wat autonomie eigenlijk inhoudt.³⁾

Het is duidelijk, dat achter deze beschouwingen bepaalde vooronderstellingen staan, die nog kort aangeduid moeten worden. Allereerst

¹⁾ E. Brunner, *Der Mittler*, S 125, cf. S 124.

²⁾ P. Tillich, *Religiöse Wirklichkeit*, S 25.

³⁾ Vgl. Dr. H. de Vos, *Autonomie en heteronomie*, N.T.T., 1932, blz. 205—216.

ligt er aan ten grondslag een bepaalde opvatting van geloof. Geloof beteekent hier, gelijk reeds gezegd werd, een vorm van geestelijk leven, een bepaaldheid of zijn van den mensch, die of dat met overtuigingen gepaard gaat, welke overtuigingen met waarheidsbesef doorleefd worden. Het lijkt mij dan ook, dat prof. de Graaf gelijk heeft, als hij weigert de fides qua en de fides quae creditur te onderscheiden¹⁾. Vorm en inhoud van het geloof behooren bij elkaar. De aard van het godsdienstig vertrouwen b.v. wordt mede bepaald door het object er van. Het onderscheidt zich van het weten, doordat het zich objectief richt in laatste instantie op een transcendente werkelijkheid, — geloof en God behooren bij elkaar, — en doordat het subjectief niet berust op verstandelijk nadenken, maar een intuïtief element bevat. Het is in zooverre irrationeel²⁾. Het is die wijze van zijn, die vorm van geestelijk leven, die bepaaldheid, welk ontstaat als God den mensch heeft aangeraakt. Daar gelooven iets anders is dan weten, kan het ook niets zeggen omtrent de werkelijkheid van feiten; wanneer deze eenmaal gegeven zijn, kan het trachten er den godsdienstigen zin van te vatten.

Naar dezelfde opvatting is openbaring meer dan de mededeeling van een leer, al is zij ook meer dan een gezichtspunt, gelijk dr. Snethlage wil.³⁾ Dat God zich openbaart wil zeggen, dat Hij zich bekend maakt. Hij maakt zich bekend hoofdzakelijk door middel van Zijn werken. Al zullen Vrijzinnige Protestanten nooit zoo zeer hun geestelijke verwantschap met de „Schwärmer“ van de Hervormingstijd verloochenen, dat zij de onmogelijkheid van een onmiddellijke openbaring op grond van het lumen internum ontkennen⁴⁾. De nadruk zal er echter niet op vallen. Zij maken ernst met de openbaring in natuur en menschenwereld⁵⁾, zoowel in den enkelen mensch als in de geschiedenis, in het bijzonder op haar hoogtepunten, en zeer in het bijzonder in de geschiedenis van het oudste christendom⁶⁾. Zij meenen dat daar en dan bovenal in den persoon van Jezus Christus godsdienstige waarden en waarheden aan den dag treden, die onvervangbaar en misschien wel onovertrefbaar zijn. Door dit alles krijgt het begrip openbaring een sterk dynamisch karakter. Terwijl volgens den V.P. openbaring niet alleen binnen den kring der christenheid plaats grijpt. Hier rijst de vraag naar de verhouding tot andere religies.

In dit alles ligt opgesloten een bepaalde Schriftbeschouwing en waardeering van de geschiedenis en in het bijzonder van die van het oudste christendom. Het V.P. wil het verband met de geschiedenis en in het bijzonder met den bijbel vasthouden, het wil Protestantisme en het wil christendom zijn. In zooverre kan het aanvaarden de uitspraak van Kattenbusch: „Der Maszstab des Theologen... ist .... der des Evangeliums als eines besonderen „Interesses“, einer eigenartigen

¹⁾ Prof. Dr. H. T. de Graaf, Onze Godsprediking, blz. 5 v.

²⁾ Vgl. Prof. Roessingh, Het irrationeel karakter der geloofsverzekerdheid, W.W. II blz. 379—392.

Dr. H. de Vos, Het vraagstuk van de werkelijkheid Gods en haar kenbaarheid, blz. 24—27.

³⁾ Dr. J. L. Snethlage, Openbaring.

⁴⁾ Vgl. Prof. Dr. J. Lindeboom, Geschiedenis van het Vrijzinnig Protestantisme, I, Hfst. III.

⁵⁾ Vgl. ib., blz. 9.

⁶⁾ Vgl. Prof. Roessingh, Geloof en geschiedenis, in W.W. II, blz. 305—316.

geistigen Kraftquelle, eines ideellen Wertspeichers singulärer Natur für Strebungen und Schöpfungen der Menschen, Bindungen und Scheidingen in der Geschiede''¹⁾, die elders zegt: Unsere Systematik ..... musz sich zunächst ..... auf den Boden bloz des Evangeliums stellen.²⁾ Mits men maar bedenkt, dat ook het Evangelie geen eens voor al vaststaande grootheid is, maar een organisch geheel van beginselen, richtlijnen of motieven, dat ident is met de christelijke waarheid, en dat in de geschiedenis van het christendom zich in zeer verschillende gestalten vertoond heeft. Er is een evangelie van Paulus en Johannes zoo goed als der synoptici, een van Luther en Calvijn, een van von Zinsendorf, Tolstoi en Karl Barth, al is er wel eenheid in al deze evangeliën, alleen al doordat er verband is met den oorsprong. M.a.w., het wezen van het christendom wordt niet alleen gekend uit het oudste christendom, begin en beginsel vallen niet samen³⁾. Maar toch, ook het Vrijzinnig Protestantisme wil christelijk, evangelisch zijn, in Protestantschen zin. Het aanvaardt dus het Godsbeeld, de gedachten over den mensch, de verhouding van God en mensch, God en de wereld, de beteekenis van de persoon en het werk van Jezus Christus, die aan de evangeliën ten grondslag liggen en zooals deze ons door de Hervormers weer voor oogen zijn gesteld. Luther met zijn prediking van de rechtvaardiging door het geloof. Calvijn met die van de souvereiniteit Gods. Al zal het zich er nimmer voor schamen, dat ook Erasmus tot zijn geestelijke voorouders behoort.

Want tenslotte staat achter bovenstaande opvattingen een bepaalde waardeering en opvatting van den mensch. Daarom is juist voor den V.P. de anthropologie van groot belang en hebben zij het woord van Rousseau op hun wijze ter harte te nemen: „La plus utile et la moins avancée de toutes les connaissances humaines me paraît être celle de l'homme”.⁴⁾ Voorondersteld blijft steeds het vermogen in den mensch, de waarheid, ook de godsdienstige, te herkennen, te erkennen en zich toe te eigenen. De menschelijke geest is meer dan een „holle buis” voor den heiligen Geest.⁵⁾ Aan den anderen kant zullen zij niet kunnen uitgaan van de analogia entis, gelijk de Roomsche-Katholieke theologie dat doet⁶⁾. Daarvoor zijn ook de Vrijzinnige Protestanten te zeer Protestanten, nakomelingen van Luther en Calvijn, om het goddelijk zijn niet te zien als geheel anders dan het menschelijk zijn, in elk geval zoo, dat Gods zijn niet is te denken naar analogie van het menschelijke. Daarom kan het denken ook niet tot God opklimmen. Welke overtuiging bevestigd is, doordat de V.P. niet voor niets bij Kant ter schole zijn gegaan. De kennis der goddelijke dingen moet gegeven, geopenbaard worden. Maar in en aan het geloof van den mensch, die ondanks den „val” geschapen is en blijft naar Gods beeld en gelijkenis.

Sneek.

H. DE VOS.

¹⁾ F. Kattenbusch, Die deutsche Evangelische Theologie seit Schleiermacher, S. 3.

²⁾ Ib., S. 136.

³⁾ Vgl. Troeltsch, Was heiszt Wesen des Christentums, G.S. II, S. 386.

⁴⁾ J. J. Rousseau, Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes, eerste zin.

⁵⁾ Rufus M. Jones, Quakergeloof en quakerleven, blz. 75.

⁶⁾ E. Przywara, Religionsphilosophie Katholischer Theologie, S. 23 ff.

De Groepbeweging.

Het is een opmerkelijk verschijnsel dat de christelijke kerken zich in onze dagen, nu de nood der wereld hen dwingt te toonen wat zij eigenlijk bezitten, steeds meer bewust gaan worden van hun eigen onmacht. Algemeen roept men op tot schuldbelijden en vraagt men zich af wat men nog te zeggen heeft tot de moderne, van God af-gewende menschheid. Overal begint zich kerkelijke activiteit te ontwikkelen, en er is inderdaad veel dat daarin tot blijdschap stemt, maar toch voelt men telkens dat het nog niet het eigenlijke is wat de wereld noodig heeft; telkens klinkt het besef door, dat het de Heilige Geest Zelve is, die alleen Christus' Kerk van grond op kan vernieuwen, en steeds algemeener gaat men verlangen naar een openbaar worden van de wereld-overwinnende krachten die de kerk in haar hoogtijden heeft bezeten.

Van zulk een opwaken der kerk nu, van zulk een hernieuwde krachtwerking des Heiligen Geestes, zijn reeds de eerste teekenen waar te nemen over de geheele wereld en wel in 't bijzonder daar, waar de z.g. Groepbeweging wortel heeft geschoten.

Eigenlijk is deze naam Groep-„beweging” eenigszins misleidend, aangezien het kon lijken, alsof het hier een vereeniging gold, een nieuwe internationale organisatie, zooals onze eeuw er reeds zoovele zag ontstaan, terwijl toch niets minder waar is dan dat. De Groepbeweging, de Groep, die Gruppenbewegung, die Oxfordgruppe, the Oxford Group Movement, the Groups, a First Century Christian Fellowship, het zijn alle slechts aanduidingen van wat men zou kunnen noemen: de gemeenschapvormende werkzaamheid des Heiligen Geestes in onzen tijd. De Heilige Geest is in zijn werkzaamheid niet gebonden aan eenige organisatie, en laat zich ook niet daarin opsluiten, maar is altijd vloeiend, altijd onberekenbaar, en gaat over van den een op den ander. Waar iemand door Jezus Christus is gedoopt met den Heiligen Geest en met vuur, daar kan het niet anders, of dat vuur springt over en zet ook anderen in vlam, en dit gezamenlijk branden van éénzelfde vuur, en deze gezamenlijke taak het vuur brandende te houden, zoodat het steeds verder om zich heen kan grijpen, dat is de diepste gemeenschap, die er onder menschen mogelijk is; een gemeenschap, hoog boven alle menschenlijke scheidsmuren en tusschenschotjes uit.

Het werk van Dr. F. Buchman, bij wien de Groepbeweging haar uitgangspunt nam, is eigenlijk niet anders geweest dan een gehoorzaam volgen van de leiding des Geestes in persoonlijk geestelijk werk, in het samenwerken met anderen, in het ontwikkelen van anderen tot zelfstandige geestelijke leiders, in het wekken van nieuw leven in de meest verschillende kringen, en in het levend houden daarvan.

Gedurende dit werk zijn hij en zijn medewerkers gekomen tot de ontdekking, dat de oude Christelijke gemeenplaatsen, die niemand meer iets „doen”, al hun ouden luister en verrassend-nieuwen inhoud weer gaan openbaren, zoodra men ze omzet in de praktijk; dat het leven met Christus, in al zijn consequenties aanvaard, nog steeds het eenige leven is, waarin de mensch zijn bestemming bereikt, een leven, dat verzoend is met God door het bloed des Kruises en dat dagelijks leeft uit de vergeving der zonden,

onder de leiding en uit de kracht des Heiligen Geestes, een leven waarin het eigen „Ik” is onttroond en waarin de verlamdende en doodende macht der zonde is gebroken, en dus een leven vol innerlijke kracht en tucht, vol blijdschap en liefde, vol spanning en avontuur, en tegelijk vol rust en zekerheid; tenslotte, dat er van zulk een Christendom nog steeds, evenals in de eerste eeuwen, een aantrekkende kracht uitgaat, die sterk genoeg is om opnieuw een van God vervreemde wereld tot Hem terug te brengen.

Wat de Groep doet, is misschien het best zóó in een paar woorden samen te vatten: ze maakt de kerk weer tot een bruikbaar instrument Gods in de wereld — en is dat niet te allen tijde het werk geweest van den Heiligen Geest? De Groep op zichzelf „doet” echter niets, aangezien ze niet als een organisatie met een bepaalde doelstelling bestaat, en daarom beteekent bovenstaande samenvatting in de praktijk niet anders, dan dat de Groep van binnen uit de kerk vernieuwt, als een vrijwillige aaneensluiting van menschen, die zich als hoogste doel in het leven slechts dit ééne gesteld zien: zich Gode zoo volledig mogelijk ter beschikking te stellen. Hieruit blijkt reeds, dat de Groep niets nieuws is; ze verkondigt geen nieuwe christelijke waarheden; ze legt niet eenzijdig allen nadruk op één verwaarloosde zijde der waarheid, maar ze weet zich door God geroepen, het oude Christendom van Bijbel en Reformatie opnieuw in onzen modernen tijd tot in zijn uiterste consequenties te beleven, en daarom vraagt ze slechts een algeheele overgave aan Jezus Christus. Dit is ook de reden, waarom men geen lid kan worden der Groep, noch als lid kan bedanken, omdat men, eenmaal in aanraking ermee gekomen, in de Groep is, of er buiten staat, naarmate men dit leven in volkomen overgave aan God wil leiden of niet.

Wanneer men met deze algeheele overgave aan God ernst maakt in de praktijk, vloeit daar op logische wijze allerlei uit voort, dat men wel de grondbeginselen der Groep heeft genoemd.

Bij voorbeeld, dat men zich wil openstellen voor de leiding des Geestes tot in de kleinste onderdeelen van het leven, en dat men daartoe niet alleen ernst maakt met een dagelijksche persoonlijke Bijbelstudie, maar ook leert in stil-zijn gemeenschap te hebben met God, en zoo Zijn stem te verstaan en Zijn kracht te ontvangen;

Verder, dat iemand leert om al wat hem belet een bruikbaar werktuig Gods te zijn, dus al wat hem in werkelijkheid scheidt van God en den naaste, onomwonden als zonde te qualificeeren, als zoodanig te haten, en er geheel mee te breken.

Ook, dat wij bereid zijn om aan iemand dien God ons aanwijst onze zonden te belijden, als toetssteen voor de oprechtheid van ons haten der zonde, en dat wij, wanneer God ons de zorg voor iemand opdraagt, evenals alles, zoo ook onze eigen ervaringen op het gebied der zonde in dienst stellen van Gods verlossingswerk.

Het spreekt verder wel vanzelf, dat deze overgave met zich mee brengt, dat men er gedurig op bedacht is dat God ons mogelijk zal willen gebruiken in het leven van anderen en dus, dat men open staat voor Gods aanwijzingen, en bereid is, deze op te volgen. Immers, zonder dit „doorgeven” van wat men zelf heeft gekregen, is ook geen dienen van God in den diepsten zin mogelijk.

Wanneer wij ons volledig ter beschikking van God hebben gesteld, dan beteekent dit ook, dat we ernst maken met het feit, dat we slechts rentmeester zijn van Gods eigendommen: onze tijd, ons geld, ons werk, onze betrekkingen, onze gaven, het behoort alles Hem toe, en wij moeten alles onder de leiding van Zijn Heiligen Geest beheeren en gebruiken.

Tenslotte, wat Jezus Christus op aarde naliët, was niet een aantal alleenstaande volgelingen, maar een groep menschen, die zóó nauw met elkaar waren verbonden, dat Paulus hen het Lichaam van Christus noemt; dit houdt in, dat in de praktijk van het geestelijk leven blijken moet, dat Christus in de wereld werkt door een organisme, en niet door eenlingen, en dat de enkeling eerst dan ten volle bruikbaar is, wanneer hij een levend lid is geworden van dat organisme.

Met deze korte aanduiding der grondbeginselen moge ik in dit artikel volstaan, aangezien reeds anderen uitvoerig hebben geschreven over de uitwerking ervan in de praktijk ¹⁾. Liever wil ik nog kort spreken over de Groep als geheel en over enkele perspectieven die ze opent op verschillend gebied.

Evenals alle leven waarmee we in aanraking komen, zelfs het meest onbelangrijke, ons plaatst voor vragen en ons noopt tot antwoorden, omdat we het vergelijken met ons eigen leven, zoo dwingt ons het leven van de Groep tot zulk een innerlijke discussie, en dit nog des te meer omdat het ons diepste leven aangaat: onzen omgang met God.

Het leven der Groep stelt U voor de vraag hoe het komt, dat ge, als een goede boom, niet méér vruchten draagt; dat er in uw naaste omgeving zoo zelden menschen veranderen; dat God U zoo weinig schijnt te willen gebruiken, en ze geeft U vragenderwijs het antwoord: zou het ook komen doordat ge U nog nooit geheel door God hebt willen laten gebruiken, en dus nog nooit voldoende ernst hebt gemaakt met Uw zonde? Het is niet genoeg zichzelf en elkaar op te roepen tot schuldbelijden, maar ge moet het ook metterdaad doen; ge kunt er niet mee volstaan, overtuigd te zijn van eigen doemwaardigheid, maar ge moet Uw zonden en z.g. „natuurlijke ondeugden” ook den naam geven die hun toekomst, en er voorgoed afstand van willen doen. Zou Uw gemis aan overvloeijende kracht en blijdschap verder ook niet kunnen liggen aan Uw ongeloof, waardoor ge U Gods gaven en beloften niet toeëigent en veel te weinig van God durft verwachten: en aan Uw wantrouwen, waardoor ge U eigenlijk niet aan de leiding Zijns Geestes durft toevertrouwen?

Wie met de Groep in aanraking komt, ziet zich echter niet alleen geplaatst voor vragen die hem persoonlijk aangaan, maar ook voor zulke die hem als lid en dienaar der kerk betreffen. Hoe komt het dat de kerk met haar wekelijksche verkondiging van het Woord Gods zoo zelden doel treft; dat er in de kerk zoo zelden één wordt wedergeboren tot een nieuw, stralend leven?

Komt het, doordat de predikant, hoe ernstig hij het ook meent, meer uit plichtsgevoel dan uit liefde voor zijn gemeente het Woord bedient; predikt hij soms een Werkelijkheid waaruit hij zelf niet tenvolle leeft; gelooft hij eigenlijk zelf wel dat zijn verkondiging in de kracht Gods regenererende werking bezit? Dit alles kan de oorzaak zijn, maar dan ook dit: de kerk is in haar verkondiging te algemeen; men kan er mee instemmen, zonder aan zichzelf ontdekt te zijn; men voelt in haar niet voldoende de zoekende liefde van Jezus Christus.

Pas onder vier oogen kan de kerk gearticuleerd gaan spreken, haar algemeene boodschap naar de bijzondere behoeften harer leden inkleedend; pas in een diepgaand persoonlijk gesprek voelt men doorgaans de klemmende noodzaak van een leven met God.

Persoonlijke zielzorg op groote schaal is het, wat de kerk méér dan iets anders noodig heeft, maar de moeilijkheid is juist dat er zoo weinig zielzorgers zijn. De Groep bewijst echter in de praktijk dat die zielzorgers zelf hier oorzaak van zijn, want de ware zielzorger rust niet vóór het object van zijn zorgen ook zelf weer een zielzorger is geworden. Men wordt dit nl. niet door zijn theologische ontwikkeling of krachtens zijn kerkelijk ambt, maar door zijn leven met God, gedrongen door de liefde van Christus, onder de leiding des Heiligen Geestes. Het eigenlijke probleem der kerk schuilt hierin, dat de voorgangers hun gemeentenaren niet tot dit priesterschap der geloovigen kunnen opvoeden, en dit is weer gelegen in het feit dat zij zelf alléén priester willen zijn, terwijl zij het daardoor in den eigenlijken, diepen zin juist in 't geheel niet zijn. Is dit inderdaad niet voor 'n groot deel de oplossing van b.v. het grootstadsprobleem: een staf van vrijwillige medewerkers, die niet alleen het kerkelijke loopwerk verrichten, maar die ook in staat zijn het persoonlijk geestelijke werk te doen, evengoed, of beter, dan de voorganger?

Dan stelt de Groep ons als leden en dienaars der kerk nog voor een tweede vraag, nl. voor die aangaande de Gemeenschap der Heiligen. Voor een zeer groot deel van het kerkgaand publiek is de kerk practisch niet meer dan een vereeniging die des Zondags laat prediken, en een verdergaande behoefte aan gemeenschap bevredigt door Bijbellezingen en Wijkavonden. De eenige band tusschen de leden der kerk is meestal slechts het gezamenlijk luisteren naar dezelfde preek, maar verder is er geenerlei geestelijke gen.eenschapsoefening. De Groep nu beleeft opnieuw de Gemeenschap der Heiligen, doordat ze uit „kerngemeenten”, levende cellen bestaat, van menschen die door God geroepen zijn tot een leven in volkomen overgave aan Hem, en die merken dat daarvoor noodig is dat ze geestelijk „alle dingen gemeen” hebben; ten eerste voor zichzelf, om dit leven vol te kunnen houden, en ten tweede voor een vruchtbaar werken in het Koninkrijk Gods. De Groep is dus niet anders dan de structuurvorm van een gezamenlijk leven in algeheele overgave aan God — en is dat niet het wezen der Kerk?

De kerk weer een oord waar wonderen plaats grijpen van de levenvernieuwende kracht Gods; weer een gezond Lichaam dat in staat en willig is, de bevelen van het Hoofd ten uitvoer te brengen, zoodat weer geldt: „en de Heere deed dagelijks tot de Gemeente die zalig werden”;

De Bijbel weer het Boek der boeken, niet omdat men dat nu eenmaal heeft geleerd, maar omdat zijn inhoud, mét den groei van het geestelijk leven, steeds rijker en voller een woord wordt van den levenden God, waardoor Hij zich aan ons openbaart, en waardoor wij aan ons zelf worden ontdekt;

de Eenheid der kerken niet slechts het ideaal van enkele leiders; niet slechts een studie-object voor belangstellende leeken, maar practisch een werkelijkheid door de waarlijk ecumensiche gezindheid van de leden der verschillende kerken;

de Christelijke jeugd niet meer een voorwerp van angstige bezorgdheid, maar zelf geestelijk actief, haar eigen geestelijke taak vervullend in het geheel der kerk;

dat is het wat in vele deelen der wereld door de Groep in beginsel reeds werkelijkheid is geworden.

En zooals de Groep op het zendingsveld, in China, haar oorsprong vond, zoo blijkt ze ook in de zending evenzeer als een vernieuwende kracht te werken als in de kerk, en dit van dien aard, dat Stanley Jones over de Groep verklaarde: wanneer die hier in Indië wortel schiet, „we can lie down and die”.

De Groep stelt echter niet alleen een vraag aan ons als leden en dienaars der kerk in het algemeen, maar ook aan ons als theologen in het bijzonder, en wel deze vraag: Legt Uw theologie getuigenis af van Uw eigen geloof, of is het slechts een spreken over God op gezag van anderen? Vele theologen lijken op de zoons van Sceva uit Hand. 19, die de booze geesten wilden uisdrijven met de formule: „Wij bezweren U bij Jezus dien Paulus predikt”, en zij spreken dan over Jezus zooals Paulus, Augustinus, Luther of Calvijn het deden, maar de geesten keeren zich tegen hen, zeggende: „Jezus ken ik, en Paulus, Augustinus, Luther en Calvijn weet ik, maar gij, wie zijt gij?” Een werkelijke vernieuwing der theologie ontstaat niet door steeds diepere bezinning of steeds ernstiger discussie, hoe nuttig en noodig die op zichzelf ook mogen zijn, maar alléén door een hernieuwde, diepere heilservering, door een oprechter en krachtiger geloof.

Tenslotte nog iets over de plaats van de Groep in de wereld: wanneer het waar is dat de nood der wereld in den diepsten grond samenhangt met den nood der kerk, dan zal ook de wereld de gevolgen moeten ondervinden van een toekomstige algemeene opleving der kerk; wordt de Groep daarvoor echter niet te zeer in beslag genomen door de zorg voor het persoonlijk geestelijk leven, zoodat ze geen oog meer kan hebben voor de wereld daarbuiten?

Het antwoord op deze vraag moet ontkennend luiden. Immers, in het wezen der Groep, dat is een volkomen ernst maken met de militia Christi, ligt reeds besloten, dat ze zich niet uit een wereld die toch ten ondergang gedoemd is, terugtrekt naar de binnenkamer van het vroom gemoed en alleen nog tracht, zooveel mogelijk zielen van dezen ondergang te redden, maar dat ze zich bewust is, te staan onder de bevelen van een opgestanen, levenden Koning, Die op alle terrein des levens absolute gehoorzaamheid vraagt aan Zijn Wil.

De Groepbeweging als zoodanig verdedigt echter geen economisch, sociaal, politiek programma, maar zij brengt de menschen daar, waar zij, ieder op zijn eigen manier en in zijn eigen omstandigheden in aanraking komende met de groote problemen, bereid zijn tot deze algeheele gehoorzaamheid. Immers, aan nieuwe theoretische oplossingen der huidige wereldproblemen bestaat geenerlei behoefte, maar wel aan nieuwe krachten om aan den opbouw der wereld te werken. Nu zijn de groote problemen, wier oplossing ver boven het bereik van den enkelen mensch gaat, in den diepsten grond toch grootendeels van persoonlijken aard en de groote gemeenschappelijke schuld aan den nood der wereld wordt concreet in de eigen persoonlijke zonden. Daarom zal men nooit met innerlijk recht een verandering op eenig gebied in het groot kunnen verwachten en nastreven, zoolang men zich persoonlijk niet radicaal door God heeft laten veranderen in zijn houding tegenover het eigen gezin, het dagelijksch werk, tegenover den naaste, geld en bezit, de maatschappij.

Legt de Groep dus op deze persoonlijk veranderde houding als op het

begin van een wezenlijke verandering in de wereld, den nadruk, zoo is het volgend stadium dat een geheele groep op Gods bevel een bepaalde houding aanneemt in een concrete situatie, zooals bv. de laatste jaren de groep in Z.-Afrika inzake de rassenkwestie. Hierover schreef de bekende neger-christen-studentenleider Max Yergan ²⁾: „I cannot pay too high a tribute.... to the results which are now being seen because of the witness which this movement, through its members, is bearing”.

Toch beseft de Groep zeer goed, dat dit alleen niet voldoende is, en dat de oneindig gecompliceerde wereldsituatie vraagt om grondige theoretische bestudeering der toestanden en der mogelijkheden om tot een oplossing te komen. Deskundigen zijn er echter genoeg in de wereld, het is alleen maar de vraag of zij zich met hun kennis geheel in Gods dienst hebben gesteld, en om dit te bereiken heeft God reeds vele malen de Groep willen gebruiken. De internationale groep in Volkenbondskringen te Genève, en de vele politici, financieele- en sociale experts die over de geheele wereld in de Groep meewerken, zijn hiervan even zoovele bewijzen.

Een wereldwijde opwekking der kerken, die alle beroepen, alle standen en groepen der samenleving omvat: bankiers, fabrikanten, ministers, diplomaten, parlementsleden, juristen, theologen, professoren, studenten, onderwijzers en leeraren, kantoorpersoneel, zakenmensen, boeren, arbeiders, huismoeders, middelbare schooljeugd, dat is het wat God ons in dezen tijd schijnt te willen geven, en ons in beginsel reeds in vele deelen der wereld geschonken heeft.

De Heilige Geest is als de wind, die waait waarheen hij wil, en schijn-schijnbaar even grillig als de wind is deze Groepbeweging onder de leiding des Geestes over de wereld gegaan. Niet door reclame, niet door eenigerlei organisatie, niet door comité's, maar van mond tot mond, van hart tot hart gaat ze haar weg. Ze vraagt geen welwillende goedkeuring, geen betuiging van waardeering, maar ieder die met haar in aanraking komt, en in zijn geweten getroffen wordt door deze practijk der theocentriciteit-op-alle-levensgebied, en die aan haar oproep tot algeheele overgave aan Jezus Christus gehoor geeft, hoort bij haar, en werkt mee. De „sterke religieuze persoonlijkheden” zullen er zich niet thuis voelen, omdat men er minder naar hun leiding dan naar die des Geestes zal luisteren, en evenmin zij die de stichting zoeken van het kleine kringetje gelijkgezinden, want daarvoor is de Groep te nuchter en te dynamisch; verder zal niemand zich aangetrokken gevoelen die niet, zij het misschien nog vaag, beseft dat alleen een dienen van God met inzet der *geheele* persoonlijkheid door Hem wordt gevraagd.

De Groepbeweging verkondigt geen bepaalde idealen en vertegenwoordigt geen bepaalde filosofie, maar een bepaalde soort van leven, en daarom kan men haar eerst recht leeren kennen, wanneer men eenigen tijd intens met dit leven in aanraking is geweest, en niet door zich theoretisch „auseinanderzusetzen” met de lectuur die erover verschenen is, evenmin als iemand b.v. het leven der achterbuurten goed kan leeren kennen alleen uit een beschrijving ervan, in plaats van het zelf te hebben meegeleefd. Een sprekend bewijs hiervan is de groote verandering, van een sceptische, kritische houding tot hartelijke medewerking, die zich bij Prof. Em. Brunner heeft voltrokken, nadat hij op een „Houseparty” was geweest ³⁾.

Natuurlijk zal een buitenstaander kritiek kunnen oefenen op het

leven der leden van een groep en op het leven van een groep als geheel, en wanneer deze critiek gerechtvaardigd is, zullen de betrokkenen zelf haar ook dankbaar aanvaarden, om zich dan opnieuw met grooter ernst aan God toe te wijden. Want ze weten dat ze onvolmaakt blijven, en dat ze geheel van Gods geduld en liefde afhankelijk zijn; hun overgave aan God is niet iets eenmaligs, maar iets dat dagelijks, ja van oogenblik tot oogenblik moet worden herhaald; ze zijn zich bewust, dat ze dan het „verst” zijn gekomen, wanneer ze het minst van zichzelf hebben overgehouden en het meest geschikt zijn om door God te worden gebruikt.

Maar de criticus bedenke, dat alle leven met God een langzaam proces van groei en verdieping moet doormaken, en dat men iemand die geestelijk pas begint te loopen, niet als een volwassene mag beschouwen en beoordeelen. Hij bedenke verder, dat men dan alleen innerlijk gerechtvaardigd is, hier kritiek uit te oefenen, wanneer men zelf Gods wil voller verwerkelijkt in zijn leven, of in inniger en rijker gemeenschap met anderen voor God leeft.

Deze Groepbeweging staat midden onder ons, en ondanks de misverstanden en de onware voorstellingen die, vaak onder een schijn van wetenschappelijkheid, over haar worden verspreid en grif worden overgenomen, gaat ze rustig haar weg. Als het werkelijk Gods werk is zal ze door niets worden tegengehouden; als het menschenwerk is, is het beter dat ze dadelijk verdwijnt, want menschenwerk is er genoeg op de wereld. Dit is in ieder geval een voordeel, dat ze nooit als een doode vorm zal blijven voortbestaan, zooals zoovele vereenigingen en organisaties hun bestaan nog een tijdlang als geraamte voortzetten, nadat het leven eruit is geweken. Want het is alleen Gods roep die de menschen tot een groep tezamenbindt, en het is alleen de intensiteit van hun verkeer met God die hen in een groep tezamen houdt; neemt deze intensiteit af, dan is de groep vanzelf onmogelijk geworden, en daarmee zonder meer uiteengevallen.

Hoewel ik er mij tenvolle van bewust ben, hoe inadequaar deze korte theoretische beschrijving van de Groepbeweging wel moet zijn aan de volle, levende werkelijkheid ervan, en hoezeer het mijn overtuiging is, dat men haar slechts door een intens persoonlijk contact werkelijk kan leeren kennen, zoo hoop ik toch dat dit artikel oriënteerend moge werken en dat het moge leiden tot die houding van onbevooroordeelde ontvankelijkheid, die het kenmerk is van den waarlijk wetenschappelijken mensch.

G a a s t m e e r (Fr.)

H. VAN SCHOTHORST

April 1933

¹⁾ B.v. S. M. Shoemaker: *Twice-born ministers*, Fleming V. Revell Comp. London.

Harold Begbie: *Life Changers*, Mills en Boon, Lt., London.

J. F. Laun: *Unter Gottes Führung*, Klotz, Gotha.

Das Ermatinger Tagebuch, Klotz, Gotha.

A. J. Russell: *For Sinners only*, Hodder and Stoughton, London, in Ned. vert. bij Kirberger en Kesper, A'dam.

Geoffrey Allen: *He that cometh*, Maclehouse & Co.

Theophil Spoerri: *Der Herr des alltags*, Furche, Berlin.

²⁾ „The Calvary Evangel”, New York, Sept. 1932, p. 222.

³⁾ Zie zijn 2 artikelen in het *Kirchenblatt für die Ref. Schweiz.*, 3 en 17 Nov. 1932, afzonderlijk uitgegeven als: *Meine Begegnung mit der Oxford - Gruppen - Bewegung*, Reinhardt, Basel, en, evenals de overige litteratuur, verkrijgbaar bij G. H. L. Baron van Wassenaer, Nassauplein 30, den Haag.

Kroniek.

De kroniek van het laatste nummer van een jaargang der „Vox Theologica” heeft altijd voldoende stof, iets, wat bij andere gelegenheden vaak pijnlijk merkbaar ontbreekt. De Nederlandsche predikantenstand laat in de weken na Paschen zijn matigheid op wetenschappelijk gebied varen en gaat zich te buiten aan de overladen theologische menu's, die hem in het centrum des lands worden opgediend. Zonder twijfel zijn de predikanten-vergaderingen een der mooiste instellingen, die wij in de predikantenwereld bezitten!

Na een langen, ingespannen winter is men er weer eens uit! Na maanden eenzaam en hard werken voelt men zich weer eens opgenomen in den kring van geestverwanten! Men spreekt oude vrienden en maakt nieuwe! En men beoefent theologie! Speciale waarde hebben deze vergaderingen voor het wetenschappelijk leven weliswaar niet! De discussies zijn daartoe niet levend en zakelijk genoeg. „Es kommt wenig dabei heraus”, zooals onze oostelijke vrienden zeggen. Maar er wordt nu eens niet over vacatures, consulentschappen en den Raad van Beheer gepraat, maar over theoretische vragen, die oude verlangens in ons wakker roepen, die perspectief geven aan het winter-werk, die ons in contact brengen met den geest van den tijd en den kern van ons werk, die ons eens even boven ons zelf uitheffen. Wij hooren eens over nieuwe boeken en nieuwe bewegingen, wij discussieeren eens in grooter stijl over de moeilijkheden van het vak en wij zien de zaken, waarom het gaat, duidelijker en scherper voor ons. En wij luisteren weer eens, na een heelen winter gepraat te hebben.

Waarlijke leiding op wetenschappelijk gebied gaat er van deze vergaderingen weinig uit. Een probleem wordt niet doorwerkt, maar even aangesneden; er wordt dan door den een of ander een opmerking gemaakt, de spreker geeft een antwoord. En soms zonder pauze volgt de volgende rede. Maar men kan uit de lezingen en de discussies wel opmaken, wat er in een bepaalden kring leeft en in welke richting dat leven stuwet. Deze vergaderingen zijn meer wapenschouw dan arbeidsgelegenheden.

Als wapenschouw wil ik dan ook dit jaar probeeren deze vergaderingen te bekijken. Ik houd mij daartoe aan de drie groote, en ga de verschillende groepsvergaderingen, die er in deze weken ook volop zijn, voorbij.

Allereerst de Gereformeerden, oudergewoonte direct na Paschen: een merkwaardige neiging tot het pastorale, eerder dan tot het wetenschappelijke spreekt uit de vier onderwerpen: de Buchman-beweging (Ds. van 't Sant); de afscheiding in het Noorden (Ds. van Teylingen); kerkelijke tuchtoefening (Ds. van Es) en 1 Cor. VII (het huwelijk bij Paulus) (Ds. Delleman). Het zijn alle vier themata uit het kerkelijk leven. Er spreekt kerkbesef uit. Geen onderwerp, dat perspectief geeft over de problematiek van de moderne cultuur, behalve tot op zekere hoogte het laatste. Wat het cultuurbesef betreft, gaat er in de kringen van Geref. predikanten meer om dan men, zoo naar deze vergadering beoordeeld, zou zeggen.

Dan de moderne theologen. Hier juist het tegendeel. Voorop de wetenschap, de oude grondtrek van het moderne Christendom, dat van de

Academie uitging. De laatste lezing over een pastoraal psychologisch onderwerp (de beteekenis van psychologisch inzicht voor den predikant) werd dan ook gehouden door een psychiater-vakman, Dr. J. H. van der Hoop. Opmerkelijk was verder de „Auseinandersetzung” met de dialectische theologie van Dr. J. C. A. Fetter, die verried, dat de moderne theologie steeds meer haar eigen houding tegenover Barth c.s. vindt. Prof. B. D. Eerdmans berichtte over de opgravingen en hun waarde voor ons en Dr. G. Sevenster trachtte lijn te geven aan een vrijzinnig kerkbegrip door een referaat over de beteekenis van de term „het lichaam van Christus”; hij toonde m.i. overtuigend aan de lijn van het Christendom, die in het moderne Christendom doorloopt, maar vergat, dat het gebruiken van oude termen en ten opzichte van eigen partij en van buitenstaanders niet altijd zonder bedenking is.

Tenslotte de Ned. Herv. Predikanten, als vanouds in Utrecht. Hier, der traditie getrouw, een uitgebreide behandeling van een locus uit de dogmatiek, nu van „Het Woord Gods en de Bijbel” door Prof. Haitjema. Het valt mij op, dat elk jaar weer bericht wordt van een breede discussie, waarin allerlei standpunten en stroomingen elkaar ontmoeten. Prof. de Hartog sprak over „Kant, Barth en de Geref. kenleer”, een actueel onderwerp, in de huidige situatie. Belangwekkend leek mij het referaat van ir. H. van der Kloot Meyburg over „De ontwikkeling van het kerkgebouw”, terwijl Dr. M. J. A. de Vrijer het pastorale thema der „moderne zielszorg” besprak, dat zooals gezien ook bij de moderne theologen aan de orde was. Hier ligt inderdaad een thema, dat voor de kerk in den huidige tijd van het hoogste belang is, waaraan dan ook de theologen niet, en zeker niet het Academisch onderricht, zal mogen voorbijgaan.

Ook in het Academisch leven verdienen enkele feiten onze belangstelling. Voor de a.s. vacature-Knappert als kerkelijk hoogleeraar werd door de daartoe aangewezen Commissie een vrijzinnig drietal opgemaakt. Hulde! Het zijn de doctoren Samberg, Sevenster en de Vos, alle nog jong. 8 Juni is de beslissing gevallen, wie uitverkoren is. Verder publiceerde de Kant-Gesellschaft een rapport inzake haar wenschen met betrekking tot het onderwijs in de wijsbegeerte aan onze Universiteiten. Zeer terecht m.i. wordt er gepleit voor een eigen wijsgeerige faculteit. Deze dingen verdienen zeker onze belangstelling. Het lijkt mij niet onmogelijk, dat wij — na den uitbloeï van het Neo-Kantianisme — in West-Europa, dus naar wij hopen ook in Nederland, een periode tegemoet gaan, waarin filosofie en theologie hun verwantschap duidelijker zullen toonen dan tot dusver.

Verder memoreer ik hier twee professorale redevoeringen: de eerste van Prof. W. Brede Kristensen voor de Kon. Academie van Wetenschappen over de godsdienstige beteekenis van de ark; de tweede van Prof. M. C. van Mourik Broekman over de verhouding van theologie en parapsychologie.

De NCSV en de VCSB hielden beide theologische Conferenties, vooral voor de practijk bedoeld. Zeker een loffelijk streven. Ik hoop nog altijd op een Conferentie, zooals de „Vox” indertijd probeerde er een te organiseren. Wie weet?

Tot slot mogen wij als theologen ook niet voorbijgaan aan wat

in Duitschland plaats vindt. Ik bedoel niet zoo zeer de op handen zijnde eenwording der Duitsche kerk, een kerk-historisch feit van groote beteekenis, misschien voor Duitsche kerkelijke toestanden niet ongezonder. Maar ik heb het oog op het werk van een tot nu toe onbekenden heer Rust, die in Pruisen het Hooger Onderwijs meent te kunnen saneeren. Van wetenschappelijke beoordeeling ziet hij af. Onder de vele namen van verjaagde professoren las ik die van Tillich en Dehn, ook hier niet onbekend. Misschien zijn er nog meer theologen. Wij weten iets van hun lijden daar en van dat van vele anderen. Wij vergeten hen niet. De nood van het volk was groot, maar hiermee is zij niet verholpen, eerder verergerd.

Met deze kroniek beëindig ik mijn ambt als kroniekschrijver in dit blad. Persoonlijk had ik het graag anders gewild, „aber es hat nicht sollen sein“. De redactie, die met de afgevaardigdenvergadering van de interacademiale vereeniging van meening verschildte over het leiden van het blad in de toekomst, heeft haar mandaat moeten teruggeven. Ik hoop, dat iets van de voldoening, die ik aan het geregelde werken aan deze kroniek heb gehad, ook onder haar lezers aanwezig is geweest.

H. FABER.

Aan onze lezers ten afscheid.

Partir, c'est mourir un peu.

Zaterdag 27 Mei j.l. heeft de Vereeniging van theologische faculteiten op haar jaarvergadering een besluit genomen, dat ons tot onze groote verrassing stelt voor het feit, dat wij als redactie ons blad, dat door twee onder ons van den aanvang af is geleid, zullen moeten afstaan. Wij nemen hiermede afscheid van een stuk werk, dat wij in de moeilijke atmosfeer der vaderlandsche kerkelijke en theologische verhoudingen met onze zorg en aandacht hebben opgekweekt en sterk gemaakt, afscheid ook van een kring van medewerkers in alle milieus van ons kerkelijk leven, met wie wij prettig hebben samengewerkt, afscheid tenslotte van een grooten kring van lezers, die ons tot onze vreugde weleens deden merken, dat zij het blad waardeerden en de richting, waarin wij het leidden.

Wij meenen van het feit, dat ons redacteurschap nu ophoudt, en van de omstandigheden, waaronder dit feit tot stand kwam, eenige rekenschap verschuldigd te zijn aan onze lezers, daar het nauw samenhangt met het beleid, dat wij in de afgelopen jaren hebben gevoerd en daar het hierbij gaat om dingen, die ook voor de lezers van belang zijn.

Het ging op de jaarvergadering van de Vereeniging, die bestaat uit eenmaal per jaar bijeenkomende afgevaardigden van telkens voor één jaar gekozen faculteitsbesturen, ten aanzien van de Vox om een principiële kwestie. Bij de wisseling der studentengeneraties en bij het zeer losse verband van de Vereeniging ging het erom, hoe de continuïteit in het blad te bewaren, dat met een abonnementenaantal van 600 abonné's (de helft studenten, de helft predikanten) een belangrijke waarde op zichzelf vertegenwoordigt. In een uitgebreid schrijven aan de faculteitsbesturen had de Redactie vooraf hierop gewezen en op het belang van het feit, dat

de huidige redactie bezig was over te gaan van het genus studenten naar het genus jonge predikanten. Men stond voor de keuze of het blad als een studentenblad zonder meer te beschouwen, dus een redactie van studenten te willen hebben en daarmee o.i. het blad prijs te geven aan de wisselingen in de studentenwereld en het zeer losse verband der Vereeniging of de huidige redactie ook met het oog op de vele predikant-abonné's te laten voortwerken op de eens gevolgde weg met haar connecties, met haar goede onderlinge samenwerking, met haar plannen in portefeuille. De Redactie vroeg en hoopte, dat men haar vertrouwen zou willen schenken het voor drie jaar zoo te probeeren en stelde alle gewenschte garanties (ook ter vergadering) van nauwe samenwerking met en voortdurende contrôle door de vertegenwoordigers der Vereeniging (een uit elke Academiestad). De angst is echter te groot geweest; sommigen wilden ter vergadering een voortdurend wisselende studentenredactie met als kop hoogstens twee afgestudeerden, die gegarandeerd niet langer dan drie jaar van de Academie weg mochten zijn. De redactie meende eensgezind echter op dat plan niet te mogen ingaan, omdat zij wist met hoeveel moeite uit een zoo heteroogeen college van redactieleden van allerlei gezindte een echte gemeenschap, die een dergelijk blad kan leiden, groeit. Zij wees op de groote moeilijkheden, die het werk in ons verdeeld vaderland meebrengt, naar binnen en naar buiten, op de verantwoordelijkheid van deze keuze daarom. Zij meende door het gepreasteerde werk en door de eensgezinde werkgemeenschap, die zij had weten te vormen, het recht te hebben een vertrouwensvotum als het bovengenoemde, te vragen. Ondanks het feit, dat de discussie in alle openhartigheid en met alle waardeering voor elkaars standpunt verliep, werd het voorstel van de redactie met 4-3 stemmen verworpen.

Zoo zijn wij dus als redactie thans afgetreden. Zonder eenige bitterheid, want de verantwoordelijkheid voor het blad berust bij de vereeniging, wier mandatarissen wij waren. Maar wel met verdriet, dat wij de leiding van dit blad, dat wij toch grootendeels als ons werk beschouwden, moeten afstaan, en dat deze jaarvergadering van functionarissen, die voor deze eene keer in het werk van de Vereeniging kwamen kijken, deze beslissing heeft genomen. Heeft zij de portee gezien? Heeft zij haar verantwoordelijkheid voorzien? Ging het haar om het belang van het werk of om het illusoire idee „studentenblad?”

Het werk zal de redactie, die nu optreden moet, groen en heteroogeen, niet gemakkelijk vallen. Wij wenschen haar voor alles s u c c e s . Want als het blad schade zou lijden van deze stemming, zouden wij het deze afgevaardigden van 27 Mei nooit vergeven. Laten wij hopen!

Tenslotte voelen wij ons gedrongen bij het beëindigen van dit stuk werk onze lezers en medewerkers, ook onze steeds welwillende critici, te danken voor het vertrouwen, in onze evenzeer groene en gewaagde pogen gesteld, en voor de medewerking, ons verleend.

Voor de redactie,
H. FABER.
A. A. VAN RULER.

Boekbespreking.

Gebeden. Uitgave der Nederlandsche Christen Studenten Vereeniging. Prijs in slap im. leeren bandje f 1.60.

Wij leven in een tijd van algemeene verwarring, waarin de mensch niet alleen geen weg weet in de wereld, maar ook niet in zich zelf. Misschien is dit wel altijd zoo geweest, maar de mensch van dezen tijd is het zich in elk geval meer dan ooit bewust geworden. Maar in en door de verwarring grijpt hem een verlangen naar ordening van den chaos, consolideering van gedachten, en naar een vast en zuiver gericht zijn. En zooals elk tekort het felst aan den dag treedt in het gebed, zoo ook dit. Maar hier doet zich een groote moeilijkheid voor; want nu wordt juist het gebed begeerd als een uitweg uit de verwarring, terwijl tegelijkertijd juist deze verwarring het gebed dikwijls met onmacht slaat. Er gaat een roep door de gelederen: luisteren naar het oerchristendom en de reformatie, waar de harteklop van het geloof hoorbaar is. Maar de enkeling geconfronteerd met de klassieke uitingen van dat geloof, voelt zich daartegenover onwennig, koud en dubbel arm. Het valt dan ook niet te verwonderen dat juist de N.C.S.V., bij haar talrijke conferenties, — haar zoeken naar een vorm van retraite, die geen „stichtelijk spijbelen” is maar een luisteren van de mensch die staat „tusschen twee werelden” naar het Goddelijk spreken dat alleen die twee werelden kan verbinden — op deze nood is gestooten en aan een commissie onder leiding van Dr. M. C. Slotemaker de Bruine opdracht gaf tot de samenstelling van een gebedenboekje, dat de in nood verkeerenden tot steun zou kunnen zijn. En het boekje „Gebeden” wekt de overtuiging dat de samenstellers bij hun werk deze nood in al haar diepte hebben gepeild en in al haar realiteit voor oogen hebben gehad.

Zooals in het voorwoord wordt vermeld, is de leidende gedachte, dat het gezamenlijk gebed van een groep en het persoonlijk gebed van den enkeling zijn element vindt in de groote golfslag van Bijbel en Kerk.

Dit geeft aan het geheel de klassieke stijl, die onmisbaar is voor elke liturgie, en die ons brengt in de eene heilige algemeene Christelijke Kerk.

De liturgie voor het morgengebed, de twee avondgebeden en de twee algemeene diensten, welke het boekje behalve een 4-tal bijzondere gebeden bevat, is dan ook bijna geheel uit Bijbelgedeelten en klassiek Christelijke teksten samengesteld.

Deze zijn bestemd voor gezamenlijk gebruik. Bijzondere aandacht is besteed aan de technische eischen welke dit gezamenlijk gebruik stelt. Zoo lijkt het mij zeer juist gezien dat de talrijke responsoriën, op enkele gebeden als het Onze Vader na, allen worden gezongen. Dit voorkomt de rommelige indruk, die door gesproken responsoriën — vooral bij ongeoeffende deelnemers — zoo gemakkelijk ontstaat.

Aan de muzikale zetting der responsoriën is eveneens groote zorg besteed: voor sommige werden bestaande melodieën overgenomen; andere werden speciaal voor dit boekje door den heer C. de Wolf getoonzet. Dit alles is prachtig werk. Maar de samenstellers hebben niet vergeten dat dit maar half werk zou zijn als niet tegemoet werd gekomen aan de

onwennigheid van den enkeling t.o. dit klassieke geloofsbezit, als niet een brug werd geslagen van de gemeenschap naar den enkeling.

Bij de indeeling van het boekje werd daarom de liturgie voor gezamenlijk gebruik op de rechter bladzijde gedrukt, terwijl op de linker, in kleine letter, in losse gedachten de weerklink die de liturgie vindt of moet vinden in de ziel van den enkeling, wordt aangegeven.

Hiermee is op zeer subtiële wijze de brug geslagen of liever de manier aangegeven waarop ieder voor zich deze brug moet slaan. Het is geloof ik niet te veel, te zeggen dat met dit boekje pionierswerk is verricht: het vertoont de zuiver klassieke stijl, en past zich tevens als geen ander werk op dit gebied, bij de speciale Nederlandsche toestanden aan. Ik twijfel er dan ook niet aan of dit boekje zal ook ver buiten de kring der N.C.S.V. steun en opheldering geven bij het zoeken naar een stijlvolle vorm van eeredienst.

Het boekje is op het bureau der N.C.S.V., Woudschoten te Zeist voor ieder verkrijgbaar.
J. J. G.

Dr. J. Bruin. Het christelijk geloof en de beoefening der Natuurwetenschap. J. H. Kok N.V. Kampen 1932. Ingehaaid f 2.25, gebonden f 2.90.

Dit boek is het begin van een reeks monografieën. De schrijver beziet in dit boek hoofdzakelijk de verhouding tusschen Christendom en Natuur- en Scheikunde.

Schrijver behandelt achtereenvolgens: geloof en wetenschap, Natuurwetenschap en Natuurphilosophie, Natuurwetten, Godsopenbaring in de natuur en de bijzondere openbaring en het Wonder. Voor een groot deel gaat het over vragen, waarover een theoloog moeilijk kan oordeelen. Veel nieuwe gezichtspunten worden er niet geopend. Dit is trouwens de bedoeling van den schrijver niet. Bevredigend is echter de gedachtengang van den schrijver allermint. In het laatste hoofdstuk komt de schrijver tot zijn conclusie. Hij stelt daar de vraag: Wat is de beteekenis van het Christelijk beginsel voor de beoefening der Natuurwetenschap?

Deze beteekenis wordt beperkt tot de gezindheid van den natuuronderzoeker. De Heilige Schrift kan hem leeren, dat het physische grenzen heeft. Echter: ook de dagelijksche ervaring kan hem dat reeds leeren (pg. 162) al doet de Heilige Schrift dat „onbepaald veel krachtiger”. De bijbel leert, dat het zwaartepunt der wereld toch stellig buiten de grenzen der physica ligt. Het resultaat is dus gering. Het christelijk beginsel heeft eigenlijk alleen beteekenis voor het persoonlijk leven van den natuuronderzoeker. De schrijver eindigt met in navolging van Prof. J. Woltjer te zeggen dat: „Ik geloof in God den Vader, den Almachtige, Schepper des hemels en der aarde” het fundamenteele artikel van een Natuurwetenschap op christelijk standpunt is. M.i. had dat fundamenteele artikel wel wat beter tot zijn recht kunnen komen in een boek dat de verhouding tusschen de Natuurwetenschap en het Christelijk geloof wil bespreken.

Zou de gedachte, dat het physische grenzen heeft gevoegd bij het „fundamenteele artikel” niet van beteekenis kunnen zijn voor de wetenschap?

schap van den onderzoeker en hem kunnen voeren tot de gedachte, dat God de Schepper is van blijkbaar begrensde terreinen en dat we ook het fysische in zijn begrenzing van en verbinding met andere terreinen beter kunnen verstaan als we zien, dat het fysische een eigen wetskring vormt? Op pg. 54 maakt de schrijver de zeer juiste opmerking: „voor mijn besef is de leer, dat God de Schepper der wereld is uit niets ook geen filosofisch systeem .....” Toch ontslaat ons dat niet van de verplichting om ook in ons wijsgeerig denken deze gedachte de beheerschende plaats te geven. Misschien komen we dan verder en krijgt het Christelijk beginsel inderdaad beteekenis voor de natuurwetenschap. J. W. T.

E. P. Groenewald, Koinonia (Gemeenskap) bij Paulus.
N.V. W. D. Meinema, Delft 1932. Ingehaaid f 3.90.

Op dit geschrift promoveerde de schrijver aan de Vrije Universiteit. Handhavend „die openbaringskarakter van die Christendom” gaat de schrijver uit van de gedachte, dat het Christendom een verstoring was in de gang der paganistische godsdiensten, maar toch anderzijds langs verstaanbare weg tot de menschen gebracht werd.

Vanuit dit standpunt behandelt de schrijver de vraag wat Koinonia bij Paulus beteekent. Nadat de geschiedenis van het woord buiten het Grieksch van het Nieuwe Testament besproken is, wordt de vraag gesteld, waaraan Paulus dit woordgebruik eventueel ontleend heeft. Er is geen reden om aan te nemen, dat Paulus dit woord reeds in den Christelijken kring heeft aangetroffen. Alles wijst er op dat Paulus de oorspronkelijke invoerder was. Bezwaarlijk kan aangenomen worden, dat de Grieksche filosofie Paulus aan dit woord geholpen zou hebben, omdat Paulus hoogstwaarschijnlijk met deze filosofie niet op de hoogte was, wel met de Stoische filosofie, die toen in alle kringen der maatschappij als levensfilosofie was doorgedrongen. De schrijver komt tot de conclusie: Veel eerder sluit hij aan bij die woordgebruik soos dit leef in die mond van gegoede middenstanders, wanneer hulle op die mark van Tarsus aangelegenthede van handel, huislike verhoudinge en populêre sedeleer bespreek, of soos hulle dit hoor van 'n vurige redenaar in regspleidooi, of 'n uiteenstelling van elementêre beginsels van die filosofie.

Vervolgens wordt het gebruik van het woord door Paulus uitvoerig besproken. Er is bij Paulus van tweeërlei koinonia sprake: de koinonia staat voortdurend in verband met Christus. Hieruit vloeit dan de tweede koinonia voort n.l. die met de geloovigen.

In het laatste gedeelte wordt het woord koinonia gezien in het raam van Paulus' prediking. Koinonia is voor Paulus een geloofsverhouding. Ze geeft een verhouding van persoon tot persoon weer: de verhouding van de persoon van Christus tot de persoon van den geloovige. Van „mystiek” mag hier daarom niet gesproken worden, omdat in de koinonia de persoonlijkheid van den geloovige niet opgeheven wordt. Ook ten aanzien van het „lichaam van Christus” toont de schrijver aan dat er uitsluitend van een geloofsverhouding gesproken moet worden.

Dit is een mooie studie, waarin een waardevolle bijdrage geleverd wordt om niet slechts de koinonia bij Paulus, maar heel zijn prediking beter te leeren verstaan. J. W. T.

Dr. G. Horreüs de Haas „Goed en Kwaad”, Ethiek, van Gorcum & Comp. N.V., Assen, 1932, 186 pg. Ing. / 4.75. geb. / 5.75.

Wederom een nieuw nummer uit de verdienstelijke serie uitgaven „Het Handboek”, „Bibliotheek van wetenschappelijke geschriften over den Godsdienst”. Ditmaal een ethiek. Dr. de Haas heeft zijn taak breed en serieus opgevat; het boek getuigt van groote belesenheid en van bekendheid met den stand van de wetenschap tot op den laatsten tijd. Het is daardoor een geschrift geworden op de hoogte van den tijd.

Het opent met een breed, vlot geschreven, misschien wat te veel schetsend stuk over de geschiedenis van de menschelijke opvattingen op het gebied der zedelijkheid. Vier groote „beginselvragen” komen daarna aan de orde: oorsprong en wezen der zedelijkheid, variabiliteit en constantie in de moraal, determinisme en vrijheid, het godsdienstige en het zedelijke. Te waardeeren valt hier de schets van de problematiek, die verhelderend werkt, het overzicht over voorgestelde oplossingen. Te weinig m.i. stelt de schrijver voor zich zelf het probleem nog eens scherp om het dan behoedzaam te analyseeren. Het standpunt van den schrijver laat zich het best omschrijven als: modern Hegelianisme met erkenning van het „waarheidsdeel” van Marx. Een derde, eveneens zeer breed opgezet, praktisch gedeelte behandelt de zedelijke persoonlijkheid, de zedelijke gemeenschap, de zedelijke opvoeding. Men ziet hier zeer duidelijk gedemonstreerd, wat voor mogelijkheden een moderne waardenethiek heeft voor practische uitwerking; dergelijke arbeid is zeer noodig en wij bezitten er veel te weinig van.

Wij mogen voor de verheldering, die dit boek brengt, dankbaar zijn. Het is een goede inleiding in de ethiek. Dat het standpunt van den schrijver nog problemen oproept, m.i. meest theologische, zij er hier tegelijk aan toegevoegd.

H. F.

Ds. A. Trouw „Geloofsbeschouwingen in vrijzinnigen geest”. N.V. van Gorcum & Comp., Assen, 1933. 126 blz. Ing. / 1.25; geb. / 1.90.

Dit boekje bevat de syllabi, verkorte en vereenvoudigde weergaven, van een aantal lezingen. Deze hebben niet de bedoeling oorspronkelijk werk te leveren, maar in een bepaalden (links-vrijzinnigen) kring levende gedachten te „populariseeren”. In zijn soort op deze wijze een aardig boekje, dat echter ook de nadeelen van „populariseeren” toont naast de voordeelen.

H. F.

Annalen der critische Philosophie II. N.V. van Gorcum & Comp., Assen 1932. Ing. / 2.90. Geb. / 4.25. 142 blz.

Dit tweede jaarboek bevat wederom eenige (zes) artikelen, een korte literatuurlijst en een bericht over het Genootschap voor Critische Philosophie. Critische philosophie is voor de medewerkers aan dit jaarboek bezinning op de methoden en grenzen der verschillende wetenschappen.

Men vindt zoo in dit jaarboek artikelen als „De autonomie der rechtswetenschap” (Mr. J. C. Coebergh) en „Was ist Kunstwissenschaft?” (Prof. Dr. C. Horst). Zeer actueel en belangwekkend is de „Auseinandersetzung” van van der Gulden met Heideggers ontologie, welke z.i. afgewezen moet worden. Dr. Goedewaagen tracht van criticistisch standpunt uit, licht te laten vallen op de leer der modaliteit, met haar drie principes: mogelijkheid, noodwendigheid, werkelijkheid en J. P. van Mullem onderzocht de poging van Görland (in diens „Prologik”) om door de veelheid der wetenschappen heen een „Analogon des levens” te vinden. Voor theologen van belang is het artikel van Dr. H. van Oyen over „Het Probleem van het Booze”, dat de Kantiaansche uitspraken van het booze en de zonde analyseert en dat eindigt met de overtuiging van den schrijver, dat men bij een juiste behandeling van dit probleem ethiek en theologie moet onderscheiden.

Dit jaarboek geeft wederom een duidelijk beeld van de bedoelingen der critische philosophie en van de mogelijkheden, die in haar liggen. Of de philosophie slechts deze mogelijkheden heeft, blijft voor mij een vraag.
H. F.

Dr. H. Faber „De Geschiedenis als theologisch probleem”.
N.V. van Loghum Slaterus' Uitg. Mij., 1933, 162 pg. Ing.
f 2.90. Geb. f 3.90.

De gewoonte, dat redactieleden hun eigen boeken aankondigen, welke bij verschillende tijdschriften bestaat, willen wij ook volgen. Daarom kondig ik in deze rubriek zelf de dissertatie aan, waarop ik Febr. j.l. aan de Leidsche Academie ben gepromoveerd en die door de hierboven genoemde uitgeefster in den handel wordt gebracht. Het is mijn bedoeling in dat geschrift een theologische geschiedenisbeschouwing te geven, een behandeling van den „locus de historia”; mijn uitgangspunt heb ik daartoe gekozen in het bekende werk van Ernst Troeltsch „Der Historismus und seine Probleme”. Na een onderzoek naar het wezen der geschiedenis, dat „de strijd van het menschdom om het hoogste Goed” bleek te zijn, heb ik de beteekenis van deze formulering onderzocht, daarbij onderscheid makende met Troeltsch tusschen het cultuurideaal (het hoogste Goed) en de ontwikkeling als themata der geschiedenis theologie. De geschiedenis als theologisch probleem liep zoo uit op een theologische behandeling van het einddoel en den voortgang der geschiedenis. Enkele problemen, die zich bij een behandeling dezer problematiek voordeden, zooals b.v. de tijd, de verhouding van natuur en geschiedenis, de degeneratie, heb ik hierbij niet behandeld. Om mijn resultaat te verhelderen en om de plaats van de problematiek der geschiedenis in den strijd der hedendaagsche theologie te laten zien, heb ik tot slot nog een hoofdstuk „Vergelijking” toegevoegd, waarin de figuren van Troeltsch, de dialectici, Tillich en Roesingh worden besproken. Ik heb in dit hoofdstuk gepleit voor een meer nauwkeurige onderscheiding tusschen modern-humanistisch en reformatisch christendom, dan meestal gemaakt wordt, waarvoor ik de gronden ook heb probeeren aan te geven.

Hier op mijzelf critiek te leveren lijkt mij bezwaarlijk mogelijk.
H. F.

E. H. F. van der Lely „De mensch, geest en materie”.
N.V. van Gorcum & Comp., Assen, 1933. 172 blz. / 1.95.

Een boekje, dat resultaten van moderne wetenschap op allerlei gebied tracht te populariseeren, waaronder ook op godsdienstig gebied. Wat de theologie betreft, is het zeer oppervlakkig. H. F.

Dr. W. R. M. Noordhof „Het godsdienstig Gemeenschaps-
leven in het Nederlandsch Vrijzinnig Protestantisme”.
N.V. „De Tijdstroom”, Lochem, 1933. 142 blz.

Deze sociaal-psychologische studie vormt het proefschrift van den auteur voor zijn promotie aan de Leidsche Universiteit. Op het gebied, dat de schrijver betreft, is door theologen nog weinig gearbeid. Vandaar, dat het boekje onze belangstelling verdient. Na een inleiding over den aard en het doel van den arbeid volgt een beschrijving van de nader te analyseeren stof, waar de schrijver veel materiaal uit verleden en heden bijeenbrengt en ordent. Het belangrijkste acht de schrijver het nu volgende hoofdstuk over „de psychologische structuur van het V.P. als groep”. Hij geeft een mooi overzicht van eenige beginselen in het V.P., bespreekt vervolgens, wat de gemeenschapvormende factoren zijn en sluit met het aangeven van de verhouding der V.P.-en tegenover de maatschappij. In het derde hoofdstuk worden hieruit de conclusies getrokken voor het heden: de verhouding van individualisme en gemeenschap, van mensch en menschheid en van leven en vorm komen daarbij ter sprake.

Van waarde acht ik het bezonken overzicht over allerlei verschijnselen in het V.P. dat dit boek ongetwijfeld geeft. Als sociaal-psychologische studie lijkt het mij nog gebreken te hebben. Het boek behandelt vaak vragen, die primair theologisch gezien moeten worden en geeft dan onvoldoende theologische behandeling. De sociologie heeft nog geen duidelijk afgebakend studiegebied zooals b.v. ten opzichte van de theologie. Bovendien heb ik den indruk, dat de geestelijke karakteristiek van het V.P. met de consequenties, die de schrijver eruit trekt, niet alle maatschappelijke V.P.-sche kringen kan dekken. Het is helder geschreven. H. F.

Wij kondigen aan:

- R. Brockhaus, Door het vuur; beschouwingen over het boek Daniël; vert. door J. Tiesema. — J. N. Voorhoeve Den Haag.
D.s. A. Trouw, Bezinnend intreden. Toespraken tot jongeren. Erasmus-serie no. 12. Prijs. / 0.75. 24 blz. — N.V. v. Gorcum & Comp. 1933.
D.s. A. L. Broer, In hun voetspoor wandelen. Bevestigingsgeschrift. Prijs / 0.25. — Idem.
D.s. C. B. Burger, De sterkste. — Idem.
D.s. K. A. Beversluis, Onze sacramenten. Welke waarde hebben doop en avondmaal voor de Vrijzinnige Hervormden? Uitgegeven in opdracht van de Ver. v. Vrijz. Herv. in Nederland. — N.V. v. Gorcum & Comp. 1933.

- De Legende van Sint Willebrord naverteld door L. Lagerwey. Prijs / 0.65.
— N.V. v. Gorcum & Comp. 1933.
- D s. D. A. Vorster, God en de ziel. Vrijz. Prot. Geloofsverklaring
2e dr. — U.M. De Tijdstroom, Lochem 1933. (vgl. Vox Theol. 3, 1932,
Maart, 5, blz. 144).
- G. Flipse, Bijbelfragmenten II Uit het N.T. Leesboek voor de hoogste
klassen van Lagere Scholen en voor het voortgezet onderwijs. 114 blz.
Geillustr. Prijs. / 0.75. J. B. Wolters' — U.M. N.V. Groningen 1933.
- D s. A. Trouw, Indische reisbrieven. In kunstdruk uitgevoerd en
geillustreerd. 48 blz. Prijs / 1.25. — N.V. v. Gorcum & Comp. Assen 1933.
-

Opmerkingen van de Redactie.

In dit nummer vindt U een circulaire met bestelbriefkaart voor het Algem. Tijdschr. v. Wijsbeg. Wij brengen dit belangrijke nieuwe periodiek met nadruk onder Uw aandacht. Het voorziet stellig in een door velen gevoelde behoefte.

Van 30 Juli—12 Aug. a.s. wordt de tweede conferentie gehouden van het oekumenisch seminarie van de Lutherakademie te Sondershausen (Schlosz). Er worden kolleges, voordrachten en kursussen gegeven door Deensche, Finsche, Zweedsche, Duitsche e.a. theologen, o.a. ook door prof. de Zwaan te Leiden. Ook niet-theologen nemen er deel aan. Het is een goede gelegenheid tot kennismaking met het Duitsche geestesleven zooals dat in de praktijk der wetenschap in kerkelijke en daaraan sympathieke kringen van orthodoxen stempel voorkomt. A. Dronkers, Frankensstraat 37, Den Haag organiseert de deelneming van Nederlandsche studenten met verlaging van reis- en deelnemingskosten. Hier kan men ook nadere inlichtingen inwinnen.

Gelijk vorig jaar zullen ook thans weer banden door de uitgevers van Gorcum en Comp. verkrijgbaar gesteld worden ter inbinding van den afgelopen jaargang. De prijs van de losse band bedraagt / 0.75. Gaarne wordt desgewenscht ook voor inbinding der nummers gezorgd. Men zendt deze dan toe aan de uitgevers. De prijs voor band en binden bedraagt / 1.65. Spoedige bestelling, in verband met de bepaling van de oplage, is zeer gewenscht. Bestelbriefkaart is in dit nummer ingelegd.

Ook voor het inbinden van de vorige jaargangen zijn nog banden verkrijgbaar.

A. A. v. R.

DE BIJBEL IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE ALS SPIEGEL DER CULTUUR

DOOR Dr. K. F. PROOST.

DEEL I „DE MIDDELEEUWEN” (BAND IX VAN „HET HANDBOEK”, BIBLIOTHEEK VAN WETENSCHAPPELIJKE GESCHRIFTEN OVER DEN GODSDIENST).

De schrijver wil laten zien, hoe de Bijbel altijd weer geweest is het meelevende en meegroeiende boek van den tijd, die veranderde en voortschreed. Elke tijd las in dien Bijbel de waarheid ook op een eigene wijze, in het gebruik en de toepassing die men van den Bijbel maakte spiegelde zich de maatschappelijke verhoudingen en de geestelijke voorstellingen weer.

Dit boek is niet bedoeld voor ingewijden in de literatuurgeschiedenis, noch voor speciaal theologisch gevormden. Het richt zich tot een breederen kring van belangstellenden en is daarom eenvoudig gehouden. Aan een kleiner aantal belangstellenden zou kunnen blijken hoeveel hier nog nader te onderzoeken valt.

De pers was eenstemmig in zijn oordeel: „Het was een genot zich in dit boek te verdiepen” (Ds. A. C. de Regt in het *Vrijz. Godsd. Kerkblad*); „Het is een mooi, goed boek, waarmee Dr. Proost ons gelukkig heeft gemaakt en we verlangen naar de volgende deelen” (*Herman Poort in de Leeuw. Crt.*) — „Een boeiend boek, een rijk boek, een belangrijk boek” (*Dr. G. Horreüs de Haas in Het Blad*).

Zoo juist verscheen van dit werk

DEEL II „DE ZESTIENDE EN DE ZEVENTIENDE EEUW” (BAND XI VAN „HET HANDBOEK”, BIBLIOTHEEK VAN WETENSCHAPPELIJKE GESCHRIFTEN OVER DEN GODSDIENST).

De 16de eeuw is een tijd van overgang en van niet veel mooie literatuur. Maar de Bijbel speelde er een groote rol in. De Protestanten wendden zich tot den Bijbel zelf en hebben hun leven, hun strijd en worsteling er in teruggevonden. Zoo werd hij tot een zeer levend boek voor hen.

De 17de eeuw heeft een grootere literatuur voortgebracht en eveneens veel aan den Bijbel ontleend, men denke alleen maar aan Vondel's bijbelsche spelen.

Deze beide perioden worden in dit tweede deel behandeld. Evenals in deel I valt ook hier groote nadruk op de weerspiegeling der cultuur.

Prijs per deel ing. f 4.75

geb. f 5.75

Inteekenprijs „Het Handboek” per jaargang (2 dln.).

ing. f 7.50

geb. f 9.—

~ Verrijgbaar bij den boekhandel ~
VAN GORCUM & COMP. N.V.
UITGEVERS — GIRO 2255 — ASSEN

N. J. WETTER & Zn. - UTRECHT

Kleedermakers naar maat

Oud Kerkhof 18, Tel. Int. 10145, Opgericht 1855

SPECIALITEITEN IN TOGA'S

Zijn steeds te ontbieden

De regelmatig binnenkomende bestellingen bewijzen de blijvende waarde van

**VERTELLINGEN UIT DEN BIJBEL
VOOR DE KLEINTJES** (4 jaar en ouder)

door Felix Ortt, met 7 platen van W. Papenhuyzen.
7 Boekjes à 50 ct., compleet in map . . . . . f 4.30

VERHALEN UIT DEN BIJBEL
voor kinderen van 10 jaar en ouder

door Felix Ortt, met 37 platen van W. Hardenberg.
6 Boekjes à 50 ct., compleet gebonden . . . . . f 3.90

ZONDAGMORGEN MET ONZE KINDEREN

door Jacoba F. D. Mossel. 60 toespraken voor de kinderen
van 12-16 jaar (kinderpreekjes), elk ongeveer 8 bladzijden
groot. Compleet in omslag . . . . . f 2.—

Verkrijgbaar in den Boekhandel

N.V. UITGEVERS-MIJ. „EDITIO” - HILLEGOM

VOOR

STUDIEBOEKEN

BIJ

WRISTERS - UTRECHT

BR
2
V6
u.4

THREE DAY
CIRCULATION

3 2400 00343 4341

THREE DAY

DATE DUE			

DEC 20 1967

GTU Library
2400 Ridge Road

Berkeley, CA 94709

For renewal call (415) 649-2500

All items are subject to recall.

